

DTCF'de TÜRKOLOJİ'NİN ÖYKÜSÜ

DTCF
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ YAYINI

Bu yayın Ankara Üniversitesi'nin 60.
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 70.
yılına armağan edilmiştir.

Bu yayın
TÜBİTAK,
Sahaf Dil-Tarih
ve
Sanat Kitabevi'nin
katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını

DTCF'de
TÜRKOLOJİ'NİN ÖYKÜSÜ

Hazırlayanlar
Prof. Dr. Hasan Özdemir
Hadi Şenol

1 (KURULUŞ)

Ankara 2006

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını: 1

DTCF'de Türkoloji'nin Öyküsü
Hazırlayanlar: Hasan Özdemir - Hadi Şenol
Ankara 2006
© Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ISBN: 975-482-714-1

Kapak Fotoğrafı
Foto Nebil

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Düş Atelyesi (Halit Ataseven)

Ofset Hazırlık
Düş Atelyesi (312 215 70 37)

BASKI
Özkan Matbaacılık Gazetecilik San. ve Tic. Ltd. Şti.
Güleryüz Sanayi Sitesi 30. Cad. 538. Sk. No: 60-62-64
İvedik / ANKARA
Tel: (0312) 395 48 91 - 92

Ankara Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Atatürk Bulvarı, Sıhhiye-Ankara
Tel: 312 310 32 80
Faks: 312 310 57 13

İÇİNDEKİLER

Önsöz
Hasan Özdemir IX
Kuruluş Öyküsü
Aysu Ata 1

İLKLER

Hasan Tahsin Banguoğlu
Hamza Zülfikar 53
Pertev Naili Boratav
Aysu Ata-Ali Gül 77
Saadet Çağatay
Hadi Şenol 103
Agop Dilâçar
Nesrin Gezici 153
Sâim Ali Dilemre
Tülay Çulha-Ali Gül 175
İbrahim Necmi Dilmen
Tülay Çulha 179
Abdülbaki Gölpınarlı
Furkan Öztürk-Gülcân Kuş 199
Abdülkadir İnan
Hadi Şenol 219

Ferid Kam
Furkan Öztürk 283
Necmettin Halil Onan
Furkan Öztürk 295
Hasan Reşit Tankut
Ali Gül - Tülay Çulha 313

MEZUNLARDAN

Sami Önal 325
Hadi Şenol 329
Ahmet Yüksel 341

Yeni binanın açıldığı günler

ÖNSÖZ

Bu yıl, Ankara Üniversitesi'nin 60. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 70. kuruluş yıl dönümüdür. Fakültemiz, 14 Haziran 1935 tarih ve 2795 sayılı kanunla kurulmuş ve 1936 yılının 9 Ocak günü saat 15.30'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün huzurlarıyla Ankara Halkevinde yapılan görkemli bir törenle açılmıştır. Türk inkılabının bir kurumu olarak faaliyete geçen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin asıl görevi Türk dilini, Türk tarihini ve Türkiye coğrafyasını bilimsel yöntemlerle araştırmak ve incelemek olarak belirlenmiştir. Atatürk tarafından verilen adından da anlaşılacağı gibi Tarih ve Coğrafya Bölümleri yanında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Fakültemizin var oluş nedenlerinden birisi olmuştur.

Her yıl dönümlerinde olduğu gibi bu yıl da Üniversitemizde ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde çeşitli kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. Bu etkinlikler çerçevesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de birçok yerli ve yabancı bilim adamını davet ederek Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu düzenlemiştir. Bölümümüz, bununla da yetinmeyerek Fakültemizin kuruluş yıllarında Türk dili ve edebiyatı araştırmalarına büyük katkısı olan ilk öğretim elemanlarını anmayı planlamış ve aradan yetmiş yıl geçmesine rağmen bugüne kadar bir türlü el atılmamış bu konuyu işleyerek yayın hayatına katmıştır. TÜBİTAK'ın maddi desteği ile ortaya konan bu kitapta Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kuruluş öyküsü işlenmiş, 1943'e kadar bu Bölümde görev yapmış bilim insanlarının biyografilerine ilişkin yazılara yer verilmiştir. Onlar, 1936 yılından başlayarak Türk Dili ve Edebiyatı araştırmalarını olağanüstü çabalarla belli bir düzeye ulaştırmış, Ulu Önderin gösterdiği yolda bu kuruluştan Türk inkılapları doğrultusunda eğitilmiş, çağın beklediği gençleri yetiştirerek yurdun çeşitli köşelerine göndermiş, bunun dışında asıl görevleri olan Türk dilinin tarihi derinliklerini araştırarak

birçok uluslararası nitelikte yayına imza atmış, Türk Dil Kurumunun üstlendiği çalışmalarda görev almış ve bu kuruma bilimsel destek sağlamışlardır.

Bölümümüz bugün de Ulu Önderin gösterdiği yolda yürümekte ve üstlendiği görevlerin bilincinde olarak öğretim etkinliklerinin yanı sıra bilimsel araştırmalarını da sürdürmekte ve uluslararası nitelikte olan *Türkoloji Dergisi* adını taşıyan süreli yayınıyla Türk bilim hayatına katkı sağlamaktadır.

Kuruluş yıllarının fedakâr öğretim elemanlarının anıldığı bu kitapta, Tahsin Banguoğlu, Abdülkadir İnan, Saadet Çağatay, Ferit Kam, Necmettin Halil Onan, A. Dilaçar, Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, İbrahim Necmi Dilmen, Hasan Reşit Tankut, Saim Ali Dilemre'ye bir öykü üslûbu içinde yer verilmiştir. Bundan sonraki yayınımızda bu bayrağı taşıyan, aynı heyecanı sürekli duyan ve söz konusu ettiğimiz öğretim elemanlarını izleyen öteki bilim adamlarımıza yer verilecek, sırasıyla onlar için de yayınlar yapılacak, böylece Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün tarihi aydınlanacak, bölümle ilgili arşiv malzemesi toplanıp değerlendirilecek, gelecek kuşaklara Türkiye Cumhuriyetinin iskeleti olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi içinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün konumu (misyonu), vardığı düzey gösterilmiş olacaktır.

Bu yayının ortaya konulmasında Bölümümüzün başta Prof. Dr. A. Ata olmak üzere, kadir bilen öğretim üyeleri ile yardımcılarının özverili çalışmaları olmuştur, kendilerine teşekkür ederim. Bunun yanı sıra eski mezunlarımızdan Sami Önal, Hadi Şenol ve Ahmet Yüksel yazılarıyla bu çalışmamıza katkıda bulunmuş, Sahaf Dil Tarih ile Sanat Kitapevi, kitabın basım işini üstlenmiş, TÜBİTAK, kitabın yayımlanmasına ve sempozyumumuzun giderlerinin karşılanmasına maddi katkıda bulunmuştur. Bu şahsiyetlere ve bilim kuruluşumuza da ayrı ayrı teşekkür ederim.

Sözlerime son vermeden önce yukarıda adlarını andığımız, Bölümümüzün kuruluşunda ve gelişiminde etkin rol oynamış hocalarımızı rahmetle anıyorum; umarım ileride bu tür çalışmalar devam eder, Türkoloji dünyasında isim yapmış Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün öğretim üyelerinin çalışmaları, etkinlikleri yayımlanarak gelecek kuşaklara armağan edilir.

Prof. Dr. Hasan Özdemir
Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

KURULUŞ ÖYKÜSÜ

Prof. Dr. Aysu Ata

Giriş

1936 yılı birçoğumuza değişik düşünceleri anımsatır. Oysa bu satırları yazarken bizlerin düşündüğü temel olay, 100 yıl önce yaşanan Tanzimat Fermanı hazırlıkları ile ilk üniversitenin yani Darülfünun'un kuruluş öyküsüdür. Bir döneme, edebiyatımızda da bir ekole adını veren Tanzimat Fermanı'nın 100. yıl kutlamalarının düşünüldüğü günlerde, kendilerine bu dönemle anılan edebiyatımızın uzun uzun anlatıldığı, Türk Dili ve Edebiyatı'nın ilk öğrencileri, bu sıralarda oturuyorlardı. Bir başka anlatımla Tanzimat Fermanı ile yüksek sesle söylenmeye başlayan Batılılaşma olgusunun 100. yılında, fermanın adı ile özdeşleşen Tanzimat Edebiyatı'nın bakış açısı ile yetişen hocalarımız, bu yönteme yepyeni katkılar yapıp, yeni bakış açıları ekleyerek ilk meyvelerini vermeye hazırlanıyorlardı. Bu nedenle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kuruluş öyküsünü fermanın okunduğu yıllardan başlayarak anlatmaya çalışacağız. Bu anlatı içinde yer yer belgeleyemediğimiz kimi olayların anlatımı akıl yordamı ile çözümlenen kendince bir kurgu oluşturacağından bu bildiri bilimsel bir metinden daha çok bir öyküye dönüşüyor.

Batılı bilimsel eğitimin temeli olan üniversiteler, günümüz çağdaş bakışı ile 1800'lü yılların çok öncesinde öğretim yaşamlarını başlatmışlardı. Bizim doğumuzda bulunan, Avrupa'nın son kapısı olarak nitelenen Kazan Üniversitesi bile 1804 yılında kurulmuştu. Üniversite kurma girişimleri ise 1836 yılından sonra gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşma çabalarını ilk önce

mevcut medrese yönteminin dışında bir üniversite kurma girişimi ile başlatmıştı. Batılı anlamda ilk üniversite olan Darülfünun'un kuruluş öyküsünü, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun 1990 yılında *Belleten*'in 210. sayısında yer alan çalışmasından aktarmaya çalışacağız. Bu çalışmada anlatılanlarla yararlandığımız diğer kaynaklardaki bilgileri, benzerlikleri açısından paralel bir kurgu ile sunacağız. İhsanoğlu, Darülfünun adını şöyle açıklar:

> Bu müesseseye "Darulfünun" adının verilmesinin sebepleri şimdiye kadar tam olarak açıklanmamıştır. "Fenler evi" manasına gelen Darulfünun o günün şartlarında medreseden ayrı bir müessese olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymak için bu ad verilmiş olmalıdır. Arapça lügatlerde hal, çeşit, hile, aldatma, oyalama, zahmet ve süsleme manasına gelen "Fen" kelimesi İslam âlimleri tarafından "İlim" manasına da kullanılmıştır. Geç devir Arap edebiyatında "Fen" bir bilimin ayrıldığı dal, çoğulu "Fünûn" değişik bilim dalları manasında kullanılmıştır. Osmanlılarda fen kelimesi ise cins, tür, hal, bilim dalı gibi Arapça ve Farsçadan intikal eden manaları ihtiva ettiği gibi, 19. asırda müşahede, deney ve ispata dayalı bilimlere denilmeye başlanmıştır. İşte fen kelimesinin çoğulu olan "Fünûn" kelimesi, o dönemin literatüründe her zaman "ulûm ve fünûn" terkibinde kullanılırken "ulûm" (yani ilimler, daha çok dini ilimler) kelimesinden ayırdedilmiş ve Darülfunun terkibinde yalnız kullanılmıştır. Bu da, müessesenin daha çok "Fen" kelimesi ile eş anlamlı olarak yeni tip Batı kaynaklı bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir eğitim müessesi şeklinde düşünüldüğünü göstermektedir.

İsim ve içerik konusu Darülfünun'un açılışında böyle yansıyor. Kısaca söyleyecek olursak İmparatorluğun Batılılaşmaya bakışı da böyle. Eksik olanı tamamlama. Medreselerin tedrisat programlarında yer almayan yeni bir program. Bu düşüncelerle kurulan Darülfünun bir türlü kuruluşunu tamamlayamaz. 1839'da başlayan bu girişim 1900'e dek sürer. İlk Darülfünun kurma teşebbüsü 1845 yılında, ikinci teşebbüs 1865'te, üçüncü teşebbüs 1873'te, dördüncü ve son teşebbüs ise II. Abdülhamid zamanında gerçekleşmiştir. Bir de Cumhuriyet'in 10. yılında 1933'te bir değişim daha yaşar Darülfünun. İlk kuruluş teşebbüsünden 88 yıl, ikinciden 68 yıl, üçüncüden 60 yıl geçmesine rağmen yeniden yapılandırma ihtiyacı hissedilir. Çağdaş akademik gereksinimlere uygun bir öğretim kadrosu oluşmadığı için bu son yapılanmada büyük oranda öğretim kadrosu hasar görür.

Benzer sarsıntıyı kuruluşundan on yıl sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi de yaşar. Birincinin kuruluşunda o günün gereği olan emperyal bir bakış açısı varken, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşunda ise, değişen dünyanın yeni gözdesi ulus-devlet düşüncesinin bakış açısı hakim olur. Bu bakış açısına göre öne çıkan en önemli değerler "dil" ve "tarih"tir. Atatürk'ün 1930'larda başlattığı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki en önemli girişim kültür alanında olur. Dil ve tarih bu savaşta ilk sırayı alır.

"Tarih"e Bakış

1930'da Türk Ocakları altıncı kurultayında, Atatürk'ün isteği üzerine bir Türk Tarih Heyeti kurulur. Komisyonun görevi, Türk tarih ve uygarlığının bilimsel bir şekilde inceleme çalışmalarını gerçekleştirmekti. Türk Ocakları feshedildikten sonra, tarih çalışmalarına devam edebilsin diye, 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulur. Bu cemiyet daha sonra 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını alır. Cemiyetin amacı, bütün eski uygarlıkları Türklerin kurduklarını savlayan millî bir tarih tezi yaratmaktır. Bekir Sıtkı Baykal, bu Kemalist tarih tezini kısaca şöyle anlatır (Baykal 1971, 539):

> Türk milletinin tarihi şimdiye kadar tanıtılmak istendiği gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türkün tarihi çok daha eskidir. Türk sarı ırktan değildir. Türkler beyaz ırktan insanlardır. Bugünkü yurdumuzun sahipleri, eski kültür kurucuları ile aynı vasıfları taşıyan insanlardır. Orta Asyalıların torunları olan bugünkü Türkler, dünya uygarlığını yaratan insanların soyundandır ve bu uygarlığa önemli katkılarda bulunmuşlardır. Dünya uygarlığı insanlığın ortaklaşa malıdır.

1929-1932 yılları arasında büyük ölçüde şekillenmiş olan tarih tezini tanıtmak amacıyla 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara'da Halkevi'nde Birinci Türk Tarih Kongresi yapılır. Maarif Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un resmî girişimi ve Atatürk'ün inisiyatifi ile açılan kongrenin amacı tarih tezini resmî bir şekilde daha geniş kitlelere duyurmak, ayrıca çağdaş tarih ders kitaplarını yazmaktı. Amaç bu olunca kongreye katılanların büyük çoğunluğu öğretmenlerden oluşur. Kongreye gelenlerin 198'i lise ve ortaokul öğretmeni, 18'i üniversite profesörü ya da asistanları, çoğu meclis üyesi olan 25'i de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti

üyesidir. 33 aktif katılımcıdan 15'i kongreye bildiri sunar. Kongrede tartışmalar genel olarak şu dört konu etrafında toplanır (Ersanlı 1992, 122):

I. Türk Tarih Kongresi'ne katılanlar

1. Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanımı meselesi: Genel eğilim, Türk ırkının varlığını ve etkisini kanıtlamak amacıyla dört elle sarılınan tarih öncesi dönemlere ağırlık vermekti; ancak bu dönemlere ait kaynaklar son derece kısıtlı ve yetersizdi. Eleştirilen nokta ise Türk ırkı ve dili konularındaki tarih öncesi kaynakların genel olarak başı çeken ve siyasî olarak yönlendirilmiş bulunan tarihçilerin savunduğu görüşleri temellendirecek, ikna edici kılacak nitelikte ve kapsamda olmayışları idi. ... Tartışma Afet (İnan) Hanım, Fuad Köprülü ve Hasan Cemil (Çambel) arasında sürdü.

2. Türk dilleri üzerine tartışma; kaynakları ve diğer dünya dilleri üzerindeki etkileri: ... İleri sürülen bazı fikirler Türk dilinin tüm dillerin kaynağını ve esasını teşkil ettiği yolundaydı. Diğer bazı tarihçiler ise Hint-Avrupa gibi dil gruplandırmaları konusunda yanılgıya düşerek bu ayrımın ırkı belirleyen bir etken olduğunu

düşünüyorlardı. ... Bu tartışmayı yürüten başlıca kişiler Samih Rıfat ve Caferoğlu Ahmet idi.

3. Orta Asya'dan geniş çaplı bir göçe yol açan coğrafî ve doğal değişikliklerin tartışılması: Bazı tarihçiler, tarihsel yöntemin yetersizliğini ileri sürerek tarih öncesi ve eski zamanlara ait kaynakları sorguladılar ve kuraklığın Doğu'dan Batı'ya göçün başlıca nedeni olmadığını belirttiler. Bu görüşlerinden dolayı da eski dünya uygarlıklarının beşiği olan Türklerin Batı'ya göç ederek Anadolu ve Doğu Avrupa'daki tüm kültür toplumlarını etkilemiş olduğu yolundaki iddiayı da haklı çıkaramayacağını söylüyorlardı. Coğrafi ve doğal değişimler bu aşamada tarih tezinin başlıca önermelerini oluşturuyordu. ... Tartışmalar Zeki Velidi, Sadri Maksudi ve Dr. Reşit Galip arasında sürdü.

4. Aynı yıl basılan ders kitapları üzerine tartışma: Yukarıda saydığımız tartışma konuları tarih ders kitapları ile ilgili eleştirilerle kısmen örtüşüyordu. Eleştiri esas olarak Sümer ve Mısır gibi "büyük medeniyetler"le ilgili bilgiler üzerinde oluştu. İddia, Türk ırkının bu medeniyetler üzerinde hatta tüm büyük hanedanlar ve imparatorluklar üzerinde en büyük etkileyici güç olarak görülmesi idi. Bazı eleştiriler ise kitapların pedagojik düzeyi üzerinde yoğunlaşıyordu. Avram Galanti, Yusuf Akçura ve Fazıl Nazmi Bey ve bazı orta dereceli okul öğretmenleri bu alandaki bazı yanlışlara dikkatleri çektiler.

Büşra Ersanlı'nın *İktidar ve Tarih* adlı kitabından aktardığımız yukarıdaki bölümün yanında bu tartışmalara katılanların savundukları düşünceler de yer almaktadır. Bunlar arasında dilci ve tarihçi olan Zeki Velidi ile Darülfünun'un tasfiyesi sırasında Maarif Vekili olan Dr. Reşit Galip'in tartışmaları konumuz açısından önemli. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nün ilk mezunlarından olan İlhan Başgöz ve Harold E. Wilson'un yazdıkları *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk* adlı kitapta bu kongre için şöyle söyleniyor: "O toplantıya kadar tarihçilikleri bilinmeyen birtakım heyecanlı gençler bu açılış kongresinde okudukları tebliğlerle Avrupa, Asya, Şimalî Afrika uygarlıklarının, İran ve Eski Yunan kültürlerinin Orta Asya'dan göç eden Türkler tarafından kurulduğunu hemencecik ispat edivermişlerdir." Cemiyetin genel sekreteri Reşit Galip ise "okutuculara" yani öğretmenlere millî

tarih tezinin kanıtının nerede bulunacağını şu şekilde ifade ediyordu: "Hakikat sizce ve bizce sabittir. Her asil mânâda cevheri tükenmez Türklük kanı taşıyanlar bundan şüphe edemezler."

Bu konuşmaya cevap gecikmez. İstanbul Darülfünunu, Türk tarihi muallimi Zeki Velidi, kongrenin temel varsayımlarından biri olan Orta Asya'da büyük bir kuraklık olması üzerine çeşitli Türk kavimlerinin dünyanın çeşitli bölgelerine göç ederek oralarda üstün uygarlıklar yaratmış olduğu tezine karşı çıkarak sözü edilen bölgede tarihî dönemlerde herhangi bir kuraklık olmadığını söyler. Bunun üzerine ilk önce Dr. Reşit Galip'in ve daha sonra Sadri Maksudî (Arsal) ile DTCF Tarih Bölümü'nün kuruluşunda Eski Zaman Tarihi dersini okutan Şemsettin Günaltay'ın eleştirilerine maruz kalır (Mete Tunçay-Haldun Özen 1984, 227). Zeki Velidi, bu eleştiriler üzerine daha Ankara'da iken İstanbul'a dönmeden Darülfünun muallimliğinden istifa eder.

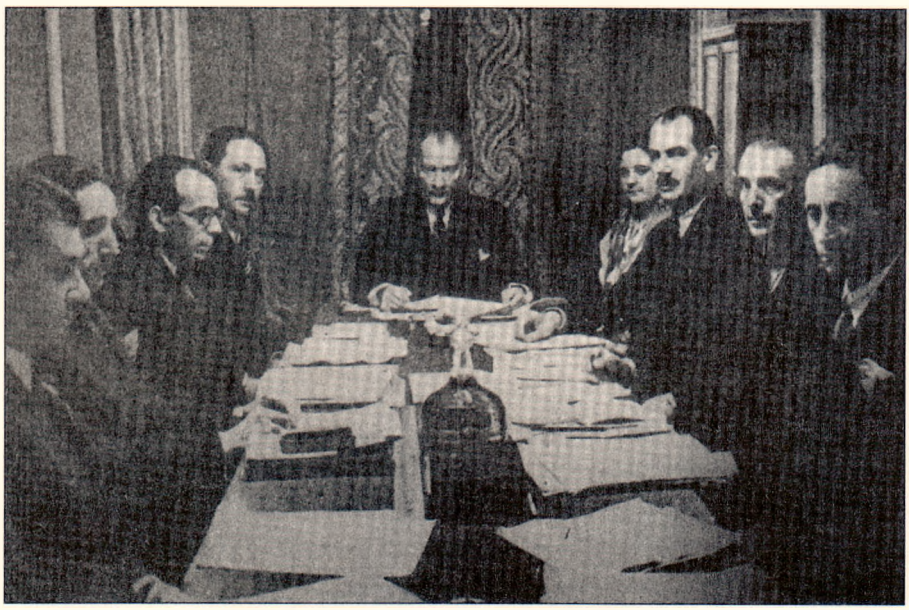
Gerçekte bu tartışmalarla birinci tarih kongresi, 1933'te yapılacak olan Darülfünun tasfiyesinin de başlangıç noktasını oluşturur. *Üniversiteler Yıllığı* adındaki Üniversitelerarası Kurul Genel Sekreterliği yayınlarından olan kitapta ise bu konuda şunlar yazılmaktadır: "Atatürk'ün çok önem verdiği ve 1930'lardan sonra girişilen dil ve tarih hareketleri Darülfünun tarafından destek görmemektedir. 1932 yılında toplanan Birinci Tarih Kongresi'nde Darülfünun öğretmenleri tarafından ileri sürülen eleştiriler bardağı taşıran son damla olmuştur."

"Dil"e Bakış

Yıl 1932. Tarih Kongresi'nin yapıldığı günler. Kongre'nin kapanış gecesi Atatürk, "Dil işlerini düşünecek zaman gelmiştir" sözünü söyler. Tartışmalar henüz durulmadan, Cumhuriyet'in henüz onuncu yılı kutlamaları bile yapılmadan, yazı devrimi henüz ilk öğrencilerini ilkokuldan mezun etmeden Gazi Mustafa Kemal Paşa, dil kurumunun kurulması ve Türkçenin sadeleşmesi için gerekli emirleri verir.

O günleri anlatan, o çabalardan söz eden birçok kitap ya da makale yayımlandı bugüne dek. Bunların herhangi birine başvurduğunuzda benzer öykülere rastlarsınız. Atatürk, "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun." sözleriyle 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurar. Başkanı Samih Rıfat, Genel

Yazmanı Ruşen Eşref, üyeleri de Celal Sahir ve Yakup Kadri'dir. Afet İnan'ın bildirdiğine göre, Atatürk'ün Türk Dil Kurumu için hedefi iki cephelidir (İnan 1957a, 478). Birincisi Türk dilinin sadeleşmesi, halkın konuşma dili arasında bir birlik ve ahenk kurulması, ikinci hedef ise tarihî araştırmalarda belge olan, ölü veya eski dillerin metodlu bir şekilde incelenmesi ve mukayese edilmesi idi. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Cemiyet ilk kurultayını yapar. Toplantının amacı dil konularını görüşüp tartışmak, yapılacak işleri ve izlenecek yolu belirlemektir. Toplantıya yazarlar, dil uzmanları, öğretmenler ve ilgililer katılır.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti toplantısına başkanlık ederken. (4 Ocak 1933)

Kurultayda dilimizin ana sorunları türlü yönleriyle ele alınır. Türkçenin kökü, geçmişteki durumu, çağdaş gereksinmeleri karşılaması ve gelişmesi için yapılacak işler enine boyuna tartışılır. Toplantı sonucu değişik görüşler öne sürülür. Sonunda şu noktalar üzerinde birleşilir: Dilimizin gelişmesi için kendi olanaklarından yararlanmalıyız. Özellikle halkın konuşma dilinden, eski yapıtlardan tarama ve derleme yapmalıyız. Türkçenin kelime türetme yollarını araştırmalı, bunlarla yeni kelimeler türetmeliyiz.

Bütün bu kararlardan sonra çok kısa bir sürede derleme ve tarama sözlükleri kültür dünyamıza kazandırılır. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki düşünceleri tam iki yıl önce yayın dünyasında yerini almıştır. Bu konudaki çeşitli

çalışmaları belirli bir titizlikle süzgeçten geçiren değerli bilim tarihçimiz Aydın Sayılı'nın *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe* adlı kitaba yazmış olduğu önsözde de belirttiği gibi Atatürk'ün 1930'da yayımlanan Sadri Maksudî'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabının başına yazdığı: "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini ve yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." sözlerini hepiniz anımsarsınız.

Benzer düşünceler, yaklaşık 1200 yıl önce bu topraklardan kuş uçuşu 5750 kilometre uzakta yaşamış olan Köktürk Kağanı Bilge Kağan'ın sözleri olarak yazıtlara kazınmıştı: *Tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı eşilik kız oglın küŋ boltı türük begler türük atın ıttı tabgaçkı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş.* "Çin halkına bey olmaya lâyık erkek evladı kul oldu, hanım olmağa lâyık kız evladı (da) cariye oldu. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri, Çin unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar." Bilge Kağan, Köktürk ulusunun Çinlilerin boyunduruğu altına girmelerinin temel nedenini Köktürklerin isimlerinden veya dillerinden uzaklaşmaları olarak gösterir.

Kuş uçuşu 5750 kilometre ötede. Göç yolları mesafesi ile düşünecek olursak on bin kilometrelik bir nehrin öyküsüdür Türkçe. On bin kilometrelik akışa zaman zaman başka sular karışmış, zaman zaman yolu kesilip göletler oluşturulmuş bu nehirden. Bütün bu olaylar ana nehrin sularının bileşimini bozduğu gibi kirlenmelere de neden olmuş. Yolculuk bu denli uzun olunca bu gibi olumsuzlukları da doğal karşılamak gerekiyor. Gazi Mustafa Kemal'in deyişi ile bu dil, mevcut dillerin en zenginlerinden olduğu için kendi yaralarını saracak ilacı da yine kendi içinde hep saklamış.

Bir başka önemli olgu da; kirlenmeler, hastalıklar baş gösterdiği dönemlerde, karşı önlemlerin alınması gerektiği konusunda ilk önerilerin genellikle devlet adamlarımızdan gelmiş olmasıdır. Bir düşünsenize 1200 yıl önce bir devlet adamı çıkıp bağımsızlığın kaybedilmesinin temel nedeni olarak dildeki bozulmayı gösteriyor. Dünya tarihinde nadiren görülecek bir olgu. Ardından dilin o günlerde çokça gündemde olan Arapçadan geri kalmayacak zenginliğe sahip olduğu savı ile *Divanu Lugati't-Türk*'ü yazıyor Kaşgarlı Mahmut. Hemen öncesinde devlet yönetimine ilişkin çok önemli öğütleri ile Türkçenin ender anıtlarından biri olan *Kutadgu Bilig*'i yazıyor devlet adamı Yusuf Has Hacib.

Bunların da öncesinde bir başka önemli girişim de henüz daha Müslümanlığı kabul edeli yüz yıl bile olmamış bir ulus, bu dinin kutsal kitabı olan *Kur'an*'ı kendi diline yani Türkçeye çeviriyor. Böylesi olaylar aynı çağlarda benzer bir biçimde diğer uluslarda yaşanmış mıdır? Sanmıyoruz. ...

Orta Asya'nın tam ortasında, bütün bu olgulardan yaklaşık 400 yıl sonra bir başka devlet adamı büyük şair Ali Şir Nevayi Türkçenin etkilendiği bir diğer dil olan Farsçadan daha zengin bir dil olduğunu kanıtlamak için *Muhakemetü'l-Lugateyn*'i yazıyor. Bütün bunları arka arkaya sıralayınca yaşananların tesadüf olmadığını kolayca söyleyebiliriz.

Benzer bir yaklaşımla Mustafa Kemal Paşa dille ilgili böylesi bir çalışmanın yapılmasını 1932 yılında istememiş olsa idi, 2032 yılında yapılacak bir *Derleme Sözlüğü*'nde yazıtlarla bağ kurabileceğimiz birçok kelimeyi bulamayacaktık. Benzer düşünceleri çoğaltacak olursak; *Divan*'ın, *Kutadgu Bilig*'in, *Muhakematü'l-Lugateyn*'in yazılışı belki de hiç ortaya çıkamayacaktı. Bütün bu olaylardaki durumumuzu, tren hareket ederken nefes nefese son vagona binebilen bir kişiye benzetmemi hoş göreceğinizden eminim. Bu benzetmenin nedeni ise bu süreci takip eden toplumsal ve siyasî değişimler. Tarih zincirinin kopmamasını sağlayan olaylar bunlar. Toplumların hayatında yüzyıllık bir zaman dilimi önemsenmeyecek bir süre olarak değerlendirilir hep. Ne var ki bu yüzyıllık gecikme bu tür olaylarda telafisi imkânsız hasarlara neden olabilecek bir olgudur.

Asya'nın uzak ucundan Orhun vadisinden akmaya başlayan bu nehir 400 yıllık bir sürede hemen hemen Asya'da dolaşılması gereken ne kadar mekân varsa tümünü dolaşıp Anadolu topraklarını mesken tutuyor. Bu dolaşım kimi kez zenginlikler sağlarken kimi kez de kirlenmelere neden oluyor. İşte bu zenginliğin temel nedenini Türklerin hoşgörüsünde aramamız gerekiyor. Bu süre içinde Türkler birçok dine girip çıkıyorlar. Girdikleri dinlerin yalnızca dillerinden etkilenmekle kalmıyor, onların yazı sistemlerini de kabul ediyorlar. Bütün bunları yaşarken hiç gocunmuyorlar. Nedeni kendilerine ve dillerine çok güvenmiş olmaları.

İşte bütün bu girişimler sanki önceden planlanmış gibi geliyor insana; bir gün mesken tuttuğumuz bir diyarda, dilimiz şu ya da bu nedenlerle yaralanırsa onu iyileştirecek ilacı biz önceden hazır tutalım endişesiyle.

Akademik Düşüncenin Çağdaş Adımları

Önce Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin, sonrasında ise Ankara Üniversitesi'nin kuruluşunda amaç çok net bir biçimde belirlenir. Darülfünun'un kuruluşunda çok istenmesine karşın, amaç Batılılaşma olmasına karşın hedefler pek belirgin değildir. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun anlatımı ile; "Kuruluş hedef ve maksatları açık olarak belirtilmesine rağmen, Darulfünun kurulurken hedefinin ne olduğu net ve açık bir biçimde görülmemektedir. Darulfünun her ne kadar batı etkisiyle ortaya çıkmış bir fikir ise de, kuruluşu ve faaliyetleri Osmanlının o dönemdeki kendine has üslubuyla gelişmiş ve birkaç başarısız teşebbüsten sonra, nihayet 1900 yılında İstanbul Üniversitesi'nin temelini oluşturan 'Darulfünun-ı Şahane'nin kurulması ile başarıya ulaşmıştır."

Sözü edilen başarı 1933'te uygulanan yeniden yapılanmanın nedenleri açısından irdelendiğinde pek önemsenecek bir başarı olarak görünmüyor. II. Mahmud döneminde başlayan yoğun çağdaşlaşma çabalarına karşın, örnek alınan Batıdaki gelişmelerle kıyaslayacak olursak pek de haksız sayılmayız. Oysa, II. Mahmud'un oğlu babasının tam takipçisi olarak Ocak 1845'te okunan "hatt-ı şerif"inde memleketin imarı ve kalkınması için nelerin gerektiği konusunu açık ve geniş bir biçimde sunar. Sayın İhsanoğlu bu belgeye ilişkin görüşlerini şöyle belirtir: "Bu belge bize, memleketin imarı ve halkın refahı için, halkın eğitilmesine devlet tarafından verilen önemi göstermektedir. Padişahın bu sert tutumu karşısında devlet mekanizması, halk eğitimi konusunda harekete geçmiştir." Darülfünun'un kuruluş amaçlarının temelinde devlet hizmetinde çalışacak malumatlı memur yetiştirmek yatıyor.

Kısacası, Darülfünun "malumat ve hüsn-i ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese, gerekli bilgileri sağlayan bir kurum" olarak düşünülmektedir. Meclis-i Muvakkat layihalarında yer alan mazbatada amaç böyle anlatılır. Öğrencilerin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarından tutun da öğretmenlerin maaşından derslerde kullanılacak kitaplara dek pek çok ihtiyacı karşılamak için bütçeden külliyatlı bir miktar da para ayrılır. Ayrıca bu paranın bir bölümü ile Darülfünun'un bina inşaatının da başlatılması düşünülür. İnşa işi Kasım 1846'da İtalyan mimar Gaspare Fosatti'ye verilir ve bu iş hayli uzun sürer. 15 yıl sonraki kayıtlarda inşaatın henüz üçüncü katının tamamlandığı belirtilir. Binanın inşası 6 Mart 1865'te yani inşa çalışmasının başlamasından 19 yıl sonra tamamlanır. Benzer bir durum

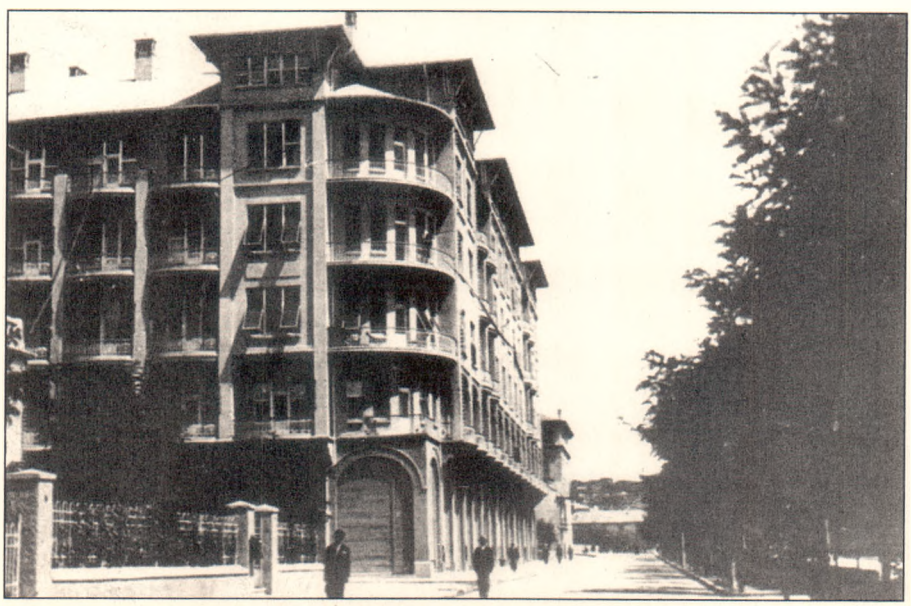
Kısa sürede gerçekleştirilen proje

DTCF'nin bina yapımında da yaşanır. Mimar yabancıdır. Evkaf Apartmanı'nda fakülteye başlayan öğrenciler yeni binada diplomalarını alırlar.

"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler" adlı yazısında İlhan Tekeli, eğitimin "dönüşümü" hakkında şöyle diyor (Tekeli 1985, 460): "Her milletin eğitiminin dönüşümü, farklı tarihlerde başlamış olsa da, benzerlikler göstermektedir. Dönüşümün üç temel ekseni vardır: Birincisi eğitim üstündeki dinî denetimin zayıflatılarak kaldırılması ya da laikleştirilmesidir. İkincisi ise, dilin ve yazının reforma uğratılmasıdır. ... Dönüşümün üçüncü ekseni, daha çok eğitim teknolojisine ilişkindir." Bilginin topluma yaygınlaştırılması işlevinin yerine getirilebilmesi için, dilin, dinî grupların tekelinde, seçkinlerin yararlandığı bir araç olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Bu ise eski, seçkinlere özgü yazı dilinin bırakılmasını, geniş halk kitlelerinin kullandığı dilin benimsenmesini gerektirecektir.

Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminde eğitimdeki –İlhan Tekeli'nin deyimiyle– dönüşüm, önce "askerî sınıf"ın yeniden oluşturulması ile başlamıştır. Klâsik Osmanlı sistemindeki askerî sınıfın yetersizliği savaş alanlarında açıkça kendini gösteriyordu. Bu nedenle diğer kesimlerin yeniden üretilmesinde yenilikler hemen baş göstermedi. Tanzimattan önce açılan Mühendishane-i Bahrî-i

Evkaf Apartmanı

Hümayûn (1773), Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn (1795), Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mâmure (1827), Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye (1834), Mızıka-i Hümayûn (1834), Darü'l-Ulûmi'l-Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Âliye-i Şâhâne (1838), ordu için gerekli becerileri öğretmek ya da askerî sınıfı yeniden yapılandırmak için kurulmuştu. Bu nedenle başarıları ve yaygınlıkları askerî sınıfla sınırlı kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimdeki yenileşmenin bu sınıftan başlamış olması, bahsi geçen "dönüşüm"ün yükseköğretimden başlamasını gerekli kılmıştır. Ama Osmanlı toplum yapısı bu tür bir eğitime hazır değildi. İlk ve ortaöğretimini örgütleyememiş bir yerde yükseköğrenim nasıl olacaktı. Yukarıdaki okullara okuma-yazma bilmeden giren öğrenciler, örneğin, Tıbhane ve Harbiye'den 14 yıl sonra mezun olacaktır. Üstelik bu şekilde eğitimde de önemli bir sorun vardır. Yeni eğitim için Osmanlıca ya da o dönem Türkçesi yetersizdir. Bu sorun da Mühendishane'ye bir matbaa kurulması ve hocaların tercüme işine özendirilmesi ile çözümlenmeye çalışılır. Bu dönemde 400 kadar kitap yayımlanır. Böylece modern eğitime geçişle birlikte dil sorunu da gündeme gelir.

1838'de Osmanlı devlet düzeninde "divan" kalkarak, yerini "hükümet" alınca Osmanlı sivil bürokrasisi de doğmaya başlamıştır. Tanzimatla birlikte bu dönemde de bir çeşit memurluğa hazırlık işlevi yüklenecek ortaöğretime talep olmuştur. Rüştiyeler (1838), Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye (1839), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838), askerî idadîler (1846), mülkiye rüşdiyeleri (1847), Darü'l-Maarif (1849) bu amaçla kurulmuştur.

Tanzimat döneminde eğitimin çağdaşlaştırılması yolundaki uğraşlara rağmen, en az başarı ilk eğitim alanında görülür. Bunun nedeni din alanında kalan ilköğretimin, eğitim alanının modernleşmesine karşı gelmekten çok, bununla rekabet eder duruma gelmesidir. II. Mahmud döneminden beri eğitimin devletleştirilmesi tutumu gözlendiği halde ilkokullar için medrese dışında öğretmen yetiştirme kursları ya da okulları gibi bir fikir henüz doğmamıştı. Bu nedenle bu okullar medresenin etkisinde kalmışlardı. Medreseler, vakıf kuruluşları oldukları için devletin bunlardan her türlü desteği kesmesine rağmen yaşamaya devam etti. II. Abdülhamid döneminde medreselere kayıtlı öğrencilerin askerlikten muaf tutulması, çok sayıda kişinin medreselere gitmesine yol açmış, bu da medreselere olan ilgiyi artırmış, reform girişimlerini engellemişti. Medreseler, hem ortaöğretim hem de yükseköğretim düzeyinde eğitim kurumları olarak Batı

tipi idadîlerin, rüşdiyelerin, sultanîlerin, yüksekokulların ve Darülfünun'un yanı başında yaşamaya, öğretim yapmaya, öğrenci yetiştirmeye devam ediyordu.

Abdülmecid, yukarıda bahsettiğimiz, 1845'te Yüksek Şura'nın açış nutkunda, eğitimin amacı için şöyle demiştir (Berkes 2004, 230): "Din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve yararlı bilimleri yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak." Yani Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılışından tam 91 yıl önce, eğitimin ilk amacı böyle belirleniyor. Aynı yıl bir hatt-ı hümayun yayımlayan Abdülmecid, meslekî ve genel öğrenime ahiret işleri ölçüsünde önem verilmesini ister. Topladığı Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi), açılacak Darülfünun'a öğretim üyesi yetiştirmek üzere 1857'de Paris'e öğrenci gönderilmesi kararını alır ve gerekli kitapların hazırlanması görevini de 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'e verir.

Tanzimat kurallarını tekrarlayan, açıklayan ve genişleten bir ferman olarak çıkan Islahat Fermanı'nda (1856), ilk olarak eğitime yer verilir: "Her okul herkese açık olacak, cemaatler kendi kültür ve yazılarına uygun okullar açabilecekler, fakat bütün okulların programları ve öğretmenleri Meclis-i Maarif'in denetiminde tutulacak." Bu fermanla Osmanlı toplumundaki tüm milletlerin okul açmasına izin verilmekte ve Devlet-i Âliyye'nin mekâtib-i askeriye ve mülkiyesi tüm Osmanlı tebaasına açılmaktadır. Islahat fermanıyla eğitimin merkezî bir denetim altına alınması isteği, 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşuyla gerçekleşmiştir. Böylece ilk olarak hükümet içinde eğitim, ayrı birimde ele alınıyordu. Artık eğitim, XVI. yy'da olduğu gibi vakıf kuruluşlarının eline bırakılmayacaktı. 1861'de bu nezaretin görevlerini belirlemek için gönderilen bir yazıda, rüştiyeler ve üstü okulların müslim ve gayrimüslim olmak üzere karma olması ve eğitim dilinin Türkçe olması gerektiği vurgulanmaktadır. 1862'de sıbyan mektepleri yerine usul-i cedide göre eğitim yapan "iptidaî mektepler" kurulmaya başlandı. Ancak aynı yıl İstanbul'da bulunan 360 sıbyan mektebinden 12'sinde usul-i cedid uygulanır.

Osmanlı yönetiminde sivil bürokrat yetiştirmek amacıyla açılan rüştiyelerin yeterli olmaması nedeniyle başka okullar da açılmıştır. 1862'de Mahrec-i Aklam kuruldu, bunu Darü'ş-Şafaka (1865), Galatasaray (1867) gibi sultanîler izledi. Mekteb-i Mülkiye (1859) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1866) olmak üzere ilk sivil yüksekokullar da bu dönemde açıldı. Eğitim sisteminin gelişmeye başlaması öğretmen gereksinmesini artırıyordu. Tanzimata gelinceye kadar

Osmanlı eğitim kurumları içinde medreseler kendi hocalarını yetiştirir, sıbyan mekteplerinde de medreselerin ilk basamaklarında yetişen kimseler öğretmenlik yapardı. Rüşdiyelerin artmasıyla birlikte Darü'l-Mu'allimîn (1847) okulları ve daha sonra ilkokulların ihtiyacı için de Darü'l-Mu'allimîn-i Sıbyan (1866), ayrıca kadın öğretmenler yetiştirmek üzere Darü'l-Mu'allimât (1870) açıldı. Fakat burada bile öğretmenleri yetiştirecek kişilerin çoğu eskiden medresenin yetiştirdiği kişilerdi. II. Meşrutiyet döneminde yeniden düzenlenen bu okullar, daha sonra Cumhuriyet döneminde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat yasasıyla kapatılarak, öğrencileri, yeni kurulan Yüksek Öğretmen Okulları'na gönderildi. Toplumda eğitim gereksinimi sadece erkekler için olamayacağından kızların eğitimi de devletin yükümlülükleri arasında bulunuyordu. Bu nedenle Ebe Mektebi (1842), kız rüştiyeleri (1858), kız sanayi mektepleri (1870) kurulmuştur.

1869'da Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında, Fransız eğitim sisteminin etkisi altında düzenlenen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Darülfünun adının ilk kez geçmesi bakımından önemlidir. Bu nizamnamede, köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüştiye, bin evli kasabalarda idadî ve vilayet merkezlerinde sultanî kurulması, bunların üstünde ise meslek ve ihtisas mektepleriyle Darülfünun'un yer alması öngörülmekteydi.

II. Abdülhamid döneminde yapılan bazı değişikliklerle eğitim sisteminde rüşdiyeler düzeyinde özel okul açılmasına olanak tanındı. Buna dayanarak her biri kendine özgü niteliklere sahip pek çok özel okul kuruldu. Bu dönemde duyulan gereksinmelere göre meslek okulları ve yüksekokullar açılmaya devam edildi. Mekteb-i Fünun-ı Maliye (1878), Hukuk Mektebi (1878), Sanayi-i Nefise Mektebi (1879), Ticaret Mektebi (1882), eğitim tekniğini öğreten Darü'l-Ameliyat (1881), Hendese-i Mülkiye (Mühendis Mektebi- 1887), Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Polis Dershanesi (1889) sayılabilir. 1890'lı yıllardan sonra meslek okulları ve yüksekokullar İstanbul dışında da yaygınlaşır. Selanik, Konya ve Bağdat'ta Hukuk Mektebi kurulur.

Bu dönemde Avrupa'da gelişen Genç Türk hareketlerinin olumsuz etkileri, Avrupa'ya yükseköğretime öğrenci gönderilmesini engeller. Bu düşünce, ülke içinde üniversitenin yeniden gözden geçirilerek yeni bir biçimde kurulmasını tekrar gündeme getirmiş ve 1900'de Sadrazam Sait Paşa tarafından Darülfünun-ı Şahane kurulmuştur. Darülfünun-ı Şahane; Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Edebiyat, Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye bölümlerinden oluşuyordu. Hukuk ve tıp fakülteleri

daha önce açıldığı için Darülfünun'a katılmamışlardı. Bu okul geniş kitleye açılmamış, her yıl alınan öğrenci sayısı 85 düzeyinde kalmıştı. Bunun nedeni işlevi belirsiz olan üniversite yani Darülfünun'un diğer yüksekokullardan daha az destek görmesi idi. Devletin ihtiyacını karşılamak için açılmış yüksekokullarda örneğin Mühendis Mektebinde okuyanlardan para alınmazken Darülfünun paralı idi. Bu, II. Abdülhamid döneminin bitimine kadar sürdü. İkinci plana itilen Darülfünun, II. Abdülhamid'den sonra ön plana çıkarıldı.

Darülfünun'un üniversiteleşmesi yolundaki ilk adım, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin 21 Nisan 1912'de çıkardığı nizamnameyle atılır. "Fakülte" kaydına ilk kez 1912'de çıkarılan disiplin yönetmeliğinde rastlanılmaktadır. Darülfünun'da asıl canlanma Balkan Savaşı sonrasında, Birinci Dünya Savaşı içinde görüldü. 1915'te reform yapıldı, 20 Alman ve 1 Macar profesör çağrıldı (Widmann 1981, 25). Aynı yıl kızlara da yükseköğretim olanağı sağlamak üzere İnas Darülfünunu kuruldu. Savaş koşulları içinde Darülfünun yeterince gelişemeyince 1919 yılında yeniden düzenlenmesi gündeme geldi ve aynı yıl üniversiteye ilmî özerklik tanındı.

Tanzimat'tan itibaren yeni eğitim sisteminin oluşmasında medreseye hiç dokunulmamıştı. Medresede bir reform yapılması ya da yeni koşullara uygun yeni medreseler kurulması hiçbir zaman gündeme gelmemişti. İttihat ve Terakki'nin ulusçuluk, çağdaşlık ve İslamlığı uzlaştıran bir ideolojik çerçeve öngörmesi, medreseye karşı tutumda da değişiklik getirmişti. Medrese ıslahatına 1909'da başlanmış, medreselere yeniden tabiî ve aklî bilimler sokulmuş, ilk defa Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Farsça okutulmaya başlanmıştı.

Mustafa Kemal, Anadolu halkını da tam olarak İstiklal Savaşı'na inandırmak ve Ankara hükümetlerinin yanında yer almasını sağlamak için öğretmenlere ve eğitime çok önem veriyor, savaşın en yoğun yaşandığı dönemlerde bile maaşını alamayan öğretmenlerin durumlarıyla yakından ilgileniyordu. Anadolu öğretmenlerini örgütlüyor, onlara Maarif Kongresi toplattırarak bu toplantının açış konuşmasını yapıyordu. Avrupa'daki öğrencilerin harcamalarını üstleniyor ve bakanlık örgütünü genişleterek "Birinci Heyet-i İlmiye" adı altında Türkiye'nin o zamana kadarki en büyük ve en ciddî toplantısını yaptırıyordu. Bu gibi çalışmalarla, Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923'e kadarki hazırlık döneminde Anadolu eğitimi başarılı bir şekilde Ankara'ya bağlanmış ve fikri yönden de eğitim devrimlerine hazır hale gelmişti (Ergün 1982, 33).

Hazırlık döneminin başlangıcı 1920'de Meclis'in açılmasıyla aynı yılın Mayıs ayında merkez örgütü, İlk Tedrisat, Orta Tedrisat Müdürlüğü ve Telif Tercüme Heyeti'nden oluşan Maarif Vekilliği'ne Rıza Nur Bey seçilmiş, Cumhuriyet'e kadar Hamdullah Suphi, Mehmet Vehbi Bey ve İsmail Safa Bey olmak üzere dört bakan değişmiş ve farklı farklı kararlar alınmıştı. İsmail Safa Bey döneminde merkez örgüt yenilenmiş ve bunda da Fransa ve İspanya örnek alınmıştı. Bu dönemde öğretimin birleştirilmesinin bazı ön adımları atılmış, Cumhuriyet hükümetinin daha sonra yabancı okullara karşı uygulayacakları politikanın ilk örnekleri verilmişti. 15 Temmuz 1923'te başlayan Heyet-i İlmiye toplantısında konuşan Safa Bey, 1909'dan beri eğitimimize gerçek yönünü vermek için çalışan değerli insanların hayırlı, faydalı girişimleri olduğunu ancak her yeni gelenin eskisinin zıddına veya başka bir yolda çalıştığını, eğitim kurumlarının "şahsi icraata bağlı, istikrarsız ve istinatsız" kaldığını, Cumhuriyet'in eski maarifi bu noktada devraldığını belirtmişti. Bu toplantının en önemli gündem maddeleri arasında geçen "milli tarih ve coğrafya enstitüleri" ile "Ankara'da Âlî dersler" hususları bizim konumuz için özellikle dikkate değer.

Ortaokullara öğretmen yetiştirmek için Orta Öğretmen Okulları kurulması 1924'ten itibaren Tevhid-i Tedrisat'la tasarlanmaya başlanmıştı. Okul, 1926'da iki yıl süreli ve yalnız edebiyat şubesinden ibaret olarak Konya'da açıldı, 1927 yılından itibaren Ankara'ya getirildi ve 1929'da da Gazi Orta Muallim Mektebi adıyla kendi binasına kavuştu.

1924 yılına kadar "Cumhuriyetin hakiki mesnedi Darülfünun'dur" mantığı ile Maarif Vekaleti ve Darülfünun arasında iyi bir anlaşma vardı. Ancak daha sonra bu iki kurumun arasını açan bir yetki anlaşmazlığı meydana geldi. Bakanlık yüksek öğretmen okulunun iyi yönetilmediğinden şikâyetçi idi. Müdürün istifası üzerine Bakanlık kendi adamı olan Şemsettin Günaltay Bey'i müdürlüğe atadı. Bu atama Darülfünun'un muhtariyetine aykırı bir hareket olması nedeniyle tekrar eski müdür olan Şekip Bey müdür olarak atandı. Bu olaydan sonra bugün de aynı olayları yaşadığımız Darülfünun (yani üniversiteler) ile hükümetin arası açıldı. Bu dönemde Darülfünun'a eleştiriler ve öneriler arasında şu da vardı: "Bugünkü Darülfünun'dan hayır beklenemez. Türk Darülfününu'nu Cumhuriyet, Ankara'da kurmalıdır. Türklüğün kültür ve bilim merkezi olacak bu kurum 20-25 yılda ancak kurulabilir". 21 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan 493 sayılı "İstanbul Darülfününunun Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kanun" ve buna bağlı "İstanbul Darülfünun Talimatnamesi" ile Darülfünun'a bilimsel ve

idarî özerklik tanınır. Yasa metninde "medrese", yönetmelik metninde "fakülte" deyimi kullanılan Darülfünun, yukarıda belirttiğimiz gibi Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlahiyat fakültelerinden oluşmaktaydı. Darülfünun'un öğrenci seviyesini yükseltmek için İcra Vekilleri Heyeti, 1926 yılında yüksekokullara lise mezunu olmayanların kabul edilmemesini, ancak ülkenin doktor ve mühendis ihtiyacının fazla olması dolayısıyla yalnızca bir yıl için buralara lise çıkışlı olmayanların da sınavla kabul edilmesini kararlaştırıyordu.

1930 yılı başlarında Darülfünun tarafından "ıslahat projesi" hazırlanmış ve bu yönergenin uygulanmasına geçilmiştir. Bu sırada Maarif Vekili Cemal Hüsnü Taray'ın istifa etmesi ve yerine Esat Sagay'ın getirilmesi nedeniyle gerek Darülfünun eminliği yani rektörlüğü tarafından hazırlanan gerekse vekaletçe düzenlenen ıslahat projelerinin uygulanması ertelenmiştir (Oral 2005, 217). 1930'da ıslahat projesi gündemden düştükten sonra Darülfünun eminliği seçimi tartışmaları başlar. Eminlik yani rektörlük seçimine Edebiyat Fakültesi'nden Mehmet Fuat Köprülü'nün yanı sıra Hukuk Fakültesi'nden Yusuf Ziya Özer ve Muammer Raşit Seviğ girerler. Adaylar arasındaki bu tartışmalar, Türk bilim adamlarının niteliklerinin modern ölçülerde olup olmadığı konusunda ve üniversitede tarih biliminin, tarih anlayışının durumu hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin Fuat Köprülü, 25 Ekim 1930 günlü *Son Posta* gazetesinde Yusuf Ziya'nın tarih anlayışı hakkında şunları yazar: "Yusuf Ziya Bey, Darülfünun haricinde istediği, dilediği nazariyeyi ortaya atabilir; Adem babamızın Türk olduğunu, Mısır firavunlarının kanında Türk küreyveleri bulunduğu, Sfenksin bir Türk mimarı tarafından imal edildiğini söyleyebilir, fakat Darülfünun'un ilmî şahsiyetini temsil edemez." 26 Ekim 1930'da *Cumhuriyet* gazetesi Muammer Raşit'in emin olarak seçildiği haberini verir. Bu arada yukarıda Köprülü'nün sataştığı Yusuf Ziya, Darülfünun'dan ayrılmış 1931 seçimlerinde Meclise girmiştir. 1931 yılı Mayısında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kurultayı'nda Darülfünun'un tasfiyesi programa alınmıştır (Tunçay 1981, 452): Madde 2/D: "Darülfünun ıslah ve tensik edilerek lazım olan dereceye yükseltilecektir. Yüksek mekteplerimiz kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir."

Hükümet, İstanbul Darülfünunu'nda bu olaylar olurken aynı yıl içinde, 1931'de reformu ortaya koyacak raporu hazırlamak üzere Cenevre Üniversitesi'nden Profesör Albert Malche'yi getirtir. 16 Ocak 1932 tarihinde İsviçre'den

İstanbul'a gelen Malche, iki gün sonra Maarif Vekili Esat Sagay ve diğer Bakanlık yetkilileriyle görüşüp 21 Ocak'ta tekrar İstanbul'a döner. 29 Mayısta İstanbul Darülfünunu Hakkındaki Rapor'u bitirerek 31 Mayısta Maarif Vekaletine teslim etmek üzere Ankara'ya hareket eder. 9 Haziran 1932'de memleketine dönmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Bu arada 11 Eylül 1932'de Maarif Vekaletine Dr. Reşit Galip getirilir ve bu görevde on bir ay, 13 Ağustosa 1933'e kadar kalır. Yani Darülfünun tasfiyesi esnasında maarifin başında Reşit Galip var idi. 2 Mayıs 1933'te hükümetin daveti üzerine tekrar Türkiye'ye gelen Prof. Malche, Darülfünun Islahat Komitesi'nde müşavir olarak çalışacak, reform hareketlerinde doğrudan görev alacaktı. 31 Temmuz 1933 tarihinde Malche'nin raporu gerekçe gösterilerek İstanbul Darülfünunu kapatılarak 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi açılır. Atatürk'ün Prof. Malche ile görüşüp görüşmediğine dair elimizdeki tek belge –bizim bildiğimiz kadarıyla–, 2.7.1933 tarihinde Atatürk'ün Darülfünun'u ziyareti sırasında, profesörü rektörün odasına çağırıp iltifatta bulunduğuna dair 3.7.1933'te *Milliyet*'te çıkan haberdir. Fakat Atatürk'ün Prof. Malche'ın raporunu titizlikle incelediği kesindir. Atatürk tarafından okunan nüshanın Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi'nde olduğunu Prof. Utkan Kocatürk, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nin 1984 Kasım ayına ait ilk cildinde haber veriyor. Kocatürk, bu yazısında Atatürk'ün çizgi ve işaretlerinin bulunduğu nüshanın tıpkıbasımını da vermiştir. Atatürk'ün aldığı notlarda dikkati çeken en önemli husus, söz konusu yazıda onuncu ve on birinci maddelerde verilen; "Darülfünunun en büyük zaafı, şahsî mülahaza ve araştırmaya sevk eder tarzda tedris yok. Ansiklopedik malumat veriyor" ile "Edebiyat Fakültesi çok fena"dır. Acaba Atatürk niçin böyle söylüyor?

Merkez Ankara

TBMM hükümetleri 1922 yılında Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılması için girişimlerde bulunmuşsa da ancak Ankara Leyli Hukuk Mektebi, 1925 yılında Adliye Hukuk Mektebi adıyla açılabilmişti. Böylece Ankara'da kurulan ilk yükseköğrenim kurumu bu okul olur. 1934'te kabul edilen bütçe kanununda Ankara Hukuk Mektebi adıyla yazılmış ve 1940 yılına kadar üç yıllık öğrenim sürdürmüştür. 1940-1941 öğretim yılında, 3848 sayılı Kanun ile Ankara Hukuk Fakültesi adıyla öğretime başlar. 1946'daki Üniversiteler Kanunu ile de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi adını alır.

Bunun yanında 1928 ilkbaharında Ankara'ya 11 Alman öğretim üyesi gelmiş ve 1930 yılına kadarki çalışmaları sonunda Ankara Yüksek Ziraat Mektebi'ni kurmuşlardır. 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü adını alan bu okul, Prof. Dr. Friedrich Falke'nin rektörlüğünde 20 Alman profesör, doçent ve asistanlarıyla tam bir üniversite gibi çalışıyordu. Bu kurum ise, 1948'de 5234 sayılı Kanun ile Ziraat Fakültesi ve Veteriner Fakültesi olmak üzere iki fakülteye ayrıldı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşundan bir hafta sonra Ankara'da kurulan bir başka yükseköğrenim kurumu ise Mülkiye Mektebi'dir. Mülkiye Mektebi, 1858'de İstanbul'da kurulmuş, 1877'den sonra yüksekokul hâlini almış, Jön Türk devriminden sonra Fransızların yardımı ile bazı reformlar yapılmış, 1915'te savaş nedeniyle kapatılmış ve Nisan 1918'de 3 yıllık Dahiliye Nezareti'ne bağlı okul olmuş, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1930'da Ankara'ya alınması plânlanmıştı. 1950 yılında bu mektep, "Siyasal Bilgiler Fakültesi" adını alır.

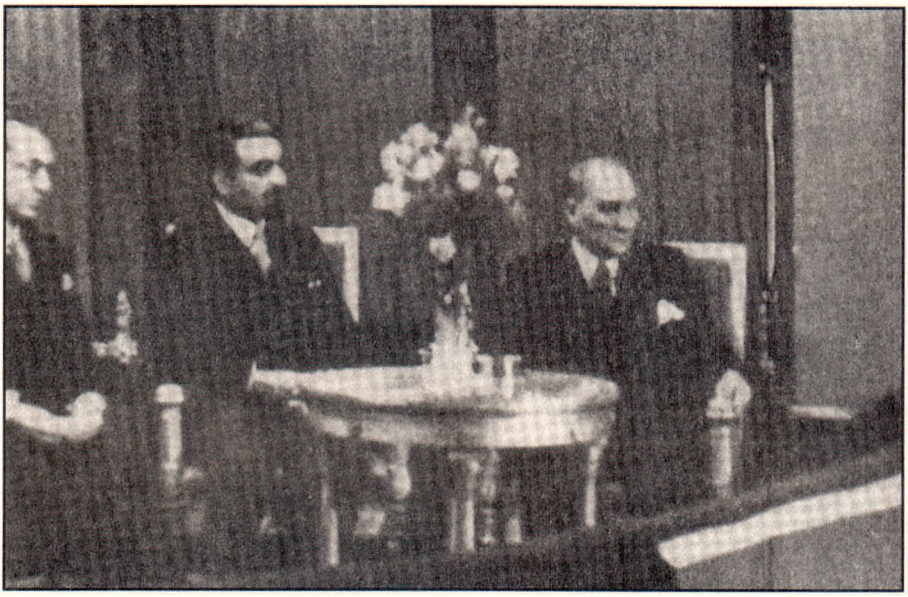
Hukuk Fakültesi, Ziraat Fakültesi ve Veterinerlik Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşundan önce başka adlarla kurulmuşsa da, bunların fakülte oluş tarihleri Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden sonradır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşu

Cumhuriyet Gazetesi'nde Fakülte'nin açılış haberi şöyle geçiyor:

> Büyük kültür inkılâplarımızdan mühim bir unsur sayılmaya seza olan Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi bugün büyük törenle Halkevi'nde açıldı. Saat 15.30 da salon baştan aşağı davetlilerle dolmuştu. Localarda sefaretler erkânı yer almışlardı. BM Meclisi Başkanı, Başbakan, Bakanlar, CHP Genel Sekreteri törende hazır bulunuyorlardı. Misafirimiz Efgan Hariciye Nazırı Ekselâns Serdar Feyz Mohammed Han refakatinde Efgan sefiri Sultan Ahmed Han olduğu halde Cumhurreisi locasında bulunuyor ve Dış İşleri Bakanı doktor Tevfik Rüştü Arasla görüşüyordu.
>
> Cumhurreisi Kemal Atatürk saat 15.30 da Halkevine geldiler ve karşılandılar.

Atatürk'ün kültür savaşında, yazımızın girişinde de anlattığımız gibi, vazgeçemediği iki alan vardı; tarih ve dil. Yurdu selamete kavuşturduktan

Mustafa Kemal açılışı izlerken

sonra hemen başlattığı kültür savaşında, 1922 yılında Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi fahri profesörlük verdiğinde kendisinin tarihle daha çok ilgilendiğini, bu nedenle fahrî profesörlüğün edebiyattan çok tarihe ait olmasının uygun olacağını söylemişti (Günaltay 1939). Cumhuriyet'e kadar medreselerde "İslam tarihi", mekteplerde ise "Osmanlı tarihi" okutuluyordu. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve halifeliğin kaldırılması her iki tarih anlayışının da değerini düşürdü. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yalnızca ne İslam ne de Osmanlı tarihi ile birlikte anlatılamazdı. Yeni devletin tarihi, onun dayanacağı ana güç olan millet ile, Türk milleti ile esaslanacaktı. Ayrıca Atatürk, 1925 yılında Samsun'da yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Bizim milletimiz derin bir maziye maliktir. Milletimizin hayat-ı âsârını düşünelim. Bu düşünce elbette bizi yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden, çok asırlık Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil Büyük Türk devrine kavuşturur."

Türk dili, tarihi ve dünya coğrafyası içinde Türkiye coğrafyasının bilimsel incelemelerinin yer alması ve bu konularda Türk gençlerini yetiştirmek amacıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 14 Haziran 1935 tarih ve 2795 sayılı Kanun'la Ankara'da kurulmuş ilk fakülte, bir başka deyişle Türkiye'nin başkentinde fakülte unvanını kanunla alan ilk fakültedir. Böylece 1946'da kurulacak olan

Ankara Üniversitesi'nin temelleri Cumhuriyet döneminde ve bizzat Atatürk tarafından atılmıştır.

23.5.1935 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasına dair kanun layihası görüşülürken, Başvekil İsmet İnönü'nün "mucib sebepler" diyerek ileri sürdüğü hususlar arasında "orta tahsil müessesemize ulusal dil ve tarihimizin ilmî ve en yeni telakkilerine göre hazırlanmış muallim yetiştirmek ve bugünkü muallimlerimizin bu yönden bilgilerini tamamlamak" da vardır (İnan 1974, 22).

Bu nedenlerle Kültür Bakanlığı bu hususta hemen çalışmalara başladı. Abidin Özmen'in 11 Haziran 1935'te Kültür Bakanlığı'ndan ayrılışından sonra Kültür Bakanı olan Saffet Arıkan, Fakülte'nin kurulma yasası Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken, "Atatürk'ün dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi; bunlara bağlı olarak arkeoloji ve coğrafya bilgileri için Ankara'da bir Fakülte açılacaktır." şeklinde açıklama yapıyordu (İnan 1957, 1-2). Çünkü "Cumhuriyet başkentinin her çeşit müesseseleri Ankara'da kurulmalı idi".

Fakülte'nin şimdiki binası, 1936 başlarında daha tamamlanmamıştı. Alman mimar ve kent plancısı olan Bruno Taut'un (Königsberg 4 Mayıs 1880 – İstanbul 1938) yapmış olduğu Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasının dış görünüşü ve iç bölümlerinde yer alacak Enstitüler ve Türk Tarih Kurumu ile bizzat Atatürk meşgul olmuştu. Fakültenin tüzük ve programlarının hazırlıkları ile Atatürk bizzat ilgilenir. Dünya üniversitelerinin program ve tüzüklerini, incelenmek üzere getirtir. "Tarih ve dil tedrisat"ı için kurulan Fakültenin öğretim kadrosu başlangıçta Tarih ve Dil kurumlarında çalışan kadrolardan oluştu. Bu şekilde öğretim üyeleri tayin edilen fakültenin öğrenci kaydı ve açılış hazırlıkları işi başladı. Fakülteye ilk kaydedilen öğrenciler lise mezunlarından ve Afet İnan'ın yazdığına göre kendi isteğine uygun olarak öğretmen okulu mezunlarından da kabul edildi. Çünkü Afet Hanım da muallim mektebi mezunuydu. Bursa'da öğretmen iken Atatürk'le karşılaşmıştı. O zamana kadar, muallim mektebi mezunları üniversiteye giremezlerdi. Örneğin, Halil İnalcık, Balıkesir Muallim Mektebinden 15 Eylül 1935'de mezun olduktan sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin giriş imtihanlarına girmiş, beş yüz belki daha fazla aday arasından kırk kişinin yatılı olarak kabul edildiği sınavda birinci olmuştur (İnalcık 2005,

53). Fakülte'nin kuruluş yıllarında yatılı öğrenci de alınıyordu. 1936 yılında kaydını yaptırmış ilk öğrenciler, yatılı 120, gündüzlü 280 olmak üzere toplam 400 kişidir.

Hazırlıklar tamamlanıp Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulunca, 9 Ocak 1936 tarihinde Etnoğrafya Müzesi büyük salonunda açılış töreni yapıldı. Törene katılanlar arasında Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan İsmet İnönü ve bütün hükümet üyeleri, milletvekilleri, elçiler, yabancı konuklar ve tabii ki öğretim üyeleri, öğretmenler ve öğrenciler olmak üzere 200-300 kişi vardı. Kültür Bakanı Saffet Arıkan, Fakülte'nin kuruluş amacına ilişkin bir açış nutku verdi. 10 Ocak 1936 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayımlanan Arıkan'ın bu nutku, Atatürk'ün başlattığı tarih teziyle birebir uyuşuyor: "Bugün Çin, Hind, Elâm, Sümer, Eti, Mısır, Etrüsk ve gerek Latin kültürleri adı altında anılan ve hepsi Türk atalarımız tarafından kurulan bu kültürlerde, Türk dili köklerini aramak tarihin bize verdiği tabii hakkımız olduğu kadar kutsal bir ödevimiz de". diyor Arıkan. Ayrıca bütün dünya kültür dünyasını kuran adamların çocukları olarak bugün çürümüş gibi görünen dünya kültürünü yeniden yaratmayı Türk çocuklarının boynunun borcu olduğunu dile getiriyor. Ve bunu gerçekleştirmeyi de "kutsal bir ödev" olarak görüyor. İşte Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ne derece kutsal duygularla kurulduğuna burada dikkatinizi çekmek isterim. Saffet Arıkan'ın üzerinde durduğu bir diğer konu da fakültede hangi dillerin öğretileceği idi. O gün söylediklerini aktaracak olursak: "Fakülte'de Güneş-Dil teorisini de kapsayan Türkoloji ve bu irdelemelere yardım edici eleman olarak Sümer, Akat, Eti gibi kadim ön Asya dilleri ile Çince, Sanskritçe, Grekçe, Latince okutulacak ve ayrıca bugünkü Almanca, Fransızca, İngilizce, Macarca, Rusça gibi yaşayan diller de öğretilecektir." Afet İnan'ın "Tarihe başlarken kısa metot bilgisi" konulu dersinden sonra Ankara Üniversitesi'nin ilk fakültesi açılmış olur. Afet İnan da Saffet Arıkan'la aynı şeyleri söylüyordu: "Sümerlilerin Etilerin Türk olduklarını, onların Mezopotamya'da ve Anadolu'da kurdukları medeniyetlerin de doğrudan doğruya Türk medeniyetleri olduğunu söylemeliyim."

Fakültenin açılış töreninin ardından öğretim faaliyeti Evkaf Apartmanı'nın Gençlik Parkı'na bakan daireleri ile Küçük Tiyatro'nun bugün işgal ettiği yerde başladı. Şimdiki binanın yapımı Mart 1940 yılında bitirilerek Fakülte, Evkaf Apartmanı'ndan buraya nakledildi. 4 Kasım 1940'da Başbakan ve Millî Eğitim Bakanı'nın konuşmalarıyla yeni bina resmen açılmıştı.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Yıllarında Öğretim Kadrosu

Ulus gazetesinin fakültenin açılış günü çıkan sayısında, "Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi bugün törenle açılıyor" başlıklı, yedi vesikalık fotoğrafın bulunduğu yazıda şunlar kaydedilmiştir: "Açılış töreninden sonra fakültede dersler hemen başlayacaktır. Ders için bütün hazırlıklar bitmiştir. Resimlerimiz fakültenin profesörlerinden Sivas mebusu B. Şemsettin Günaltayı, fakülte dekanı Konya mebusu B. Muzaffer Gökeri, Manisa mebusu Hikmet, Burdur mebusu B. İbrahim Necmi Dilmen, İstanbul mebusu B. Fuad Köprülü ile Mardin mebusu Hasan Reşit Tankutu ve Abdülkadiri göstermektedir."

Fakülte'nin kuruluş yıllarında dekanı, Tarih Bölümü'nün başkanı olan ve Yeni Çağ Tarihi dersine giren Muzaffer Göker'di. Tarih Bölümü'nde o zamanda yine milletvekili olarak Ankara'da bulunan Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Tarihi derslerine giren Şemsettin Günaltay, Hikmet Bayur ve Fuad Köprülü gibi tanınmış kişiler vardı. Köprülü'nün İstanbul Darülfünunu'nda Türk Edebiyatı derslerini verirken Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tarih bölümü derslerine girmesi de dikkat çekicidir. İbrahim Necmi Dilmen ve Hasan Reşit Tankut milletvekili olarak, Abdülkadir İnan ise İstanbul Türkiyat Enstitüsü'nden gelip fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görev almışlardı. Bu eğitim kadrosundan görülüyor ki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, asıl tarih ve Türk dili konusunda araştırmalar yapmak ve bu konularda gençleri yetiştirmek için kurulmuştu.

Aşağıda TC Başvekalet Kararlar Müdürlüğü'nün 19.2.1936 tarih ve 2/4083 sayılı kararıyla yukarıda adları geçenlerin, "Tarih-Dil, Coğrafya Fakültesi'nde Türk Tarihi, Dili ve Coğrafyasına ait konferans şeklinde ders vermeye memur" edildikleri ve ders başına kararnamede gösterilen ücreti alacakları hükûmet ve Cumhurbaşkanı'nca onanmıştır. Yalnız kararnamede geçen Erzurum saylavı Sâim Ali, gazete haberinde yer almıyor. Bu isme, arşiv çalışmamız sırasında 1936 yılında kayıt yaptıran Hüsnü Yüksel adlı öğrencinin "Talebe Devam Karnesi"nde de rastladık. Ayrıca *Ulus* gazetesinin haberinde İstanbul mebusu olarak adı geçen Fuad Köprülü, kararnamede Kars mebusu, Mardin mebusu olarak adı geçen Hasan Reşit Tankut, Muş mebusu olarak geçmektedir. (Belge 1)

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş yıllarındaki mevcut öğretim üyesi kadrosu yukarıda ismini saydıklarımızla sınırlı değildir. Ancak bugünkü

bilgilerimiz, bizi bu kadroya Türkiye'den katılanların adlarının bunlarla sınırlı kaldığını söylemekten alıkoyamıyor.

O dönemde Hitler'den kaçan Yahudi ya da solcu Alman profesörler de bizim için iyi bir şanstı. Asurolog Benno Landsberger, arkeolog Hans Gustav Güterbock, Indolog olan Walter Ruben, Slav dilleri hocası ve Doğubilimci Karl Menges ve klâsik filolog Georg Rohde hemen Ankara'ya davet edildi. Ayrıca mülteci olmadan gelen Almanlar da vardı, Annemarie von Gabain gibi. 1935-1937 yılları arasında Sinoloji kürsüsünü yöneten Gabain'in yerine 1937 yılında Wolfram Eberhard geldi. Fakülte'nin yabancı profesör kadrosu için 7 Sonkânun 1936 Salı günkü *Ulus Gazetesi*'nde aynen aktardığımız şekliyle şunlar yazılmaktadır: "Fakültenin profesör kadrosu tamamlanmıştır. Türkiye'de ilk defa tedrisatı başlıyacak olan ilim şubeleri arasında Sümer, Akad dilleri profesör Landsberiyer (B. Landsberger) tarafından, Çin Lisanı ve Edebiyatı, Mmle Fon Gobl (A. von Gabain) tarafından, Hindoloji profesör Ruben (W. Ruben) tarafından, coğrafya profesör Lui (H. Louis) tarafından, Macar lisanı ve edebiyatı profesör Rayçuni (L. Rásony) tarafından, Eti lisanı profesör Küteborg (H. G. Güterbock) tarafından, lâtince ve yunanca profesör Rodi (G. Rodhe) tarafından verilecektir." Atatürk'ün Güney Cephesi'nden tanıdığı beğenip Bulgaristan'dan getirttiği dilci Agop Dilâçar da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşundan itibaren hocalık yapan bilim adamlarındandır.

Böylece Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kuruluş kadrosu ortaya çıkmış oldu:

1. Hasan Reşit Tankut
2. İbrahim Necmi Dilmen
3. Sâim Ali Dilemre
4. Abdülkadir İnan
5. Agop Dilâçar

Darülfünun'da Dil ve Edebiyat Öğrenimi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin öğretim kadrosunun büyük bölümü Darülfünun'un birinci kuruluşuna göre çok daha plânlı olan, Avrupa Darülfünunlarının örnek alındığı dördüncü yani son kuruluş aşaması mezunlarıdır. Serbest dersler şeklinde başlamış olan Darülfünun'un ilk kuruluş aşamasından itibaren Türk dili ve edebiyatı öğretimine bir göz atalım. İkinci kuruluş teşebbüsü

olan, 1869 yılında yürürlüğe giren ve II. Meşrutiyet'e kadar geçerli olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde 198 maddenin 51'i Darülfünun ile ilgili olup bu maddelerde konunun idarî, malî, hukukî ve ilmî yanı yazılmakta. Darülfünun gündüzlü olup vereceği halka açık dersler Nizamname hükümlerince belirlenmesi yanında öğrencilerin hangi şartlarda alınacağı, hangi şartlarda giriş sınavından muaf tutulacağı, hangi dönemlerde kayıt yenileyeceği, imtihanların ne şekilde yapılacağı, kaç yıl süreyle okuduktan sonra ne zaman mezun olunacağı ve müderris olma şartları da burada belirtilmiş. Ayrıca Nizamname'de Darülfünun'un;

1. Hikmet (Felsefe) ve Edebiyat
2. İlm-i Hukuk
3. Ulûm-ı Tabiiye ve Riyaziye

olmak üzere üç şubeden (fakülte) oluştuğu da yazılmakta. Felsefe ve Edebiyat Şubesi'nde okutulması öngörülen dersler şunlardır:

1. İlm-i terkib-i vücud-ı insan ve ilm-i ahval-i nefs (Biyoloji ve Psikoloji)
2. Mantık
3. Meani ve beyan (Retorik)
4. Kelam
5. Ahlâk
6. Hukuk-ı tabiiye
7. Tarih
8. Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunanca ve Latince gramerleri ve aruz
9. Tarih-i umumî
10. Arkeoloji ve nümizmatik

Dersler arasında Arapça, Farsça ve Türkçe gibi Doğu dillerinin yanı sıra Fransızca, Yunanca ve Latince gibi Batı dillerinin bulunması öngörülmektedir.

Bu döneme kadar Türk dili gramerciliğini ele alacak olursak; 1851 yılının önemine dikkat çekmek gerekecek. Bu yıl, Türkiye'de Keçecizade Mehmet Fuad (1815-1868) ile Ahmed Cevdet (1822-1895), o döneme göre ilk Türkçe grameri olan *Kavâid-i Osmaniye*'yi meydana getirmişler. Ayrıca Mekteb-i Fünun-ı Harbiye hocalarından Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi (1802-1864), Kavâid-i Osmaniye'nin yayımlanmasından dört yıl önce, 1847'de *Mikyasü'l-lisan kıstasü'l-beyan* adlı, 184 sayfalık orijinal bir Türkçe grameri yazmışsa da bu, ancak

ölümünden sonra yayımlanabilmiş. 1866 yılında topçu mirlivası Abdullah Ramiz Paşa (1818-1878), fiil bölümü geniş ölçüde işlenmiş olan 199 sayfalık Lisan-ı Osmanînin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkî adlı grameri ile 1875'te Harbiye Mektebi nazırı ve Şıpka kumandanı Süleyman Hüsnü Paşa (öl. 1892), askerî mektepler için taş basması 57 sayfalık İlm-i Sarf-ı Türkî (Dilâçar 1971, 130) adlı grameri yayımlamış.

Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın 26 Ağustos 1869 tarihinde Darülfünun'da okutulacak derslerin hocalarının seçilmesi için hazırladığı raporda ise yukarıda söylemiş olduğumuz dillerin gramerleri ile ilgili ders bulunmamaktadır. Sözü edilen dersin yerine Kitabet ve Edebiyat dersi haftada 5 saat olmak üzere konulmuş; Selim Efendi tarafından verilen bu ders, haftalık saat sayısı bakımından en fazla olan derstir. Onu haftada 3 saat ile Fransızca takip ediyor. Saffet Paşa'nın raporunda, birinci derece sayılan dersler matematik, fizik, astronomi, botanik, zooloji, jeolojidir. Bu derslerin hocalığına askerî mektep hocalarından seçilecek kişiler getirilmeye çalışılmış. İkinci derece sayılan fıkıh, felsefe, kelam ve edebiyat derslerine ise bu konularda "fazl ü kemal" sahibi kişiler seçilmesine özen gösterilmiş. Yani anlaşılan o günden bugüne değişen pek fazla bir şey yok, değişiklik sadece bu dersleri okutanlarda fazilet ve kemalin aranmaması olmuş.

Öğretimin üç yıl olduğu ve derslerin Türkçe okutulduğu Darülfünun'da bilinen en son ders programı 1872 yılında yapılmış. İkinci Darülfünun'un 1873'te kapanmasından sonra orta öğretim kuruluşu olan Mekteb-i Sultanî'den ayrı, fakat aynı bina içinde kurulması hedeflenen Darülfünun-ı Sultanî için veya Darülfünun'un üçüncü kez açılması doğrultusunda irade-i seniyye 1874 yılında gerçekleşmiş.

Darülfünun'da sadece üç mektep (şube / fakülte) bulunmakta. Bunlardan Hukuk ve Fen eğitimi verenlere "Hukuk Mektebi" ve "Mülkiye Mühendis Mektebi", Edebiyat eğitimi yapana da "Edebiyat Mektebi" (Fransızca metinde Faculté des Lettres yani Edebiyat Fakültesi) denmiş. Darülfünun'da Edebiyat Mektebi yani Edebiyat Fakültesi'nin kurulmasının nedeni, Osmanlı Devleti'nde mevcut mekteplere öğretmen yetiştirmektir. Edebiyat Mektebi diğer mektepler gibi ayrı ayrı programı değil sadece bir tek programı uygulaması bakımından diğerlerinden farklıdır. Ayrıca Hukuk Mektebi'nin birinci ve ikinci sınıf talebelerinin de Edebiyat Mektebi derslerini takibe zorunlu tutulmaları bir diğer farklılık. Nizamnamesine göre Edebiyat Mektebi'nde okutulan dersler şunlar:

1. Mantık
2. Edebiyat-ı Arabiye
3. Edebiyat-ı Yunaniye
4. Edebiyat-ı Latiniye
5. Hikmet (ilm-i felsefe)
6. İlm-i asar-ı atika (arkeoloji)
7. Tarih-i Umumi

1876 yılı Devlet Salname'sinde Edebiyat Mektebi ders programında dersler ve dersleri veren hocaların adları şöyle belirtilmiştir:

İlm-i Mantık – Kerim Efendi
Roma ve Latin Edebiyatı – M. Carolidès
İlm-i Asar-ı Atika – M. Jaquemot
İlm-i Hikmet – M. Perrard

Programda Türk dili ve edebiyatından eser bile yok. 1877 yılına ait yapılan ders programında tek fark, mantık dersi yerine Mantık ve Edebiyat-ı Arabiye ile arkeoloji dersi yerine Tarih-i Umumî ve Hikmet Tarihi dersinin konulmasıdır.

1877-1878 öğretim yılında diğer iki mektep kapanmış 1878 yılında tekrar açılmış. Buna ilişkin gazetelerde haberler çıktığı halde Edebiyat Mektebi için çıkmamış. Ayrıca daha sonraları diğer iki mektep mezun verirken Edebiyat Mektebi'nin hiç mezun vermemiş olması da bağımsız bir mektep olmadığını düşündürmekte. Ekmeleddin İhsanoğlu'na göre Edebiyat Mektebi diğer iki mektebin öğrencilerine kültür dersleri vermek için kurulmuş. Ders programları konusunda dikkati çeken husus; Arap, Yunan ve Latin edebiyatı okutulurken Osmanlı-Türk edebiyatının okutulmamış olmasıdır.

Darülfünun'un dördüncü yani son kez açılışı 1900'de olmuş. Darülfünun-ı Şâhâne adı verilen bu Darülfünun'un kurulma teşebbüsleri II. Abdülhamid dönemi devlet adamlarından Said Paşa tarafından 1882-1885 yılları arasında yapılmış. Said Paşa, Avrupa ve Amerika Darülfünunlarının beş kısımdan oluştuğunu, burada üç sene okuyup lisans diploması almayanların devlet memurluğu yapamadıklarını, lisansüstünde iki yıl daha öğrenim görenlerin doktora derecesi aldıklarını ayrıntılı olarak anlatmış. Bu Darülfünun, Edebiyat, Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye fakülteleriyle daha önce II. Mahmut zamanında yüksekokul olarak açılmış olan Tıbbiye ile II. Abdülhamid zamanında

açılmış olan hukuk fakülteleri olmak üzere beş fakülteden oluşmakta (Öktem 1999, 162). Başlangıçta Edebiyat Fakültesi'nde okutulan dersler şunlardı:

1. Edebiyat
2. Edebiyat-ı Arabiye ve Farisiye
3. Edebiyat-ı Yunaniyye
4. Edebiyat-ı Latiniye
5. Edebiyat-ı Franseviye
6. Felsefe
7. Mantık ve Ahlak
8. Tarih-i Umumi
9. Tarih-i Osmanî ve Tarih-i Düvel
10. Coğrafya-ı Umumî ve Osmanî
11. İlm-i Asar-ı Atika
12. İlm-i Esâtir-i Evvelîn
13. Usul-i Terbiye ve Tedris
14. Etnografya
15. İlm-i Ahval-i Nefs
16. İlm-i Bedayi

Edebiyat Fakültesi'nde okutulan bu derslerden Türk dili ve edebiyatını ilgilendiren ders olarak Edebiyat dersinin bulunduğu tahmin ediyoruz. Eğitim sisteminde yeni bir gelişmenin 1909 tarihinden itibaren ortaya atıldığını ve uygulanmaya çalışıldığını görüyoruz. Genç Türkler, Türkçeyi ve Türk kültürünü çok daha geniş bir alanda tüm okullarda yerleştirme yoluna gitmişler. Bu çaba ile 1912'de yapılan programda bununla ilgili derslerin sayısında artış gözlenmektedir. İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça gibi derslerin yanında her ne kadar Türkçe veya Türk Dili diye bir ders bulamıyorsak da Edebiyat-ı Türkiye ve Tarih-i Edebiyat-ı Türkiye adlı dersler programa eklenmiş. Darülfünun'da asıl canlanma Balkan Savaşı sonrasında, Birinci Dünya Savaşı içinde görüldü. Savaş koşulları içinde Darülfünun yeterince gelişemeyince 1919 yılında yeniden düzenlenmesi gündeme geldi. Bu yıl yapılan programda İran, Arap, Garp Tarih-i Edebiyatı derslerinin yanında sadece Türk Tarih-i Edebiyatı dersi bulunmaktaydı.

Türk dili ve edebiyatı bölümüyle ilgili olarak, Cumhuriyet döneminde 1924'te İstanbul Darülfünunu Talimatnamesi olarak anılan talimatnamede Edebiyat Fakültesi'nde Türk Lisanı Tarihi, Türk Tarih-i Edebiyatı dersleri yer

alır. Böylece ilk defa 1924 yılındaki programda Türk edebiyatı tarihinin yanında Türk dili tarihi konusunda bir ders yer alır. 1932'de Felsefe, Tarih, Coğrafya ve Edebiyat şubelerinin yer aldığı Edebiyat Fakültesi'nde o zamana kadarki ders programlarında farklı bir ders geçeceğini sanmıyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Atatürk'ün eğitim programlarının nasıl olması gerektiği hususundaki görüşleri ise şöyle (İzgi 1984, 271-272): "En mühim ve feyizli vazifelerimiz maarif işleridir. Maarif işlerinde behemahal muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin halâs-ı hakikisi ancak bu suretle olur. Bu zaferin temini için hepimizin yekcan ve yekfikir olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lâzımdır. Bence bu programın esaslı noktaları ikidir:

1. Hayat-ı içtimaiyemizin ihtiyaca tetabuk etmesi.
2. İcabat-ı asriyeye tevafuk etmesidir."

Atatürk'ün, o döneme kadar yapılan eğitimin bünyemize yabancı olduğunu vurgulamasının tek nedeni, Darülfünun'da yapılan bu ders programlarıdır. Derslerde okutulanların millî dil, edebiyat, tarih, sanat yani kültürle ilgisinin olmadığı ortada. Atatürk'ün yukarıdaki sözleri söylediği konuşmasında üzerinde durduğu bir başka konu da şu olmuş: Milletimizin siyasî, içtimai hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedayiyle inkişaf eder. Bu sebeple eğitimin çağın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekmektedir. Kısacası Atatürk, eğitimin millileştirilmesinden yanadır; ancak bu millileşmenin çağdaş eğitimle el ele gidişini de öngörmektedir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü yani bölümü, Tarih Bölümü'yle birlikte Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş amaçlarına hizmet eden iki ayrı birim. Kitabın adında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yerine Türkoloji denilmesinin nedeni umarız merak edilmektedir. Daha önce Atatürk, Türkiyat kelimesini Darülfünun'da kullanmıştı. Ankara'da Türkiyat'ın kapsamında olan bilgileri öğretecek bu yeni öğretim yuvasında her şey sil baştan olmalıydı. O nedenle daha önce kullanılan tabirleri tekrar etmedi. Türkoloji'den kastı o dönem için

Türk dili ve onunla ilgili bilim. Bunları, öğrencileri Zeynep Dengi yani Zeynep Korkmaz ile Hasibe Çatbaş yani Hasibe Mazıoğlu'nun ders notlarından hazırladıkları, İ. N. Dilmen'in *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları* (Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara 1942) adlı kitabının önsözünden okumak mümkün. Bu konuya ilerideki Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nde Okutulan Dersler Bölümü'nde de değinilecektir.

1936 yılının Ocak ayında Afet İnan'ın tarihe giriş konulu dersiyle eğitim-öğretime açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne o zamanki deyişiyle enstitüsüne kayıt yaptıran öğrencilerin kimler olduğuna dair bilgiye ulaşamadık. Ancak diploma defterlerine baktığımızda toplam 22 kız ve erkek öğrencinin 1940 yılında mezun olduğunu saptadık. Bunlar ilk mezun olan öğrencilerdi. Bu öğrencilerin okul numaraları, isimleri, doğum yerleri ve yılları, mezun oldukları yardımcı zümreleri ileriki sayfalarda aynen veriyoruz.

Bunlar arasında ilk dikkatimizi çeken Vecihe Kılıçoğlu yani Vecihe Hatipoğlu'dur. 1940'ın ilk döneminde mezun olur olmaz Sivas'ta öğretmenliğe başlayan Vecihe Kılıçoğlu, diğer yandan da 23.10.1940 tarihli dilekçesinde "Münhal olduğunu bildirdiğiniz Türk Dili ve Edebiyatı Asistanlığı'na talibim" şeklinde dilekçe yazıyor. Daha önce, aynı yılın 18 Haziran günü "Türk Dili ve Edebiyatı Profesör ve Doçentleri" diye İ. Dilmen, A. İnan, T. Banguoğlu, Pertev Boratav, Baki Gölpınarlı adlarının yazılı olduğu dilekçede, Vecihe Kılıçoğlu'nun ilmî yardımcı olarak alıkonulmasının muvafık olunduğu belirtiliyor. Kılıçoğlu'nun kadrolu asistanlığa geçmesi, ancak 23 Ekim 1944 tarihinde açılan Türk Dili ve Edebiyatı asistanlık kadrosuna başvurusu ile 16 Aralık 1944'te gerçekleşmiş ve ataması 26 Ocak 1945'te yapılmıştır.

Bu isimler arasında Mehmet Tuğrul'u, Halk Edebiyatı'nda Pertev Boratav Hocaya asistan oluşuyla ve Cahit Öztelli'yi, 1970'de emekli olduktan sonra 1978'de ölünceye kadar DTCF'de Halk Edebiyatı derslerini vermesiyle, ayrıca Ferit Birtek'i *Divanu Lugati't-Türk*'teki atasözlerini *En Eski Türk Savları* (TDK, Ankara 1944) adı altında derlemesi ile biliyoruz.

1936'da, yani açılış yılında fakültenin adı "Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi" olarak geçmektedir. Bu ismi fakülte antetli kâğıtlarda ya da zarflarda görmek mümkün. Bunu aşağıda vereceğimiz ders alma kâğıtlarından görebiliriz. Yine yukarıda adı geçen Şevket Kutkan'ın fakülteye ilk yazdığı dilekçede fakülte

No	Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve yılı	Okudukları yardımcı zümre	Diploma Tarihi
5	Nuriye Konur	Bolu - 1333	Eski Zaman Tarihi-Farsça	28 Mart 1940
6	Mahmut Şevket Kutkan	Mekke - 1330	" " " "	" "
7	Celile Batur	Gaziantep - 1331	" " " - Hungoroloji	" "
12	Ahmet Behçet Altın	Karaburun - 1331	" " " - Arapça	" "
33	Hüseyin Arıtürk	Mersin - 1331	" " " - Latince	" "
40	Vecihe Kılıçoğlu	İstanbul -1332	" " " - Sümeroloji	" "
63	Enver Mücen	Niğde - 1330	" " " "	" "
4	Ahmet Cemil Yücememiş	Kastamonu -1331	" " " - Latince	29 Haziran 1940
9	Mustafa Dayoğlu	Yabanabat - 1329	" " " "	" "
64	Mehmet Kemal Çığ	Gönen - 1329	" " " "	" "
88	Mustafa Gönen Yener	Trabzon - 1333	" " " "	" "
89	Halil İbrahim Cengiz	Denizli -1331	" " " "	" "
96	Mehmet Reşat Oğuz	Antalya - 1324	" " " - Arapça	" "
149	Mehmet Tuğrul	Çal - 1321	" " " "	" "
156	Mualla Anıl	Trabzon - 1325	" " " "	" "
301	Mehmet Celaleddin Kuşadalı	İzmir - 1327	" " " "	" "
8	Cahit Öztelli	Dimitoka - 1326	" " " "	20 Kasım 1940
74	Mahmut Oral	Sivrihisar - 1333	" " " "	" "
101	Bahattin Ertana	Üsküdar - 1321	" " " - Arapça	" "
139	Aliye Barutçu	Şam - 1334	" " " "	" "
314	Mithat Türkçüoğlu	Urfa - 1329	" " " "	" "
419	Ferit Birtek	Manastır - 1303	" " " "	" "

için kullandığı ifade de oldukça ilginç. 8 Birinciteşrin 1935 tarihinde "Yüksek Öğretmen Okulu Direktörlüğü'ne" yazdığı dilekçede, "Ankara'da açılan Atatürk Üniversitesi dil bölümü" olarak yazmakta.

9.2.1935 tarihli İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'nın, DTCF Dekanlığı'na yazdığı yazıda, hitap edilen yer bugün yazdığımız şekliyledir. (Belge 2)

Kimi zaman ise fakülte-üniversite kavramlarının iyi yerleşememesinden dolayı Cahit Öztelli'nin şu yazısında "Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Rektörlüğü'ne" diyebilmektedir. (Belge 3)

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde
Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nde Okutulan Dersler

Aşağıda 24.1.1936 tarihli, Profesör İ. N. Dilmen imzalı Celile Batur'a ait ders alma kâğıdı var. Ders alma kâğıdında Bölüm dersleri Türk Dili adı altında toplanmış, bu genel başlık beş tane derse bölünmüş. (Belge 4)

1936 yılına ait olan ders alma kâğıdında aşağıdaki dersler bulunmakta:

1. Dil Genel Bilgisi
2. Türkoloji
3. Güneş Dil Teorisi
4. Kelime Kuruluşu
5. Söz Kökleri

Bu dersler acaba hangi hocalar tarafından veriliyordu? Ondan önce bu ders adlarına başka hiçbir belgede rastlamadığımızı söylemek isterim. Başka öğrencilerin ders alma kâğıtlarında dersler için Türk Dili veya Türkoloji yazılıp geçilmiş. Aynı Cahit Öztelli'de olduğu gibi. (Belge 5)

1936 yılına ait talebe devam karnesine baktığımızda ise burada ilk dikkatimizi çeken husus "Zümresi" karşılığında Türk Dili ve Edebiyatı veya Türkiyat değil "Türkoloji" adının geçmesi. (Belge 6)

Devam karnesinde sayfaları çevirdiğimizde ise gördüğümüz, "Ders" ve "Profesörü"n karşılığında, "Türkoloji" ve o derse giren hocanın ismi yazmakta. Belgelerde verdiğimiz devam karnesinde Agop Dilâçar'ın girdiği dersin sayfası ve hocanın imzası ileriki sayfalardadır. Bu karnede "Türkoloji" yazan derslerin sayısı

da beş. Yukarıda Celile Batur'un ders alma kartında yazılı olan derslerin sayısı da beş idi. 1936 yılında Türkoloji'de okutulan dersler ve bunları veren hocalar kimlerdir? Sorusunu tekrarlayalım. Buna dair hiçbir belge bulamadığımızı söylemek isterim. Ancak kitabın başında bir öyküden bahsedeceğimizi, bu öyküde bazen gerçek olgular, bazen kurgulanmış olgular olacağından bahsetmiştik. Şimdi mevcut olan derslerle hocaları denkleyelim. Eğer bu kurgulamaya katılmayan var ise daha sonraki çalışmalarda bizleri bilgilendirirse seviniriz.

Türk Dili
1. Dil Genel Bilgisi: Profesör Agop Dilâçar
2. Türkoloji: Profesör Abdülkadir İnan
3. Güneş Dil Teorisi: Profesör İbrahim Necmi Dilmen
4. Kelime Kuruluşu: Profesör Sâim Ali Dilemre
5. Söz Kökleri: Profesör Hasan Reşit Tankut

Hüsnü Yüksel ait "1938-1939 Kış ve Yaz Sömestri" yazılan devam karnesi de ilkiyle aynı. Yalnız burada Türkoloji yazılan derslerin karşısına iki yeni "Profesör" daha eklenmiş, Tahsin Banguoğlu ve Pertev Boratav olmak üzere. Banguoğlu ve Boratav'ın ataması aynı yıl yani 1938'de yapılmış.

Şimdi bir de ilki 1937 yılına ait "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İmtihan Notu Varakası"na göz atalım. Aşağıda 1937 yılına ait imtihan notu varakasında bütün bölüm dersleri Türk Dili ve Edebiyatı adıyla verilmiş, bu, 1938'de Türkoloji olmuş. (Belge 7)

1939 yılına kadar not varakalarında dersi veren hocaların imzaları bulunmazken 1939'da ise hem imzalar hem de ders adları yavaş yavaş ayrılmaya başlıyor. Bu yıl, tesbit ettiğimiz Türk Dili ve Genel Dilbilgisi diye iki ders var. Fakat öğrencilerin hepsinin devam karnesi veya imtihan notu varakası olmadığından bu konuda fazla bir şey söyleyemiyoruz. Ayrıca Bölüm seçmeli dersleri; tarih, özellikle Eski Zaman Tarihi ve Arapça, Farsça yoğunlukta. Az sayıda öğrenci de Hungoroloji ve Latinceyi seçmişler.

1940 yılında ise not varakalarında takip edebildiğimiz kadarıyla asıl ayrılma başlamıştır. Bu yıl,

1. Edebiyat Tarihi
2. Şark Türkçesi
3. Garp Türkçesi

Asistan Hasibe Mazıoğlu, Prof. Dr. Necati Lügal, asistan Şevkiye İnalcık, asistan Meliha Ambarcıoğlu, Nehriman Olcay, Remziye ve Lütfü Doğan,

4. Türk Dil Bilgisi
5. Halk Edebiyatı

dersleri yer almakta. Hasan Reşit Tankut ve Dr. Sâim Ali Dilemre, geride Dilmen, Banguoğlu, Boratav, İnan, Dilâçar ve Gölpınarlı'yı bırakarak DTCF'den ayrılmışlar. Abdülbaki Gölpınarlı'nın, ilk defa 1940'daki varakalarda imzasını yakalayabiliyoruz. Bu hocamızın adı, sadece bölüm derslerinin sınavlarında değil Farsça sınav notu varakasında da görülüyor. Gerçekten Gölpınarlı adı, 1933'te Darülfünun'un tasfiyesi ile İlahiyat Fakültesi'nin toptan kaldırılarak onun yerine kurulan İstanbul Üniversitesine bağlı bir İslam Tetkikleri Enstitüsü'nde Farsça muallimi olarak geçmektedir (Tunçay 1984, 231).

Fakülteye ikinci dönemde, yani 1940 yılında kayıt yaptıranlar arasında Hasibe Çatbaş (Mazıoğlu) ile Zeynep Dengi (Korkmaz) da var. Hasibe Mazı-

oğlu'nun dileği olan "fakülteye kayıt muamelesinin icra edilmesi" için yazdığı dilekçeyi buraya aktarıyoruz. (Belge 8)

Gerek 1940 yılında gerekse 1941'de kayıt yaptıranların doldurdukları ders alma kâğıdında esas zümre olarak Türkoloji değil bu sefer Türk Dili ve Edebiyatı yazmakta. 1941'de kayıt yaptıran bir diğer hocamız Selahattin Olcay'ın ders alma kâğıdında da bunu görüyoruz. Bu ders alma kâğıdında fakültenin adının bugünkü şekliyle yazıldığı dikkati çekmekte.

1941 yılına ait not varakalarına baktığımızda, Farsça, Estetik, Askerlik gibi yardımcı derslerin yanında Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne ait Halk Edebiyatı dersinin dışında başka varaka bulamıyoruz. Bu varakada Banguoğlu, Dilmen, İnan'ın yanında Gazi Eğitimin hocalarından Ahmet Kutsi Tecer'in de imzaları var.

1942 yılında sınav notu varakalarında:

1. Mukayeseli Türk Grameri
2. Türk Edebiyatı Tarihi
3. Türk Lehçeleri

1943'te

1. Şark Türkçesi
2. Garp Türkçesi
3. Halk Edebiyatı
4. Türk Edebiyatı
5. Türk Grameri
6. Umumi Lenguistik (Necip Üçok'la birlikte Agop Dilâçar)

1944'te ise

1. Edebiyat (Modern ve klasik)
2. Lehçeler (Modern ve Klasik)
3. Halk Edebiyatı
4. Genel Dilbilgisi

ders adları geçmektedir. 1943'te öğretim kadrosuna bir isim daha eklenmiş ve muhtemelen 1944 yılındaki lehçeler adlı dersi o vermiştir. O isim 1977 yılına kadar hizmet edecek olan Saadet Çağatay idi.

DTCF'ye Girme Koşulları

Bununla ilgili yazıyı *Ulus* gazetesinin 29 Eylül 1935 tarihli sayısından aynen aktarıyoruz:

Kültür Bakanlığı'ndan:

Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde 1 ikinciteşrin 1935'te derslere başlanacaktır.

Talebe yazılma şartları

2. Gündüz talebesi için:

a) Lise olgunluk veya bakalorya sınacını vermiş olmak veya yüksek bir okuldan çıkmış olmak lâzımdır.

b) Gündüz talebesi olmak isteyenler 1 birinci teşrin 1935 ten 1 ikinci teşrin 1935 e kadar aşağıdaki belgelerle, Ankara'da Evkaf Apartımanı'nda Fakülte Dekan Kâtipliği'ne başvurmalıdırlar:

1. Dilek kâğıdı
2. Okul şehadetname veya tasdiknamesi
3. Sağlık ve çiçek aşısı raporları
4. Hüviyet karnesi
5. Eyi halini bildirir okul belgesi veya mazbatası
6. 6 tane fotoğraf

3. Yatılı talebe için:

a) Fakülteye kız ve erkek olmak üzere yarşı ile 40 yatılı talebe alınacaktır.

b) Yarşıya girmek için lise olgunluk sınacını geçirmiş veya 6 yıllık öğretmen okulunu bitirmiş olmak lâzımdır.

c) İstekliler yukarda yazılı belgelerle ve dilek kâğıtlarında yatılı talebe sınacına gireceklerini açıkça yazarak en geç 10 birinciteşrin 1935 tarihine kadar Yüksek Öğretim Genel Direktörlüğü'ne başvurmalıdırlar.

4. Sınaçlar 15-16 birinciteşrin 1935 günlerinde yapılacaktır.

5. Sınaç yerleri Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü; İstanbul'da Yüksek Öğretmen okuludur. Sınaçlara saat 10'da başlanır.

İlk dönemde yatılı talebe olmak için Halil İnalcık'ın ifadesine göre 500'den fazla öğrenci sınava girmiştir. Bunlardan kırk öğrenci "Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi"ne yerleştirilmiştir. Bu öğrencilerin adları ise 12 Sonteşrin (Kasım) 1935 tarihli *Ulus* gazetesinde şöyle geçmektedir:

> Nimet Şaban Ankara kız lisesi, Vecihe Ahmed İzmir kız lisesi, Melahat Zihni Erenköy kız lisesi, Saadet Osman Nuri Ankara kız lisesi, Neriman Asaf İstanbul kız lisesi, Enise Tevfik İzmir kız öğretmen, Sabahat Muhtar Bursa kız lisesi, Şerif Abbas İstanbul öğretmen, Halil Osman Nuri Balıkesir öğretmen, Hulûsi Mahmud Gazi lisesi, Abdülkadir Karahan İzmir öğretmen okulu, Mustafa Hafız Kastamonu lisesi, İbrahim Muammer İstanbul öğretmen, Süleyman Mehmed Kayseri lisesi, Behçet Rifat İzmir lisesi, Kemal Balkan İsmail İstanbul öğretmen, Osman Ferit Hasan Ankara lisesi, Selçuk Tevfik Pertevniyal, Cahid Ali Vasfi Trabzon, Hüseyin Halil Adana öğretmen, Halil Rifat Konya öğretmen, Kemal Özkan İstanbul öğretmen, Tahsin Öğüç Halil Edirne öğretmen, Emin Çakır Hasan Adana lisesi, Emin Sadık Ankara lisesi, Cevdet Etem Yalçın Kütahya lisesi, Mehmed Reşid Timur İstanbul öğretmen, Şevket Vasfi Adana lisesi, Ali Yavuz Osman İzmir öğretmen, İsmail Mustafa Konya lisesi, Mustafa Veli Akdağ Afyon lisesi, Abidin Hüsnü Edirne öğretmen, İhsan Abdülhalim Tarsus kolejli, Feridun Kurt Oksford üniversitesi, Ahat Ural İstanbul öğretmen.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden Mezuniyet

Esas zümre olarak Türkoloji okuyan öğrencilerden her yıl yapıldığı anlaşılan derslerin sınavlarında başarılı olanlar "mezuniyet tetkiki veya bitirme vazifesi" adında bugünkü adıyla bitirme tezi sunarlar. Bunu da başarırlarsa bitirme imtihanına girerler. Bu imtihandan da başarılı olanlar mezun olurlar. Bununla ilgili olarak Pertev Boratav'ın 22.5.1944'te "Yüksek Dekanlığa" yazdığı yazıyı örnek olarak verelim.

> Yüksek Dekanlığa
>
> Enstitümüz öğrencilerinden 870 No.'lı Zeynep Dengi'nin "Çengizname" adlı lisans vazifesini Lehçeler Profesörü Abdülkadir

İnan tetkik etmiş ve etüdün iyi bir çalışma semeresi olduğunu, Zeynep Dengi'nin lisans imtihanına girebileceğini bir raporla bildirmiştir. Keyfiyeti saygılarımla arz ederim.

Pertev Boratav

Yararlanılan Kaynaklar

Açık, T., "Türkiye'de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış", *Toplum ve Bilim*, 2003, S. 98, s. 111-151.

Arslan, A., *Darü'l-fünûn'dan Üniversiteye*, İstanbul 1995.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1961.

Ayas, N., *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi - Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1946.

Başgöz, İ. - Wilson, H. E., *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara 1968,

Baykal, B. S., *Belleten*, C.XXV(140), Ankara 1971, s.

Behar, B. E., *İktidar ve Tarih*, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937), Afa Yayınları, İstanbul 1992.

Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, 7. baskı, İstanbul 2004.

Dilâçar, A., "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", TDAY-*Belleten* 1971, Ankara 1989, s. 83-145.

Ergün, M., *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 325, Ankara1982.

Günaltay, Ş., "Atatürk'ün tarihçiliği ve fahri profesörlüğü hakkında bir hatıra", *Belleten*, III/10, 1939.

İhsanoğlu, E., "Darülfünûn Tarihçesine Giriş, İlk İki Teşebbüs", *Belleten*, C. 210, Ankara 1990, s. 699-738; "Darülfünûn Tarihçesine Giriş, Üçüncü Teşebbüs: Darülfünûn-ı Sultanî", *Belleten*, C. 218, Ankara 1993, s. 201-239.

İnan, A., (a) "Türk Dil Kurumunun Kuruluşu Üzerine", *Türk Dili*, S. 69, 6/1957, s. 478; (b) "D.T.C Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine", Tarih Araştırmaları 1957, Ankara 1957, s. 1-16, 147-150; "D.T.C.F. Kuruluş Hazırlıkları ve Açılışı", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı, Ankara 1974, s. 3-53.

İzgi, Ö., "Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1984, C. 1, S. 1, s. 267-277.

Oral, M., "1933 Üniversite Reformu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi", *Doğu Batı*, Şubat, Mart, Nisan 2005, s. 215-233.

Öktem, Ü., "Dârü'l-fünûn'da Felsefe", *OTAM 10*, Ankara 1999, s. 159-174.

Tan, N., *Kuruluşunun 70. Yıldönümünde Türk Dil Kurumu*, TDK Yayınları, Ankara 2001, s. 7.

17. Tekeli, İ., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 2, İstanbul 1985.

18. *Tarihçilerin Kutbu*, "Halil İnalcık Kitabı", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 53.

Tunçay, M. - Özen, H., "1933 Darülfünun Tasfiyesi", *Tarih ve Toplum*, 10 Ekim 1984.

Tunçay, M., "Yeni Bir Dergi ve Üniversite Reformu Hakkında Bir Belge", *Tarih ve Toplum*, 14 Şubat 1984; T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Üniversiteler Yıllığı, Üniversitelerarası Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara 1977.

Widmann, H., *Atatürk Üniversite Reformu*, (Çev.: Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları, Özel Seri 3, İstanbu l 1981.

— *Bu çalışmamızda hiçbir yardımı esirgemeyen DTCF Personel ve Öğrenci İşleri'ndeki görevli arkadaşlarımıza sonsuz teşekkürler.*

Belgeler

KARARNAME

T.C.
BAŞVEKİLET
Kararlar Müdürlüğü
2/4083

Bu ders yılı içinde işe başladıkları tarihten itibaren malî sene sonuna kadar verecekleri konferans adedine göre tahakkuk edecek ücretleri muvazenei Umumiye kanununun 17.inci maddesiyle verilip 2/3423 sayılı kararname ile ayrılan konferans ücreti tahsisatından verilmek üzere, Ankara'daki Açılan Tarih-Dil,Coğrafya Fakültesinde Türk tarihi, Dil ve Coğrafyasına ait konferans şeklinde ders vermeğe memur edilen Konya Saylavı Muzaffer'e ders başına 25 ve Manisa Saylavı Yusuf Hikmet, Sivas Saylavı Şemsettin,Kars Saylavı Fuat Köprülü, Burdur Saylavı İbrahim HecmiDilmen, Muş Saylavı Hasan Reşit, Erzurum Saylavı Zühtü Ali ve Ankara Dil, Tarih Tetkik Cemiyeti Üyesi Abdülkadir'e 15 şer lira ücret verilmesi ,Maarif Vekilliğinin 22/I/936 tarih ve 3565 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 11/2/1936 tarih ve III72/787 sayılı mütalâanamesi üzerine İcra Vekilleri heyetince 19/2/1936 da onanmıştır.

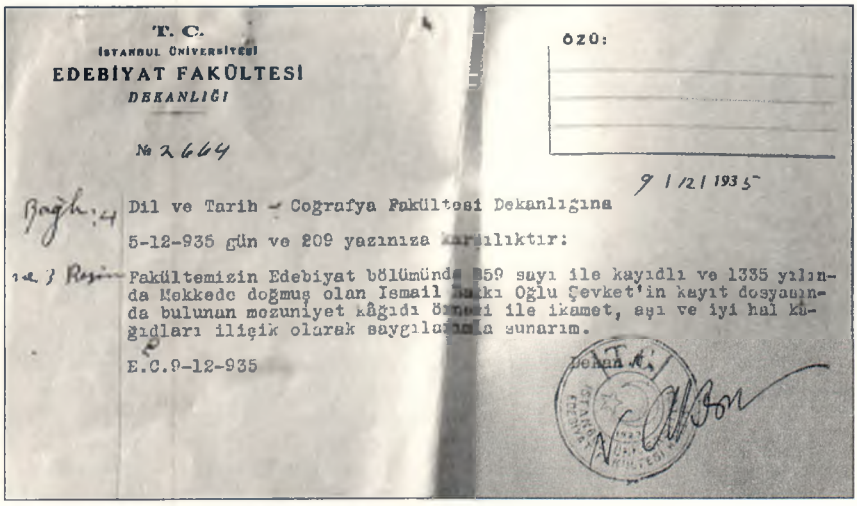
19/2/1936

REİSİCUMHUR
K. ATATÜRK

Bşv.V. İsmet İnönü	Ad.V Ş.Saraçoğlu	M.M.V. M.Üsalp	DA.V.VĞ Celâl Bayar
Ha.V. Dr. T. R. Aras	Ma.V. F. Ağralı	Mf.V S.Arıkan	Na.V. A.Çetinkaya
İk.V. Celâl Bayar	S.İ.M.V. Dr. R. Saydam	C.İ.V. Rana Tarhan	Zr.V. Muhlis Erkman

Aslı gibidir.
28/XII/1943

Belge 1

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DEKANLIĞI

№ 2664

ÖZÜ:

9 / 12 / 1935

Bağlı: 4

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekanlığına

5-12-935 gün ve 209 yazınıza karşılıktır:

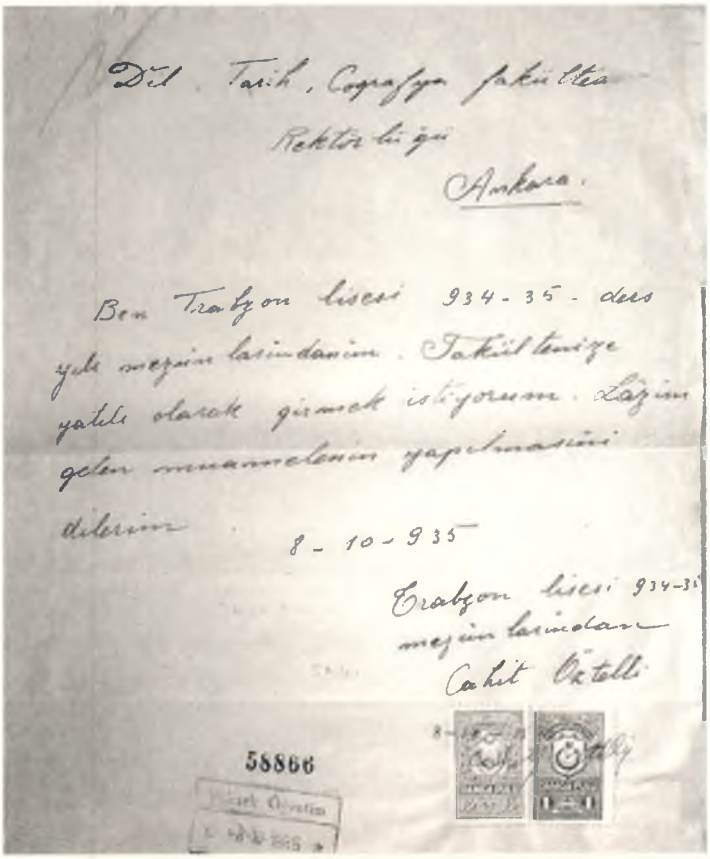
ve 3 Resim

Fakültemizin Edebiyat bölümünde 859 sayı ile kayıdlı ve 1335 yılında Mekkede doğmuş olan Ismail Hakkı Oğlu Çevket'in kayıt dosyasında bulunan mezuniyet kâğıdı örneği ile ikamet, sayı ve iyi hal kâğıdları ilişik olarak saygılarımla sunarım.

E.C.9-12-935

Dekan V.

Belge 2

Dil, Tarih, Coğrafya fakültesi
Rektörlüğü
Ankara.

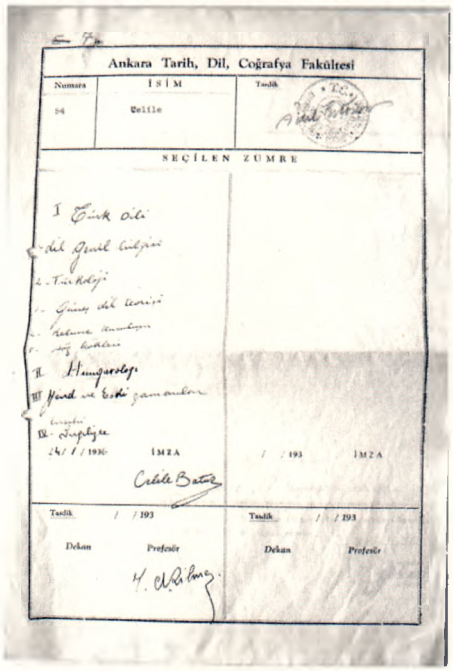
Ben Trabzon lisesi 934-35 - ders yılı mezun talebesindenim. Fakültenize yatılı olarak girmek istiyorum. Kâğıtlarımın gelen muamelenin yapılmasını dilerim.

8-10-935

Trabzon lisesi 934-35 mezun talebesinden
Cahit Öktelli

58866

Belge 3

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi

Numara	İSİM	Tasdik
84	Celile	

SEÇİLEN ZÜMRE

I Türk dili
II Hungarology
III
IV Fenni ve tabii zamanlar
V
VI Coğrafya

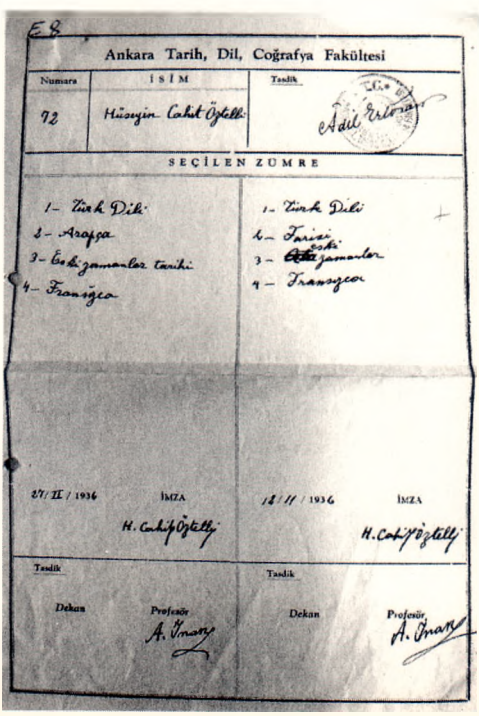
24/I/1936 İMZA Celâl Bayar

/ /193 İMZA

Tasdik / /193 Dekan Profesör H. Ritter

Tasdik / /193 Dekan Profesör

Belge 4

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi

Numara	İSİM	Tasdik
92	Hüseyin Cahit Özteli	Adil Erdoğan

SEÇİLEN ZÜMRE

1- Türk Dili
2- Arapça
3- Eski zamanlar tarihi
4- Fransızca

1- Türk Dili
2- Tarihi
3- Eski zamanlar
4- Fransızca

27/II/1936 İMZA H. Cahit Özteli

14/II/1936 İMZA H. Cahit Özteli

Tasdik Dekan Profesör A. İnan

Tasdik Dekan Profesör A. İnan

Belge 5

1 — Fakülteye asli talebe olarak yazılanlar aldıkları derslerin Profesör veya Doçentlerine devam karnesini imza ettirmek mecburiyetindedirler.

2 — İmtihanlara girebilmek için talimatnameye göre derslere ve seminerlere devam mecburîdir.

3 — Devam bu karnedeki imzalarla isbat edilir. Bunun için karnenin iyi ve temiz saklanması lâzımdır.

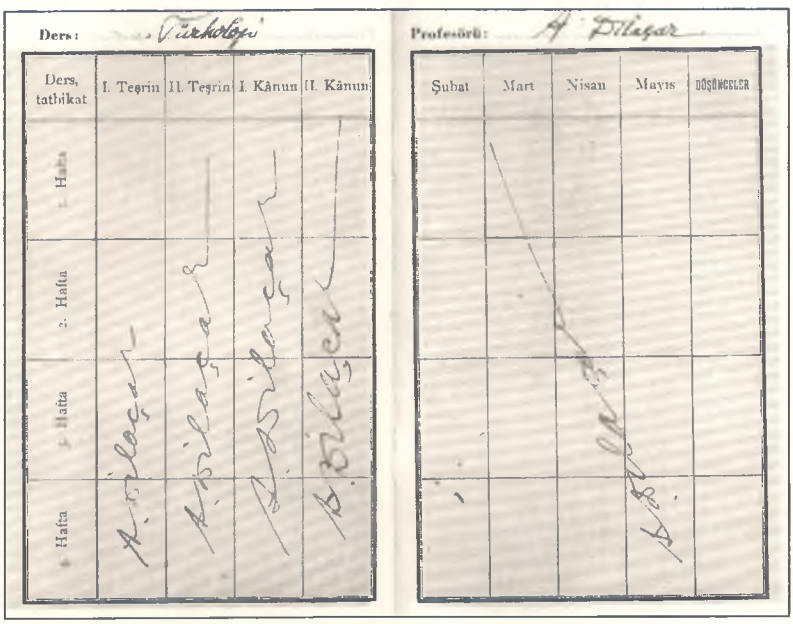
18.11.36 Kış ve yaz Sömestri

Sümresi Türkoloji

No. 152 Adı Hüsnü Yüksel

Devama mecbur olduğu dersler:

1 - Türkoloji
2 - Arapça
3 - Eski Z. Tarihi
4 - Fransızca

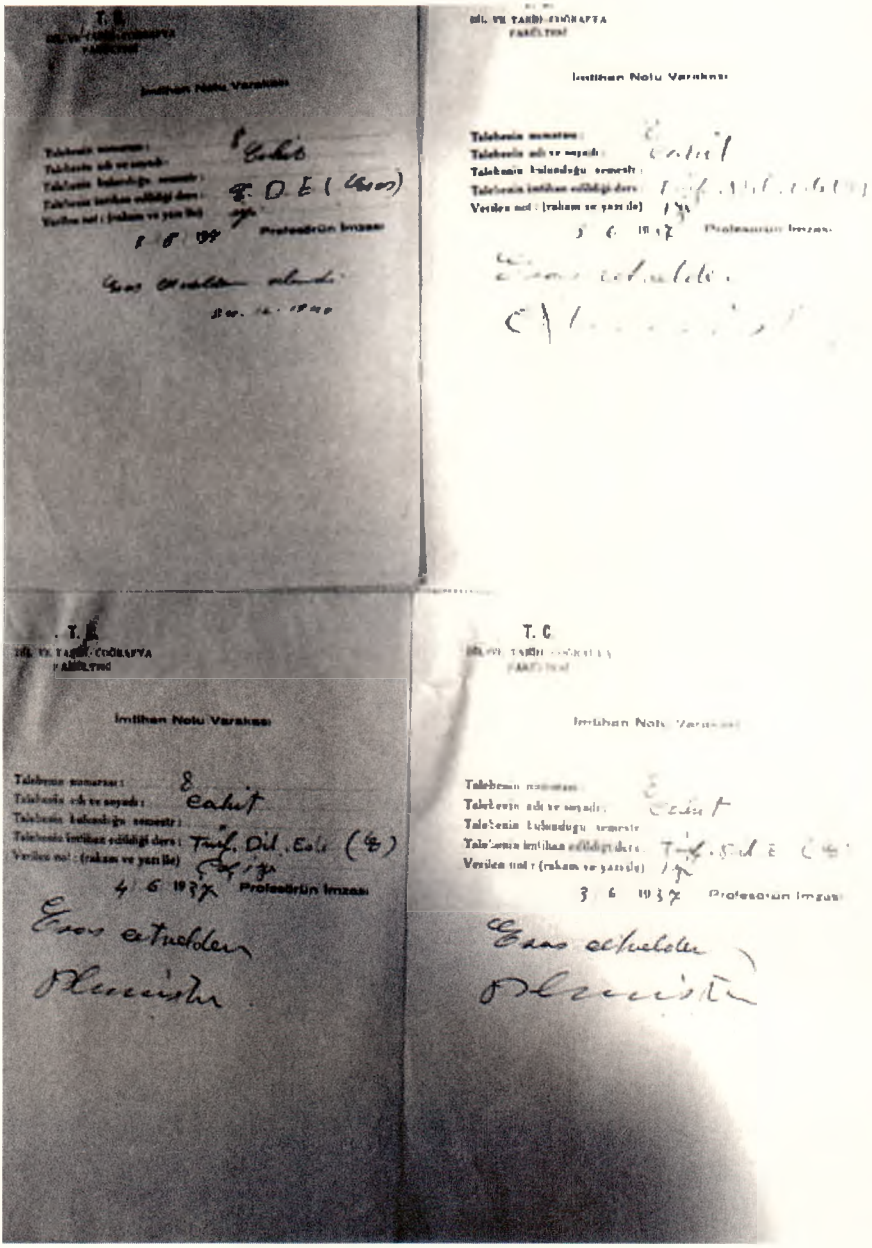
Ders: Türkoloji

Profesörü: A. Dilâçar

Ders, tatbikat	I. Teşrin	II. Teşrin	I. Kânun	II. Kânun
1. Hafta				
2. Hafta				
3. Hafta	A. Dilâçar	A. Dilâçar	A. Dilâçar	A. Dilâçar
4. Hafta				

Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	DÜŞÜNCELER
			A. D.	

Belge 6

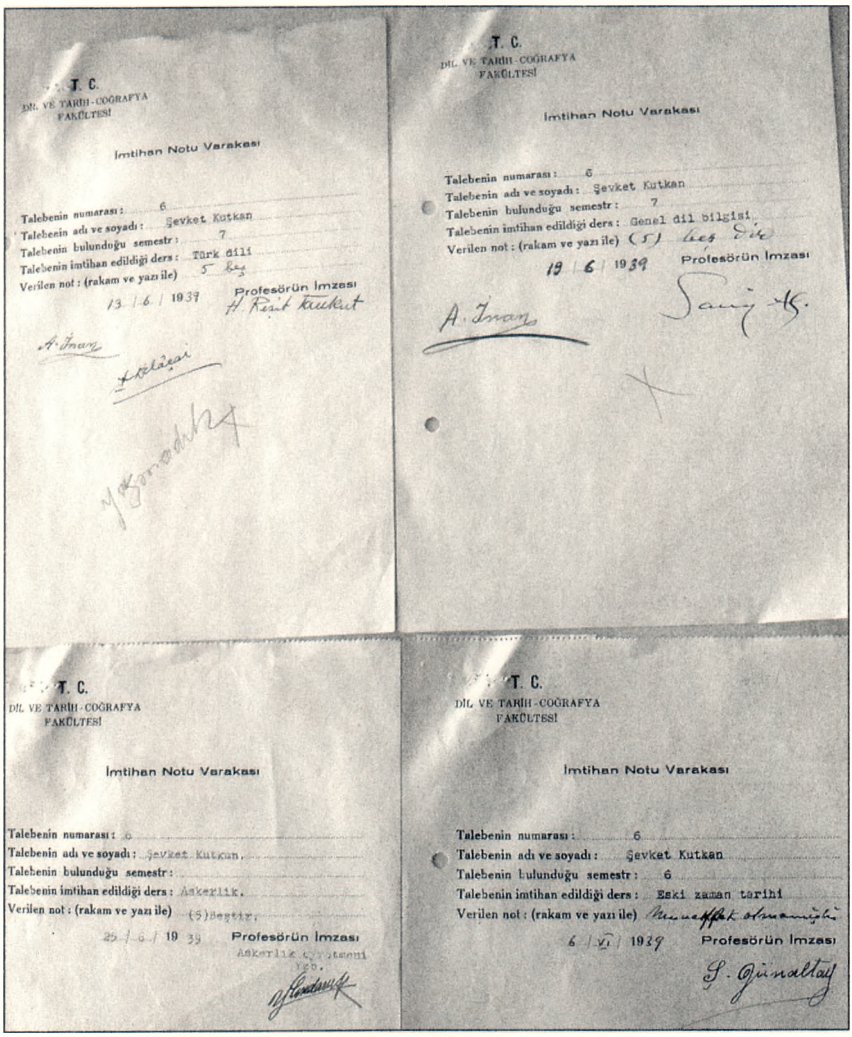
İmtihan Notu Varakası

Talebenin numarası :
Talebenin adı ve soyadı : Cahit
Talebenin bulunduğu yarıyıl :
Talebenin imtihan edildiği ders : Türk. Dil. Edb. (Eski)
Verilen not : (rakam ve yazı ile) 4 Dört
1 6 1937 Profesörün imzası

Esas itibarile adalet

Ekrem

Belge 7

T. C.
DİL VE TARİH-COĞRAFYA
FAKÜLTESİ

İmtihan Notu Varakası

Talebenin numarası : 6
Talebenin adı ve soyadı : Şevket Kutkan
Talebenin bulunduğu semestr : 7
Talebenin imtihan edildiği ders : Türk dili
Verilen not : (rakam ve yazı ile) 5 beş

13 / 6 / 1937 Profesörün İmzası
H. Ferit Kuckut

T. C.
DİL VE TARİH-COĞRAFYA
FAKÜLTESİ

İmtihan Notu Varakası

Talebenin numarası : 6
Talebenin adı ve soyadı : Şevket Kutkan
Talebenin bulunduğu semestr : 7
Talebenin imtihan edildiği ders : Genel dil bilgisi
Verilen not : (rakam ve yazı ile) (5) beş

19 / 6 / 1939 Profesörün İmzası

T. C.
DİL VE TARİH-COĞRAFYA
FAKÜLTESİ

İmtihan Notu Varakası

Talebenin numarası : 6
Talebenin adı ve soyadı : Şevket Kutkan
Talebenin bulunduğu semestr :
Talebenin imtihan edildiği ders : Askerlik.
Verilen not : (rakam ve yazı ile) (5)Beştir.

25 / 6 / 19 39 Profesörün İmzası
Askerlik Şubesi
Yzb.

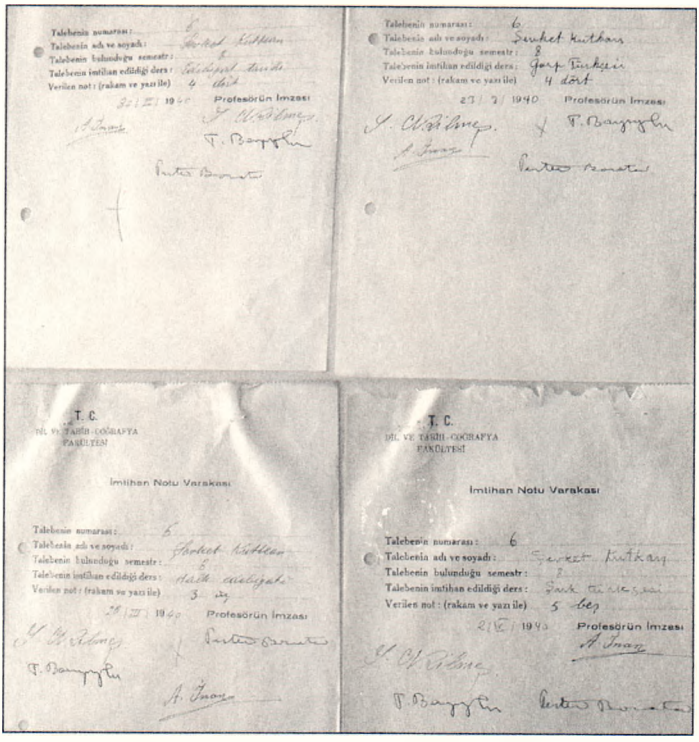
T. C.
DİL VE TARİH-COĞRAFYA
FAKÜLTESİ

İmtihan Notu Varakası

Talebenin numarası : 6
Talebenin adı ve soyadı : Şevket Kutkan
Talebenin bulunduğu semestr : 6
Talebenin imtihan edildiği ders : Eski zaman tarihi
Verilen not : (rakam ve yazı ile) Muvaffak olmamıştır

6 / VI / 1939 Profesörün İmzası
S. Günaltay

Belge 7

T. C.
DİL VE TARİH-COĞRAFYA
FAKÜLTESİ

İmtihan Notu Varakası

Talebenin numarası : 123
Talebenin adı ve soyadı : Celâl Emrem
Talebenin bulunduğu semestr : 8
Talebenin imtihan edildiği ders : Şarp Türkçesi
Verilen not : (rakam ve yazı ile) 4 dört

27 / 6 / 1940 Profesörün İmzası

Bakü Üçpınarlı
Fuat Bondtad T. Banguoğlu
S. Ch. Ribne A. İnan

Belge 7

Dil, Tarih , Cografya Fakültesi Dekanlığına

Dilegim.

1939-1940 yılı Kayseri Lisesinden pek iyi derece ile mezun oldum. Fakülteye kayıt muamelem icra edilmiştir. Fakültede bu yıl açılacak burs imtihanına girmemin kabulünü saygılarımla dilerim.

türk dil ve ed. ile felsefecisi

Develi Fenese çarşısında Ahmet çatbaş kızı
Hasibe çatbaş

27

Fakülte No: 858

Kayıt işlemi
27. IX. 1940
K.Y.

Dil, Tarih ve Coğ. Fakül.
27 Eylül 1940
1205

Belge 8

İLKLER

Kıymetli profesörüm
Aptulkadir İnsana saygılarımla
23. IV 940
Ff. Aru Türk

Profesörler :

1) Perter Bora Tar
2) Tahsin Banguoğlu
3) İbrahim Necmi
4) Abdülkadir İnan

Talebeler :

1) Hüseyin
2) Vecihe
3) Behcet
4) Nuriye
5) Şevket
6) Celile

HASAN TAHSİN BANGUOĞLU
(1904-1988)

Görev Yılları: 1938-1943

Prof. Dr. Hamza Zülfikar

Cumhuriyet dönemi Türk Kültür hayatı içinde Türk dil bilgini olarak tanınmış olan Prof. Dr. Hasan Tahsin Banguoğlu, 84 yıllık hayatı boyunca Türk dilinin kurallarını tespit etmek, onları sınıflandırıp, örnekleyerek dil bilgisi kitaplarına dönüştürmek, başlangıçtan günümüze kadar Türk dilinin tarihini değerlendirmek, Cumhuriyet Dönemi'nde türetilmek istenen kelimelerin kurallı olmasını sağlamak üzere çalışmış, yaklaşık elli yıl yurt içinde ve dışında çeşitli üniversitelerde ders vermiştir. Milletvekili, dekan, bakan, senatör olmuş, Halkevleri, Türk Dil Kurumu başkanlıklarında bulunmuş bir bilim adamı olarak tanınır.

Yoğun bir çalışma ortamında ve çalkantılı dönemlerde görev yapmış olan H. T. Banguoğlu'nun kim olduğunu ana çizgileriyle belirttikten sonra onun 1904 yılında bugün ülke sınırları dışında kalan Drama'da doğmuş olduğunu belirtelim. Balkan Savaşından sonra ailece Türkiye'ye göç etmişlerdir.

Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, Cumhuriyet'in kökleşmesinde, Cumhuriyet ilkelerinin benimsenmesinde ve yayılmasında emeği geçen bir kültür ve bilim adamıdır. Tek ve çok partili dönemlerde 27 Mayıs sonrasında sürekli ihtiyaç duyulan bir kişi olmuş, düşüncelerinden, tecrübelerinden yararlanılmış, aldığı

görevleri başarıyla yürütmüştür. Hayatı hakkındaki bilgiler aşağıda yer alacaktır. Önce gördüğü eğitimi, yaptığı görevleri sıralamaya çalışalım.

Gördüğü Eğitim ve Aldığı Görevler

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Zümresi'nden 1926 yılında mezun olduktan sonra Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü Edebiyat Muallimi olmuş. (1930–1932) İzinli olarak Berlin'e gitmiş ve ünlü bilgin W. Bang-Kaup'un yanında 1932 yılında doktora çalışmalarına başlamıştır. W. Bang-Kaup'un ölümü üzerine Breslau Üniversitesi'ne nakledilmiş ve orada F. Giese ve C. Brockelmann'ın yanında doktora çalışmalarını tamamlamıştır.

Yurda döndükten sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne 1936 yılında doçent olarak tayin edildiği kaynaklarda yazmakta ise de not varakalarında adının geçme yılı 1938'dir. Bu görevini 1943 yılına kadar sürdürmüş.

Almanya'da doktorasını yapıp yurda döndükten sonra H. T. Banguoğlu, önce Anadolu'nun orta yerinde birtakım imkânsızlıklar içinde, hükümet merkezi olarak seçilmiş olan Ankara'da, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. H. T. Banguoğlu, 1936 yılında aynı fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doçent olmuştur. H. T. Banguoğlu, fakültede verdiği derslerin notları arasında geçen geçit, yazıt, anıt gibi kelimelerle ilgili olarak yaptığı değerlendirmeler Farsça Hocası Besim Atalay tarafından eleştirilmiştir. Bu konular fakülte içinde de eleştiri konusu olmuş ve H. T. Banguoğlu, görüşlerini bir heyet huzurunda savunmak zorunda kalmıştır. B. Atalay, bu olay ile ilgili eleştirilerini *"Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız"* adı altında bir kitapçıkta yayımlamıştır. H. T. Banguoğlu bu fakültede okuttuğu dersler yanında ayrıca 1937-1939 yılları arasında Devlet Konservatuarı'nda fonetik dersleri vermiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki görevi 1943 yılına kadar sürmüştür. H. T. Banguoğlu'nun Almanya dönüşü yeni kurulmuş olan bu kurumda görev alması, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Yalnızca H. T. Banguoğlu değil, o dönemde bütün mahrumiyetlere rağmen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi derslerini okutanlar da büyük bir fedakârlık göstermişlerdir. Bu Fakülte'de okutulan coğrafya, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, Sinoloji, Rusça, Macarca, Sümerce

gibi derslere bakıldığında bu girişimle Türk bilim hayatının en az elli yıl ileriye götürüldüğünü söyleyebiliriz. Atatürk'ün önderliğinde yapılmış olan bu büyük bilimsel hamleyle elde edilen birikim, daha sonraki yıllarda kurulmuş olan üniversitelere kaynaklık etmiştir. Bu bakımdan H. T. Banguoğlu'nun yanı sıra o yıllarda bu fakültede görev alan yerli ve yabancı öğretim üyeleri, Türk bilim hayatına gerçekten büyük bir katkı sağlamışlardır.

H. T. Banguoğlu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve Konservatuarda yaptığı bu kısa süreli hizmetten sonra 1943 yılında Bingöl'den milletvekili seçilmiş. Bu görevi 1950 yılına kadar devam etmiş. 1948'de milletvekili iken Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Bu görevi de milletvekilliği gibi 1950 yılında sona ermiştir. 1955 yılında Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies adlı kuruluşta Okutman (Overseas Lecturer) olmuş; burada eski ve yeni Türk lehçeleri okutmuştur. Bu görevi 1959'a kadar sürmüş; daha sonra Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan İlahiyat Fakültesi'nde 1959 yılında Türkçe Dinî Metinler Kürsüsü'nde ders vermeye başlamış; bir süre sonra da Fakülte'nin dekanlığına getirilmiştir.

H. T. Banguoğlu'nun bilim hayatı Ankara'dan sonra İstanbul'da devam eder. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Orta Türkçe Kürsüsü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlar. Robert College'de Türk Dili Tarihi dersleri verir. İstanbul'daki bu etkinliklerinden sonra tekrar Ankara'ya döner.

Onun hayatı 1958 yılı içinde değişik bir safhaya girer. 1961 yılında Edirne'den senatör seçilir. 1960-1963 yılları arasında Türk Dil Kurumu Başkanı olur. Senatörlüğü sırasında Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Halkevleri Genel Başkanlığı görevlerini de yürütür. Bu görevleri 1968 yılına kadar devam eder. Uzun bir aradan sonra 1982 yılında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu asli üyesi olur. Bu görevi sırasında Terim Kolu başkanlığı yapar.

Hayatı ve Çalışmaları

Bıraktığı eserler ve savunduğu düşünceler karşısında takdir gören H. T. Banguoğlu,1320 (1904) yılında, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Drama (eski adı: Drabescus)'da dünyaya gelmiştir. Drama, 1374 yılından 1912'ye kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Türkleştirilmesi Yıldırım Bayezid zamanında

başlamış, Konya, Karaman yöresindeki birçok konargöçer Türkmenler, buraya yerleştirilmiştir. Lozan Konferansı'ndan sonra Türkiye'deki Rumlara karşılık Yunanistan'daki Türklerle birlikle Drama halkı da ana vatana gelmişlerdir.

H. T. Banguoğlu'nun ailesi de söz konusu ettiğimiz tarihin akışı içinde 1710 yılında Konya'dan Rumeli'ye göçmüş bir Türk ailesidir. Dedesi ve babası ticaretle meşgul olmuşlardır. Babası Drama'nın ileri gelenlerinden tütüncü Ahmed Cevdet Bey, annesi Rukiye Hanım'dır. H. T Banguoğlu'nun eşinin adı ise Perizat'tır. Çeşitli kaynaklarda yer alan bu bilgileri 1990 yılında kendisiyle bir röportaj yapan Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya'nın *Türk Dili* dergisinde yazdığı "Kendi Kaleminden Hasan Tahsin Banguoğlu" adlı yazısında da buluyoruz. (*Türk Dili*, Eylül 1990, 465. sayı)

H. T. Banguoğlu'nun hayatı hakkında bir başka kaynak ise Fethi Tevetoğlu'nun Türk Dili dergisinde yazdığı "Prof. Dr. H. T. Banguoğlu" adlı makalesidir. (*Türk Dili*, 151. sayı) İlköğrenimine Selanik'te Fransızca öğretim yapan Mission Laice Françes'te başlamış, orta öğrenimini ise Drama'da sürdürmüştür.

Balkanlarda patlak veren olaylardan sonra Türkiye'ye gelen H T. Banguoğlu'nun Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'ndeki dosyasında elde ettiğim bilgilerden ilk ve orta öğrenimini Balıkesir ve İstanbul'da yaptığı yazılıdır. Bu arada Banguoğlu'nun Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde özlük dosyasının bulunmadığını da belirtmek isterim. 1926 tarihinde İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirmiş olan H. T. Banguoğlu, 1930 yılında eski adı İstanbul Darülfünunu olan İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur.

T. Banguoğlu üniversitedeki eğitimi sırasında Türk tarihinin ve edebiyatının ünlü ismi Ord. Prof. Fuad Köprülü'nün öğrencisi olmuş, Ord. Prof. Zeki Velidi Togan'ın derslerine devam etmiştir. Mezuniyet tezi "Şuara Tezkireleri" adını taşır. Bu tez bugün Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ndedir.

H. T. Banguoğlu, Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nde Edebiyat öğretmeni olmuş *Vakit* gazetesinin ilâvesi olan *Aylık Vakit* dergisinde "Nedim Nasıl Ölmüştü?" ile "Safvet Tezkiresi" adlı iki yazı yayımlamıştır (Mart, Nisan 1931). Bu yazıları daha sonra *Dil Bahisleri* adlı kitapçıkta (1941) toplanmış, ayrıca Kubbealtı Neşriyatı içinde diğer yazılarıyla birlikte 1987'de tekrar yayımlanmıştır.

H. T. Banguoğlu ile arkadaşları *His* adı verilen bir dergi çıkarmaya çalışmışlarsa da, bu yayın uzun ömürlü olmamıştır.

H. T. Banguoğlu, iki yıl kadar Gazi Terbiye Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptıktan sonra Eğitim Bakanlığı tarafından doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin ve Breslau niversitelerinde doğu dilleri, İslâm bilimleri ve Türkoloji alanlarında öğrenim görmüş, W. Bang-Kaup, Hans H. Sehaeder, C. Brockelmann ve F. Giese gibi tanınmış şahsiyetlerden dersler almıştır. Breslau Üniversitesi'nde *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl u Nevbahar* adlı tezini vererek doktor unvanını kazanmıştır. Tezi, 1938 yılında basılmıştır. Doktorasını verdikten sonra Türkiye'ye dönen Dr. H. T. Banguoğlu, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 25.3.1936 günü resmen asistan olarak göreve başlamış. 25.4.1936'da yani bir ay sonra o günkü adıyla Eğitim Bakanlığı'ndan gelen bir yazıyla tayini doçentlik kadrosuna yapılmıştır.

Dr. H. T. Banguoğlu 19.11.1942 günü "Türk Hecesinin Bünyesi" konulu dersini vererek doçentlik safhasının bilimsel aşamalarını tamamlamış, böylece daha önce tayin olduğu doçentlik kadrosunun gerektirdiği şartları bütünüyle yerine getirmiştir. Jürisinde o zaman Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görevli olan Prof. B. Landsberger, Prof. Rohde, Prof. A. İnan bulunmuşlardır.

İlahiyat Fakültesindeki belgelikte bulunan dosyasından edindiğim bilgilere göre 1943 yılı Doç. Dr. H. T. Banguoğlu için yeni bir dönemin başlangıcıdır. Eğitim Bakanlığı 17.3.1943'te üniversitesine Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nun Bingöl milletvekilliğine seçildiğine dair bir yazı gönderilmiş ve bu tarihten itibaren onun Ankara Üniversitesi ile ilişiği kesilmiştir. Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nun milletvekilliği görevi 1950 seçimlerine kadar sürmüştür.

Doç. Dr. H. T. Banguoğlu, 1950'li yıllarda özel olarak birtakım bilimsel çalışmalar yapmış, 1955 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne dönmesi için girişimlerde bulunmuştur. Açılan kadroya başvuran Doç. Dr. H. T. Banguoğlu, Kürsü Başkanı Prof. Kenan Akyüz imzasıyla teklif edilmiş, ancak Profesörler Kurulu kararıyla Türk Dili Eylemli Doçentliği'ne yapılan teklif reddedilmiştir (1.6.1955).

Doç. Dr. H. T. Banguoğlu, 1955 yılında Londra Üniversitesi Doğu Araştırmaları Okulu'na (School of Oriental and African Studies) davet edilmiştir. Üç yıl burada Türk Dili ve Edebiyatı doçenti olarak çalışmıştır. *Türk Grameri*

Birinci Bölüm Sesbilgisi adlı kitabını Londra'da tamamlamıştır.

Bekir Turgut imzasıyla *Türk Kültürü* dergisinde yer alan "Demokratikleşme Tarihimizde Bir Milli Eğitim Bakanı H. Tahsin Banguoğlu" adlı makaleden çeşitli bilgiler ve değerlendirmeler buluyoruz. (88. sayı 1990) 1946 seçimlerinden sonraki ikinci Hasan Saka ve dördüncü kabine olan Ş. Günaltay hükümetlerinde iki yıla yakın eğitim bakanı olarak görev almıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi onun bakanlığı sırasında açılmış, ilgili tasarıyı kendisi hazırlamıştır.

İlahiyat Fakültesi'ndeki kayıtlara göre 10.9.1958 günü Dekan Prof. Suut Kemal Yetkin, Klâsik Dinî Türkçe Metinler Kürsüsü'ne Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nu aday göstermiş ve bilimsel durumunu incelemek üzere Prof. Ahmet Ateş, Prof. Fahir İz, Prof. Bedi Ziya Egemen ve Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'i görevlendirmiştir. 12.10.1958 tarihini taşıyan ve İlahiyat Fakültesi'ne hitaben yazılan yazıda yönetmelik gereği istenen ikinci yabancı dil Fransızcadan sınava alınan Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nun başarılı bulunduğu kaydedilmektedir. Raporun altında Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Bedi Ziya Egemen, Prof. Tayyib Okiç, Prof. Ahmet Ateş, Prof. Fahir İz'in imzaları bulunmaktadır. Öte yandan bilimsel yayınlarını da inceleyen jüri, Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nun profesörlüğe yükseltilmesine karar vermiştir. Komisyon raporu şöyle bitmektedir:

> Komisyonumuz, Klâsik Dinî Türkçe Metinler Kürsüsü'ne tek namzet olarak gösterilmiş olan Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nun gerek tahsil ve meslek hayatı, gerekse yukarıda tahlil ettiğimiz eserlerinin mahiyeti itibariyle bu dersi tam ehliyetli okutabileceği kanaatine varmıştır. Adayın Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Çağataycaya, Yeni Türkçeye aynı zamanda üç Avrupa diline vakıf olması bu kürsüde tam bir başarıyla çalışmasını temin edecektir. Bu itibarla jürimiz, kendisine münhal bulunan profesörlüğe tayinini Yüksek Meclis'in tasvibine arz ve teklif etmeye oybirliği ile saygılarla karar vermiştir. 9.10.1958.

Reisicumhur Celâl Bayar, Başvekil Adnan Menderes ve Tevfik İleri imzalarını taşıyan 20.7.1959 tarihli kararname ise şöyledir:

> 1. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakülteyi Klâsik Dinî Türkçe Metinler dersi profesörlüğüne 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 28. maddesine göre Fakülte Profesörler Kurulu tarafından

seçilmiş ve Senatoca uygun görülmüş olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji doçenti iken 1943 yılında Bingöl Mebusluğu'na seçilmek suretiyle bu görevden ayrılan ve 1950 seçimlerinde mebusluğa seçilemeyen eski Maarif Vekillerinden Doç. Dr. H. T. Banguoğlu'nun tayini tensip edilmiştir.

2. Bu kararın icrasına Maarif Vekili memurdur.

Prof. Dr. H. T. Banguoğlu İlahiyat Fakültesi'nde görevini sürdürürken bir ara dekan vekilliği yapmış, daha sonra da aynı fakültenin dekanı olmuştur. 2.6.1960 gün ve 860 sayılı Profesörler Kurulu kararıyla Prof. Bedi Ziya Egemen'in istifasıyla boşalan Dekanlığa Prof. Dr. H. T. Banguoğlu seçilmiş, aynı yıl Prof. Kenan Akyüz, Prof. Dr. Nimet Özgüç ile birlikte Moskova'ya gitmiş, Müsteşrikler Kongresi'ne katılmışlardır.

1960 İhtilâli sırasında İlahiyat Fakültesi'nde dekan olarak bulunan Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, Cumhurbaşkanlığı'nın "Türk eğitimini iyi kavramış ve eğitimimizi yönlendirebilecek, teşkilâtlandırabilcek şahıs sizce kim olabilir?" konusunda yaptığı bir araştırmaya verdiği cevapta teklif ettiği isim Prof. Fahir İz'dir. (Resmî yazı İlahiyat Fakültesi'ndeki dosyadadır.) Meslektaşlarımızın ilgisini çeker diye bu hususu zikretmekte yarar gördüm. Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, hocalarını ve çevresindeki genç bilim adamlarını her zaman desteklemiş ve kendisinden sonra gelenlere bu davranışlarıyla örnek olmuştur.

Prof. Dr. H. T. Banguoğlu'nun İlahiyat Fakültesi'ndeki görevi sürerken bir yandan da İstanbul Üniversitesine davet edilmektedir. "Karşılaştırmalı Türk Grameri" okutmak üzere ek görevle tayinini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Dili Profesörlüğü'ne yaptırmıştır. 1960 yılının ilk ayında gerçekleşen bu durum daha sonra ek görev durumundan çıkıp asıl göreve dönüşmüştür. Artık Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, İstanbul Üniversitesi'nin bir mensubudur.

Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, Halk Evleri Genel Başkanlığı görevinin yanı sıra 1960-1963 yılları arasında Türk Dil Kurumu'nun Başkanlığı'nı da yapmıştır. Türk Dil Kurumu'nda o yıllarda başkanlar için herhangi bir dosya düzenlenmediğinden buradaki icraatı hakkında pek bilgi bulamadım. Ancak onun başkanken 9 Temmuz 1963 günü X. Türk Dili Kurultayı'nda yaptığı kısa konuşmayı o yıllardaki görüş ve düşüncelerini yansıtması bakımından buraya almada yarar gördüm. Onun Türk diline bakışını önerilerini kendi kaleminden okuyalım:

Kurultay saat 10'da açılıyor. Türk Dil Kurumu Başkanı sıfatıyla H. T. Banguoğlu konuşmasına şöyle başlıyor:

Türk Dil Kurumu'nun X. Büyük Kurultayı'nı açıyorum. Gündemimize göre Kurum Başkanı'nın açılış söylevi vardır. Lütfen beş dakika beni dinlemenizi rica edeceğim.

Yüksek Kurultay'ın Sayın Üyeleri,

Kuruluşunun 31. yılında Türk Dil Kurumu'nun 10. Kurultayı'nı yapıyoruz. Kurumunuz yine bir dönem çalışmalarının sonuçlarını katınıza getirdi ve yeni bir çalışma dönemi için yöneltmelerinizi ve buyurularınızı almaya geldi.

Sayın arkadaşlarım,

Geçen zaman içinde dil dâvamızın gidişini gözden geçirmek burada yerinde olur. Bu, ilkin dilimizdeki son gelişmeler üzerinde objektif bir gözlem yapmayı gerektirir.

Dilimizdeki değişmeler yeni zamanlarda öyle bir hız almıştır ki, kısa süreler içinde özleşme yönünde elle tutulur ilerlemeler kaydetmek mümkündür. Son yıllarda da özellikle böyle olmuştur.

Topluluk içindeki bazı akımların etkisi altında bize zikzaklar yapıyormuş gibi görünen bu gidiş gerçekte sapıntısız bir ileri gidiştir. Bir yarım yüzyıl içinde yazı dilimiz benliğine kavuşmak yolunda aralıksız ilerlemiştir.

Son yılların bir özelliği şudur: Millî dil bilincinin gerçek aydınlar çevresinde oluştuğu gözle görülür olmuştur. Türk dilinin her şeye yeterliği inancı yerleşmektedir. Başka dillerin üstünlüğü kompleksi silinmektedir. Bu gelişme aydın çevrelerde yeni Türkçe sözcüklere karşı olan ruhi direnmeyi kırmıştır. Bugün bunun olumlu sonuçlarını her alanda yayımlanan yazılarda görüyoruz.

Bu olgunlaşmanın ikinci derecede bir belirtisi de şudur: Yabancı kelimeler aydınların dilinden yarı aydınların diline doğru sürülmektedir. Başka bir deyimle daha çok yarı aydınlar eski Arapça ve yeni Fransızca kelimelere hevesli ve bağlı görülüyorlar. Bu hal hızla millileşen başka dillerde de görülmüştür.

Yine son yılların gelişmeleri köksüz bir iddianın yanlışlığını ortaya koymuş bulunuyor. Denmiştir ki: "Siz yeniden yapma bir dil meydana getiriyorsunuz. Bu yazı dili de Osmanlıca gibi konuşulmayacaktır", Oysa görüyoruz ki, ilkin yazı dilinde yeşeren yeni Türkçe kelimeler aydınlarca, hele genç kuşaklarca pek güzel konuşuluyor. Halkça da anlaşılıyor ve benimseniyor. Çünkü bunların kökleri kendi anadillerinde vardır.

Değerli arkadaşlarım,

Zikzaklar yapan dilin kendi gidişi değildir, arka düşüncelerle davranan birtakım aydınların gidişleridir. Dil dâvamız Büyük Atatürk'ün gördüğü ve gösterdiği yolda Devletten de yardım görerek yürürken birtakım politikacılar onun yolunu kesmek istemişlerdir.

Bunlar bazı yaşlı aydın ve muhafazacı çevrelerdeki tepkileri kendi hesaplarına değerlendirdiler. Fakat gerçek aydın çevrelerde ve halk arasında aradıklarını bulamadılar.

27 Mayıs Devrimi bu gerici zorlamayı gidermiş ve dil dâvasında Devletin olumlu davranışını geri getirmiştir. Bununla birlikte hâlâ bazı siyasiler bu konuda bir işletme payı aramaktadırlar ve arayacaklardır.

Şu var ki dil dâvası çok zaman kazanmıştır. Yeni dilin sahibi yeni aydın kuşaklar yetişmiştir. Dil kendisi kısırlıktan kurtulmuş, anaçlaşmış, yeni bir doğurganlık çağına girmiştir. Yaratıcı olmuştur. Türkçenin millîleşme ve genişleme yolundaki gidişini önlemeye artık hiç kimsenin gücü yetmez.

Çok Değerli Kurultay Üyeleri,

İşte bize böyle bir dönemde görev verdiniz. Biz dil dâvasını Devletin desteğiyle yürütmeye çalışan bir çağda değil, millete mal olmuş bir durumda bulduk. O dâvanın organı olan Türk Dil Kurumu da kendisini artık millete mal olmuş saymaktadır.

Biz çalışmalarımızı bu görüş açısından düzenledik. Kabuğumuzdan dışarı çıkarak memleket ölçüsünde gerçek dayanak-

larımızı aradık. Takım takım aydınlara, öğretmenlere, subaylara, gazetelere, derneklere, okurlara, yazarlara başvurduk. Her yerde, ama her yerde gerçek ülkü arkadaşları bulduk. Bu arada teker teker Devlet kurumlarından da yakınlık ve yardım gördüğümüzü söylemeliyim. Bunun gibi akademik kurumlarla da işbirlikleri sağlamaya çalıştık.

Bu türlü çalışma yolunda yaptığımız denemeleri ve sonuçlarım arkadaşlarım sizlere genişliğiyle anlatacaklardır. Ben burada yalnız bunlardan gelecek için edindiğimiz temel fikirleri özetlemekle yetineceğim:

1. Yeni dilin her alanda hayata girmesi ve halka mal olması için Devlet emirlerine bel bağlamak çağı geçmiştir.

2. Bu amacı sağlamak için memlekette aydın çevreler arasında geniş ölçüde gönüllü işbirlikleri kurmak gerektir.

3. Türkiye'de işbirliğini sağlayacak tek yetkili kuruluş Türk Dil Kurumu'dur. Kurum bu işi başaracak şekilde yeniden örgütlenmelidir.

Çok değerli arkadaşlarım, şimdi bizden hesap soracaksınız, bizim yerimize seçeceğiniz arkadaşlara yöneltmeler vereceksiniz. Ancak Yüksek Kurultayın üç yıl önce üzerinde önemle durduğu bir üçüncü konu daha vardır: Kurum tüzüğünün yeniden hazırlanmasını ve bu Kurultay'da öncelikle görüşülmesini istemiştiniz. Bunda ne kadar haklı olduğunuzu geçen üç yıllık uygulamalar bize göstermiştir, iki sebeple haklıydınız:

1. Tüzük gerçekten yetersizdir.

2. Türk Dil Kurumu tarihî görevinin öyle bir çağına gelmiştir ki yeniden düzenlenmeye muhtaçtır.

Sevgili arkadaşlarım,

Ben ikinci defa bir üç yıl bu değerli Atatürk Kurumu'nu kıvançla temsil ettim. Yardımlarınızdan dolayı sizlere sonsuz teşekkürler borçluyum. Yeniden adaylığım bahis konusu değildir.

Kurum'un geleceği hakkında birkaç düşüncemi özetleyerek sözlerime son vereceğim:

1. Önümüzdeki çalışma alanı çok geniştir. Türk Dil Kurumu'nun üyelerini geniş ölçüde arttırmalıyız. Her Türkçe öğretmeni, her yazar, ilgi duyan her vatandaş Kurum'un üyesi olabilmelidir.

2. Biz artık Devlete değil, kendi üyelerimize dayanan bir kurumuz. Üyelerimizle sıkı temaslar kurmalı, sık toplantılar yapmalıyız.

3. Memlekette yer yer şubeler, dallar açmak, çalışma merkezleri kurmak zorundayız. İlk olarak üniversite şehirlerinde Kurum'un dallarını açmak kararına varmalıyız.

4. Bölge kongreleri yapmalı ve oralardan seçilecek delegelerle Kurultay'ın daha sık toplanmasını sağlamalıyız. Genel Merkezin kontrolü sıklaştırılmalıdır.

5. Kurum'un Başkanı Kurultayca doğrudan doğruya seçilmelidir. Başkanımızı yeterince yetkilerle donatmalıyız.

Bunlar benim hatırıma gelenler. Yüksek Kurultay bir (reorganizasyon) yeniden düzenlenmenin kaçınılmaz gerekliliğini kabul ederse elbette en doğru esasları bulacaktır.

Değerli arkadaşlarım,

Sizleri sevgi ve saygıyla selâmlar, Kurultay'a iyi çalışmalar ve başarılar dilerim.

Görüldüğü gibi o, Türk Dil Kurumu Başkanı olarak bu kuruluşun belli bir kesimin güdümünde kalmaması düşüncesindedir. Çalışmaların yurt düzeyine yayılması taraftarıdır. Üniversitelerin bulunduğu illerde Türk Dil Kurumu'nun şube açmasını, bölge kurultayları yapmasını istemektedir. Böylece dildeki gelişmelerin yurdun her tarafına yayılmasını, meselenin halka mal edilmesini önermektedir. Daha sonraki dönemlere baktığımızda ne yazık ki durum, onun istek ve önerilerinin aksine gelişmiştir. Üye sayısını artırmak, dilin içine sürüklendiği çıkmaza çare olmamış, beklenen doyurucu ürünler ortaya konamamıştır.

1966'da CHP'den ayrılan Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, bir süre Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanlığı yapar ve 1971 yılından itibaren de siyasetten çekilir. 1976'da Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin ilmî danışma kurulunda görev alır, Aydınlar Ocağı İlim ve İstişare Heyeti Başkanlığı'nda bulunur ve daha çok meslekî çalışmalara eğilir.

1984 yılında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dili Kurumu aslî üyeliğine seçilmiş olan Prof. Dr. H. Tahsin Banguoğlu, birkaç yıl Türk Dil Kurumu Terim Bilim ve Uygulama Kolu Başkanlığı görevinde bulunur.

Prof. Dr. H. T. Banguoğlu, 3 Mart 1988 günü (Perşembe) hayata gözlerini kapamıştır. Üç kızı ve dört torunu vardır. Vefatının birinci yıl dönümünde çalışma arkadaşları, dostları onu ve Prof. İbrahim Kafesoğlu'nu yaptıkları bir toplantıda anmışlardır. Bu toplantıda Prof. Dr. Muharrem Ergin, "Tahsin Banguoğlu'nun zamanı yeni tezlerin, yeni kültür politikalarının ortaya atıldığı zamandı. O, bu zamanda çok değerli mücadeleler vermiştir. Türk milletinin edebiyat konusunda yeni bir şahsiyet kazanmasında yardımcı olmuştur." (*Türkiye Gazetesi*, 1 Mart 1990) diyerek onun Türk dilinin istikrar arayışı içindeki rolü üzerinde durmuştur.

H. T. Banguoğlu hakkında başka yayınlar da yapılmıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde ölüm yıl dönümü münasebetiyle yazılar çıkmıştır. Osman Akkuş'un *Zaman* gazetesindeki "Son Asrın Günahını Sorgulayan Adam" başlıklı yazıları bunlardan biridir. (*Zaman*, 20, 21, 22, 23, 24, 25 Mart 1989).

T. Banguoğlu'na İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi'nin 1985 yılında düzenlediği Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde kendisine "Türkolojiye Üstün Hizmet Armağanı" verilmiştir. Bu armağanın beşini batılı Türkologlar birini de T. Banguoğlu almıştır.

Düşünceleri ve Bilimsel Etkinlikleri

H. T. Banguoğlu resmî kayıtlarında geçen "Hasan" adını kitap ve makalelerinde kullanmamıştır. Onun bu tutumuna uyarak yazımızın bundan sonraki bölümünde onu yalnızca T. Banguoğlu diye anacağız.

Türkçenin kuralları içinde kendi kaynaklarından yararlanarak millî ve resmî bir dil hâlinde ele alınışının geçmişi 150 yıl öncesine iner. Özellikle Millî

Edebiyat Dönemi'nde belirginleşen ve gerçek mecrasına giren bu gelişmeye Mustafa Kemal Atatürk ve çevresindeki Türk aydınları, hız vermiş; Türkçenin araştırılmasını, ön plana çıkartmış; devlet politikası hâline getirmişlerdir. Dil İnkılâbı başlığı altında toplanan bu etkinlikler, Türkçenin kendi benliğine kavuşmasında etkili olmuştur.

T. Banguoğlu'nun gençlik yılları sadeleştirilmeye çalışılan dilin ele alındığı tarihlere rastlar. Türk dilini çalışma alanı olarak seçmiş olan T. Banguoğlu, doğrudan bu gelişmeler içinde yer alır. 1936 yılında doktorasını vermiş ve asistan olarak göreve başlamıştır. Bu yıllar dilin çeşitli sorunlarının hararetli bir biçimde konuşulduğu, tartışıldığı bu dönemde kendini gelişmelerin içinde bulmuş, ölünceye kadar bu meselelerle ilgilenmiştir.

Dil Bahisleri adlı kitabında belirttiği gibi o, öncelikle dilin "ilmî ve tabiî bir kanala girmesi" görüşündedir. "Yabancı kelimeleri Türk boyasına boyayıp yutturmaktan vazgeçilmesi"ni savunur ve Fransızca *dialecte*'den *deyelek* yapmayı bunu da demek fiil köküne bağlamayı örnek verir. Sınav yerine sınama, geleneksel yerine gelenekten demenin daha doğru olacağını ileri sürer, dilin bilim ölçüleri içinde kalması gerektiği üzerinde durur; limandaki tahmil ve tahliye ameliyesi yerine yükleme ve boşaltma işlemi almasını, biletlerin arka yüzündeki azimet, avdet yerine gidiş dönüş; hareket ve muvasalet saatlerinin kalkış ve varış saatleri olmasını önerir, Türkçeleştirme yolunda dilin tabiî gelişmesine ağırlık verir. T. Banguoğlu yapıca uygun bulmadığı kelimeleri *Yaşayan Türkçemiz I* adlı kitapta dile getirmiştir. "Güzel Türkçe Doğru Türkçe" (63. s.), "Batıya Doğru Yabancılaşma" (64. s.), "İki Yönden Yabancılaşma" (66. s.), "Batı Dilleri ve Türkçe" (67. s.), "Fransızcaya Saptık" (69. s.), "Hangisi Uydurma" (70. s.), "Kelime Dağarcığımız" (71. s.), "On Yabancı Dilden Öztürkçe Kelimeler" (73-79. s.), "Uydurmaya Devam Edenlere Ders" (81. s.), "Devrik Tümce" (82. s.) adlı makalelerde genel olarak örnekseme yoluyla batı kökenli kelimelerin biçimlerine uygun kelime türetmeye karşı çıkmıştır. Örnek olarak Latince *generalis* sözüne bakıp genel, Almanca *fachmann* kelimesine bakıp *uzman*'da olduğu gibi *-man* ekiyle kelime türetmeyi uygun bulmamıştır.

T. Banguoğlu'nun yaşadığı yıllar milletçe Türkçenin kelime ve kurallarının hâkim kılınmaya çalışıldığı bir dönem olduğu için onun bir dilci olarak bu davada yerini almasını gerektirmiştir. Bu mücadele aslında onun söz sahibi olduğu tarihlerden 25-30 yıl önce başlamıştır. T. Banguoğlu, bu yoğun faaliyet-

lerin ortasında yerini almış, bu mücadeleyi dört madde içinde toplamıştır:

1. Dili yabancı dillerin tasrif şekillerinden kurtarmak.
2. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, halk dili haline getirmek.
3. Dili yabancı dillerin iştikak ve terkip sistemlerinden kurtarmak.
4. Yabancı kelimeleri imkân ölçüsünde azaltmak.

T. Banguoğlu, gösterdiği bu dört gelişmenin üçüncü safhası olan "Dili yabancı dillerin iştikak ve terkip sistemlerinden kurtarmak" yolunda epeyce caba sarf etmiş ve önerilerde bulunmuştur. Örnek olarak soyut adlar yapan ve mastar eki diye tanınan Arapça *-(i)yet* ekine karşılık olarak Türkçe *-lık* ekini önerir. Verdiği örneklerden birkaçı şunlardır:

aidiyet, aitlik; asabiyet, asabilik; ehliyet ehillik; irsiyet, irsilik; islâmiyet, islâmlık; mahrumiyet mahrumluk; memuriyet, memurluk; müdüriyet, müdürlük; resmiyet, resmilik; ulviyet, ulvilik; ziddiyet, zıtlık vb.

Aşağı yukarı 100 kadar kelimedeki *-iyet* ekini *-lık* ile karşılayan T. Banguoğlu'nun önerilerinden bazıları yerlerini zamanla Türkçelerine bırakmıştır:

muhtariyet, muhtarlık, özerklik; hususiyet, hususilik, özellik; meriyet, merilik, yürürlük; samimiyet, samimilik, içtenlik; şahsiyet, şahsilik, kişilik vb.

Bunun yanında *-iyet* ekini taşıyan ve bugün de varlıklarını sürdüren örnekler vardır: *hürriyet, cumhuriyet, cinsiyet vb.*

T. Banguoğlu'nun dili yabancı dillerden gelen eklerden kurtarmak yolundaki çalışmalarından biri de tenvin adı verilen ve zarf yapan Arapça *-en ekini -ce, -de, -den* eklerine dayanak veya *ile* edatıyla karşılamasıdır. T. Banguoğlu bununla zarfları bir derece de olsa Türkçeleştirmek azmindedir. 100 kadar kelime üzerinde yaptığı bu denemenin bazı tutunmuş örnekleri şunlardır:

bedenen, bedence; esasen, esasında, dinen; dince; fikren, fikirce; kazaen, kazayla; nadiren, nadir olarak vb.

Bu çabaya rağmen Arapça *-en* ekini taşıyan usulen, tahminen, nispeten şahsen gibi bazı örnekler bugün de varlıklarını sürdürmektedir. Bunlardan bazıları da zamanla yerlerini doğrudan Türkçe karşılıklarına bırakmışlardır:

takriben, yaklaşık; şeklen, biçimce; hakikaten, gerçekten; mahallen, yerinde vb.

Yabancı dilleri bir tür Türkçe üzerine konmuş kapitülasyon olarak gören T. Banguoğlu, bir denemesini de Farsça *-ane* ekiyle kurulmuş zarflar üzerinde yapmıştır. Bu denemede de 100 kelimelik bir kelime kadro seçmiştir:

cahilane, cahilce; caniyane, canice; dahiyane, dahice; dostane, dostça; rezilane, rezilce; riyakârane, riyakârca; sanatkârane, sanatkârca: zalimane, zalimce, vb.

Bu örnekler arasında varlıklarını günümüzde de sürdüren *amiyane, hasmane, masumane, şairane* gibi kelimeler vardır.

T. Banguoğlu, yabancı kelime ve eklerden kurtulmak yolunda yaptığı bir dizi çalışmaya Farsça *hâne* kelimesiyle kurulmuş birleşik biçimleri de almıştır. T. Banguoğlu, Türkçenin gelişmesini engelleyen ve onun yolunu tıkayanların yalnızca yabancı ekler, kelimeler ve kurallar olmadığına dikkat çekmek, birleşik yapıda olan klişeleri de sarsarak onları Türkçeleştirmeye çalışmıştır. T. Banguoğlu, bu çalışmasında da 100 kelimeyi örnek olarak almıştır.

Hane ile kurulmuş birleşiklerin günümüzdeki durumunu değerlendirecek olursak bunların büyük bir bölümü *kahvehane, hastahane, eczahane, dershane, ameliyathane, kumarhane, ibadethane* örneklerinde olduğu gibi klişe yapılarını korumuş ve değişmemiştir.

Aşhane, aş evi; misafirhane, konuk evi; hapishane, ceza evi, tutuk evi; dikimhane, dikim evi, idarehane, yönetim yeri veya doğrudan yönetim; rasathane, gözlem evi; sefarethane, elçilik; tamirhane, onarım yeri; bakım evi gibi bir grup birleşik kelime ise doğrudan yerlerini Türkçe kelimelere bırakmıştır.

Bu konuda asıl üzerinde durulması gereken husus *hane* kelimesinin yalnızca yabancı kökenli kelimelere değil, *yazı, balık, yatak, döküm, batak, aş, boya, buz, kayık* gibi Türkçe kelimelere de getirilmiş ve yıllarca kullanılmış olmasıdır. Bu bakımdan bu tür biçimlerin Osmanlı Türkçesinin gelişme süreci içinde oluştuğunu unutmamak gerekir.

Hane örneğine benzeyen ve birleşik kelime yapmaya yarayan bir başka kelime gene Farsça olan *name*'dir. T. Banguoğlu Türkçeleştirmeye çalıştığı diziye daha çok "vesika, yazılmış şey" anlamına gelen *name* kelimesiyle kullanılmış birleşikleri de almıştır:

itimatname, ihtarname, beyanname gibi örneklerde *kâdı* (*kağıdı* sözünün kısaltılmış biçimi) sözüyle karşılamaya çalıştığı *itimatkâdı, ihtarkâdı, beyankâdı*

gibi örnekler ilgi görmemiş, bazıları *ehliyetname, sürücü belgesi* örneğinde olduğu gibi başka yollardan Türkçeleşmişse de büyük bir bölümü *iddianame, ihbarname, beyanname, karamame, vasiyetname, vekâletname* örneklerinde olduğu gibi eski biçimlerini bu gün de korumaktadırlar.

T. Banguoğlu'nun bir dizi hâlinde Türkçe eklerden yararlanarak belli bir ölçüde Türkçeleştirmeye çalıştığı ekler arasında isim ve sıfat yapan Farsça *-kâr, -dar* ekleri ile "ülke, yer" anlatan *-istan* eki ile "mahal" anlamı veren *-gah* eki bulunmaktadır. Her birinden yüzer kelimenin Türkçeye yaklaştırılmaya çalışıldığı örneklerde *-istan* ekine karşılık, *-lık* ekiyle *eli* kelimesi gösterilmiştir:

gülistan, güllük; çemenistan, çimenlik; Kırgızistan, Kırgızeli; Türkistan, Türkeli vb.

Yeri kelimesiyle karşıladığı *-gah* ekiyle ilgili örneklerden birkaçı şunlardır:

karargâh, kararyeri; namazgah, namazyeri; nişangâh, nişanyeri vb.

-kâr ve -dar eklerine karşılık önerdiği ekler ise *-lı* ve *-cı*'dır:

hilekâr, hileci; itaatkâr, itaatlı; tahripkâr, tahripçi; vefakâr, vefalı; defterdar, defterci; haberdar, haberli; havadar, havalı; kasadar, kasacı; kindar, kinci; tahsildar, tahsilci; taraftar, taraflı vb.

T. Banguoğlu'nun üzerinde durduğu yabancı eklerden biri de Arapça nispet ekidir. Bu ekin *-li, -ce, -lık, -ci, -den ve -sı* ekleriyle karşılanabileceğini ifade eden T. Banguoğlu, bu eki almış pek çok kelimenin Türkçeye Farsça yoluyla geçtiğini belirtmiştir. Karşılık olarak önerdiği eklerle ilgili örneklerden birkaçı şunlardır:

mahallî, yerli; temsilî, temsilli; şifahî, sözlü; tahrirî, yazılı; udi, udçu; siyasî, siyasetçi; insanî, insanca; Arabî, Arapça; bedenî, bedence; yevmî, gündelik; neharî, gündüzlü; fıtrî, doğuştan; irsî, anadan, soydan; derunî, içten; çividî, çivitsi; fıstıkî, fıstıksı vb.

Nispet ekinin kurşunî, gümüşî gibi Türkçe kelimelere de geldiğini ifade eden T. Banguoğlu, bunların *kurşunsu, gümüşsü*, diye karşılanabileceğini göstermiştir.

T. Banguoğlu, öteki yabancı eklerde olduğu gibi nispet ekini taşıyan 100 kelimede Türkçe ekleri bu ekin yerine koyarak başarılı ve yol gösterici bir

deneme yapmıştır. Türkçe *-ce, -ci, -den, -li, -lik* ekleriyle karşıladığı bu Arapça ekle ilgili örneklerin birkaçı şunlardır:

ferdî, fertçe; hesabî, hesapça; insanî, insanca; kemanî, kemancı; mektubî, mektupçu; mahallî, yerli; Selçukî, Selçuklu; Eyyubî, Eyyuplu; İranî, İranlı; kalbî, gönülden; aslî, aslından; fıtrî, doğuştan; samimî, candan; uhrevî, ahiretlik; senevi, yıllık vb.

T. Banguoğlu'nun dönemindeki çabaları, Türkçe ifade etmekteki katkıları sonuç vermiş, alanında bir otorite olması bakımından ileri sürdüğü, öneriler tutunup yayılmıştır. Onun bu çabalarını yeterli bulmayan hatta küçültmek isteyenler çıkabilir. Niçin *kıyasî, kıyaslı; kasdî, kasıtlı; ferdî, fertçe* örneklerinde olduğu gibi eki değiştirmekle yetinmiş, kökteki şeklin Türkçeleştirilmesi yoluna gitmemiş denebilir. Meseleyi geçiş ve gelişme dönemi içinde değerlendirecek olursak, T. Banguoğlu'nun yaptığı iş önemlidir ve bu yolda bir basamaktır. Aslında birçok kelime birtakım basamaklardan geçerek Türkçeleştirilmiştir. Zihinlerdeki kavram sabit kalırken onun karşılığı olan sözler zaman içinde Türkçe köklere ve eklere dayandırılmıştır.

Türkçenin yapısına uydurmayı özellikle tamlamalarda görmekteyiz. Önce tamlamayı oluşturan kelimelerin yerleri değiştirilmiştir:

efkâr-ı umumiye, umum efkarı; fikr-î sabit, sabit fikir; idare-i örfiyye, örfî idare, sıkı yönetim; merkez-i hükümet, hükümet merkezi olmuştur. Meseleye bu gözle baktığımızda T. Banguoğlu'nun katkıları daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte onun köküyle, ekiyle Türkçe olan şekiller de önerdiği veya ortaya atılan karşılığı uygun bulduğu örnekler de pek çoktur; *müfit, yararlı; naşir, yayımcı; denaet, alçaklık; kifayet, yeterlik; Türkistan, Türkeli; istinatgâh, dayanak; hürmetkâr, saygılı; tasarrufkâr, tutumlu; mahallî, yerli; neharî, gündüzlü; tahrirî, yazılı; şifahî, sözlü* vb.

Türkçenin eklerini, köklerini ve cümle yapısını düzene sokmaya çalışan, gramer kurallarını hâkim kılmak isteyen T. Banguoğlu, Batı kökenli kelimelerin aşırı bir biçimde Türkçeye girişini onaylamamıştır, *amelî* sözünün *pratik*, *asrî* sözünün *modern* olmasına veya *iktisat* yerine *ekonomi* kullanılmasına karşı çıkmıştır.

T. Banguoğlu'nun çalışmaları arasında dil bilgisi kitapları önemli bir yer alır. Göreve başladığı yıllardan itibaren hep bu konuyla meşgul olmuş, Eğitim Bakanlığı onu dil bilgisi yazmakla görevlendirmiştir.

Dil bilgisi öğretimi ile matematik öğretimini aynı derecede önemli bulan ve bunların birbirlerini tamamlayan alanlar olduğu üzerinde duran T. Banguoğlu, ileri ülkelerde ana dilinin yanı sıra biri yabancı modern dil, diğeri klâsik dil olmak üzere iki dil daha öğretildiği üzerinde durur. Tanzimat'tan bu yana okullarımızda okutulan dil bilgisi derslerinin Arap gramerini esas alan ve Türkçeyi onun kalıplarına sokan bir yöntemle yazıldığını belirtir.

Dil bilgisi dersi Cumhuriyet Dönemi'nde önceleri okutulur, daha sonra 1935-1940 yılları arasında programlardan kaldırılır.

T. Banguoğlu, Türk dil bilgisi konuları üzerinde dururken böyle bir çalışmayı yazacak kişinin kafasında başka dillerden gelme kalıpları bir tarafa bırakması ve meseleye objektif bir gözle bakması gereği üzerinde durur ve şu esasların göz önünde bulundurulmasını ister:

1. Yeni Türk grameri planı, tasnifleri ve tarifleri hallolmak üzere Türk dilinin kendi bünyesinden çıkarılacaktır.

2. Yeni Türk grameri dilin tarihî tekevvününe ve tabiî tekâmülüne aykırı hükümleri ve unsurları ihtiva etmeyecektir.

3. Yeni Türk grameri modern dil ilimlerinin bütün mütalaalarından faydalanacaktır.

T. Banguoğlu, yeni bir gelişme ve atılım dönemi olan Cumhuriyet Dönemi'nde Türk dil bilgisinin çok önem verilmesi gereken bölümünün yapı bilgisi olduğu üzerinde durur ve birtakım kavramlara Türkçe karşılık bulmak için öncelikle yapı bilgisi malzemesinin ortaya konması ve bu malzemenin sınıflandırılmasının gerekliliği üzerinde durur ve şöyle der:

> Türk gramerinin ise hemen hiç el sürülmemiş bir sahası kelime teşkil bahsidir. Tanzimat'tan beri yazılan gramer kitaplarında buna ait bazı maddeler kelime sınıflarına göre yapılan bölümlerin içerisine serpiştirilmiş bir hâlde görülür. Tanzimatçılar da Garbın yeni mefhumlarına karşılık bulmaya çalışırken gene Arap diline başvurdular. Çünkü Arap iştikaklarını biliyor fakat bir Türk iştikak sistemini tanımıyorlardı.

T. Banguoğlu'nun 1941 yılında yayımladığı *Ana Hatlarile Türk Grameri*, Cumhuriyet Dönemi'nde bu alanda atılmış ilk adımdır. Bu kitap ülkede dil bilgisi

öğretiminin gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bakanlık, bu kitaba dayanarak bir anket faaliyeti başlatmış ve aynı yılın temmuz ayında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde anket sonuçlarının tartışıldığı bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongreye alanla ilgili öğretmenlerden, uzmanlardan, yazarlardan oluşan 400 kişi katılmıştır. Kongre öncesi kitap hakkında yoğun eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerin çoğu kitaptaki değerlendirmelerle, uygulanan yöntemle ve yapılan sınıflandırmalarla ilgili değildir.

T. Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*'nde ve daha sonraki kitaplarında terimlere çok önem vermiştir. Kitaplarını okurken onun daima terim sıkıntısı çektiğini hissederiz. Kitaplarının hemen her yerinde terim önerilerinde bulunur, geçmişle bağ kurmaya çalışır. *Ana Hatlarile Türk Grameri*'nde vokal ve konsonanttan bahsederken parantez açar, vokal için "sedalı harf, sait", konsonant için "'sedasız harf, samit" diye gösterir.

Daha sonra yazdığı *Türkçenin Grameri*'nde ise *konsonant*'ı *sesdeş*, *vokal*'i ise *sesli* terimiyle karşılar. O bu çalışmasına Batı dillerinden de terimler alır. Akkuzatif, datif, lokatif, ablatif, genetif diyerek isim hallerini beş bölümde ele alır. T. Banguoğlu, bu terimlerle Osmanlıca karşılıkları arasında bir bağ kurar ve akkuzatif'in "mefulün bih veya i'li meful", datif'in "mefulün ileyh veya e'li meful", lokatif in "mefulün fih veya de'li meful", ablatif'in "mefulün anh veya den'li meful", genetif'in "muzafûn ileyh" olduğunu belirtir. Geçiş dönemlerinde bağlantıyı kurmak bakımından böyle bir yol izlemek zorunda kalmıştır.

Daha sonra okul kitaplarına *i hali, e hali, de hali, den hali* diye yansıyan bu terimler 1974'te *Türkçenin Grameri*'nde sırasıyla *kimi hali, kime hali, kimde hali, kimden hali, kimin hali* olur.

T. Banguoğlu, Londra'dan döndükten sonra orada hazırladığı *Türk Grameri, Birinci Bölüm Sesbilgisi* adlı çalışmasını Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 1959'da yayımlar. Bu çalışma alanında yapılmış ciddî bir eserdir. Bu çalışmanın Türkiye'de ağız araştırmalarıyla ilgili yayınların artmasında önemli rolü vardır. Kitap diğer çalışmalarda olduğu gibi ses bilgisi terimleri yapma ve geliştirme çabası içindedir. Kitabın Önsöz'ünde bu konuda şu açıklama bulunmaktadır:

Kullandığımız terimleri Fransızca karşılıklarıyla birlikte ve iki liste halinde kitaba ekledik. Bu yolda milletçe girişilen yaratma gayretine katılmamız tabiîdir. Okul kitaplarında kullanılan fakat ihtiyacımızın küçük bir kısmını karşılayan

terimlerin çoğunu muhafaza ettik. Bunun dışında kullanışları benimsedik. Mühimce bir kısmını ise, burada biz teklif etmiş oluyoruz. Biz terimlerin yaşayan Türkçeden yaratılması taraflısıyız.

Ancak Türk dillerinin tasviri için şimdiye kadar kullanılmış olan milletlerarası terimler de oldukça kifayetsizdir. Biz bunları ihtiyaca göre tamamlamaya çalıştık ve Türkçe için yeniden koyduğumuz terimleri de Fransızcaya tercümeleri ile birlikte aynı listeler içinde gösterdik.

T. Banguoğlu'ndan beklenen gramer, İstanbul'da 1974 yılında *Türkçenin Grameri* adıyla yayımlandı. Daha önce yayımladığı ses bilgisini büyük ölçüde içeren bu gramerde yapı bilgisine geniş yer verilmiştir. Bu bölümle ilgili kendisinin yaptığı açıklama şöyledir:

Türkçenin kendine dönme ve terimleşme devrinde onun yaratıcı ve doğurucu gücünü iyi tanımak ve doğru kullanmak gerektiğine inandığımız için bu bahsi genişçe tuttuk. Burada yazı dilimizin son 60 yıllık yeni kazançları ile birlikte bu güzel gelişmeyi bulandıran, kimisi kullanışa bile girmiş görüntü kelimelerden (mot-fantome) de örnekler verdik. Dolayısıyla Türkçe kelime yapımında doğru ve yanlış nedir? Bunu anlatmaya çalıştık.

Kitabın üçüncü bölümü ise kendi adlandırmasıyla "Sözdizimi"ne yani cümle bilgisine ayrılmıştır.

T. Banguoğlu Ses Bilgisi kitabında olduğu gibi burada da "Adlandırma" başlığı altında bir terim dizini yapmıştır.

T. Banguoğlu, bir dil bilimci olarak yazı inkılâbını "Atatürk'ün şahsına has büyük kararlardan biri" olarak görür ve 1941 yılında yazdığı "Yazı ve İmlâ" adlı makalesinde bu hususta şöyle der: Yeni yazı bu 12 sene içinde eskisini tamamıyla istihlâf ederek yeni bir münevver neslin yegâne vasıtası olmakla kalmamış aynı zamanda vadettiği en feyizli inkişafı geniş ölçüde tahakkuk ettirmiştir. Artık yazı inkılâbına kazanılmış bir içtimaî zafer gibi bakıyoruz.

T. Banguoğlu, yazı inkılâbıyla imlâ meselesini birbirinden ayırır. "Bizim artık bir yazı meselemiz yoktur" derken imlânın ise henüz halledilmediği üzerinde durur. Bu konudaki açıklaması şöyledir:

1. Bizde imlâ işi, bir tadilat ve ıslahat işi değildir, bir tespit

ve tanzim işidir. Yazının tekerür etmiş olan esaslarına sadık kalarak ve ancak gramerin ve tatbikatın icaplarına uyarak Türk imlâsını tedvin edeceğiz.

2. İmlâ meselesi ancak bir kül halinde ele alınarak bir sistem dahilinde hallonulabilir. Lügat ve gramere ait olan meseleler, aynı sistem dahilinde hal suretlerine bağlanacak ve bu imlâ kaideleri tanzim edilecek, Türk lügatine ve telif edilecek Türk gramerine esas olacaktı.

3. İmlâ meselesi teferruatlı bir iştir. İmlânın birkaç prensiple bir çırpıda halledilebilecek büyük meselelerinin yanı başında tali kaidelere bağlanması lâzım gelen yüzlerce küçük meseleleri ve münferit hal suretlerine muhtaç istisnaları vardır. Bunun için mahdut miktarda kaidelerle yazıyı şemalaştırmaya çalışmamak, imlâ işini bütün teferruatıyla ihtiva eden bir proje vücuda getirmek lâzımdır.

1985-1986 yılları arasında aslî üye olarak katıldığımız Türk Dil Kurumu'nun Bilim Kurullarında bazı imla meseleleri üzerinde tartışırken T. Banguoğlu, yazının, dilin bütün seslerini yansıtmasına imkân olmadığını aksi halde pek çok yazı işaretine ve harfe gerek olduğunu belirtti ve sonuç olarak imlanın bir teamül meselesi olduğu üzerinde durdu. Onun bu açıklaması uzlaşmayı sağladı, tartışmalara yön verdi.

T. Banguoğlu'nun üzerinde en çok durduğu konuların başında terim meselesi gelir. "Istılah ve imlâ bir gramer müellifinin muhtaç olduğu ilk âletlerdendir" der. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar oluşmuş ve büyük ölçüde yerleşmiş terimlerin Arapça köklere dayandığını, Lâtin kökenli terimlerin ise, önceleri pek revaçta olmadığını belirten T. Banguoğlu, Cumhuriyet Dönemi'nde girişilen Türkçe terim çalışmalarına kendisi de katılmıştır. O, Türkçe terimlerin aceleye getirilmesinin bir zaruret olduğunu söylerken, yeni Türkçe terimlerin "Arapçalarıyla kıyas edilemeyecek kadar anlaşılır ve kolay" olduğu üzerinde durur ve önerilen terimlerin tartışılması, uygulayıcılar tarafından aksayan yanlarının gösterilmesini ister.

T. Banguoğlu'nun Anayasa'daki bazı terimler üzerinde dururken yaptığı açıklamalar ilgi çekicidir. Eskiden beri sürüp gelen ve terim olacak sözün

gündelik dilde kullanılanlardan farklı olması gerektiğini savunan zihniyeti doğru bulmaz. "Hukuk dilinde şirket yerine ortaklık, içtima yerine toplantı, sirkat yerine hırsızlık diyemezdik. Bunların yerine terim olarak bir başka türlü kelimeler oturmasını beklerdik. Bu kelimeler Türkçe olacaktı. Ama bizim evde konuştuğumuz kelimelere benzemeyecekti" biçiminde ifade edilen bu meseleyle ilgili 1945 Anayasası'nda kullanılan dili takdir eder ve konuşma dilinden alınan ve terim olarak geçen sözlere şu örnekleri verir:

İlga etmek, kaldırmak; tatil, ara verme; icra, yürütme; terfi, yükselme; istifa, çekilme; şeyhuhat, kocama; isticvap, sorgu vb.

Siyasî gelişmelerin dili de etkilediği üzerinde duran T. Banguoğlu, Anayasa metinlerinde kullanılan dili, Türk dili açısından çok önemli bulur, 1924 yılında çıkan Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile 1945'te kabul edilen Anayasa arasında bir karşılaştırma yapar. 1945'te çıkan Anayasa'nın Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun aynen Türkçeye aktarılmış şekli olduğunu belirtir.

T. Banguoğlu, özellikle 1970'li yıllarda başlayan ve giderek artan Batı kökenli kelimelere karşı çıkmıştır. 7 Mart 1976 tarihinde yaptığı televizyon konuşmasında "Şimdi siz bize güzel Türkçe adlar veriyorsunuz. Bana konuşmacı diyorsunuz. Dinleyen, vatandaşlara dinleyici diyorsunuz. Biz bundan memnunuz. Ama niçin kendinize birtakım yabancı isimler verirsiniz spiker gibi, prodüktör gibi" der.

T. Banguoğlu *sıhhi muayene* karşılığı için *sağlık yoklaması* sözünü önermişti. Bu gün bu sözün *sağlık kontrolü* olması düşündürücüdür.

T. Banguoğlu, 1970'li yıllardan itibaren yalnızca Batı kökenli kelimelere değil, Türkçenin kurallarına uymayan ve giderek yaygınlaşan birtakım yapma kelimelere de karşı çıkmış, dil yanlışlarını eleştirmiştir. *Tercüman Gazetesi*'nde bu konuda yazdığı pek çok yazıda dilin kurallı yapısı üzerinde durmuştur. Bu yazılarıyla T. Banguoğlu eğiticilik ve öğreticilik özelliğini devam ettirmiştir.

T. Banguoğlu, ömrünü Türkçeye adamış bir dil bilginidir. Onun çalışmalarının, önerilerinin ve yönlendirmelerinin neler olduğunu belirtmeye çalıştım. Böylece T. Banguoğlu'nun Türk dil bilimi içindeki yerini ana hatlarıyla gösterdim.T. Banguoğlu doğruyu aramış, Türkçenin kurallarına uygun olan biçimleri göstermeye çalışmış, Arapça ve Farsça kuralların gereksizliğini savunmuş,

Arapça ve Farsça kelime ve eklere karşılıklar önermiştir. Önerilerin bazıları bu gün belki yadırganabilir *mesul* için neden *sualli* sözünü önermiş de *sorumlu* sözünü tercih etmemiştir. Burada *sorumlu* biçiminin daha sonraki yıllara ait olduğunu unutmamak gerekir. Öte yandan T. Banguoğlu *kanaat* için önerilmiş olan *kanı* sözüne neden itiraz etmiştir. O, dilde kurallı olmaya dikkat etmiş çok yönlü düşünerek önerilen sözün, aynı köke dayanan yabancı kelimenin öteki türevlerini kapsamasını da göz önünde tutmuştur. Kısaca onun Türkçeleştirme yolundaki tutumunu dönemi içinde değerlendirmek gerekir. İlk amacın Arapça ve Farsça kuralların hakimiyetini kırmak olduğu düşünülürse yaptığı işin önemi, çağı içinde daha iyi anlaşılır.

T. Banguoğlu'nun çeşitli yazılarında ve gramerinde üzerinde durduğu, olumlu veya olumsuz yönde eleştirdiği kelimelerin sayısı pek çoktur. Sözlük çalışmaları ve dil tarihi açısından bu kelimeler dikkate değer.

Sonuç

T. Banguoğlu, yeni harflere geçilip Türk dilinin ulusal bir konu olarak ele alındığı yıllarda genç bir bilim adamı olarak kendini bu büyük meselenin içinde bulmuştur. Bir kültür adamı öğretmen, öğretim üyesi gibi görevlerle Cumhuriyet'in ilkelerini, devrimlerini genç kuşaklara öğreten T. Banguoğlu ağır bir sorumluluk altında çalışmıştır. Bu görevin yanı sıra, o ömür boyu yaptığı idareciliğin yanı sıra imlâ, dil bilgisi ve sözlük alanında karşılaşılan güçlükleri çözmekte, sorunlara çare aramakta önemli katkı sağlamıştır. Atatürk'ün kurmuş olduğu fakültemizde görev yapması ve bu dilin özleşmesi davasına katılması, biz Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı üyeleri için T. Banguoğlu bir iftihar kaynağıdır.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'nun Başlıca Eserleri

Altosmanische Sprachstudien zur Süheyl ü Nevbahar, Breslau 1938.

Ana Hatlariyle Türk Grameri, İstanbul 1940.

"Türkçede Tekerrür Fiilleri (Türk Grameri İçin Monografiler: I)" TDAY *Belleten* 1956, TDK yay., Ankara 1988.

"Türkçede Benzerlik Sıfatları (Türk Grameri İçin Monografiler: II)" TDAY *Belleten* 1957, TDK yay., Ankara 1988.

"Kaşgari'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", TDAY *Belleten* 1958, TDK yay., Ankara 1988.

"Kaşgari'den Notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", TDAY *Belleten* 1959, TDK yay., Ankara 1988.

"Kaşgari'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine", TDAY *Belleten* 1960, TDK yay., Ankara 1988.

8. "Eski Türkçe Üzerine" TDAY *Belleten* 1964, TDK yay., Ankara 1989.

Kendimize Geleceğiz, Derya Dağıtım yay., İstanbul 1984.

Dil Bahisleri, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1987.

Türkçenin Grameri, TDK yay., Ankara 1990.

PERTEV NAİLİ BORATAV
(1907-1998)

Görev Yılları: 1938-1948

Prof. Dr. Aysu Ata
Ali Gül

İlk Folklor Araştırmacılığı

Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra Osmanlı aydınlarında da halka yönelme, köylüyü, köy kültürünü anlamaya doğru başlangıçta güçsüz eğilimler görülmeye başlandı. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından II. Meşrutiyet'i (1908) izleyen yıllara uzanan çizgide giderek güçlenen bu eğilim iki koldan gelişiyordu.

İlk kolu bir Macar Türkoloğu olan I. Kúnos (1860-1945) temsil eder. Bâbıâli'den aldığı izin belgesi ile ülkenin dört bir yanını dolaşan, özellikle Adakale, İstanbul, Bursa'da derlemeler yapan bilgin, Türk aydınlarının şaşkın bakışlarla izlediği büyük araştırmalar gerçekleştiriyor, derlemelerini makaleler, kitaplar halinde ve değişik dillerde yayımlıyordu. Avrupa'da büyük bir ilgi ile karşılanan bu çalışmalarla onun ne yaptığının Türkiye'de tam olarak anlaşılması ve eserlerinden bazılarının İstanbul'da da basılabilmesi için 20. yüzyılın gelmesi beklenecekti. I. Kúnos'tan önce, aynı zamanda ya da sonra Türk halk kültürüyle ilgilenen Batılı bilim adamları çıkmış ama hiç biri derleme, araştırma ve bunları yayımlama bakımından onun düzeyine erişememiştir.

İkinci kol ise Batı kültürüyle yetişmiş ya da en azından tanış olmuş yazarlarla gelişir. Geleneksel kültürümüzde "darb-ı mesel" (atasözü) toplamanın, eski *Oğuznâme* derlemelerinin bir devamı olarak yeri vardı. Şinasi (1826-1871),

Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) 19. yüzyılın ikinci yarısında atasözleriyle ilgili eserler kaleme aldılar. Bunları, Mehmed Tevfik (1843-1893), Ahmed Midhat Efendi (1844-1912), Ahmed Rasim (1864-1932) gibi halk kültürüne ve halk yaşayışına ilgi duyan yazarlar izledi.

20. yüzyılın ilk çeyreğinin yarısına gelindiğinde Türklük ve Türkçülük biçimlenmeye başlamış, ulus kavramının gelişmesiyle birlikte romantik bir halka yönelme eğilimi de kendini göstermişti. Ziya Gökalp (1876-1924), Rıza Tevfik Bölükbaşı (1868-1949), M. Fuat Köprülü (1890-1966) folklorun, folklor araştırmacılığının bilinçli öncüleri, aydınları yüreklendirici öğretmenleri oldular; ilk teorik yazıları da bunlar yazıp yayımladılar.

Kurtuluş Savaşı yılları, uluslaşma hareketinin ulusal devlete gitme sürecini kısalttı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundaki gerekçelerle yazılı ya da yazısız olarak halkçılığı ilkeleri arasında sayıyordu. Yönetici kadro ve yüzyıl başlarından beri aydınlar yeni yeni de öğretmenler arasında olmak üzere yurt çapında yaygınlık kazanmaya başlamış olan halk kültürü araştırmalarını teşvik ediyordu. Cumhuriyet dönemine kadar folklor konusundaki çalışmalar, daha çok kişisel ve dağınık görünümdedir. 1927 yılında Ankara'da kurulan "Anadolu Halk Bilgisi Derneği" 1928'de "Türk Halk Bilgisi Derneği" adını alarak, Türk Halk Bilimine dönük çalışmaları başlatan ilk örgüt olmuştur. Bu dernek çıkardığı *Halk Bilgisi Mecmuası* adlı yayınıyla ülkemizin çeşitli yörelerinden derlenen halk bilimi verilerini toplu olarak sunmuştur. *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber* adlı kılavuzu da yayımlamıştır.

Yeni devletin bir süre Türk Ocakları'nda, ardından CHP'nin bir yan kuruluşu olarak kurulup desteklenen Halkevleri'nde, Türk Dil Kurumu'nda, Türk Tarih Kurumu'nda, İstanbul ve Ankara'da faaliyet gösteren konservatuvarlarda halk kültürü derlemeleri yapılmasını, araştırma sonuçlarının yayımlanmasını desteklemesi, yurt çapında (birçoğu fazla derinlik taşımasa da) önemli sayılması gereken çalışmaların gerçekleştirildiği büyük bir "seferberlik" yaşanmasına sebep oldu.

Hayatı ve Eğitimi

Pertev Naili Boratav, 2 Eylül 1907'de Darıdere'de [bugünkü Zlatograd, Bulgaristan] doğmuştur. Kaymakam Abdurrahman Naili Bey ile Sıdıka Hanım'ın

oğlu, Hayrünisa Boratav'ın eşi, iktisatçı Profesör Doktor Korkut Boratav'ın babasıdır. Pertev Naili, Türkiye'de halk bilimi ve halk edebiyatı araştırmalarının akademik düzeyde kurucularındandır.

Pertev Naili Boratav, İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yetişmiş, bu fakültenin 1920'li yıllardaki öğretim kadrosundan yararlanmış ve etkilenmiş, "iyi" bir öğrenci olmuştu. Üniversiteyi bitirmek için hazırladığı tez, başta Köprülü'nün (1919) ve fakültenin diğer hocalarının eserlerini, dünyanın her yerinde Türkoloji ile uğraşanlarca takip edilen *Türkiyat Mecmuası*'nı yayımlayan Türkiyat Enstitüsü Yayınları arasından çıkacaktı. Hem de hocasının yazdığı bir sunuş yazısı ile. Boratav'ın eski öğrencilerinden ve Türk folklorunun günümüzdeki önde gelen bilginlerinden İlhan Başgöz, bir yazısında Boratav'ın o yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde görevli bulunan Georges Dumezil'den (1898-1986) de etkilendiğini ileri sürmüştür. Bilindiği gibi dinler tarihi, etnoloji ve filoloji uzmanı Dumezil, Türkiye'de Kafkas dil ve kültürleri üzerine birçok araştırmalar, az sayıda konuşanı bulunan dillerle ilgili derlemeler ve gramer çalışmaları yapmıştır.

Boratav, yetişmesi 1920'li yıllara rastlayan kuşağın iyi öğrenim görmüş olanlarını temsil ediyordu. Yabancı dil öğrenme imkânı bulması, iyi bir lise öğrenimi görmesi ve Türkoloji'nin iddialı hocaları yanında yetişmesi onun için şans olmuştur. Boratav'ın yetişmesinin çok çalışmakla, yaptığı işi sevmekle ve olanak bulmakla da ilgisi olduğunu unutmamak gerekir. Türkiye'de Türk halkbilimi ve Türk halk edebiyatının bilimsel bir disiplin içerisinde incelenmesinde, Türk halk kültürünün uluslararası bilim çevrelerine tanıtılmasında Pertev Naili Boratav'ın katkısı büyüktür.

Nüfustaki adı Mustafa Pertev Boratav'dır. Baba adı olan "Naili"yi soyadı kanunu çıkana kadar kullanır ve daha sonra da resmî yazışmalar dışında kullanmaya devam eder. İlköğrenimini İstanbul, Arapsun (Gülşehri), Develi ve Mudurnu'da (1912-1919) , ortaöğrenimini Kumkapı Fransız Koleji (1919-1924), Gelenbevi Orta Mektebi ve İstanbul Lisesi'nde (1924-1927) tamamladı. Ayhan Aydın'ın 23 Aralık 1997'de Pertev ve Hayrünisa Boratav ile yaptığı röportajda Hayrünisa Boratav, Pertev Naili'nin neden Kumkapı Fransız Koleji'ne gittiğini şöyle anlatır:

Pertev'in dayısı çok zeki bir insandı. Valiliğe namzet babasıyla konuşup Pertev'in Fransız Okulu'na girmesini sağlamış. Ne olur ne olmaz insanın bir

yabancı dil bilmesi gerekir, diye. Pertev'le evlendikten sonra onu tanımıştım. İleriyi gören değerli bir insandı. (Ayhan Aydın, Kişisel röportaj, 23.12.1997)

İstanbul Lisesi'nde Hilmi Ziya Ülken'den psikoloji ve sosyoloji; Hasan Âli Yücel'den edebiyat dersleri aldı. Folklor ve halk edebiyatı araştırmalarına lise son sınıf öğrencisiyken H. Z. Ülken'in önerisi ve yol göstermesiyle babasının kaymakamlık yaptığı Mudurnu ve yöresinden yaptığı derlemelerle başladı. Hilmi Ziya Ülken'in katkılarını Boratav Hoca şöyle anlatır:

> Babamın yanına, yani Bolu'ya tatillerimde gidiyordum. Hilmi Ziya, sosyoloji profesörü olarak bizlere ders veriyordu. Çok değerli bir insandı. Bu konulara ilgimi de biliyordu. Bolu'ya tatile gitmeden önce bana bazı konularda dersler, ödevler, öneriler veriyordu. Ben de Bolu'ya gidince bunları uyguluyor, çeşitli araştırmalar yapıyordum. Benim çalışmalarım oralardan başladı. ... Hilmi Ziya Ülken, folklor araştırmaları konusunda bana çok yardımcı olmuştu. Derleme Kılavuzu vardır. Onu ilk kez bana o vermiştir. Beni teşvik etmiştir. Aynen onun gibi araştırmacılara ihtiyacı var Türkiye'nin. (Ayhan Aydın, Kişisel röportaj, 23.12.1997)

İstanbul Lisesi'ndeki sınıf arkadaşlarından biri ise daha sonraki yıllarda kader ortağı olacağı Niyazi Berkes'tir. Berkes, *Unutulan Yıllar* adlı kitabında lise arkadaşı olan Boratav'ı şöyle anlatır:

> Son sınıfta bilgi ve öğrencilik yanlarına imrendiğim bir iki arkadaş vardı. En başta Pertev Naili (Boratav) gelir. Daha o zamandan çok iyi Fransızca bildiği gibi hem kişiliği, hem her konudaki bilginliği ile sınıfımızın en seçkin üyesiydi. (Unutulan Yıllar, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 47)

1927'de girdiği Darülfünun Edebiyat Şubesi'nde Mehmet Fuad Köprülü başta olmak üzere Ragıp Hulusi, Yusuf Şerif, O. Rescher, Ali Ekrem Bolayır, Ferid Kam ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun öğrencisi olur. Bu sırada daha sonra kendisine karşı cephe alacak olan Ziya Karamuk, Mecdut Mansuroğlu, Şükrü Güllüoğlu ve Nihal Atsız'la arkadaş olur. Buradan Köroğlu Destanı başlığını taşıyan bir tez hazırlayarak 1930'da mezun olur. Devlet bursuyla üniversitenin fakülte ve bölümlerinde yatılı okuyan öğrenciler Yüksek Muallim Mektebi öğrencisi sayıldığından Boratav, aynı zamanda Yüksek Muallim Mektebi'nden de mezun olmuş olur.

Lisans Mezuniyetinden Sonra

1 Şubat 1931'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Fuad Köprülü'nün asistanı olarak göreve başlar. 1932 yılındaki 1. Türk Tarih Kongresinde Zeki Velidi Togan'ın Türk Tarih Tezi'ni eleştirmesi üzerine çıkan tartışmalar sırasında onun öğrencileri olarak Pertev Naili, Nihal Atsız, Ayşe İlhan ve Enver Necati, Togan'a destek için Maarif Vekili Reşit Galip'e bir kınama telgrafı çekerek Zeki Velidi'nin öğrencisi olmaktan gurur duyduklarını belirtirler. Bu olaydan sonra Köprülü'nün tavsiyesiyle tayinlerini isteyip Anadolu'ya öğretmenlik yapmaya giderler. Boratav Konya Lisesi Edebiyat öğretmenliğine atanır. Bu sırada bir sene Beyşehir'de ve Halıcıoğlu'nda askerliğini yapar. Öğretmenlik görevindeyken 1935'de Almanca öğretmeni Hayrünisa Hanım'la evlenir. Aynı yıl oğlu Korkut dünyaya gelir. Profesör Doktor Korkut Boratav da 1983'te babasının kaderini paylaşacak ve 1402'lik olarak üniversiteden uzaklaştırılacaktır; fakat baba Boratav'dan farklı olarak oğul Boratav Danıştay kararıyla görevine geri dönebilmiştir.

Pertev Naili 1936'da Önasya dilleri üzerine öğrenim görmek üzere bir burs kazanır ve eşiyle birlikte Almanya'ya gider. Burada bulunan bazı Türklerle, Yahudi aleyhtarlığı ve ırkçılık ortamı içinde ters düştüğü için ihbar edilir ve bir yıl sonra yurda çağrılır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde

Türkiye'ye dönüşünde Yüksek Öğretim Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu, Boratav'ı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne başvurmaya ve yeniden folklora yönelmeye teşvik eder. Bir yıl süreyle Siyasal Bilgiler Okulu'nda idare memuru ve kütüphaneci olarak görev yaptıktan sonra 8 Mart 1938'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne atanır. 25 Nisan 1941'de İbrahim Necmi Dilmen, Abdülkadir İnan, Walter Ruben ve Fuad Köprülü'den oluşan bir jüri tarafından doçentlik için sınanır. Ders takririni 28 Nisan 1941'de yapar. Doçentlik (Habilitasyon) tezi olarak, sonradan yayımlanan *Türk Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği* adlı çalışmasını sunarak doçent olur. 15 Haziran 1945'te Türk Dili ve Edebiyatı Enstitü Müdürü Necmettin Halil Onan Dekanlığa yazdığı bir yazıyla Boratav'ın profesörlüğe yükseltilmesini önerir. Aynı gün Profesörler Meclisi teklifi ittifakla kabul eder. Ancak bu işlemi geciktirecek bazı olaylar meydana gelir.

Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, asistan Hasibe Mazıoğlu, Prof. Dr. Saadet Çağatay, Prof. Necmettin Halil Onan ve asistan İlhan Başgöz

Boratav, 21. sayısından itibaren imtiyaz sahibi olduğu, ilk sayısı Ocak 1941'de yayımlanan *Yurt ve Dünya* dergisinde, folklor, halk edebiyatı ve çağdaş Türk edebiyatı gibi uzman olduğu disiplinlerle ilgili yazılar yazar. Bu yazıların yayımlandığı *Yurt ve Dünya*, Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmelere karşı belirli bir tavrı ve tepkiyi de simgelediği için, birçoğu gençlik arkadaşı olan kişilerin ve bunların yer aldığı çevrelerin dikkatini olumsuz anlamda çeker. Resmi ve gayri resmi tepkiler, eleştiriler, ihbarlar ve yönetici kadrolarca alınan önlemler yoğunlaşır. *Yurt ve Dünya* dergisi için Niyazi Berkes yukarıda adı geçen kitabında şunları söyler:

> Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki durumumuzla ilgili olan bir yanı burada anlatmaya bırakmıştım. Öğrendiklerimizi, düşündüklerimizi üniversite öğrenimi dışında bulunan genel okuyucuya tanıtmak isteğiyle bir dergi çıkarma girişimimiz olmuştu. Büyük bir savaşın başlamış olması ileri düşünüşlü olan, particiliği bir zenaat haline getirmemiş olan aydınları sarsmıştı; Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlayıp da 1930'ların dünya ekonomik bunalımı yü-

zünden duraklamış olan kalkınmanın çökeceğinden korkuyorduk. Bu savaşın global ölçüde bir savaşa dönüşeceğini bilmemek için kör ve sersem olmak gerekti. Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinin dönülemeyecek bir gidiş olduğuna inandığımız için, onun çağdaş bir toplum olma yoluna girdiği bir zamanda bütün gücüyle kendine dayanmasını, serüvenlere sürüklenmemesini istiyorduk. Çıkarmayı düşündüğümüz dergi bir "ihtisas" dergisi olmayacaktı. Şiir ve edebiyat dergisi de olmayacaktı. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, o dönemde de aydınlar bir fikri yansıtmak için "edebiyat" yoluna kaçmayı yeğlerlerdi. Sözünü ettiğim dönemde bu dergilerden biri çıkar, biri batardı. Bir derginin kendisine "fikir mecmuası" demesi de bana çok tuhaf gelirdi. "Fikir" korkulan, tehlikeli bir şeydi sanki. O zamanki en önemli "fikir mecmuası" parti dergisi olan *Ülkü* idi. Benim de o dergide birçok yazılarım çıkmıştır...

Yurt ve Dünya adını koyduğumuz dergi beş on kişinin koyduğu beşer lira ile 1941'de yayınlanmaya başladı. Bu beşer liralık fon, doğal olarak, çok geçmeden ceplerden verilen paralarla da destekleniyordu. Kâğıt ve matbaa masraflarından başka bir masrafı da yoktu. Ne sekreter, hatta ne de hammal. Bunların hepsini biz, daha doğrusu Adnan Cemgil yapıyordu. O, bu derginin en ağır yükünü taşıyan kişi olduktan başka onun fikir ve düşün yöntemini ayarlayan bir kişi olmuştu. Bu dergi onsuz çıkamaz ve yaşayamazdı. Sonraları üzerine bunca çullanılan bu derginin kaç tane basıldığını söylersem şaşarsınız. Başlangıçta 500 tane! İlk zamanlarda oldukça ilgi de gördü. Çevremiz dışındaki kişilerden beğeni sesleri bile geldi. Bundan cesaret alarak 1.000 tane basmaya başlayınca ne yapacağımızı şaşırdık. O zaman böyle bir derginin piyasasının bu kadarına tahammülü yoktu! Bunu, yazarlar arasında şiir, hikâye yazarları olmaması yüzünden derginin kuruluğuna vererek Sabahattin Ali, Melih Cevdet Anday, Kemal Bilbaşar, Ahmet Naim, Orhan Kemal, Bekir Sıtkı Kunt, Fethi Giray, Mehmet Kemal, Rıfat Ilgaz, Enver Gökçe gibi hikâye ve şiir yazarlarının verdiklerini koymaya başladık. Bu yeni katılmalara karşılık, ilk başlatanlar arasında ölenler, ayrılanlar, çekilenler oldu... (s. 270-271)

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Tasfiye

İşte üzerinde bunca fırtına kopartılan *Yurt ve Dünya*, Bakanlar Kurulu'nun 16 Mayıs 1944 tarih ve 3/824 sayılı kararnamesiyle (Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi mucibince) resmen kapatılır.

1948 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tasfiyesi diye bilinen olayların fitilini Nihal Atsız ateşlemiştir. N. Atsız, *Orhun* dergisinin Mart 1944 tarihli 15. sayısında "Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye Açık Mektup" başlığını taşıyan ve "Sayın Türkçü Başvekil..." diye başlayan bir mektup yayımlamıştır.

Bu mektubunda Türkçülüğe yönelik son saldırılardan şikâyet eden Atsız, istediği ölçüde bir tepki alamayınca bu kez nisan ayında ikinci bir mektup daha yazarak hedefi genişletir. Aralarında Boratav ve Sabahattin Ali'nin de bulunduğu bazı kişileri komünist olmakla ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'i de bunları korumakla itham eder. Sabahattin Ali bu mektupta kendisine "vatan haini" diyen Nihal Atsız'a dava açar (Bu davanın ayrıntıları için bkz. Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Kazanı*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 11 ve *Unutulan Yıllar*, s. 283). Adliye binası ve Ankara sokakları bu dava boyunca Turancı gösterilere sahne olur. Bunların en önemlisi 3 Mayıs 1944'te meydana gelir. Bu gösteriden sonra başlatılan soruşturma sonucu birçok ırkçı-Turancı 18 Mayıs 1944'te tutuklanır. Bu arada bir yandan da komünist avı başlamıştır. 1943'ten beri ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortam 1944'te iyiden iyiye ağırlaşmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı profesör ve öğretmenlerin siyasî yazı yazamayacaklarına dair bir genelge yayımlar. Bu genelge üzerine Boratav, Sosyoloji Bölümü'nden Behice Boran ve Niyazi Berkes'le beraber 15 Aralık 1945'te "görülen lüzum üzerine bakanlık emrine" alınır ve haklarında bir tahkikat açılır. Bu üç hoca da Danıştay'da iptal davası açarlar. Nisan ayı sonuna kadar fakülteden uzak kalacaklardır. Danıştay, 26 Nisan 1946 tarihli kararıyla daha önce yapılan bakanlık emrine alınma işlemini iptal eder. Hocalar tekrar görevlerine döner.

19 Haziran 1946'da toplanan MEB Müdürler Komisyonu Boratav'ın profesörlüğe yükseltilmesini bakana önerir ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel de aynı gün kararı onaylar. Yüksek Öğretim Umum Müdürü Necmettin Halil Onan bu kararı 22 Haziran 1946 tarihli yazıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'na bildirir.

1947'ye gelindiğinde Boratav, Berkes ve Boran iyice hedef tahtası haline gelmiştir. 1 Mart 1947'de 67 imzalı bir dilekçeyi, dört öğrenci Başbakanlığa, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'e ve İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'e sunarlar. Dilekçe aynı gün *Bayrak* gazetesinde yayımlanır. Bu dilekçeyle *Yurt ve Dünya* dergisinde çalışanların işlerine son verilmesi istenir ve bu kişilerin üniversite gençliğine zehir saçtığı iddia edilir. Buna karşılık 5 Mart 1947 tarihli 24 *Saat Gazetesi*'nde suçlanan Hocaları savunan, 67 imzalı dilekçede hocalara isnat edilen suçlamaları reddeden 108 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencisinin imzaladığı bir dilekçe yayımlanır. Bu dilekçe Rektörlüğe, Dekanlığa ve çeşitli gazetelere de iletilir. Pertev Naili Boratav "Müdafaa"sında, Niyazi Berkes ise *Unutulan Yıllar*'da bahsedilen 67 imzalı dilekçeyi imzalayanların hiçbirinin kendi öğrencileri olmadığını, ancak 108 imzalı dilekçeyi imzalayanların tamamının ya Felsefe ya da Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi olduğunu söylerler.

Ankara Üniversitesi, bilimsel etkinliklerin halka da açılması için bir konferanslar dizisi hazırlamıştır. Bu konferans programı dahilinde, 5 Mart 1947 tarihinde Boratav, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bir konferans verecektir. Ancak salonda bulunan kalabalık bir grup konuşmalar ve bağrışmalarla buna izin vermeyeceğini belli eder. Boratav konferansını vermekte ısrarcı olsa da Rektör Şevket Aziz Kansu onu ikna eder ve salona gelerek konferansların ertelendiğini açıklar.

Ertesi gün bin kişiye yakın bir topluluk fakülteye gelerek, konferansların kaldırılmamasını; yalnızca mukaddesat karşıtı olanların yasaklanmasını, solcu hoca ve öğrencilerin üniversiteden kovulmasını, ayrıca Hasan Ali Yücel'in bakanlığı döneminde (Bu dönemde bakan Reşat Şemsettin Sirer'dir.) Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan *Yurt ve Dünya* dergilerinin toplatılıp imha edilmesini ve bu dergiyi çıkartanların gözaltında tutulmasını isterler. Rektör ve emniyet amirinin yatıştırıcı konuşmaları sonucu grup okuldan çıkar, ama gösteriler dışarıda bir müddet daha devam eder.

Üç hoca için de üniversite içinde soruşturma açılır. Senatonun, 1 Temmuz 1947'de aldığı bir kararla, cezaî ve inzibatî kovuşturma sürerken Felsefe Enstitüsü'ne bağlı derslerle Türk Halk Edebiyatı ve Folklor derslerinin geçici bir süre tatil edilmesini ve diğer lüzumlu görülecek tedbirlerin alınmasını Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne tavsiyeye karar verilir. AÜ Senatosu 26 Aralık 1947'de toplanarak, üç öğretim üyesinin disiplin soruşturması bitene kadar

ihtiyati bir yönetim tedbiri olarak "derslerden ve öğrencilerle temastan alıkonmaları" kararını alır.

26 Aralık 1947 tarihi, bir başka ilginç olaya da sahne olmuştur: Bu tarihte Rektörlük ve Dekanlık, Mehmet Akif'i Anma Günü için Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi salonunu sağcı öğrencilere tahsis eder. Rektör Kansu, öğrenci temsilcileriyle yaptığı görüşmede ertesi gün yapılacak izinsiz gösteriden haberdar olur ve önlem alınması için ilgili makamlara başvurur. 27 Aralık'taki gösteri CHP'nin Demirtepe Ocağı'nda hazırlanır. Behçet Kemal Çağlar heyecanlı konuşmalarla gençleri harekete geçirir. Demirtepe'den başlayan yürüyüşün planlanan güzergâhı farklı olmasına rağmen kalabalık Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne yönelir. O ana kadar sıkı gibi görünen güvenlik önlemleri valinin nedeni bilinmeyen emriyle kaldırılır.

Fakülteye dolan kalabalık rektörün odasına girerek Tıp Fakültesi Dekanı General Abdülkadir Noyan'ın sırtına bir kâğıt koyup Rektör Kansu'ya bir istifa mektubu imzalatırlar. Odadaki hocalar; Boratav, Berkes ve Boran'ın derslerinin tatil edildiğini söyleyerek kalabalığı yatıştırmaya çalışırlar; ancak kendilerini şiddetli bir saldırıdan kurtarmaları mümkün olmaz. Emniyet güçleri olaya ancak Rektör linç edilmek üzereyken müdahale eder. Rektör Şevket Aziz Kansu'nun olaydan sonra emniyette verdiği ifade yaşananları son derece canlı bir şekilde gözler önüne serer (Bu ifade için bkz. *Üniversitede Cadı Kazanı*, s. 182–191). Yaşanan bu terör ortamı içinde bazı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencileri okullarını ve hocalarını savunmaya çalışırlar, ama bunun pek faydası olmaz. Şair Enver Gökçe tam da bu zamanda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Boratav'ın öğrencisidir ve dönemin neredeyse tüm önemli olaylarını şiirlerine döker. 27 Aralık'taki bu olayı da Fakültenin Önü adlı şiirinde şöyle anlatır:

Fakültenin yanı demirden köprü
Fakültenin önü bir sıra kavaktı
Biz bir garip yiğit kişiydik
Bütün hürriyetler bizden uzaktı

Faşistler camlara yürüdüler
Kürsüleri kırdılar, höykürdüler
Tığ teber şahı merdan

"Tanrı Dağı kadar Türk'tü bunlar
Hıra Dağı kadar Müslüman."
Ve de kanlı bıçaklı düşman

AÜ Senatosu'nun 10 Ocak 1948'deki toplantısında, soruşturma neticesinde alınan karara göre, üç öğretim üyesi, kendilerine yapılan ihtar ve alınan tedbirlere rağmen öğrencilerini Üniversiteler Kanunu'nun 3. maddesinde istenen "Türk Devrimi'nin ülkülerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek" görevini yerine getirmeyerek birbirlerine düşürmüşlerdir. Ayrıca dergileri kapatılmış ve İçişleri Bakanı'nın resmen açıkladığı gibi Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Başkanı Şefik Hüsnü'nün denetiminde çalışmışlardır. Bu sebeplerle disiplin kovuşturması geçirmeleri gerekmektedir. Necmettin Halil Onan'ın çeşitli itirazlarla alınmaması için mücadele ettiği bu karar Boratav'a 13 Ocak 1948'de tebliğ edilir.

Her üç hoca da karara itiraz eder. Danıştay II. Dairesi 30 Ocak 1948 tarihli kararıyla sanıklar hakkında men-i muhakeme kararı verir. İtirazları değerlendiren Üniversitelerarası Kurul 21 Şubat 1948 tarihli kararıyla her üç isim için de "bir disiplin cezası tatbikine mahal olmadığına" karar verir. Ancak bu karardan hemen iki gün sonra 23 Şubat 1948'de toplanan Fakülte Yönetim Kurulu her üçünün de derslerini tatil eder. Boratav 1 Mart 1948'de karara itiraz eder. A.Ü. Senatosu bu itirazı reddeder.

Yargı yoluyla da tasfiye gerçekleşmeyince bu defa yasamayı kullanarak hocalar tasfiye edilmeye çalışılır. 3 Mayıs 1948'de TBMM Milli Eğitim Komisyonu bir rapor sunar. Bu rapora göre, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki üç öğretim üyesinin zararlı telkinler verdikleri anlaşıldığından yeni öğretim üyelerine yer sağlamak için "halen bu derslere tahsis edilmiş olan kadroların ve bu kadrolarla yapılmakta olan hizmetlerin kaldırılması"na karar verilir. Bu arada yabancı uyruklu hocalar da bu üç hocayla birlikte üniversiteden uzaklaştırılır: Bunlar arasında, Alman Benno Landsberger, Wolfram Eberhard ile Macar Halasi-Kun gibi çok kıymetli profesörler vardır.

TBMM Bütçe Komisyonu ise, ilgili raporunu 28 Haziran 1948'de sunar. Bu karara göre de bazı kadrolar kullanılmayacak kadro (L) olarak belirlenir. Bu kadrolar da Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın kadrolarıdır. Boratav 12 Temmuz 1948'de, Behice Boran ve Niyazi Berkes'le birlikte açığa alınarak, ders verdiği kürsü kapatılır.

Danıştay Genel Kurulu 30 Nisan 1948'de açıkladığı bir kararla II. Dairenin men'-i muhakeme kararlarının kimilerini bozar ve bu maddelerle ilgili olarak TCK'nın 240. maddesine göre lüzum-ı muhakeme kararı vererek son soruşturmayı başlatır. Buna göre Boratav, "Türkçülük aleyhinde bulunmak" ve "Namık Kemal'i milliyetçi olduğu için eleştirmek" suçlarından yargılanacaktır. Eğer bu suçlamaların doğruluğu kanıtlanırsa sanık, "yabancı ideoloji yayarak Türk gençliğine zehir saçmak" fiilini işlemiş ve bu durumda da görevini kötüye kullanmış kabul edilecektir.

Dava 15 Haziran 1948 tarihinde Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde başlar. Kurulan bilirkişi heyeti 26 Mayıs 1949 tarihinde sanıklar lehinde bir rapor sunar. 10 Şubat 1950'de mahkeme kararını açıklar: Pertev Naili Boratav'ın beraatına karar verilir. Boran ve Berkes ise 23 Aralık 1950'de beraat ederler. Bu davadan sonra tekrar eski kadrosuna dönmeye çalışan Boratav çeşitli engellerle karşılaşır ve bir daha Türkiye Üniversitelerinde ders veremez. 1 Haziran 1970'de emeklilik için başvurur ve 20 Ağustos 1970 tarihinde emekliye sevk edilir.

1943'ten 1950'ye kadar meydana gelen bu olaylarla ilgili iki önemli başvuru kaynağını belirtmeden geçmemek gerekir: Birincisi Mete Çetik'in yayına hazırladığı *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası* adlı eserdir. Diğeri ise Niyazi Berkes'in hatıratı olan *Unutulan Yıllar* adlı son derece güzel eseridir. Dönemin olaylarını ve portrelerini daha yakından tanımak isteyenler için her iki eser de bulunmaz kaynaklardır. Berkes, üniversitede birlikte çalıştığı ve kader ortağı olduğu Boratav'la ilgili şunları söyler:

> Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Felsefe Bölümü binanın en üst katındaydı. Arasıra akşam yaklaşıp da eve gideceğim sırada üçüncü katta bulunan Prof. Boratav'ın odasına uğrar, bir iki çift laf atardık. Pertev durmadan çalışan bir kişi olmakla birlikte, konuşulması çok zevk verici bir kişidir. Benden farklı olarak onda daima mizaha kaçan küçücük hikayeler bulunur. (s. 262)

ABD ve Fransa İle İlişkiler

Üniversite dışında kalan Boratav, 1948-1952 arasında ABD'nin Stanford Üniversitesi'ndeki Hoover Kütüphanesi'nin Türkiye Bölümü'nün kuruluşunu

Türkiye'den yönetti. Bu dört yıllık dönemi eşi Hayrünisa Boratav şu şekilde anlatır:

> O dönemde dört sene biz aç kaldık. Pertev buradaki Amerikalılarla bağlantıya geçti. Ne kadar folklorla ilgili kitap varsa toplamaya girişti. Bunları Amarika'ya göndereceğini, bunun karşılığında da ona toplama parası verilmesini istedi. Onlarda kabul ettiler. İl il, ilçe ilçe dolaşarak senelerce evvel çıkmış olanları da dahil olmak üzere binlerce kitap topladı. Onları hamal gibi eve getiriyor. Onları paket ediyoruz, bunları da Amerika'ya gönderiyoruz. Gayet az bir para karşılığında. Üniversiteden atıldıktan sonra, çok ama çok zor günler geçirdik. (Yazarlar Sendikası'na ve Folklor Kurumu'na o kadar teşekkür ederim ki hiç kimsenin yapmadığını bize yaptı. Bizi onurlandırdılar. Türkiye'ye çağırdılar. Bizi konuk ettiler.) (Kişisel röportaj)

Pertev Naili daha sonra Wolfram Eberhard aracılığıyla ABD'de bir iş bulur; ancak vize alamaz. 1952'de Fransa'ya gider ve Paris'e yerleşir. 1972'ye kadar Centre National de la Recherche Scientifique'te uzman olarak çalışır. 1976'ya kadar da École Pratique des Hautes Etudes'de Türk folkloru seminerleri verir. Sonraki yıllarda Centre National de la Recherche Scientifique'te fahrî araştırma uzmanı olarak çalışır, École des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de Osmanlı arşiv belgeleri üzerine seminerler yönetir. Hayrünisa Boratav Fransa yıllarıyla ilgili de değerli bilgiler verir:

> Pertev Fransa'dayken, yedi yıl bana vermiş olduğu görevleri yaptım. Manisa'da pamuk tarlalarına inerdim. Bütün dağlarda oturan halkımız köylümüz, yaylada yaşayanlar, o zaman pamuk tarlalarına iniyorlar. Ben Yörük çadırlarında yattım. Yörük çadırlarında Yörüklerle beraber yaşayıp, masallar derledim. Yedi sene boyunca masallar derledim. Daha Pertev'le beraber de çalıştım. Biz kağıdı kalemi alır yere otururduk. Kadın veya erkek anlatır, ben yazarım. Öyle süratli yazmaya alışmıştım ki, aynen bir makine gibi ne denirse yazıyordum. Hatta anlatanın yüzüne bakarak yazıyordum. Makinenin çıkması bizim için eşi bulunmaz bir olaydı. Makineye basıyorduk, onlar anlatıyordu. Fındık, fıstık yiyorduk, onlar anlatıyordu. Pertev annesinden çok fazla masal derlemiştir.

> Eğer ömrümüz elverirse ben de ona yardım edeceğim, "Anamın Masalları" diye bir eser yazmasına yardım edeceğim. Çünkü annesinden çok fazla masal derledi. Şimdi Pertev'in 21. kitabı basılıyor. Kitabın ismi ise *Müdafanâme*. Bu *Müdafanâme*'yi Almanya'da bir vatandaş işitmiş; "Ben Pertev Bey'in, işten çıkarıldıktan sonra mahkemede, kendisini müdafaa ederken, okuduğu eseri tanımak istiyorum." diyor, kalkıp Türkiye'ye geliyor. Ankara'da üniversite çevresini dolaşıyor. Milli Kütüphane'ye gidiyor. O devre ait kapıları çalıyor, araştırıyor. Kimseyi bulamıyor. Çünkü kütüphanelerde bile yasaktı Pertev'in kitapları, yazıları, müdafası.. Bir gün bizi telefonla aradı ve Pertev'in hayatıyla beraber, müdafanâmesini de yayınlamak istediğini söyledi. Paris'e bize geldi ve müdafanâmeyi aldı. Almanya'ya götürdü. Onu şimdi yayınlayacak. O eserde Pertev'in 21. kitabı olacak. Bu en önemli eserlerinden birisi, çünkü bu savunmasında kendi eserlerini ve çalışmalarını savunuyor. Bu müdafayı yapanlar Pertev'le üç kişiler; Behice Boran, Niyazi Berkes. Bu iki değerli insanda vatan hasretiyle yurt dışında öldüler. Şimdi gözlerim yaşarıyor. Behice Boran'ın adını Almanya'da bir sokağa verdiler. Öyle büyük haksızlık yapıldı ki bu insanlara. Bunu herkes biliyor. Mesela Hitler Almanya'sından kovulan, kaçan bilim adamları da Türkiye'ye gelmişlerdi. Pertevlerle beraber onları da üniversitelerden attılar. Böyle bir yaşam işte, bizimkisi. Tabii Fransa'da da türlü zorluklar. (Kişisel röportaj)

Pertev Naili Boratav'ı tanıyanların hepsi ağız birliği etmişçesine onun ne kadar çalışkan bir insan olduğunu söylüyorlar. En yakın çalışma arkadaşı ve eşi Hayrünisa Boratav eşinin bu özelliğine vurgu yapıyor:

> Ben Pertev'le evlendiğimde şaşırmıştım. O gece yarılarına kadar çalışıyordu. O aslında bilimle evlenmiş birisiydi. İlk gençlik yıllarından itibaren, gece gündüz çalışıyordu. Ben onun dünyasını o günlerde anlamıştım. Ve ona azami hürriyet verdim, o günlerden bugünlere.

Şu anda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı ve aynı zamanda Pertev Hoca gibi Halk Edebiyatı hocası olan Prof. Dr Hasan Özdemir de onun çalışkanlığını gösteren bir anı naklediyor:

> Pertev Hoca ile yurtdışında bir kongredeydik. Oturumlara ara verildiğinde Pertev Hoca bana çalışabileceği bir yer olup olmadığını sordu. Kendisini kütüphaneye götürdüm ve orada diğer oturuma kadar çalıştı. Bu tüm oturum aralarında da böyle devam etti. Boratav, sürekli yeni şeyler öğrenmek ve üretmek için gayret eden, alanında çalışan diğer bilim adamlarıyla tanışmak isteyen son derece bilgili ve çalışkan bir insandı.

Değerli bilim insanı ve Türkiye'de folklorun gerçek anlamda kurucusu olan Pertev Naili Boratav 16 Mart 1998'de 91 yaşındayken Paris'te hayata gözlerini kapamıştır.

Eserleri

Tespit edilebilen ilk yazı çalışmaları arasında 1928'de Pierre Louis'in *Bitlis'in Şarkıları* adlı kitabından yaptığı ve Balıkesir'de *Irmak Dergisi*'nde çıkan çeviriler çok az bilinir. Folklor ve halk edebiyatıyla ilgili ilk yazıları Eminönü Halkevi yayını olan *Halk Bilgisi Haberleri* ve *Atsız Mecmua*'da yayımlanmıştır. Sonraki yıllarda Türkiye'de ve pek çok ülkede yayımlanan birçok folklor, *Türkoloji* ve *Doğubilim* dergilerinde, *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe ve Fransızca baskılarında yazılar, maddeler yayımladı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ar, İnsan, Milliyet Sanat, Oluş, Türkiyat Mecmuası, Ülkü, Yurt* ve *Dünya Türkiye*'de; *Fabula, Oriens ve Turcica Avrupa*'da sıkça yazı yayımladığı dergiler oldu.

Boratav'ın çalışmalarına topluca bakıldığında Türk folklor ve halk edebiyatı araştırmaları bakımından birçok konuda yerel ve uluslar arası anlamda öncülük ettiği görülecektir. Özellikle Türk destanlarının incelenmesi konusunda oldukça erken sayılabilecek bir dönemde hazırladığı *Köroğlu Destanı* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1931) adlı çalışmasıyla, kimi görüşleri daha sonra değişmiş olsa da, örnek bir araştırma ortaya koyduğu dikkati çeker. Bu çalışmada uyguladığı karşılaştırmalı yöntem, dünya destan araştırmalarında bir aşamanın da işareti olmuştur.

Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği (Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1946), onun destan ve halk öyküsüne geçiş döneminin sözlü, sonraki yılların

sözlü-yazılı-basılı anlatıları olan Türk halk öyküleriyle ilgili çalışmalarının topluca sergilendiği bir kitaptır. Burada öykülerinin oluşumundan, yazılı ve basılı duruma gelinceye kadar geçirdiği evrelerden, kahramanlarından ve belli başlı motiflerinden söz edilir, sosyal çevre etkeni de göz ardı edilmeden birer edebi metin olarak çözümlemeleri yapılır.

Öğrencisi ve çalışma arkadaşı İlhan Başgöz "Batılı folklorcular, Albert Lord'un sözlü formüller (oral formula) teorisini yeni araştırmalara nasıl uygulayacaklarını tartışırken, Pertev Hoca, *Le "Tekerleme"* (1963) ile bu alanda çalışacaklara güzel bir yol gösterdi" derken, Boratav'ın yazılı ve sözlü metinlere yalnızca onları çözümleyen bir araştırmacı gözüyle yaklaşmadığını, kalıplaşmış söz değerlerinin incelenmesine katkı sağlayacak çalışmalar da ortaya koyduğunu vurgular.

Türk Halkbilimi başlığı altında topladığı *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul 1969) ve *100 Soruda Türk Folkloru* (İstanbul 1973) adlı kitapları ilk basımlarından günümüze kadar araştırmacıların, öğrencilerin ve meraklı okurların el kitabı olarak büyük ilgi gördü. Bu kitaplarda uyguladığı tasnif yöntemi ve konulara bakış açısı bu bilim dalının gelişip yaygınlaşmasında çok etkili oldu. Ünlü eleştirmenlerimizden Konur Ertop, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* için şöyle diyor:

> Bu kitabın konusu, Türkiye toprağında halkın yüzyıllar boyunca, bir tür imeceyle ortaya çıkardığı canlı söz varlığı. Mayasında atalarımızın, ata yurdumuzun getirdiklerinin yanı sıra anayurdumuz Anadolu'da birikmiş eski kültürlerin, inançların izleri var. En eski sanatçıların ortaya koyduğu bu çiçekli sözler, dünden bugüne kırda, bayırda yolculuk ederken işlenmiş, değişen yaşama uyarlanmış, her kuşakta bambaşka nakışlarla yenilenmiş...

İlk baskının yapıldığı tarihlerde olduğu gibi bugün de önemli bir gereksinmeyi karşılayan *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* (H. V. Fıdatlı ile, Ankara 1946), iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Zamanı Belli Halk Şairleri" başlığını taşıyor ve bu bölüm üç değişik tarihsel döneme ayrılarak bu tarihsel dönemler içerisinde halk şiiri geleneği kümelendirilmiş oluyor. İkinci bölüm ise "Halk Hikayeleri" başlığını taşıyor ve bu bölümde de Köroğlu Kolları, Kirman Şah, Emrah ile Selvi, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Âşık Garip, Şah İsmail

ve Bey Böyrek Hikâyesi gibi Türk halk edebiyatının karakteristik örnekleri üzerinde duruluyor.

Halk Edebiyatı Arşivi

Yıllar önce Anadolu'nun dört bir yanından derlenen ve bugün Tarih Vakfı Pertev Naili Boratav Arşivi'nde bulunan 2629 masalın yayımlanmasıyla oluşacak dizinin 1. cildini oluşturan *Masallar I: Uçar Leyli* adlı kitapta yer alan masallar ilk kez gün ışığına çıkarılıyor. Kitabı yayıma hazırlayan halk bilimci Muhsine Helimoğlu Yavuz. 70 masalın yer aldığı kitabın başındaki "Giriş" bölümünde, genel olarak "masal" konusunda ayrıntılı bilgi verilmekte ve kitapta yer alan masallar "Masallar Üzerine Bazı Değerlendirmeler" başlığı altında, yine genel olarak değerlendirilip, yorumlanmakta, "Açıklamalar" bölümünde de bu masalların arşivden-kitaba dönüşümündeki yayım serüveni anlatılmaktadır.

Boratav'ın kitap, makale, bildiri ve ders notları dışında Türk Folklor ve halk Edebiyatı'na bir armağanı da kısaca "Boratav Arşivi" olarak anılan yetmiş yıllık birikimdir. Yaklaşık olarak 1927-1997 arasında oluştuğu tahmin edilen bu arşivde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştığı yıllarda kendisinin ve eşinin çalışmaları, öğrencileri, asistanları ve dostlarının katkısıyla oluşturulan "Halk Edebiyatı Arşivi", ders verdiği kürsü kapatılınca henüz resmî bir kimlik kazanmamış olduğundan, kişisel arşiv haline getirilmiş, zenginleştirilmiş ve ölümünden sonra, daha önce kamuoyuna yaptığı çağrı ve vasiyeti doğrultusunda dağılmış olduğu yerlerden orijinal ya da kopya olarak derlenip toplanmış ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın Bilgi-Belge Merkezi'nde koruma altına alınmıştır. Burada 2000'den fazla masal, 50 kadar halk öyküsü, sözlü ve yazılı kaynaklardan derlenmiş âşık metinleri, araştırmalarının çeşitli aşamalarına ilişkin el yazısı notlar, daktilo edilmiş metinler ve kişisel belgelerle ses bantları, fotoğraflar bulunmaktadır.

Pertev Naili Boratav çalışmalarından dolayı 1972 yılında Fransa'da Centre National de la Recherche Scientifique tarafından bir madalyayla onurlandırılmış, Türkiye'de de çeşitli ödüller almıştır: 1983 Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü (H. Taner ile paylaştı); 1993 Kültür Bakanlığı "Türk Folkloruna Üstün Hizmet Onur Ödülü", 1997 Truva Folklor Araştırmaları Derneği Ödülü. Boratav için Türkiye Yazarlar Sendikası ve Truva Folklor Araştırmaları Derneği'nce kendisi-

nin de bir konuşma yaptığı ve oturumlar boyunca hazır bulunduğu "Pertev Naili Boratav'a Saygı Sempozyumu" düzenlenmiş ve 16 bildiri sunulmuştur. Sağlığında kendisi için biri Fransa'da, diğeri Amerika'da iki armağan yayımlanmıştır. Ölümünden sonra ise Türkiye'de *Pertev Naili Boratav'a Armağan* (Hazırlayan: Metin Turan, Ankara 1998) yayımlanmıştır.

Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın Kitapları

(Makaleleri için bkz.: M. T. Acaroğlu, "Prof. Dr. Pertev Naili Boratav Kaynakçası (1931-1938)", s. 105-121 ve *Pertev Naili Boratav'a Armağan* (Hazırlayan: Metin Turan), Ankara 1998.)

Masal

Contes turcs (Türk masalları, Fransızca), Erasma, Paris 1955.

Zaman Zaman İçinde: Tekerlemele, Masallar, Remzi, İstanbul 1958.

Benli Bari, (Türk masalları, Macarca), Budapeşte 1960.

Türkische Volksmärchen, (Türk halk masalları, Almanca), Akademie-Verlag, Berlin 1967.

Az Gittik Uz Gittik, Bilgi, Ankara 1969.

İnceleme-Antoloji

Köroğlu Destanı, İÜEF Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1931.

Folklor ve Edebiyat [I], Eminönü Halkevi, İstanbul 1939 [eklerle yeniden basım Folklor ve Edebiyat (1982) I, Adam, İstanbul 1982]

Bey Böyrek Hikayesine Ait Metinler, 1939.

Halk Edebiyatı Dersleri I, DTCF, Ankara 1942.

İzahlı Halk Şiiri Antolojisi (H. V. Fıdatlı ile), Maarif Vekâleti, Ankara 1943 [eklerle yeniden basım: İstanbul 1991]

Pir Sultan Abdal, (A. Gölpınarlı ile), DTCF, Ankara 1943.

Folklor ve Edebiyat [II], (Recep Ulusoğlu B.), Ankara 1945. [eklerle yeniden basım Folklor ve Edebiyat (1982) II, Adam, İstanbul 1983]

Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği, MEB, Ankara 1946.

Typen Türkischen Volksmärchen, Wiesbaden, Akademie der Wiessenschaftenund der Literatur, 1953.

Jeux de force et d'âdresse des provinces de France, Musée des Arts et Traditions Populaires, Paris 1959

Le "Tekerleme", Contribution á l'étude typologique et stylistique du conte populaire turc, Imprimerie Nationale, Paris 1963. [eklerle zenginleştirilmiş çevirisi (Çev. İsmail Yerguz, Haz. M. Sabri Koz, Tarih Vakfı, İstanbul 2000)]

Er-Töshtük, Gallimard, Paris 1965.

Türk Halkbilimi I, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek, İstanbul 1969.

Türk Halkbilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru. İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar, Gerçek, İstanbul 1973.

Mahtumkul Firaqui, Poéme de Türkmenie, (Louis Bazin ile) Paris 1975.

Nasreddin Hoca, Edebiyatçılar Derneği, Ankara 1996.

Hoca Nasreddin, Never Shall I Die, (İ. Başgöz ile), Indiana University, Bloomington 1998.

Anadolu Ağızları, (Ahmet Şükrü Esen; Rémy Dor ile), Türkiye İş Bankası, Ankara 1982.

Anadolu Türküleri, (Ahmet Şükrü Esen; A. Fuat Özdemir ile), Türkiye İş Bankası, Ankara 1986.

Anadolu Destanları, (A. Fuat Özdemir ile), Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

Çeviri

Folklor (A. Van Gennep), CHP, Ankara 1939.

Euthyphron (Platon), MEB, Ankara 1942.

Küçük Hippias (Platon; O. Apelt-M. Croiset ile), MEB, Ankara 1943.

Danton'un Ölümü (G. Büchner), MEB, Ankara 1944.

Seyahat Tabloları (H. Heine; Hayrünnisa Boratav ile), 1945-1948.

Toprak Arabacık (Şûdraka; W. Ruben ile), MEB, Ankara 1946.

D A N I Ş T A Y
5 inci Daire
E.5.46/1387
K.5.47/1014

Davacı: Fevzi Halli Boratav Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden.

Davalı: Milli Eğitim Bakanlığı.

Davanın Özü: Hakkı yere Bakanlık emrine alınması sebebiyle noksan olarak aldığı aylıklarının tazminat olarak ödenmesine karar verilmesi talebinden ibarettir.

Savunmanın Özü: Davacının aylığı 17/12/945 tarihinde kesilmeğe başlanmış olduğundan 1946 sayılı kanunun 32 nci maddesinde yazılı 90 günlük süre geçtikten sonra açılmış olan davanın süre açımı noktasından reddi lazım geldiği merkezindedir.

Savunmanın Özü: Davacının iddia eylediği işlemin vukuu sırasında Fakülte doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bulunduğu cihetle Fakültenin mahkemiyeti ilgi sürülmek suretiyle vaki husumet def'i yerinde değildir.

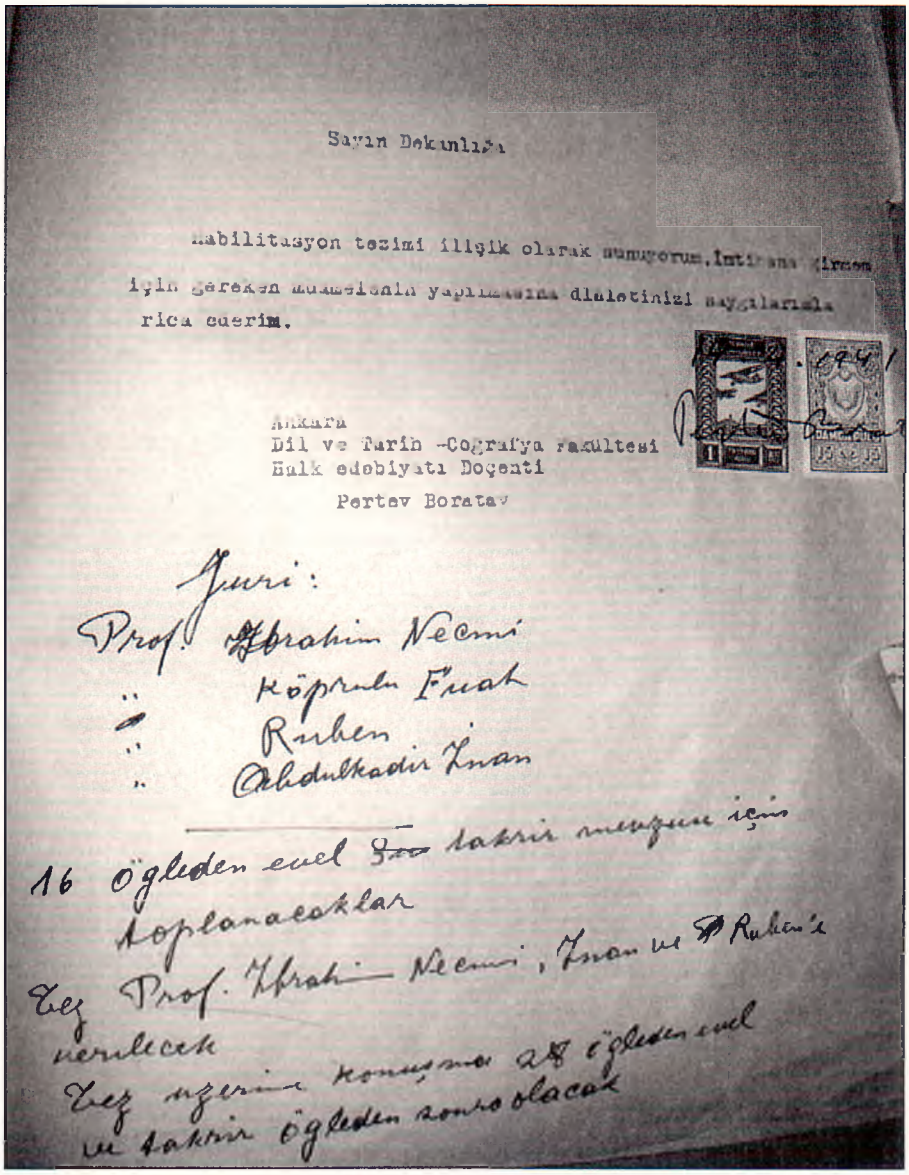
Davacı vekâlet emrine alınması üzerine maaşı da 17.II.945 tarihinde kesilmiş olmasından ve bu suretle şahsi zarara maruz kalmış bulunmasından dolayı noksan aldığı maaşlarını tamamlamak üzere tazminat verilmesini iddia etmekte ise de bu gibi tazminat davaları zararı tevlit eden ve tazminatı icap ettiren tasarrufun vukuu tarihinden itibaren dokuzan gün zarfında açılması lazım geldiği ve davacının bu yoldaki müracaatının tarihi ise 5.VII.1946 olduğu cihetiyle davanın süre açımından reddi düşünülmüştür.

TÜRK ULUSU ADINA

Hüküm veren Danıştay 5 inci Dairesince işin gereği düşünüldü:

Tazminat davalarının zararı meydana getiren muamele veya fiillere ittila tarihinden itibaren dokuzan gün zarfında açılması lazım gelecegi ve kazayı tam davası ikameti için bir iptal davası açmağa lüzum ve zaruret olmayacağı cihetle sürenin yürümesinde ibtap davalarının tesiri bulunmayacağından ve davacının bu zarara ittilaı 17.12.945 tarihinde vaki bulmuş olduğundan olbabdaki içtihadın birleştirilmesi yolundaki karar mucibince dokuzan gün geçtikten sonra 8.VII.1946 tarihinde açılmış olan davanın ibtale takaddüm eden zamana ait tazminat kısmının süre açımı nokmanından ve davacı ilâmın tebliğ edildiği ay içinde işe başlatılmış ve bunu takip eden ay başından itibaren aylık verilmesi kanunun emri ikabından bulunmuş olduğundan bu hususta bir kanunsuzluk bulunmağla aynı cihetle bu kısma ait iddianın da esasten reddine ve 400 kuruş ilam harcı peşin alınmış olduğundan tekrar alınmasına mahal olmadığından 7.V.1947 gününde oybirliği ile karar verildi.

Resmî mühür ve imza

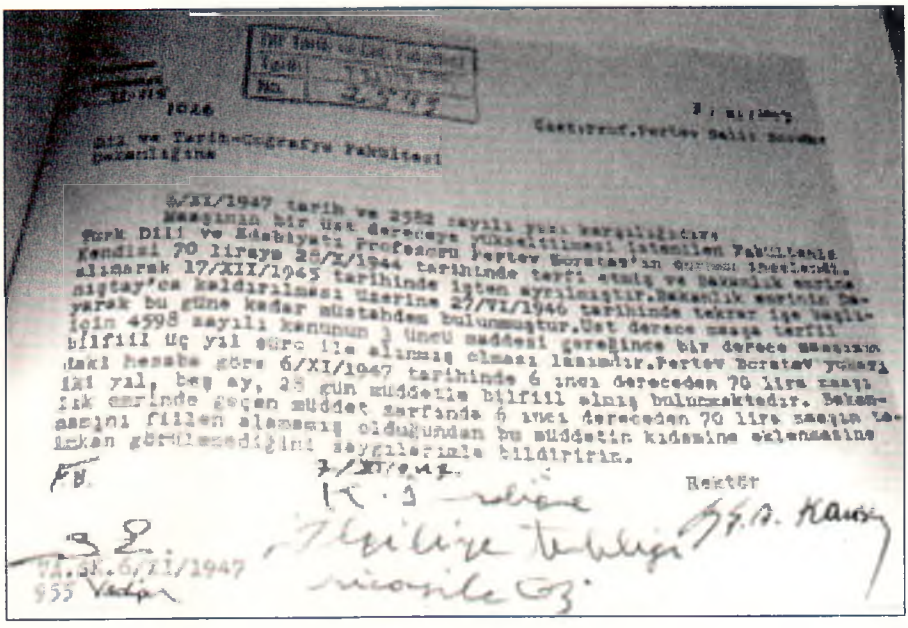
Sayın Dekanlığa

Habilitasyon tezimi ilişik olarak sunuyorum. İmtihanı yapmak için gereken muamelenin yapılmasına dilekçenizi saygılarımla rica ederim.

Ankara
Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi
Halk edebiyatı Doçenti
Pertev Boratav

Jüri:
Prof. İbrahim Necmi
" Köprülü Fuat
" Ruben
" Abdulkadir İnan

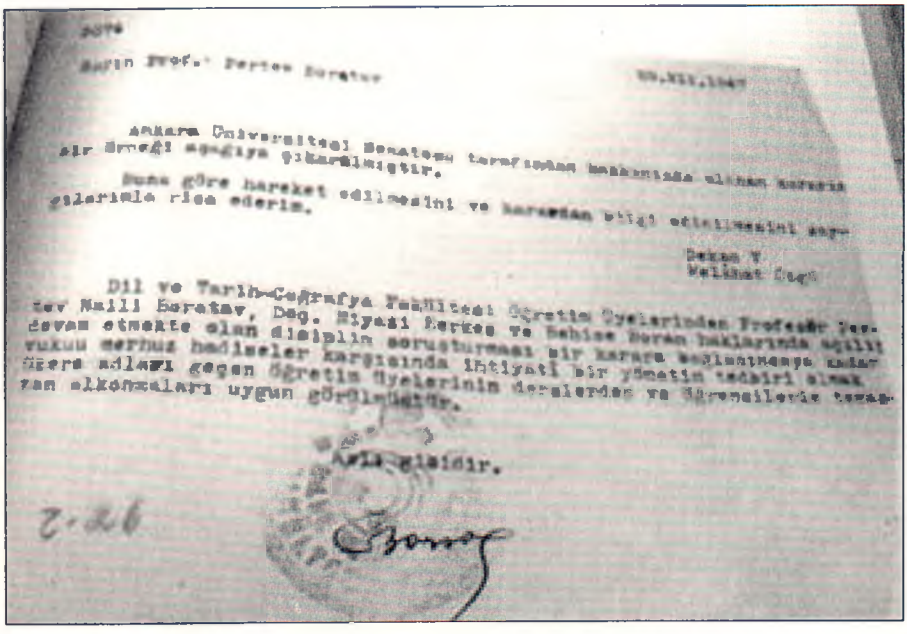
16 öğleden evel ~~Salı~~ Cuma imtihan mevzuu için toplanacaklar
Tez Prof. İbrahim Necmi, İnan ve Prof. Ruben'e verilecek
Tez üzerine konuşma 28 öğleden evel ve imtihan öğleden sonra olacak

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dekanlığına

6/XI/1947 tarih ve 2582 sayılı yazı karşılığıdır.
Kendisi 70 liraya 28/I/1944 tarihinde tayin olunmuş ve Devamlık suretiyle
aylıksız 17/XII/1945 tarihinde işten ayrılmıştır. Bakanlık emrinde bu-
yarak bu güne kadar müstahdem bulunmuştur. Üst derece maaşa tarfii
için 4598 sayılı kanunun 3 üncü maddesi gereğince bir derece maaşının
bilfiil üç yıl süre ile alınmış olması lâzımdır. Profesör Bokayev'in
ilki hesaba göre 6/XI/1947 tarihinde 6 ıncı dereceden 70 lira maaşlı
ilk emrinde geçen müddet zarfında 6 ıncı dereceden 70 lira maaşın ta-
maşını fiilen almamış olduğundan bu müddetin kıdemine eklenmesine
imkân görülmediğini saygılarımla bildiririm.

Rektör

Sayın Prof. Fuat Köprülü

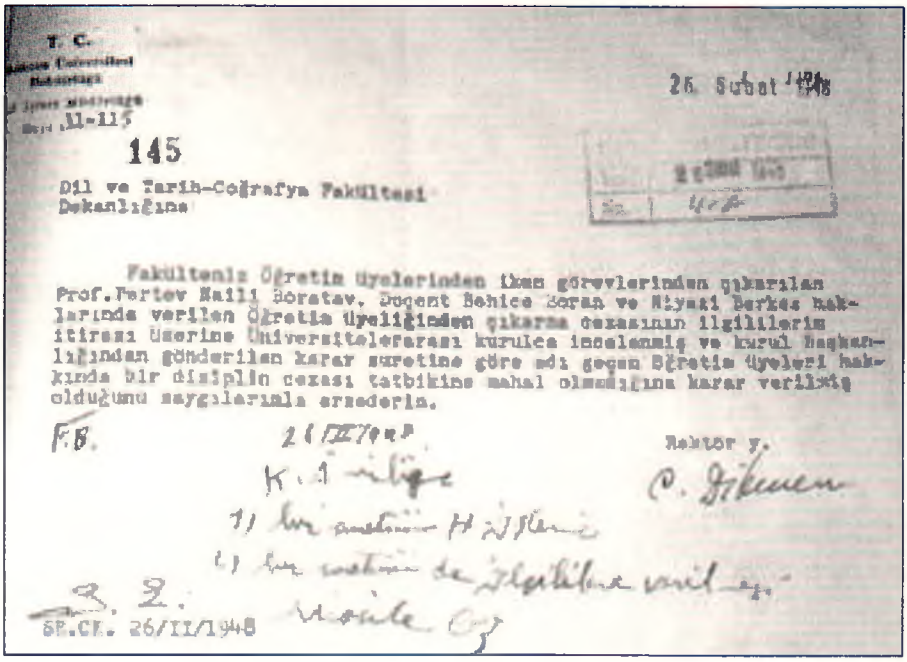
Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından hakkında alınan kararın
bir örneği ekteki yazıya ilişkin olarak gönderilmiştir.

Buna göre hareket edilmesini ve kararından bilgi edinilmesini say-
gılarımla rica ederim.

Dekan V.
Mehmet Saçlı

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyelerinden Profesör Fuat
Köprülü, Doç. Siyasi Berker ve Behice Boran hakkında açılmış
devam etmekte olan disiplin soruşturması bir karara bağlanıncaya kadar
yukarı derhuz hadiseler karşısında bir karara bağlanıncaya kadar
üzere adları geçen öğretim üyelerinin derslerden ve öğrencilerle temas-
dan alıkonmaları uygun görülmüştür.

Vali

T. C.
[illegible] Üniversitesi
Rektörlüğü
[illegible]
Sayı: 11-115

145

26 Şubat 1948

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dekanlığına

Fakülteniz Öğretim üyelerinden ikmal görevlerinden çıkarılan Prof. Pertev Naili Boratav, Doçent Behice Boran ve Niyazi Berkes hakkında verilen Öğretim üyeliğinden çıkarma cezasının ilgililerin itirazı üzerine Üniversiteler arası kurulca incelenmiş ve kurul başkanlığından gönderilen karar suretine göre adı geçen Öğretim üyeleri hakkında bir disiplin cezası tatbikine mahal olmadığına karar verilmiş olduğunu saygılarımla arzederim.

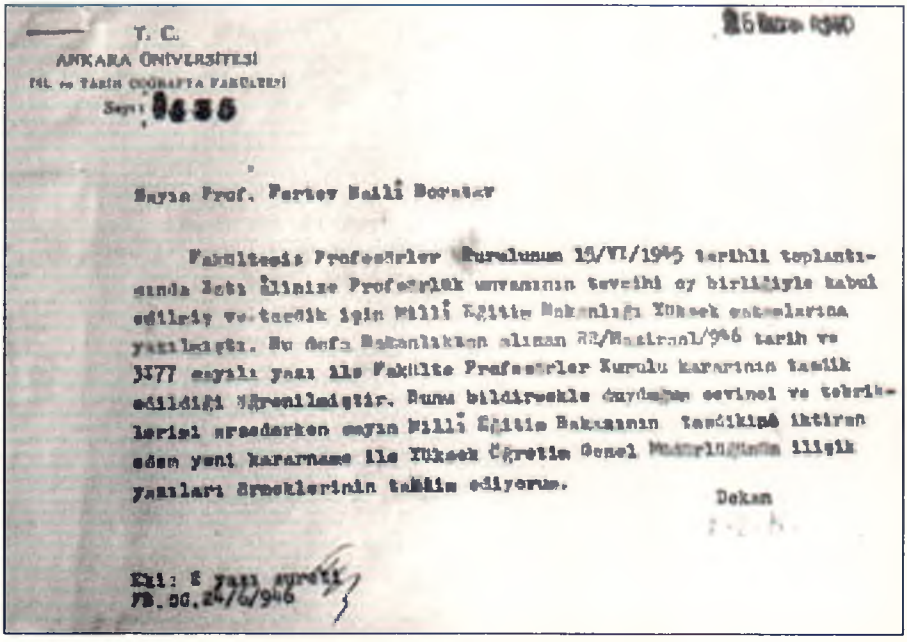
F.B. 26/II/1948

Rektör v.
[illegible]

K. İ liğe
1) [illegible]
2) [illegible]

SP.CE. 26/II/1948

99

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Sayı: 3455

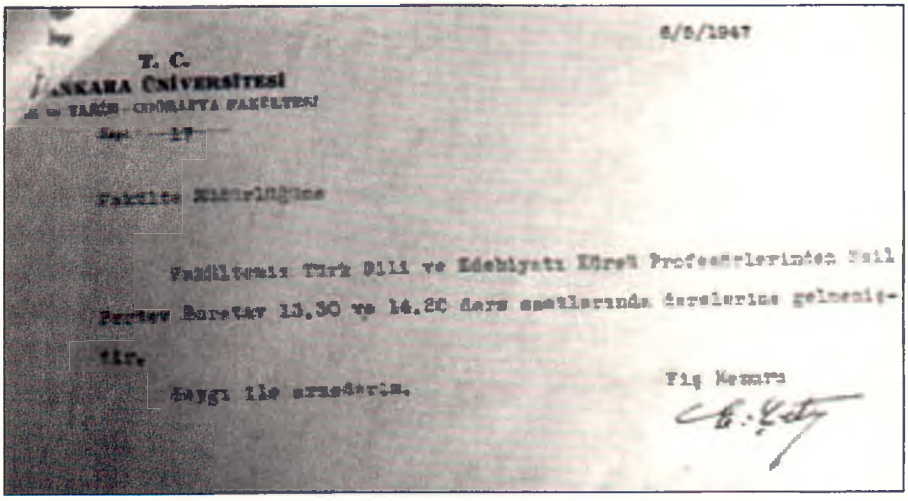
26 Mayıs 1946

Sayın Prof. Pertev Naili Boratav

Fakültemiz Profesörler Kurulunun 15/VI/1945 tarihli toplantısında Sizin İlinize Profesörlük unvanının tevcihi oy birliğiyle kabul edilmiş ve tasdik için Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek makamlarına yazılmıştır. Bu defa Bakanlıktan alınan 22/Mayıs/946 tarih ve 3477 sayılı yazı ile Fakülte Profesörler Kurulu kararının tasdik edildiği öğrenilmiştir. Bunu bildirmekle duyduğum sevinci ve tebriklerimi arzederken sayın Milli Eğitim Bakanının tasdikine iktiran eden yeni kararname ile Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğüne ilişik yazıları örneklerinin tebliğini rica ederim.

Dekan

Ekli: 5 yazı suretl
FB.DG.24/5/946

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL ve TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ
Sayı : 17

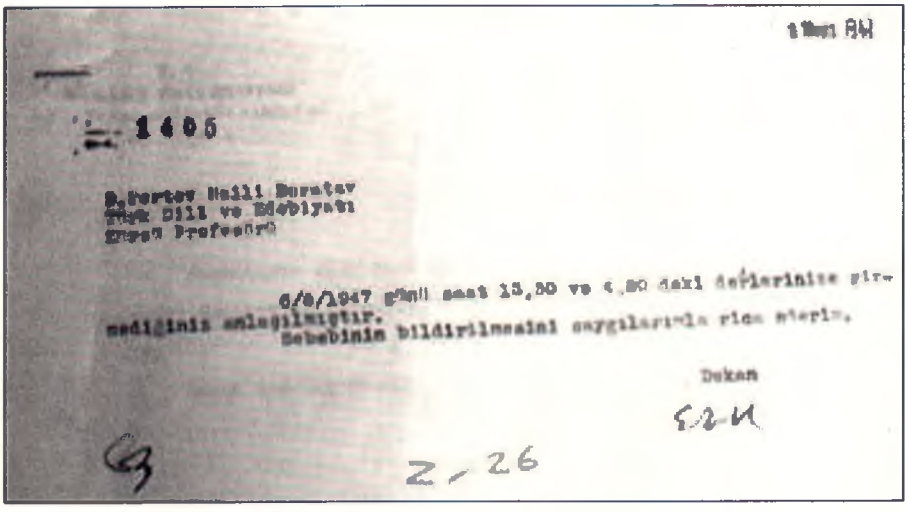
6/3/1947

Fakülte Müdürlüğüne

Fakültemiz Türk Dili ve Edebiyatı Ordu Profesörlerinden Halil Bey Beratav 13.30 ve 14.20 ders saatlerinde derslerine gelmemiştir.

Saygı ile arzederim.

Fiş Memuru

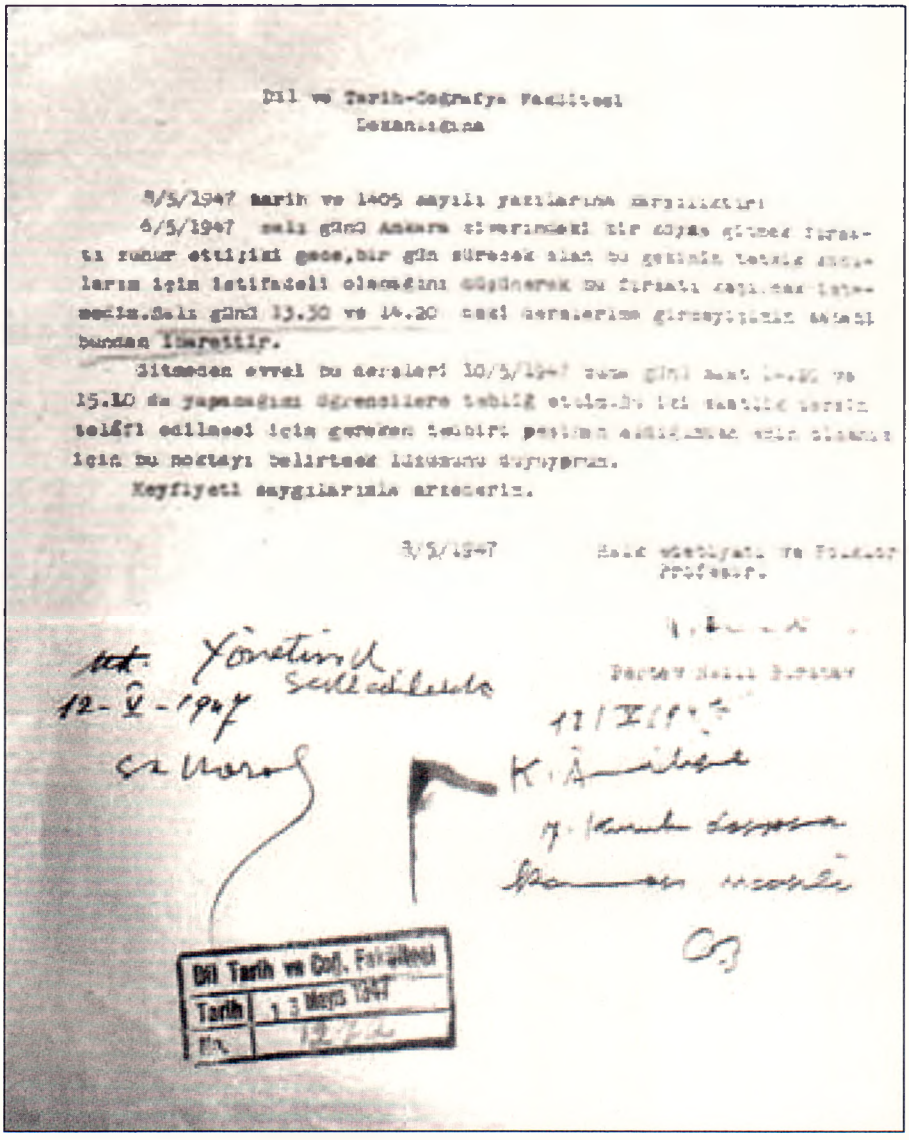
1405

B.Profesör Halil Beratav
Türk Dili ve Edebiyatı
Ordu Profesörü

6/3/1947 günü saat 13,30 ve 14,20 deki derslerinize gir-
mediğiniz anlaşılmıştır.
Sebebinin bildirilmesini saygılarımla rica ederim.

Dekan

Z-26

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dekanlığına

3/5/1947 tarih ve 1405 sayılı yazılarına cevaptır.

6/5/1947 salı günü Ankara civarındaki bir köye gitmek fırsatı zuhur ettiğini gece, bir gün süreyle alan bu geziniz tatsız sonuçlarım için istifadeli olacağını düşünerek bu fırsatı kaçırmak istemedim. Salı günü 13.30 ve 14.30 saati derslerime girmeyişimin sebebi bundan ibarettir.

Sözümden evvel bu dersleri 10/5/1947 cuma günü saat 14.30 ve 15.10 da yapacağımı öğrencilere tebliğ ettim. Bu tatilin telafi edilmesi için gereken tedbiri yetkili makamlar alır sanatı için bu noktayı belirtmek lüzumunu duyuyorum.

Keyfiyeti saygılarımla arzederim.

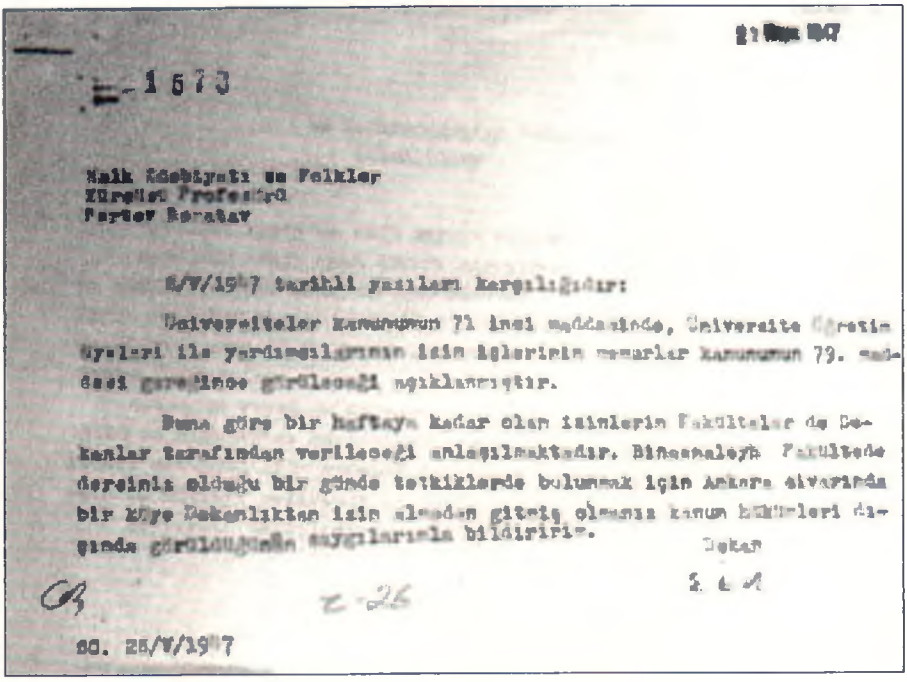
3/5/1947 Halk edebiyatı ve folklor profesörü

Pertev Naili Boratav

Yönetime
Sekreterlikte
12-V-1947

12/V/1947
K. Âmirliğe
İlgili dersten
[illegible]

Dil Tarih ve Coğ. Fakültesi
Tarih 13 Mayıs 1947
No 12-12

21 Mayıs 947

E-1673

Halk Edebiyatı ve Folkler
Kürsüsü Profesörü
Pertev Boratav

6/V/1947 tarihli yazıları karşılığıdır:

Üniversiteler Kanununun 71 inci maddesinde, Üniversite öğretim üyeleri ile yardımcılarının izin işlerinin memurlar kanununun 79. maddesi gereğince görüleceği açıklanmıştır.

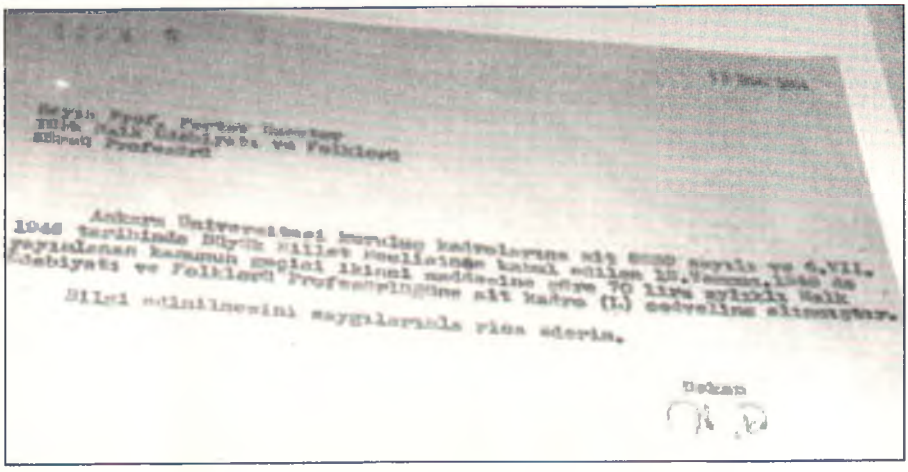
Buna göre bir haftaya kadar olan izinlerin Fakülteler de Dekanlar tarafından verileceği anlaşılmaktadır. Binaenaleyh Fakültede dersinin olduğu bir günde tetkiklerde bulunmak için Ankara civarında bir köye Dekanlıktan izin almadan gitmiş olmanız kanun hükümleri dışında görüldüğünden saygılarımla bildiririm.

Dekan

Z. A. M

Z-26

20. 25/V/1947

Sayın Prof. Pertev Boratav
Halk Halk Edebiyatı ve Folkloru
Kürsü Profesörü

Ankara Üniversitesi Senatosu kadrolarına ait sayılı ve 6.VII.1946 tarihinde Büyük Millet Meclisince kabul edilen 25. Temmuz.1946 da yayınlanan kanunun geçici ikinci maddesine göre 70 lira aylıklı Halk Edebiyatı ve Folkloru Profesörlüğüne ait kadro (1.) cedvaline alınmıştır.

Bilgi edinilmesini saygılarımla rica ederim.

Dekan

SAADET ÇAĞATAY
(1907-1989)

Görev Yılları: 1943-1977

Ayaz'ın Kızı

Seksen iki yıllık bir ömür. Bir bilim insanının son nefesine dek dolu dolu yaşadığı bir ömür. Bu seksen iki yılda, bir memleketin, (Saadet Çağatay'ın deyişi ile) bir ilin, bir davanın, bir babanın ve İdil-Ural'da yaşayan tüm Tatarların sorunları var, acıları var, dertleri var, nadiren de olsa sevinçleri var. Türkoloji alanında tartışmasız çalışmaları var. Bir de, neredeyse yaşadığı bile tartışılacak kadar belirsizleşmiş Saadet Çağatay'ın kendisi var.

Her kuşağın kendince bir öyküsü vardır. Böylesi çalkantılı dönemler içerisinde bunlardan herhangi birini anlatmaya kalkınca doğal bir biçimde diğerleri de yer alır bu öyküde. Onların bağımsızlık tutkuları, çileleri, yoksullukları, düş kırıklıkları hep birlikte yaşanır. Bütün bunlar yaşanırken kimi davaların insanları, kendi boy aynalarında vazgeçilmez kahramanlar olarak görünmeye başlar. Onları en yakınları hep kahraman olarak görmek ister. Hatta bu istek, öykümüzde görüleceği gibi, zaman zaman bu yakınların kendilerini görünmez kılar.

Saadet Çağatay-İshaki. Ayaz'ın kızı. O kendisini yaşadığı sürece hep böyle takdim etmiş. Ne soyadını taşıdığı Tahir Çağatay'ın eşi olarak, ne de Profesör Saadet Çağatay olarak hiç tanıtmamış kendisini. Bu tanıtımda, bir başka önemli nokta da, hem eşinin, hem de babasının Türkiye'ye geldikten sonra aldıkları soyadını kullanış biçimi. Saadet Çağatay da Tahir Çağatay da Almanya'da Şakir

soyadını kullanırlar. Tahir Şakir, Türkiye'ye geldikten sonra, Çağatay soyadını alır. Saadet Hanım'ın babası Ayaz İshaki ise Türkiye'ye gelince İdilli soyadını alır. Böyle olmasına rağmen Saadet Hanım, babasının ilinde kullandığı İshaki soyadını burada da devam ettirir.

Saadet Hanım'ın öyküsünü, ansiklopedilerdeki kısa bilgilerin yanı sıra, DTC Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün yayımladığı *Türkoloji Dergisi*'nin, Saadet Çağatay'ın anısına 1992'de yayımlanan 10. cildin girişinde yer alan oldukça kısa yazılmış özgeçmişi ile ölümünden yaklaşık üç ay önce TRT Ankara Televizyonu'nca çekilip ölümünden on beş gün sonra yayımlanan "Kültür Penceresinden" adlı programın Saadet Çağatay bölümünde yer alan bilgilerden yararlanarak anlatmaya çalışacağız. Başka bir temel kaynağımız da Saadet Çağatay'ın kendi çabaları ile babasının 100. doğum yılı dolayısıyla yayımladığı *Muhammed Ayaz İshaki -Hayatı ve Faaliyeti-* adlı kitap.

Saadet Hanım, bu kitapta yer alan Muhammed Ayaz İshaki adlı yazısına şöyle başlıyor:

> Ailemizle ilgili bazı hadiseler, duyup bildiklerim ve gördüklerimin dışına çıkar. Bana anlatılanlar dahi bir aile muhitinden taşmış, ilimizin umumi mukadderatıyla yakından ilgili olan bir devrin tarihi vakalarıydı.
>
> Burada ilimiz hakkındaki derin tarihi bilgileri tarihçilere bırakıp, ancak, bir devirde önemli yer tutan bir şahsın, bir yakınımın hayatına dair görgü şahitliği ettiğim bazı vakaları ve anıları kısaca ele alacağım. Ailemiz ve onun acıları üzerine daha uzun bilgi vermek, bu kitabın hacmini aşacak olduğundan, kısa kesmek zorunluluğu duymaktayım.

Elbette ki, Orta Asya'nın birçok yerinde olduğu gibi İdil-Ural bölgesinde yaşananları anlatmak bir kitabın sınırlarını hayli zorlayacak boyuttadır. Buna rağmen Saadet Hanım'ın yazısının devamında aktardığı kısa bilgileri biraz daha açmak ihtiyacını hissediyoruz. Saadet Hanım, bölgedeki gelişmelerin başlangıcını şöyle anlatır:

> Kazan Hanlığı 1552'de Ruslarca istila edildikten sonra, şehirler yakılıp yıkılmış. Ahali kılıçtan geçirilmiştir. Kendisini kurtaran halk köylere çekilebilmiştir.

> Ancak II. Katerina'nın 1773'te çıkardığı dine karşı nisbi bir müsamaha gösteren yumuşama kanunundan sonra, ahaliye şehirlere dönüp yerleşme izni çıkmış ve Diniye Nezareti, aleni mescit ve medreseler kurabilmiştir.

Bu anlatımından sonra "Ayaz İshaki'nin dedeleri İdil-Ural ülkesinin ruhani sınıfındandır" der Saadet Hanım. Bir başka yazısında da dedelerinin 300 yıllık mollalık geçmişlerinin olduğunu söyler. Ardından bu sınıfı şöyle tanımlar:

> İdil-Ural ülkesinin bu ruhani sınıfı imamlar (mahalli tabirle mollalar) başka özgür memleketlerin din adamlarına benzemezler. Bunlar dinin ruhani rehberleri oldukları kadar, hayati meselelerde de halkın yardımcısı, önderi olmuşlar, bir nevi derebeylik gibi koruyuculuk vazifesini yüklenmişlerdir. Yalnız şu şartla ki, derebeyleri muayyen gelir ve toprak sahibi oldukları halde, bunlar ancak halkın maddi yardımına, dinin emrettiği çeşitli sadakalara, zekât ve öşür gibi gelip gelmeyeceği belirsiz gelirlere dayanan ümitsiz bir barınma hayatının kulları olmuşlardır.

> Ayaz İshaki'nin dedelerinden Abdülbaki Süphankuloğlu, Çar Rusya'sının Samara vilayetindeki Sülçe Köyü'ne Yalhavi'den gelmiş ve imam olmuştur. Oğlu İshak Abdülbakioğlu da aynı köyde imamdır. Onun oğlu İlaceddin İshakoğlu (Ayaz'ın babası) 1837 veya 1838'de Sülçe'de doğmuştur. İmamlık ananeleri birkaç yüzyılı aşmaktadır. Ayazın babası İlaceddin medreseyi tamamlayıp Diniye Nezareti huzurunda icazet aldıktan sonra, o zamanın imamlık ödevine atanma usullerine göre, imamlık kadrosu münhal olan yani boş bulunan Çistay kasabasına bağlı Yavşirme (Avlına) köyüne halk tarafından imam olarak seçilmiş, sonradan oraya tayin edilmiştir.

Genel Türk tarihi açısından olduğu gibi, Türk kültür tarihi ve özellikle Türkoloji tarihi açısından bu bölgenin yetiştirdiği önemli, ilk aklımıza gelen isimlerini bir çırpıda sayacak olursak bu önem daha bir belirginleşir: Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Zeki Velidi Togan, Akdes Nimet Kurat, Abdülkadir İnan, Reşit Rahmeti Arat ve Saadet Çağatay ilk aklımıza gelenler. Böyle olunca da bölgede yaşananları biraz daha irdelemekte yarar görüyoruz. Akdes Nimet Kurat'ın 1954 yılında yayımlanan *DTCF Dergisi*'nin 12. sayısında yer alan "Kazan Hanlığı" adlı çalışması ile aynı derginin 1966'da yayımlanan 3-4 sayısındaki

"Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri" adlı yazısını ve Azade-Ayşe Rorlich'in *Volga Tatarları* kitabını kaynak alarak yazımızı sürdüreceğiz.

Kimi yazarlar 1437 tarihini, kimileri ise 1445 tarihini Kazan Hanlığı'nın kuruluş tarihi olarak kabul eder. Bu tartışmaların dışında kalarak baktığımızda, ilk tarihe göre 115, ikinci tarihe göre 107 yıl hüküm sürmüş Kazan Hanlığı. 115 yılda hanlıkta 21 kez yönetim değişikliği yaşarken 107 yılda 20 kez hanları değişmiş. Aynı dönemlerde önce komşu sonra işgalci olan Ruslara baktığımızda, 1424-1584 arasında kısaca 159 yılda 4 yönetim değişikliği yaşamışlar.

1552'de Kazan, IV. İvan'ın orduları tarafından istila ve tahrip edildiğinde Kazan halkının tüm değerleri büyük tehlike altında idi. Bu tehlikeyi anlatan en belirgin davranış ise, IV. İvan'ın şu sözlerinde belirginleşir: "Rusya'nın yeni tebaası kâfirler gerçek Tanrı'yı kabul edip asırlardır varlığını sürdüren ve sürdürecek olan Kutsal Teslis'e bizimle birlikte hamdetmeli."

İvan'ın bu tavrından sonra gelişecek olayları tahmin etmek pek zor olmasa gerek. 1552'de başlayan bu yaklaşım Saadet Hanım'ın dedesi İlaeddin'in doğduğu yıl olan 1838'lerde de pek az değişikliğe uğramış. Kısacası 300 yıla yaklaşan bir zaman diliminde toplumda en büyük baskıyı yerel deyimi ile mollalar görüyordu. Çar, Kazan'ın alınmasını tarih, millet ve hanedan açısından meşrulaştırma çabasına bir misyon ruhu eklemişti. Kazan Hanlığı'na yönelik siyasi ve askeri eylemlerinde Moskova, siyasi elitini ve Rus Ortodoks Kilisesi önderliğini büyük ölçüde dini inançları kullanarak yönlendiriyordu. İşgalden sonraki yaygın söylemleri şöyle idi:

Ruslar: İnançlı, dindar, Hıristiyan, sofu, saf, barışçıl ve iyi.
Tatarlar: Kâfir, Allahsız, pagan, dinsiz, pis savaşçı ve kötü.

Bu bakışın ardından Rus devleti asırlar boyu Hıristiyanlaştırma ve kültürel asimilasyon anlamına gelen bir milli bütünleşme siyaseti izliyor. Kısacası 1552 ile 1917 yılları arasında tam 365 yılda 6 değişik politika uygulanır. Bunlardan kimileri son derece yumuşak kurallar içerirken, kimilerinde zulüm en üst noktalara ulaşıyordu. Dinini değiştiren Müslümanların hayli cazip bir biçimde ödüllendirilmeleri söz konusu iken Hıristiyan Tatarlar bile bu yanıltma içerisine alınamayıp birçokları Müslümanlığa yönelirler. İşte temelinde köklü devlet politikaları yatan bu tür davranışlara karşı halkı yönlendiren mollalar olmuştu.

Saadet Hanım'ın sözünü ettiği 1773'teki II. Katerina döneminin hemen öncesinde Çariçe Anna İvanovna 11 Eylül 1740'ta yeni bir emir yayımlar.

Bu emrin ardından Müslümanlara karşı fiziki mücadele alevlenir. 1740-1743 yılları arasında İdil bölgesinde bulunan 536 camiin 418'i yıkılır. 1743'te Rus yönetimine 293 animist Çuvaş'ın Hıristiyanlık yerine Müslümanlığı kabul ettiğinin haber verilmesi ile birlikte bu yıkım işlemleri yoğunlaşır. Amaç Tatarları cezalandırmaktı.

Sergilenen bu çabalar Tatarları yıldırmaya yetmedi. 1744'ün bahar aylarında hükümete başvurarak camilerini yeniden inşa etmek için izin istediler. Muhtemelen şiddetli bir direnişle karşılaşma korkusu Nisan 1744'te Senato'yu Kazan'da iki, bölge genelinde ise her iki-üç yüz kişinin yaşadığı yere bir cami yapılmasına izin vermeye sevk etti.

Bununla birlikte işgalci yönetim Tatarları sindirmek için onların yaşadığı bölgelere hızla kiliseler inşa ediyordu. Kilise çanları ve korolar eşliğinde ikonlar taşıyan dini alaylar düzenliyor ve misyoner okullarına kaydetmek üzere Tatar çocuklarını açıkça kaçırıyorlardı. Tüm bu kötü uygulamaların üzerine bir de 8 Ağustos 1750 tarihinde kilise bulunan yerlerin civarına cami yapılamaz ve Tatarlar yerleşemez diye bir kanun çıkardılar. Bu kanunla 1552'den sonra zorunlu olarak göç ettirilen Tatarların bulundukları yeni yerleşim bölgelerini de terk etmeleri gerekiyordu.

İşte böylesi zor günlerin ardından Saadet Hanım'ın sözünü ettiği II. Katerina (Yekaterina) dönemi başladı. Bu dönem genellikle müslüman Tatarların altın çağı olarak adlandırılır. Bu görüş tam olmasa da kısmen doğrudur. Nedeni Katerina'nın seleflerine oranla biraz daha hoşgörülü olmasıydı. Katerina, seleflerinin Müslüman Tatarları hor görme tavrına katılmamakta, dahası Tatarların Rus çarlığındaki animist halklar arasında medenileştirici bir rol oynayacağına inanmaktaydı. Voltaire ile mektuplaşmaları Katerina'nın belli bir samimiyet, çocuksu merak ve anlayış sahibi gördüğü Tatarlara karşı düşmanlık beslemediğini ortaya koymaktadır. İslam'a olan hayranlığı onu aydınlık bir din olarak gören Voltaire'den etkilenmesi ile oluşmuştu.

Katerina'yı yalnızca aydın bir insan olarak görmek yanlış olabilir. O aynı zamanda dirayetli ve pragmatik bir yöneticiydi. Tatarların altın çağı, Katerina'nın Orta Asya'ya doğru yayılmacı politikalarının temelinde yatan düşünce "Müslümanlara karşı zulmün son bulması" ile başarılabileceği değerlendirmesiydi. Tatar tüccarlar Rusların Orta Asya'daki Müslüman hanlıklar ve Kazak bozkırlarıyla olan ticaretini kolaylaştırıyordu. 1763 ve 1776'da Katerina'nın çıkarttığı yasalar

onun bu gerçeği anladığını göstermekte. Tatarların ticaretle uğraşmalarına ve ticari girişimleri örgütlemelerine izin verilmekteydi. Sonuç olarak, pek çok Tatar Kazak bozkırlarına göç etti, oralarda Orta Asya ile ticaret için ileri noktalar kurdular ve yeni Müslüman yerleşim birimleri oluşturdular. Ayrıca çocuklarını yüksek eğitim almaları için meşhur Buhara medreselerine gönderdiler. İşte bu izinden tam 100 yıl sonra 1860 yılında Amerika iç savaşı ile birlikte pamuk ticareti hayli önem kazandı. O dönemde pamuk ekimi, Rusya'nın hakim olduğu topraklarda iklim nedeniyle hayli kısıtlı idi. Ruslar pamuk ihtiyaçlarını dışarıdan temin ediyorlardı. İç savaş dünyadaki pamuk ipliğine bağlı pamuk dengelerini alt üst edince Orta Asya, Ruslar tarafından işgal edildi. Bu kez bir başka bölgede Saadet Hanım'ın eşi Tahir Bey'in ülkesinde Türkistan'da zulümler başladı.

Neyse biz kaldığımız yıllara dönelim. Ticari serbesti kanunlarının çıkışından sonra Kazan'da bulunan Tatarlar servet biriktirebildi ve böylece 19. yüzyılın başlarında daha sonraki kültür hareketlerini destekleyebilecek ticaret burjuvazisi oluşabildi. 1773'de Kutsal Sinod tarafından tüm dini inançlara ibadet özgürlüğü getiren "Hoşgörü Ukazı (fermanı)" çıkarıldı. Bu ukaz, Katerina'nın Tatarlara duyduğu sevginin ifadesinden çok, Abdülkadir İnan'ı anlattığımız bölümde uzunca sözünü ettiğimiz Pugaçev isyanının Tatarlar arasında yayılma korkusundan olsa gerek. Çünkü söz konusu günlerde isyan dalga dalga büyüyerek genişliyordu.

Bu altın çağda Katerina'nın sağladığı en önemli girişim, 1789'da Müslümanları ilgilendiren bütün dini meselelerde yetkili kılınan Müftüyatın kurulması idi. Müftünün gerçek yetkisi onun bizzat müminlerce seçilmesi, harici bir güç tarafından atanması gerektiğine dair şeriat hükmünün gerçekleşmediği gerekçesiyle sorgulanabilir idiyse de, Müftiyatın kurulmasının Tatarlar üzerinde yaşadıkları süreci hızlandırıcı bir etkisi vardı. Öyle sanıyoruz ki Saadet Hanım'ın ailesini de iki nedenle yakından ilgilendiren bu konu gerçek bir güçten çok bir sembolün oluşumuydu.

Bu iki nedenin ilki ailenin 300 yıla yakın bir süredir ruhani bir yapısının oluşu. İkincisi ise bu kurumla ilgili Ayaz İshaki'nin yazdıkları; İshaki 1933 yılında Paris'te yayımlanan *İdil-Ural* adlı kitapta Müftiyat teşkilatını II. Katerina'nın siyasi bir girişimi olarak görüyor, teorik olarak Müftiyatın seçilmiş bir yapı olması gerektiği halde, bu teşkilatın üyelerinin hiçbir zaman Müslümanlarca seçilmediğine, Rus hükümetince atandığına dikkat çekiyordu. Genellikle müftü,

dini konularda herhangi bir uzmanlığı bulunmayan, faaliyeti sadece mollaların sınavlarını idare etmek ve hukuki davaların kaydını tutmakla sınırlı bir devlet memuruydu diyor İshaki. 1917'den önceki son müftü A. Bayazıtov'a duyduğu kızgınlığı ise hayli büyük. Onun bırakın dini birikiminin olmadığını, Arapça okuyup yazmayı bile tam beceremediğini söylüyordu. İshaki'nin müftülerin yetkilerine ilişkin öne sürdüğü bu iddialar bir miktar haksızlık içermekte. Oysa müftülerin bunların dışında birçok yetkileri daha vardı. Ayrıca, İshaki'nin böylesine yerdiği son müftü A. Bayazıtov, 1915 yılında bu göreve atandığında 21 Ağustos 1915 günlü *Yulduz Gazetesi*'nde onu övücü ve destekler mahiyette yazılar yazmıştı.

Biz yeniden Saadet Hanım'ın aile çevresini anlattığı yukarıda sözünü ettiğimiz yazısına dönelim:

> İlaceddin, uzun yıllar medrese tahsili görmüş (aklımda kalan otuz yıla yakın –Herhalde son yıllarında hoca sıfatıyla kalmıştır.– Bu cümleye biz de bir açıklama getirmek istiyoruz. O çevredeki medreselerde yetişmiş diğer tanıdıklarımızın aktardıklarına göre, 7-8 yıllık bir eğitimden sonra başarılı olanlar hoca olarak kalıyorlar.) bilgili, dürüst, vazifeşinas, halka karşı otorite sahibi olabilecek yüksek seciyede bir insan, kendi inandığı işten hiçbir şekilde caymayan kuvvetli bir tabiata sahip imam olmuştur. Bilgisi ile birlikte tabiat üstünlüğü de etrafa yayılmış onu tanıyan ve tanımayan da, bir ilim ve din adamı olarak saymış ve sevmiştir. "Molla", "İmam", " Molla Abzi" gibi sıradan din adamlarına verilen tabirler onun şahsiyetine münasip görülmemiş olsa gerek ki, her gören ve görmeyen O'na "Hazret" hitabını tercih etmiş, o "Hazret" olarak şöhret kazanmıştır.
>
> İşine karşı olan dürüstlüğü, samimiyeti ile birlikte halkın idare ve terbiyesindeki sertliği de marufmuş. Karısına ve çocuklarına karşı haksızlık eden, namaz, niyaz ve oruçtan kaçan mahallesindeki köylü bozukları ortadan kaldırmak için yanına çağırıp uzun uzadıya nasihat eder ve ona Peygamber'den, evliyalardan misaller getirir, nasihatla da yola gelmeyenleri mescidin kapısına bağlayıp bırakmak sureti ile teşhir eder, bununla da düzelmezse dayak attırır, tövbe etmeden cezasını üzerinden kaldırmazmış.

> İlaceddin Hazret, siyasetle meşgul olmaz fakat İstanbul'dan gazeteler getirtir veya getirtenlerden alarak yetişkin kızlarına okutur, dünya ahvalini öğrenmekten geri kalmaz bir insandı... O'nun inancı tam, samimi ve Allah korkusu olan bir imamdı. Akrabalarımızdan Ayaz'ın teyzesinin kocası bir damat, dedeme bacanak olan kimse işan (şeyh) olmuştur. Bu işan zümresi bir tarikata mensup kimselerdi. Şüphesiz, bir ruhani zümreyi uluorta gözden geçirip hepsinin de kötü olduklarını iddia etmek yanlış olur. Bizim enişte sayılan bu işan, din kisvesi altında çeşitli fıskı fücur yapan, el verme merasimlerinde kadınları zorlayan, böylece her sene nikâhlanıp bu kadınları "talak" usulü ile çıkarıp atan, hayasız bir insan olarak tanınmıştır. Onun bacanağı olan İlaceddin, bunlar gibi hayvani tipleri, din düşmanı, dini kötüye kullanan sahtekar, fasık olarak tanıdığından, ona çok kızarmış. Hatta onu ziyaret etmek, onu evine sokmak şöyle dursun, çoluk çocuğunun dahi bizim eve alınmasına müsaade etmezmiş. Düğün gibi bazı aile merasimlerinde onun bu tutumu özellikle büyük annemi çok üzmüştü.

Yazımızın başında aktardığımız gibi Saadet Hanım'ı çevresinden soyutlayıp anlatmaya kalktığımızda çok sınırlı bilgi sunmamız söz konusu olacaktı. Bir başka önemli nokta da, onu üç-beş satırlık bir tanıtımla aktarınca birçok olgunun, olayın kavranmasını da sağlayamamış olacaktık. Yaşananlarla sonuçlarını doğru görebilmemiz için doğduğu, büyüdüğü, okuduğu ortamı iyi sergilememiz gerekiyor. Bu sergilemeyi yaparken bize ışık tutan temel malzeme onun bize bıraktıkları. Babasını anlattığı yazılar. Öykümüzü o yazı ile sürdürüyoruz.

> İlaceddin, Ayaz'ın iyi okumasına şüphesiz her zaman memnun olmuş, ancak O'nun kendi yerine imam olarak gelmesini ve evlenmesini de yalnız istemekle kalmamış, talep etmiş ve ısrarla O'nu köye getirip imam yaptırmıştır. Ayaz da kısa bir müddet köyde imam olmuştur. Fakat Ayaz bu basit yeknesak hayata alışmak istememiştir.

Saadet Hanım bu anlatısını pek tarihlendirmemiş. Biz, olayları birbirlerine bağlayarak birtakım sonuçlar çıkarmaya çalışacağız. Saadet Hanım'ın babası Ayaz İshaki, 23 Şubat 1878 tarihinde Tataristan'ın Yavşirme köyünde doğmuş. Çistay ve Kazan medreselerinden sonra 1898-1902 yılları arasında Kazan

Uçitelskaya Şkola'sında okumuş. Öğrencilik döneminde İshaki, birçok öğrenci olayına karışmış. 1905 yılında Tang'cılar teşkilatının kurucularından olmuş. 1904-1905 yıllarına ilişkin gelişmeleri daha önce aktarmıştık. Bir hatırlatma olarak bu yıllarda gerçekleşen Rus-Japon savaşı sonucu, Rusların yenilgisi ülkede bir şeylerin olacağının habercisiydi aslında. İşte bu günlerin hemen öncesinde yine kitaptan anladığımız kadarı ile Rus jandarmaları sık sık İshaki'nin babası İlaceddin'i rahatsız ederler. Ortam hayli karışıktır. Zaman zaman Ayaz kendiliğinden teslim olur diye, onları alıp günlerce karakolda bekletirler. İşte böylesi günlerde İlaceddin Hazretin tek isteği Ayazı'ın köye gelerek kendi yerine imam olması ve evlenmesidir.

Bütün bu ailesel ilişkileri anlatmamızın temel nedeni, bulabildiğimiz tüm kaynaklarda Ayaz İshaki'nin kiminle hangi tarihte evlendiğine ilişkin hiçbir bilgiye ulaşamamış olmamız. Varsayımlarımızda Saadet Hanım'ın doğum tarihi ile ona yakın tarihlerde gelişen olaylar temel dayanağımız olacak. Saadet Hanım 1907'de doğuyor. Ayaz'ın 1902 yılından sonra birtakım olaylara karışması söz konusu. Bir başka önemli konu da İlaceddin'in çocukluğunda geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle, gözlerinin 40'lı yaşlarında iyice zayıflayarak giderek görmez hale gelişi. Aslında birtakım muhbirlerin marifeti ile yasal olarak imamlıktan uzaklaştırılan İlacaddin Hazret halkın özel istekleri ile mollalığı sürdürmektedir. Tek dileği yerine oğlu Ayaz'ın yasal bir biçimde gelip, evlenerek çoluk çocuğa karışmasıdır.

Saadet Hanım'ın anlattıklarından çıkarabildiğimiz sonuca göre, Ayaz kısa bir süreliğine de olsa İlaceddin Hazretin yerine hocalığa gelir. Bu gelişin yaklaşık tarihlenmesi 1904-1906 yılları arasında olmalı. 28 Temmuz 1907 günü Saadet Hanım doğar. Bu konuda yaptığımız araştırmalarda pek belirgin bir sonuca ulaşamadık. Saadet Hanım'ın yakın dostlarından ve onu son on beş gününde yalnız bırakmayan Saide Arslanbek'den öğrendiğimiz kadarı ile Ayaz Bey'in Saadet Hanım'ın annesi ile evliliği çok kısa sürmüş. Saadet Hanım bu konudaki tüm ayrıntıları içeren yazılı bir metin hazırlayarak kütüphanesinin bir yerine saklamış. Bizlerden hiçbir yardımı esirgemeyen Saadet Hanım'ın kurduğu vakfın yetkilileri ile yaptığımız görüşmelerde yetkililer, böylesi bir belgeye rastlamadıklarını söylediler. Belki de, Saadet Hanım önceleri Saide Hanım'a söylediği gibi böyle bir belge hazırlamıştır ama sonra uygun görmeyip imha etmiş olabilir. Bizleri böylesi bir düşünceye yönlendiren yine onun davranışları. Babası ve onun yakınlarını anlatan tüm bilgileri Ayaz İshaki'nin 100. doğum

yıldönümü nedeniyle çıkarılan kitapta bulabiliyorsunuz da, Ayaz'ın çocuğunu doğuran kadından söz eden bir tek cümle bile yok. En azından adına rastlarız diye dikkatle inceledik, ona bile rastlayamadık. Sonra Saadet Hanım'ın özlük dosyalarına yöneldik. Bu dosyada, pasaport almak için yaptığı başvurudan anne adının Meryem olduğunu öğrenebildik.

28 Temmuz 1907'de özlük kayıtlarına göre Kazan'da dünyaya gelir Saadet Hanım. Anılara bakılınca çocukluğunun, köyde dedesinin evinde geçtiğini görüyoruz. Bütün anlatımlarında altını çizdiği konu, babası Ayaz İshaki'yi 1913 yılında tanıdığı. 1913 öncesinde babasının gizlice köye gelip gittiğini başka insanlardan duyar. Ailede bütün insanların eli yüreğindedir. Saadet Hanım'la birlikte, dede, babaanne, halalar ve amcası hep onun yolunu gözlerler. Böylesi sorumlulukları olan Ayaz İshaki'nin nasıl bir ortamda ne gibi ideallerle bu güç koşulları göğüslediğini anlatabilmemizin tek yolu önceki bölümlerde birkaç cümle ile sözünü ettiğimiz Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edildiği günlere yeniden dönmemiz gerekiyor.

Büyük Bulgar krallığı ve Altın Ordu Devleti'nin varisi Tatar Hanlığı'nın merkezi Kazan 1552'de düşer. Bu tarih Rusların eski efendileri ve sonraki mağlup edilmiş rakipleri üzerinde uzun sürecek baskı dönemlerinin başlangıcıdır. Ünlü Sovyet tarihçisi N. N. Fırsov', 1926 yılında Kazan'da yayımlanan *Prosloe Tatarii -Tataristan'ın Geçmişi* adlı kitabında bu olayı şöyle anlatır:

> Eski Bulgar'ın varisi olan Kazan, parlak bir kent ve önemli bir kültür merkezi idi. Yüzyıllardan beri Bulgarlar ve Tatarlar tarafından bir araya getirilmiş ne varsa bir anda yerle bir edildi. Sadece maddi uygarlık değil, aynı zamanda ve çok ileri ölçülerde kutsal uygarlıkta yok edilmişti.

O andan sonra Tatar ülkesi, Firsov'un deyimiyle "sonu bilinemeyen bir süre boyunca Rus sömürgeciliğinin boyunduruğu altına giriyordu." Askeri işgal sistematik bir ele geçirme şekline dönüştü. Müslümanları Kazan'dan çıkardılar, daha sonra yeniden terk etmelerini isteyecekleri yeni alanlarda iskân ettiler. Merkeze Rus uzunluk ölçüsü ile 30 versten yani 1062 metreden fazla yaklaşmaları yasaktı. Kimi Rus feodallerine yeni topraklar bağışlanırken zorunlu sürgünlerle desteklenen bu işgal 18. yüzyıla dek sürdürüldü. Dağıtamadıkları toprakları ise 1555'de kurulan Kazan Başpiskoposluğu'na verdiler. 18. yüzyılın ortalarında başpiskoposluk 400'ün üzerinde köyün sahibiydi.

18. yüzyılın sonunda, bugünkü Özerk Tatar Cumhuriyeti'nin yer aldığı alan üzerinde Ruslar çoğunluğu sağlamış bulunuyorlardı. %52 Rus, %40 Tatar, %8 Finli ve Çuvaş olmak üzere diğer yerliler. Bu durum sonraki yıllarda da değişmeyecekti. Aynı topraklarda yaşayan halkın 19. yüzyıl başında 800.000'e ulaştığı ve bunların arasında %52,7 Rus, % 38,2 Tatar ve % 9,1 Finli ve Çuvaş'ın yer aldığı bilinmektedir. Bölgede nüfus 1858'de 1.500.000'a ulaşmış, ama ulusal gruplar arasındaki oran değişmemiştir.

Rusların olağanüstü çabaları sonucu böylesi bir yapıya ulaşması sağlanan nüfus dengelerindeki bu değişim, Tatar ulusal hareketinin tarihinde derin izler bırakmıştı. 19. yüzyılın ortalarından başlayarak Tatar halkının yarısından çoğunun Kazan bölgesinin dışına çıktığı görülüyor. Bu olgu bir noktadan sonra Tatar milliyetçiliği kavramının dışına çıkarak Rusya'da yaşayan tüm Türk ve Müslüman halkları kapsayacak bir biçim alır.

Kısacası 1552'de ülkeyi ellerine geçiren Ruslar iki temel politika oluşturmuşlardı. Bunlardan birincisi toprak düzeninde büyük oynamalar yaparak Tatar feodalitesini yok etmek, ikincisi ise Müslümanların Ortodoks Hıristiyan olmalarını sağlamak. Özellikle din konusunda hayli fazla baskılar ve özendirmeler yaşanıyordu. İlk dönemlerde din değiştirmeye boyun eğmekle birlikte uzun zaman gizli Müslüman kalarak yaşayan insanlar vardı. Özellikle 1700'lerden sonra, böylesi ailelerin çocukları için eğitim kuruluşları oluşturuldu. Bu kuruluşlarda Tatarcayı çok iyi konuşan Rus öğretmenler görevlendirildi.

Bu politikaların sonucu umut kırıcı olmuştu. Tüm Rus ve Sovyet tarihçilerinin ortak olarak belirttiklerine göre, 18. yüzyılın sonuna kadar, Müslümanlığı bırakıp, Hıristiyanlığa geçen Tatarların sayısı hayli sınırlı kalır. Bütün bunların aksine kimi animist gruplar Müslüman olmuşlardı. Dayatmalar insanların yerlerini yurtlarını terk etmelerinden başka hiçbir işe yaramıyordu. Yaratılan bir kin halkasının dalga dalga büyümesiydi. Bu büyüme Batırsa ve Pugaçev isyanlarını doğurdu.

Eritme politikasının başarısızlığı ve Volga-Ural bölgesinde yeni kanlı olayların meydana gelebileceği konusunda beslenen kuşkular, II. Katerina'nın ilk yıllarını etkilemişti. Petersburg hükümeti Pugaçev ayaklanmasında kanunlara bağlı kalan toprak sahibi Tatar soylularının haklarını koruma altına alarak, onları da Rus burjuvazisi ile birlikte görmeye çalışıyordu. Bir taraftan dinsel serbesti, tanınırken, diğer taraftan dinlerini değiştiren Tatarların ödemesi gereken

vergilerin Müslümanlardan alınması kuralına da son verildi. Ardından ticaret serbestisinin tanındığını önceki sayfalarda aktarmıştık. 1860'lı yıllara dek bu serbesti sürdürülmeye çalışıldı. 1865'lerde Ruslar, Türkistan'ı ele geçirdikten sonra politikalarda da değişmeler başladı.

Önceleri o bölgelere Tatarların öncülüğünde girmeye çalışırken, şimdi o bölgelerin yeni sahipleri olarak kendilerini gördükleri için, Tatar tüccarları, rakip olarak görmeye başladılar. Aslında asıl korkulan kültürel birlikteliğin doğuracağı dayanışmalardı. Kazanlı öğrencilerin Buhara'da eğitim almaları onları korkutuyordu. İşe, ticaret burjuvazisinin istekleriymiş gibi bakmak bizleri yanıltabilir. Nedeni Rus burjuvazisi ile Tatar burjuvazisinin kullandığı teknolojinin hayli farklı olmasıydı. Ruslar üretimlerini buharlı makinelerle gerçekleştirirken Tatarlar orta çağ tekniklerine dayalı bir üretim zinciri içindeydiler. Bu farklılık aslında Tatar ticaretinin büyük oranda çöküşüne neden oldu.

Bu çöküşü, yalnızca ticaret sektöründe değil de diğer alanlarda da uygulamak isteyen Rus yetkililer bir dizi yeni yasaklar getirdi. 1870'de Türkistan Genel Valisi General Kaufmann, Orenburg Ruhani kurulunun yani müftülüğün hukuki yetkilerini Kazak steplerine ve Türkistan'a yayma isteğini geri çevirdi. 1886'da yayımlanan bir hükümet kararnamesi, Kazan Tatarlarının Orta Asya'da taşınmaz mal sahibi olmalarını ve anonim şirketler kurmalarını yasaklıyordu. Bu durum Rusların Türkistan politikaları içerisinde Tatarlara yer vermediklerini gösteriyordu. Son olarak Tatarların kültürel yayılmalarını önlemek amacı ile 31 Mart 1906 tarihli bir eğitim genelgesi yayımlandı. Bu genelge ilk çıktığı dönemde Başkurdistan ve Kazak steplerinde uygulanıyor, Haziran 1911 yılından sonra da Türkistan'da uygulamaya konuluyordu. Söz konusu genelgeyi şöyle özetleyebiliriz: Yerli okullarda, Rusya'da, Başkurdistan'da, Kazakistan'da ve Türkistan'da kısacası Rus yönetimine tabi her bölgenin yerel okullarında ders verecek öğretmenlerin öğrencileri ile aynı ulustan ya da Rus olması mecburiyeti getiriliyordu. Bu son darbe, o ana kadar indirilenlerin en ağırı olmuştu. O günlerdeki anlayışla dindaş olan bu insanların birbirleriyle olan kültürel alışverişlerini kesiyordu.

İşte altı çizilmesi gereken en önemli nokta; 1905-1917 yılları arasında bölge insanlarının farklı düşünmelerine neden olan bu son önlemlerdi. Daha açık bir anlatımla, toplumlar kendi geleceklerine bakarken hep en son kaybettiklerini elde etmenin peşindeydiler. Tatarlar, kültürel kaynak olma özellikleri ile yeniden

öğretmenliklerine ve ticaret hayatlarına dönmeyi amaçlarken, Başkurtlar bir takım kadastro ve iskân hileleri ile ellerinden alınan topraklarını istiyorlardı.

Bütün bu olayları anlatırken, sözü edilmesi gereken en önemli konu Ceditçiliktir. Onlarda Ceditçilik dediğimiz bu akım bizde Tanzimat'la başlayan Jön Türkler hareketidir. Tanzimat ve Ceditçilerin düşünceleri ve çıkış noktaları hayli örtüşüyor. Ceditçiler (Kazan-Türkistan), Tanzimatçılar (İstanbul), üzerinde çok konuşulması gereken bir üçgen. Bu üçgenin üç kenarında da yer alan insanların temel düşüncelerine baktığınızda çoğunluğu örtüşüyor. Dini yorumlayışları ile dillerine bakışları farklı sadece. Kazan Ceditçileri İslam dinini hayli reformist bir biçimde yorumluyor. Daha özgür, daha tartışılır bir görünüm sergileyen bu yoruma sebep ve sonuçları açısından baktığımız zaman, tartışmalara açık bir konu olsa da söylemeden geçemeyeceğimiz neden; onları yönetenlerle aynı dinin mensubu olmamalarında görüyoruz. Kısacası devletin dinsel ilişkileri içerisinde Müslümanlık yer almadığı için müdahale söz konusu olmuyor. Böyle olunca da yorumlar daha tartışılır daha özgür bir biçim alıyor. Kısacası 19. yüzyılın en gözde tanımlamalarından olan laik yönetimin gerçekleşmesi sanki daha kolaymış gibi görünüyor.

Ondokuzuncu yüzyıla yeniden döndüğümüzde, Kazan Ceditçileri, Buhara Ceditçileri, Tanzimat Jön Türklerini görüyoruz. Düşüncelerinin temelinde benzer idealler var. Hatta aynı idealler yer alır. Bu ideallerin kaynak noktası Avrupa. Hatta yaklaşık aynı tarihlerde aynı merkezde yaşamışlar ve oradaki yaşama biçiminden etkilenmişler. Bu merkez, Paris. Bunların aralarında iki önemli farklılık gözleyebiliyoruz; birincisi, geldikleri toplumdaki statüleri daha açık bir anlatımla sınıfları, ikincisi ise dillerine bakış biçimleri.

İstanbul'dan gelen Jön Türklerin aileleri belirli bir burjuva ya da aristokrat yapıya sahipken, Kazan'dan gelen Ceditçiler çok büyük bir oranda Molla çocukları. Kazan Yavşirme köyü mollası İlaceddin Hazret'in oğlu Ayaz İshaki gibi. Biz yeniden Saadet Hanım'ın, babası Ayaz İshaki'yi ilk tanıdığı günlere dönelim. 1913 yılı ilkbaharına. Ayaz İshaki Sibirya sürgününden döner. O günü Saadet Hanım'dan kendi deyişi ile "çocuk kafasında" kalanları dinleyelim:

> Sürgünden dönüş günü, benim çocuk kafamda kalan kadarı ile dahi, ayrı bir hikâye, masal gibi güzel bir konu olarak yazmayı gerektirecek nitelikte idi. Yıllar süren, korku karışık eziyetli ayrılıktan sonra gelen sevinçli karşılamayı, çocuk kafası ile düşünmek

ve tasvir etmek güçtür. Bir kıymetli varlık, gözbebeği gibi korumak istedikleri bir kimse, yıllarca ümitsizlikle kıvranan ailesine sapasağlam, güler yüzle ölümden dönüp gelmiştir. Karşılanması da buna göre, çok muhteşemdi. Kurtulacağı haberi gelir gelmez, haftalar belki de aylarca bu dönüş için hazırlıklar yapılmıştır. Misafir evimizin duvarları yeni baştan kâğıtlanmış, diğer taraflar da deste deste fırçalarla kadınlar tarafından fırçalanmış yıkanmıştır. Yakınlarımızdan olan bir dul hanım (bir yenge) haftalar öncesi gelip, yemek hazırlıkları yapmış, yardımcılık etmiştir. Bu sırada küçük halamın düğününe de hazırlık yapılıyordu, nikâhı Ayaz'ın bulunduğu günlere konmuştu.

Onun geleceği gün, aklımda kalan bir ana baba günüydü, her tarafı kalabalık basmıştı, bizim evde her taraftan gelen akraba konuklar yüzünden adım atacak yer yoktu, herkes onun gelmesini, arabadan inmesini görmek istiyor, köy evlerinin damları, bahçe duvarları, büyük ağaçlar, bizim bahçenin ağaçları da, kim bilir kaç saat öncesinden insanla dolmuştu. Her halde onu şehir yolunda karşılamak için amcam veya diğer erkek akrabalar da daha önce gitmişlerdi. Çıngıraklı üç atlı araba büyük kapı önünde durur durmaz, bir gürültüdür koptu. (ne söylediğini bilmiyorum), herhalde onu alkışlıyorlar, selamlıyorlardı. Büyükannem ve birçok hanımlar sevinçten ağlıyorlardı. Büyükannemin önceden hazırlamış olduğu, ufak paralar ve kâğıda sarılmış şekerler ile bekleyen kalabalığa saçı yapıldı, belki de, bir türlü kapımızdan ayrılmak istemeyen köylülerin, gitmelerini sağlamak için birkaç kere bu saçı tekrarlanmıştır.

Altı yaşında bir kız çocuğu, babasını ilk kez böyle tanıyor. Aktardığımız bölümün girişinde söylediği gibi Saadet Hanım'ın öyküsü aslında burada başlıyor. Bütün kız çocuklarının babalarından daha kahramandır onun için Ayaz İshaki. Daha yakışıklıdır. En çok o sevilmeyi hak ediyor. Gene aktarılanlardan öğrendiğimiz kadarı ile 1913-1917 yılları arasında köye yalnızca birkaç günlüğüne gelir gider Ayaz İshaki. Saadet Hanım'ın anlatımına göre bölgedeki evler iki odalı yapılırmış. Malzeme olarak da, büyük ağaçlar yontulmadan güzelce temizlenir, uzunluğuna yan yana dizilir, içleri de kapak tahtaları ile kaplanırmış. Onların bu tür yapılmış üç evleri varmış. Bu evlerden biri az önceki alıntıda yer aldığı gibi, misafirler için ayrılır, diğerlerinde ise, onlar yaşarmış. Dede, babaanne,

iki hala bir de amcayla birlikte. Halalar ve amca Ayaz İshaki'den küçükler. En küçükleri Hasan amca. Ayaz'la aralarında 20 yaş fark var.

1913-1917 yılları arasının Ayaz İshaki'nin en yoğun günleri olduğunu az önce belirtmiştik. 1913'teki ismi ile St. Petersburg'a yerleşir. Tatarların kendi aralarında topladıkları parayı sermaye yapıp *İl* gazetesini yayımlamaya başlar. Yalnız insanların hayatlarında değil de kentlerin yaşama biçimlerinde de büyük değişiklikler olur o günlerde. 1703 yılında St. Petersburg olarak kurulan kent 1712'de Rusya'nın başkenti olur. O günlerde de başkenttir. Bir yıl sonra başkent olma niteliği devam ederken adı Petrograd olur. Avrupa'ya bakan pencere olarak tanımlanan bu kentin başkentlik sıfatı 1917 Ekim Devrimi'nden sonra alınıp Moskova'ya verilir. 1924-1991 yılları arasında da Leningrad olarak adlandırılır. Günümüzde yeniden kurulduğu dönemdeki adına kavuşmuş bu kültür merkezi.

Çar Rusya'sı son günlerini yaşarken *İl* gazetesini yayımlayan Ayaz İshaki de ihtilali gerçekleştirecek olan kesimle birliktedir. Halkına özgürlük getireceğine inandığı yeni düşüncelerin en ateşli savunucularından biridir. Köye ancak kısa tatillerde gelip giderek ailesi ile birlikte olur. 1913'te küçük kardeşi Hasan'ı da yanına alarak Petersburg'a döner. Hasan ortaokulu bitirmiştir. Onun Gimnazyum sınavlarına hazırlanması gerekmektedir. Özel hoca tutacak parası olmadığı için bu sınavlara kardeşini, Ayaz İshaki hazırlar. Oysa, Gimnazyum sınavlarına Ruslar çocuklarını ilk okuldan başlayarak hazırlamaya çalışırlar. Bu sınavı kazanabilsinler diye Rusçası "Guvernenka" olan eğitmen mürebbiyeler tutarlar. Sınavda ilk koşul çok iyi Rusça bilmektir. Ayaz İsaki'nin çalıştırdığı Hasan, 1914'te başkent Petrograd'da Gimnazyum öğrencisidir artık.

Saadet Hanım köyde başlamıştır ilkokula. İlk eğitimini köyde alır. Kanımızca Ayaz İshaki onun iyi yetişmesini sağlamak için bir Rus Guvernenka temin etmiş ki, 10 yaşında ilkokulun ardından, 1917 yılında Kazan'da bulunan Gimnazyum sınavlarına girer ve kazanır. O güne dek o çevrede Gimnazyum sınavlarını kazanan ilk Tatar kızı olur. 1913-1917 yılları arasını Ayaz İshaki'nin çok yoğun yaşadığını az önce belirtmiştik. Saadet Hanım'la özel olarak ilgilenecek pek zamanı olmuyor. Hatta Saadet Hanım onun için, bazı yaz aylarında bile köye gelemezdi "Babaannemle ben hasretini çekip kalırdık." diyor.

1917 Şubat devriminden sonra Kazan'da bir kahraman gibi karşılanır Ayaz İshaki. Eski geleneklerimizde olduğu gibi ona "tuz ve ekmek" ikram edilir. Çevre

insanları heyetler halinde ziyaretine gelir. Hediyeler getirirler. Bu gelişin hemen ardında ilk kez seyyar artistler tarafından, Kazan tiyatrosunda onun "Züleyha" adlı oyunu sahneye konur. O güne dek sansür edilen bu oyunun amacı, halkına özgürlük duygularını aşılamaktır. Oyunun galasına babası ile birlikte giderler. Kalabalık bir locada birlikte otururlar. İçerideki kalabalık yetmezmiş gibi perde aralarında loca başka ziyaretçilerle dolup taşar. Böylesine şaşaalı karşılamanın yaşandığı bu gelişinde ancak birkaç gün kalır Ayaz İshaki. Dönüşü vapurla yapar. Onu kalabalık bir grup uğurlar. En başta da seyyar artistler grubunun çalışanları vardır.

Bu uğurlamada bir de ilginç gelişme yaşanır. Gelenler hayli kalabalıktır. Bir kısmı iskelede beklerken bir kısmı da vapura binerler. Hani iğne atsan yere düşmez tanımlamasına uygun bir kalabalık vardır. Vapura binenler arasında tiyatronun yöneticisi Abdullah Kari de yer alır. Bu anısını aktarırken Saadet Hanım hocalığını da elden bırakmaz, "kari" sözcüğüne hemen bir açıklama getirir: "Kari: Arapça kıraat eden, okuyan demektir. Kuran hafızlarına verilmiş olan lakaptır. Bu ünlü artist, tiyatromuzun kurucusu, çocukluğunda *Kuran*'ı ezberleyip hafız olduğu için bu adı almıştır" der. Biz yeniden vapur güvertesine dönelim. Bilinmeyen bir rötar yaşanır. Bu ara insanlar çay kahve içerler. İçilen çaylardan sonra bir miktar şeker artar. 1917 öncesi birçok maddenin olduğu gibi, şekerin de kıtlığı yaşanmıştır. O günlerin anısına Ayaz İshaki ile Abdullah Kari, artan bu şekeri, açık artırmaya çıkarırlar. Kısa zamanda yüklüce miktarda para toplanır. Toplanan bu para ile o güne dek binaları olmayan "Seyyar Artistler Grubu"na yapılacak binanın temeli atılır.

1917 yılı baharında böylesi törensel bir uğurlamayı yaşayan insanların hayatı, bir yıl içerisinde değişen koşullar ile birlikte bir çileye dönüşür. Bu dönüşümün öncesini iyice aktaramayacak olursak olayları anlamanın zorlaşacağı görüşündeyiz. Bu nedenle yeniden 1800'lü yılların son çeyreğine dönmemiz gerekiyor. Ceditçi medreseler ve 1876 da kurulan (Tatarskaja ucitel, şkaja şkola) Tatar öğretmen okulu, Müslüman politik yaşamın, liberal ya da sosyalist yerel siyasal yaşamın, tüm yöneticilerini yetiştiren okullar oluyor. Okulun eski öğrencileri 1890-1895 arasında kurulan ilk Tatar siyasi girişimleri içerisinde rol alıyorlar. Geleceğin lideri olan bu kişiler, Sadri Maksudi gibi liberal, Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, S. Muhammed Jarov, A. Devletşin gibi ihtilalci sosyalist, Jamesev, Kulahmedov gibi Bolşevik, Trigulov gibi Menşevik Tatar aydınları idi.

Bütün bu insanların dışında 1917 Devrimi'nin etkin isimlerinden biri olan Sultan Galiyev de Tatardır. Hareketin ilk günlerinden başlayarak ihtilalin iki liderinin kendisine yönelik düşüncelerinin farklı olduğunu bilmesine rağmen, Lenin'e de Stalin'e de benzer davranışları sergileyen Sultan Galiyev, bu liderlerin bölgeye bakışlarını da hayli etkiler. Unutulmaması gereken önemli bir nokta da Kazan, Çarın başkenti Petrograd'a 1500 kilometre mesafedeyken İhtilalin başkenti Moskova'ya 750 kilometredir. Avrupa'nın Asya'ya açılan kapısı olarak görülür. Bütün bu gelişmelerin ışığında 1917 Şubatı ile aynı yılın Ekim ayları arasında yaşananların büyük bir bölümünü, çalışmamızla yakın ilgisi olmasına rağmen dışarıda tutarak biz yeniden Saadet Hanım'a dönelim.

1917 Şubat'ından sonra Moskova ve Kazan'da Kurultaylar toplanır. Ayaz İshaki hemen hemen her toplantıda yer alır. Bu yoğunluk içerisinde Ağustos ayında köyüne gelir. Yine karşılama çok tantanalı olur. Devamlı olarak gelen gidenden soluklanmaya bile vakit kalmaz nerdeyse. Sürekli tartışma, sürekli yüksek sesli konuşmalar devam eder. Bu günleri "Hiç kimsede ümitsizlik belirtisi yok, her şeyin iyiye gideceği, sıkıntıların geçici olduğu söyleniyordu." şeklinde yorumlar Saadet Hanım. Ardından "Oysa, bu görüşme yalnız seksenlik dedem için değil, bütün kardeşleri ve yakınları için onunla son görüşme oldu." diye aktarır.

Eylül ya da Ekim ayında *İl* gazetesinin yayınına son verilir. Ardından Moskova'da yaşamasının doğru olmayacağı hatta hayatî tehlike doğuracağı dostlarınca kendisine anlatılır. Bunun üzerine bir süre Moskova'da kaçak yaşadıktan sonra yayan olarak şehri terk eder Ayaz. Bütün yakınlarının elleri yüreklerindedir. Bir türlü haber alamazlar. Saadet Hanım çocukluğundan başlayarak ona öyle güveniyor ki, bu kayboluşunda da geri geleceğine inanıyordu. Anılarında "Rahmetli odda yanmaz, suda batmaz tabiatta idi." diye tanımlar babasını. 10-11 gün sonra haber alırlar. Ayaz, yürüyerek Kazan'a gelmektedir diye. Şehre kırk kilometre uzaklıktaki istasyonda karşılarlar onu. Törensel bir karşılamadan sonra Kazan'a getirirler. Bu, onun Kazan'a son gelişidir artık.

İhtilal güçleri kendi düşünceleri doğrultusunda Çarlık Rusya'sının Asya'daki topraklarında yerleştirmeyi düşündüğü yönetim biçimini, Tataristan ve Başkurdistan'dan başlayarak birer birer uygulamaya geçiriyordu. Bu arada ümidini yitirmek istemeyen aydınlar yavaş yavaş kendi bölgelerinden uzaklaşmak zorunda kalıyorlardı. Ayaz İshaki de 3 Ekim 1919'da arkadaşı Fuat Toktar

Beyle birlikte, Kuzey Sibirya'dan Avrupa'ya doğru yola çıkar. Saadet Hanım ve köydeki akrabalar dört yıl sonra ancak 1921 yılı ilkbaharında haber alırlar. Ayaz İshaki Paris'tedir.

1921 yılı o bölgede kıtlık yılıdır. Kazan'da okullar yakıt bulamadığı için erken tatil edilir. Saadet Hanım Rus Gimnazyumu'ndan ortaokul diplomasını alarak Yavşirme köyüne gelir. İki yıl önce dedesi İlaceddin Hazret'i kaybettiklerinden babaannesi, halaları ile birlikte yaşamaktadır. Amcası Hasan okulu bitirip öğretmen olmuş ve seyyar tiyatro grubundan bir artistle evlenmiştir. Küçük oğlu Hasan'ın ısrarlarına dayanamayan Kameriye Hanım torunu Saadet Hanım'ı da alarak onların o yıl yaşayacakları şehir olan Taşkent'te gelir. Ekmek bulmanın bile güçleştiği bir dönem yaşanmaktadır. "Aslında babaannem mutsuzdu. Köydeki yakınlarından ayrılıp bilmediği bir yerde yaşamaktan pek hoşlanmıyordu." diyor Saadet Hanım. İşte o günlerde babası Ayaz İshaki'den sık sık mektup almaya başlar. Ayaz İshaki kızının Avrupa'da okumasını istemektedir. 1922 yılı yazında tüm aile tekrar Kazan'a döner. Gelen mektuplarda bir an önce kızına pasaport alınıp kendisine gönderilmesini ister Ayaz İshaki.

Saadet Hanım, Hasan amcası ve yengesi ile birlikte Kazan'da pasaport dairesinin yolunu tutar. Saadet Hanım'ı tüm yöneticiler yakından tanımasına rağmen pasaport vermezler. Ama onlara bize başvurduğunuzu söylemeden bir de şansınızı Moskova'da denerseniz iyi olur şeklinde bir akıl verirler. Amca yeğen ve yenge bu kez Moskova'ya gider. Moskova'daki yöneticilerle günlerce yapılan pazarlıklar da sonuçsuz kalır kalmasına ya, Saadet Hanım'ın anlatımı ile "Aslında milliyetçi olan bu kominist yöneticiler" onlara bir başka çıkar yol gösterirler. "Petersburg'a gidin, orada kaçakçılar var, onlar seni Finlandiya'ya geçirir." derler. Bu kez Petersburg'un yolunu tutarlar.

Petersburg'da tam kırk gün kalırlar. Böylesi bir kalışı hesaplamadıkları için hayli zorluklar yaşanır. Bir yandan kıtlık, bir yandan parasızlık onları zorlamaya başlar. Saadet Hanım henüz on beş yaşındadır. Gelişme çağında insanların nasıl hızlı acıktığını ve bu açlığı kontrol etmenin ne kadar zor olduğunu birçok insan bilir. Petrograd o günlerde her ne kadar başkent olmasa da gene de çok iyi kontrol edilen bir şehirdir. Sokakta dolaşmak bile tehlikelidir onun için. Çok dikkatli olmak zorundadır. Geceleri yürüdüğü için gündüzü uykuda geçirmeyi planlar. Ne var ki, açlık uykuyu engeller. Uyuyamaz. Kaldıkları yerlere yakın küçük aşevleri vardır. Bunların mutfakları alt katta olduğundan sokaktaki mazgaldan

yemek kokuları dışarıya çıkar. Saadet Hanım açlığa dayanamadığı zamanlarda bu tür aşevlerinden birinin mutfak mazgalından çıkan yemek kokularıyla açlığını giderir. Bu arada insan kaçakçılarının bulunması onlarla yapılan pazarlıklar ve Ayaz İshaki'den gelecek haberleri beklemekle geçer bu kırk gün. Neva nehri'nin Finlandiya körfezine döküldüğü noktada kurulmuş olan bu kent uzun yıllar Rusya'ya başkentlik yaptığı gibi ticaret ve kültür açısından önemli bir yerleşim bölgesidir. Finlandiya sınırına kuş uçumu 145 kilometre uzaklıkta, tren yolu uzunluğu ise 175 kilometre. Bu mesafeyi Saadet Hanım yürüyerek geçecektir artık. 1922 yılı Kasım ayının ilk haftası sonunda yola koyulurlar. Gündüz nöbetçiler olduğu için gece yürümek zorundadırlar. O tarihlerde bölgede güneş 16.40'da batıp sabah 8.40'da doğuyor. Gece yürüyüşlerinde yollarını yalnızca yıldızlar aydınlatır. Yıldızların görünme zamanı ise akşam 6.15'de başlayıp sabah 7.10'a kadar sürüyor. Hava sıcaklığı ise genellikle sıfır veya sıfırın altında.

Bu yürüyüşün kaç gün sürdüğü konusunda tam bir bilgi edinemedik. Yalnız son geceyi Saadet Hanım şöyle anlatır: "Kaçakçılar akşam altıda beni alacaklardı. Yanımızda getirdiğimiz yorganlara sarılıp yatıyorduk. Son gün olduğu için artık benim yorganıma gerek kalmamıştı. Hemen gidip o yorganı satarak o gün bir güzel karnımızı doyurduk. Sonra kaçakçılar geldi beni aldıktan sonra hiç durmadan sabah saat altıya kadar yürüdük. Hava aydınlanırken sınıra varmıştık. Birden etrafımın kalabalıklaştığını gördüm. Uzaktan da babamın sesi geliyordu "Askerlere teslim ol. Onlar Finlandiya askeri." diye. Finlandiya askerine teslim olduktan sonra onlar beni karakola götürdüler. Tarih 10 Kasım 1922. Oradaki karantina dönemi bir ay sürdü. Sonra da babama teslim ettiler." Ayaz İshaki çok mutludur. Biricik kızı Saadet Hanım'a kavuşmuştur artık. Birlikte Berlin'e dönerler. Yılın son günleri yaklaşmıştır.

1923 yılını Berlin'de yaşayan Sadri Maksudi Bey'in evinde karşılarlar. Evde büyük bir sevinç yaşanır. Sadri Maksudi'nin eşi Kâmile Hanım onlara memleket yemekleri hazırlamıştır. Kızları Adile ve Naile, Saadet Hanım'la arkadaş olmaya çalışırlar. Bu yılbaşı akşamından sonra baba kız her Pazar el ele tutuşup Sadri Bey'lere yemeğe gider olmuşlar. Sadri Bey'ler bir yıl sonra Paris'e taşınıncaya dek bu geliş-gidiş sürdürülür. Saadet Hanım'ın Berlin'e gelişinden sonra Fuat Toktar ve Ömer Tanrıkulu da Berlin'e gelir. Ömer Bey kısa bir süre Berlin'de kaldıktan sonra Türkiye'ye geçer. Fuat Toktar ise 1925 yılının yaz aylarında Türkiye'ye gelmek üzere Berlin'den ayrılır. Ayaz İshaki hemen hemen her gün görüştüğü yakın arkadaşından ayrılmış olur. En önemli sorun geçim sıkıntısıdır.

Daha çocuk yaşlarda olduğu için o günlerde Saadet Hanım pek bir şey fark etmese de sonraları bu olayı çok iyi anlayacaktır. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya'nın siyasi göçmenlere destek verecek durumunun olmadığını Ayaz İshaki de Saadet Hanım da o günlerde fark ederler.

Onlara yardım eden yine Finlandiya'da yaşayan kendi ildeşleri olur. Arada bir onlardan paketler gelir. En çok yardım eden de Cemaleddinoğulları olur. Bu tüccarların Almanya ile olan ticarî ilişkilerinde enflasyonun yüksekliğinden kaynaklanan kur farklılıkları sürekli yardıma dönüşür. 1925'lerde Almanya ekonomik durumunu yeniden gözden geçirip birtakım önlemler aldıktan sonra bu kur farklılıkları ortadan kalkar. Bu olay Almanya'da yaşayan Tatar mültecilerin birer birer kendilerine yeni yerleşim bölgeleri düşünmelerini doğurur. İlk önce Ömer Tanrıkulu, sonra Fuat Toktar, ardından da Ayaz İshaki Türkiye'ye yerleşmeyi uygun bulurlar.

Bütün bu sıkıntılar yaşanırken Saadet Hanım, Sadri Maksudi ve Yusuf Akçura'nın gizli destekleri ile yatılı olarak özel bir Alman lisesinde öğrencidir. Okulun ve kaldığı pansiyonun şartları çok ağır gelince babasına bir mektupla içinde bulunduğu durumu aktarmak ister. Mektubunda "Kaldığım kapalı kız pansiyonunda disiplin hat safhada, yiyeceği çok az, boş kaplarla çocukları oyalamak isteyen bir açlık müessesesi" diye bildirir. Bunun üzerine Ayaz İshaki kendi durumlarının farklı olmadığını anlatan bir mektup yazar.

> Ucuz yemek için at eti kullanan bir lokanta bulmuştum. Atları çok kart olduğundan, etleri pek sert oluyor. Ev sahibi münasebetsiz kadın kömür için ayrı para istediğinden, odayı her gün ısıtmıyor, fakat ben soğuğa alışığım. Fuat Toktar'ın oturduğu evin karşısında bir yumurtacı var. O kırık yumurtaları bazen bedava, bazen de çok az fiyatla veriyor. Fuat onları afiyetle her gün alıp yiyebiliyor. Bu günlerde Kazan'ın Rus istilası (15.10.1552) şu kadar yıl oldu.
>
> Elbette ki kendi ilimiz açık olsa, senin için yabancı memleketlere sığınıp mektebe gitmek zorunluluğu olmazdı. Biraz daha sabret sen benim güvercinimsin.

Yoruma meydan bırakmayan cevabî bir mektupla karşı karşıyadır Saadet Hanım. Yapacağı tek şey derslerine tüm gücü ile çalışmaktır artık. Omuzlarına

bu sefaletin yükü vurulmuştur. Ne var ki, Ayaz İshaki, bir son sözcükle bu yükü alıp götürecek kadar usta bir yazardır. "Sen benim güvercinimsin" diye bitirir mektubunu.

1925 yılı sürgündeki dış Türkler açısından hayli yoğun yaşanır. Abdülkadir İnan'da da anlattığımız gibi, Fransa'da, Almanya'da, Finlandiya'da yaşayan birçok sürgün Türkiye'ye davet edilir. Paris'ten Sadri Maksudi, Berlin'den Fuat Toktar, Ömer Tanrıkulu, Ayaz İshaki, Finlandiya'dan Lütfi İshaki ve Abdullah Battal Taymas Türkiye'ye gelirler. Ayaz İshaki, ilk önce Ankara'ya gelir. Bir süre *Türk Yurdu* dergisinde çalışır. Fakat o günlerde dış politikadaki gelişmeler, birçoklarına olduğu gibi, Ayaz İshaki'ye de rahat vermez. İstanbul'a taşınmak zorunda kalır. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin sahibi Yunus Nadi Bey'le Paris'ten tanışırlar. Yunus Nadi Bey, Ayaz İshaki'ye haftada bir yazı karşılığı bir Türk lirası öder. Yokluklara alışık olan Ayaz Bey bu bir lira ile geçimini sürdürmeye çalışır.

Saadet Hanım, 1926 yılı yaz tatilini babasının yanında İstanbul'da geçirir. Yoksulluk hat safhadadır. Bir ara öğrenimini yarıda kesip burada kalmayı düşünür. Yusuf Akçura'dan gelen bir mektupta, onun mutlaka Berlin'e dönüp eğitimini tamamlaması gerektiği yazılmaktadır. Ayaz İshaki, Saadet Hanım'ı göz yaşları içinde Berlin'e uğurlar. Sorun güvercininden ayrılması değildir elbette. Sorun yoksulluk. Bu ayrılık ağlamanın bahanesi olur. Saadet Hanım o günleri şöyle anlatır: "O kış ikimiz için de tatsız geçti. Fakat, felek bizi batırmadı. İkimiz için de parlak bir gelecek görüntüleri belirmek üzereydi."

Babası için "parlak bir gelecek" diye sözünü ettiği gelişmeleri kendi anlatımı ile aktaralım: "Ayaz'ın halkı (İl'i) için yapacağı iş daha bitmemişti. O'nu ağır bir yük olan zor işler bekliyordu. O, İl'inin davasını milletlerarası alana götürecekti. Belki de kader, hayatının en önemli vazifesini yaptırmak üzere, O'na bu zorlukları çektirmiş, onu hazırlamıştı. O bu işe layıktı." Evet Saadet Hanım'ın deyişi ile Ayaz her şeye lâyıktı. Bize göre öncelikle Saadet Hanım'ın babası olduğu için.

1926 yılı hayli sıkıntılı bir yıl olur. Diyeceksiniz ki, hangi yıl sıkıntılı değildi. Bu yılın farklılığı, sıkıntıların artık taşınamaz boyutlara ulaşması. Çarlık döneminde Rusya Sosyal Demokrat Partisi Başkanlığı'nı yapan, 1917 Devrimi'nden sonra, Gürcistan Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Çeheidze, 1926 yılı yazında Paris'te intihar ediyor. Böylesi değerli bir insanın ölümüne bütün mülteciler üzülür. Tehlikenin boyutlarını gören Lehistan'ın Paris Büyükelçisi birtakım girişimler

için artık zamanın geldiğini hükümetine bildirir. Bu girişimin hemen ardından Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yaşayan mültecililerin önderleri Lehistan aracılığı ile birtakım girişimlerde bulunurlar. İlk ilişkiler Gürcistan temsilcisi ile birlikte, Azerbaycan'ın temsilcisi Mehmet Emin Resulzade, Türkistanlı Mustafa Çokay ve Kırımlı Cafer Seydahmet Bey arasında kurulur.

İlk görüşmelerin ardından bu temsilciler kendileri ile birlikte mülteci olan kendi halklarından kişilerle görüş alış verişinde bulunurlar. Neler yapılması gerektiği konusunda fikirler üretirler. İlk aldıkları karar, Paris'te Promethee teşkilatını kurmak olur. Ardından, Promethee adında bir dergi yayımlamaya başlarlar. Sonra Varşova Promethee Kulübü kurulur. Paris'teki teşkilat giderek genişleyerek Sovyetlerden ayrılmak isteyen bütün halk hareketlerini içine alır. Bunlar arasında İdil-Ural bölgesi insanları da vardır. Varşova'da kurulan kulüp Ayaz İshaki'yi de aralarında görmek ister. 1926 yılı son günlerinde bu daveti alan Ayaz İshaki, hazırlıklarını yapar ve 1927 sonbaharında Varşova'ya gelip yerleşir.

1927 yılının Saadet Hanım'ın yaşamında önemli bir yeri vardır. Bir yandan lise bitirme, o günkü söylenişi ile olgunluk imtihanlarına hazırlanması gerekiyordu, diğer yandan da geleceğini belirleyecek üniversiteyi seçmesi. Çok zeki iyi birikimli bir öğrenciydi. Yaşadıkları ona yaşıtlarının üzerinde bir olgunluk sağlamıştı. Neyi nasıl ve ne zaman yapacağına akılla, idealini birleştirerek bakıyordu. Öylesi yetişkinlikteki birçok gencin, çekilen bu denli maddi sıkıntılardan sonra, kendisine en çok maddi katkı sağlayacak bir mesleğe yönelmesi söz konusu iken, Saadet Hanım yine kendi rahatını bir tarafa bırakıp ideallerine hizmet edecek bir meslek seçiyordu. Söz konusu yaklaşımın içerisinde yalnızca idealini gerçekleştirmenin de ötesinde en iyisini nerede gerçekleştirebilirim düşüncesi de yatıyordu.

Düşüncelerine, görüşlerine başvuracağı güvendiği iki soydaşı vardı. Berlin Üniversitesi'nde doktoralarını tamamlamış iki soydaşı. Birinci Yakup Şinkeviç, ikincisi Reşit Rahmeti Arat. Önce onların düşüncelerini aldı, ardından üniversite sınavlarına tek tercihle başvurdu. 1927-1928 öğretim yılı onun hayata başlangıcının ilk yılıydı. Çok az sayıda öğrenci kabul eden Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nin Şark Dillerine bağlı Türkoloji bölümünün sınavlarını kazanmıştı. Saadet Hanım, doğup büyüdüğü Kazan bölgesinde Rus gimnazyumunu kazanan ilk Tatar kızı unvanına, bu kez Berlin Üniversitesi'nin sınavlarını kazanan ilk

Tatar kızı unvanını da eklemişti. 1927 yılı sonbaharında Varşova'ya yerleşen babası ile daha sık buluşmaları söz konuydu. İlk tatilleri 1928 yılbaşında oldu. Berlin'den Varşova'ya babasının yanına gitti ve 1928 yılını Ayaz İshaki, Ömer Tanrıkulu ve Saadet Hanım bir kahvede karşıladılar.

Hocası Profesör Willy Bang-Kaup'un Saadetchen'i

Saadet Hanım, fakülteye başladığında, ana dili Tatarca ile birçok Türk dillerinin yanı sıra, çok iyi derecede Almanca, Rusça ve özel eğitimle elde ettiği İngilizce ve Fransızca biliyordu. Dil açısından kolay kolay elde edilemeyecek bir donanıma sahipti. Aslında seçtiği bölümde okumuş diğer büyükleri de aynı donanımlara sahiptiler. Hocaları, Saadet Hanım'ın anlatımı ile "Bugüne değin yetişmiş en büyük Türkologlardan biri olan Alman bilgini Willy Bang-Kaup"tı. Bize sorarsanız Bang, en büyük Türkologlardan biri olduğu gibi, bilgilerinin yanısıra yüreğini, bir başka deyişle sevgisini de öğrencilerine aktarabilmiş bir gönül insanıydı. Kısacası, bir babaydı.

Bu düşüncemiz, sadece Saadet Hanım'ın onu anlatan bir yazısından kaynaklanmıyor. Onun birçok çalışmasında adı geçen öğrencisi Prof. Dr. Semih Tezcan'la yaptığımız görüşmede edindiğimiz izlenimlerden kaynaklanıyor. Semih Bey Bang'dan söz ederken "O benim büyük babam" diye söze başlıyor. Eskilerin deyişi ile silsile-i meratibi birer birer sıralıyor: "Ben onun öğrencilerinden Saadet Çagatay ve A. V. Gabain'in öğrencisi oldum. Ayrıca doktoramı gene Bang'ın öğrencilerinden Menges'in öğrencisi Doerfer'le yaptım." Bu yaklaşım bizi çok düşündürdü.

Bir de bunların dışında ülkemizin önemli dilcilerinden Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu var ki, onun bir davranışı bile bizlere çok şey anlatacak boyutta. Tahsin Banguoğlu Rusçuklu önemli bir ailenin çocuğu. Konuştuğu zaman ailesinin köklerine de hayli bağlı bir bilim adamı olduğunu görüyorsunuz. Gerek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, gerek Milli Eğitim Bakanlığı'nda önemli görevler yapmış, bilim adamı, bürokrat ve siyaset adamı. Doktorasını Bang'ın yanında yapması için Almanya'ya gönderiliyor. Bang'ın ömrü yetmeyince bir başkasının yanında doktorayı tamamlayıp yurda dönüyor. Döndüğünde soyadı kanunu yeni çıkmıştır. O da Türk diline böylesi hizmetleri olan Bang'ın adını Banguoğlu biçiminde soyadı olarak alıyor.

Alman Türkolog ve Bang'ın ilk öğrencilerinden olan A. von Gabain, dilimiz için çok önemli çalışmalardan biri olan *Alttürkische Grammatik* adlı kitabını "Yeri doldurulamaz, yardımsever, şefkatli hocam ve dostum W. Bang'ın aziz hatırasına" sözleriyle ona ithaf ediyor. Kitabın önsözüne yine ondan söz ederek başlıyor:

> Turfan'dan derlenen Uygur yazmaları koleksiyonu üzerinde uzun yıllar çalışmak imkânına sahip oldum. Türk dil bilimine ve bilhassa Uygurcaya yönelmemi, öbür dünyaya göçmüş olan sevgili hocam Wılhelm Bang Kaup'a borçluyum. Kendisinin tabiatında var olan sihirli teşviklerle dolu rahatlığı, fikirlerindeki zenginlik, bütün Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya yayılmış Türk dillerindeki tek tek olgular üzerindeki tasavvur edilmesi bile güç olan geniş bilgisi, yanında çalışmayı zevkli bir yaşantıya dönüştürüyordu. Ondan aldıklarımla kendi bulup çıkardıklarımın hangileri olduklarını birbirinden ayıramıyorum. Herhangi bir teori yapmayan, sadece tasvirci olan, derleyip toparlayıcı bu çalışmamı onun görüşlerine sunamamış olmam benim en büyük üzüntümdür.

A. von Gabain, bu çalışmasını 1941 yılında yayımlamıştı. Hocasının ölümünden yedi yıl sonra. Hani babasını ya da annesini erken kaybetmiş insanların zaman zaman dillerinden düşmeyen bir söz vardır: "Ne olurdu annem-babam yaşasaydılar da bu torunlarını görseydiler ya da benim neler yaptığımı görseydiler." benzeri bir yaklaşım. Kısacası yokluğunda eksikliğini hissettiği bir yakınını özlemle anan bir yaklaşım.

Bang'ın bir başka öğrencisi, Ordinaryüs Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, 1947 yılında yayımladığı *Kutadgu Bilig* adlı çalışmasının önsözünde, hocası Bang için benzer bir yaklaşım sergiler:

> *Kutadgu Bilig* neşrinin ilk hazırlıklarını idrak etmiş olan muhterem hocam Williy Bang-Kaup (1869–1934)'ın hatırasını burada sonsuz sevgi ve hürmetle anmak, benim için, içten gelen bir ihtiyaçtır. Türk milletine ve onun diline gönülden bağlı olan bu büyük âlim, kendi faaliyeti ile, bu sahada yalnız yeni bir devir açmak ve bu sahadaki çalışmalara yeni bir istikamet vermekle kalmamış, aynı zamanda mukayeseli Türk dil bilgisi mektebinin kurucusu olmuştur. Kendisini minnet ve şükranla yad ederken, gerek bu

saha mensuplarının ve gerek Türk milletinin samimi duygularına tercüman olduğuma inanıyorum.

Reşit Rahmeti Bey'in sözünü ettiği "mukayeseli Türk dil bilgisi" yöntemi ya da Saadet Hanım ve A. von Gabain'in deyişi ile "karşılaştırmalı Türk lehçeleri yöntemi" ilk kez Bang'ın uyguladığı bir yöntem. Türk dili araştırmalarında o güne değin pek görülmemiş bir yöntem. Yöntemi ilk uygulayanlar ise Germanistler. Kısacası ilk kez Batı dillerinde uygulanır bu yöntem. Oysa Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya yayılmış olan Türk dilleri için hem etkin hem de cazip bir çalışma biçimidir. Bang'ın lisans öğrenimi İngilizce ve Farsça üzerine idi. Kısacası, Belçika'daki Louvain Üniversitesinden bir Anglistik olarak mezun olur. Ne var ki, üniversite yıllarında bu öğrenimi sürdürürken ek olarak Prof. Charles de Harlez'den doğu dilleri derslerini de alır. Daha çok da Eski İran dilleri ve Mançu dili ile ilgilenir. Okulu bitirdikten sonra aynı üniversiteye öğretim üyesi olarak kabul edilir. Bang, başarılı bir öğrencidir.

Saadet Hanım, hocası Bang'ı ölümünün 40. yılında şöyle anlatır:

> Onu Türkolog yapan etmenlerin başında Orhun yazıtlarının bulunması ve bu yazıtlar üstüne bilim dünyasında yapılan gürültülü tartışmalar gelir. Bu yazıtların, gerek eski Asya tarihini, gerekse büyük göçebe imparatorluklarının toplum yapısını aydınlatma bakımından ne denli büyük önem taşıdıklarını bu genç bilim adamı, birçoklarından önce görebilmiş ve anlayabilmiştir. Çok iyi bir Shakeaspeare uzmanı olarak üniversitedeki Anglistik kürsüsü profesörlüğünü sürdürmekte olması ve İran dilleri üzerine geniş bilgisiyle Eski Farsça yazıtlar üzerine yayımlamakta olduğu çalışmalar onu yeni bir alana geçmekten alıkoymamış, kendisine bunlardan daha çekici gelen ve daha verimli olabileceğini umduğu bu işlenmemiş ve kimsesiz alanda çalışmayı yeğleyerek o zamana değin kazanmış olduğu dilcilik bilgilerini Türkçeye uygulamaya koyulmuştu. Kuşkusuz, daha önce öğrendiği ve araştırdığı diller ve edindiği yöntem bilgisi Türkçe üzerine araştırmalarında Bang'ın en büyük yardımcısı olmuş, bu yeni uğraşı alanında sağlam adımlarla ilerlemesini kolaylaştırmışlardır.

Saadet Hanım'ın Berlin'deki üniversite yaşamı 1927 yılı sonbaharından 1933 Şubat ayına dek sürer. Üniversitenin yeri Berlin merkeze çok yakındır.

Dört katlı 19. yüzyıl yapısı bir bina. O günlere ilişkin herhangi bir anısına ya da başkalarınca tutulmuş bir günlüğe rastlayamadık. Aynı maddi sıkıntılar sürmesine rağmen Saadet Hanım babası ile ilgili anlattıklarında da o günlerde yaşadıklarına pek yer vermez. Elimizde onun üniversite yıllarındaki yaşamından, satır aralarında da olsa söz eden bir tek yazı, hocası Bang'ın 40. ölüm yıldönümü nedeniyle, 1974 yılında *Türk Dili Dergisi*'nin 278. sayısında yayımlanan "Prof. Willy Bang-Kaup'u Anarken" adlı yazı. Biz de bu yazıdan yararlanarak o günleri anlatmaya çalışacağız.

Yazımızın başında da söylediğimiz gibi, Saadet Hanım, Hint-Avrupa dillerindeki karşılaştırmalı yöntemin, Türk dilleri için de gerekliliğini ilk fark edenin Bang olduğunu anlatır. Her dilin inceliklerle dolu olduğunu Türk dillerindeki incelikleri ilk keşfedenin Bang olduğunu söyler. Ardından "Bang'ın Türkoloji'nin temelini atan bilim adamı olduğunu söyler. Karşılaştırmalı Türk lehçeleri yöntemini kuran hocasına, onu yakından izleyenlerin "gelmiş geçmiş en büyük Türk dili araştırıcısı" damgasını vurmaktan kendilerini alamayacaklarını belirtir. Bu yargısını pekiştirecek şu cümleyi kurar: "Peki, Bang'ın bu büyük başarısını sağlayan, ona "en büyük Türk dili araştırıcısı" sıfatını kazandıran neydi? Bu soruya kısaca, onun bütün Türk lehçelerine yönelmiş olduğunu ve araştırdığı lehçeleri bütün incelikleriyle bilme tutkusu ile çalıştığını söyleyerek karşılık verebiliriz." der.

Saadet Hanım'a ilişkin yaptığımız araştırmalarda ilk kez kendi çalışma yöntemini de kapsayan bir anlatımda, böylesine iddialı bir cümleye rastladık. Bütün lehçeler bilinmeli ve hepsine eşit uzaklıkta aynı sevgiyle yaklaşılmalı yargısına. Bir annenin çocuklarına bakışı gibi bir yaklaşım. Bir düzine çocuğu da olsa anne hepsinin bebekliğini, büyümesini, serpilip gelişmesini aynı ölçülerde hatırlar. Birini diğerinden ayrı tutmaz. Sevgisi farklı olsa bile bunu belli etmemeye çalışır. Ona böylesi bir soru sorduğunuzda, on parmağın hangisini kesersen kes farklı acımaz diye cevaplar sorunuzu. Saadet Hanım da, hocasını anlatırken onun ilk kez ortaya çıkardığı bu yöntemi bir ömür boyu uyguladığını, doğru olanın da böylesi bir çalışma olduğunu anlatmaya çalışır aslında.

Yazdıklarından anladığımız kadarı ile Bang derslerde sürekli olarak Thomsen ve Radloff'dan söz eder. Birinin Köktürkçenin yazısını çözerek bu alana yaptığı katkılardan, diğerinin ise genellikle alan çalışması yaparak Türk lehçelerinden önemli bir malzemeyi bir araya toplamasından. Mançu dilini ve

Moğolcayı önceden iyi bildiği için Bang, Thomsen'in kimi yanlışlarını da düzeltmiş. Radloff'un sözlülüğünün ise baskı yanlışlarından kaynaklanan hatalarına Bang sürekli sinirlenirmiş. Radloff'un gerekli titizliği göstermemiş olmasına hep üzülürmüş. Saadet Hanım hocasının hemen hemen her derste sözünü ettiği, kimi kez insanî zaaflarına yenik düşüp kızdığı bu çalışmayı şöyle değerlendirir: "Şunu da belirtmek gerekir ki, bu malzeme bütün yanlışlarına karşılık değerini bugün de korumaktadır."

1927-1933 yılları arasında şekillenen bir geleceği aktarmanın kanımızca en etkin biçimi o günleri Saadet Hanım'ın kaleminden aktarmak. Bang'ın ölüm yıldönümü nedeniyle yazılan her satırda 1933 yılı sonrası, edinilmiş deneylerin, öğrenilmiş bilgilerin bir değerlendirilmesi var. Bu yazıda aktarılanlar, onun 41 yıl önceki gözlemlerine dayanıyor. Bu nedenle duygusallıktan çok aklın öne çıktığı bir dönemde yazılmış. Bu nedenle biz yazımızı ondan alıntılarla sürdüreceğiz:

> İşte çok geniş bir alan üzerine yayılmış olan eski ve yeni Türk lehçelerine ait malzeme W. Bang'ın kişiliğinde en büyük yoğurucusunu ve yorumcusunu bulmuştur. Dikkat edilirse, Bang kalın kalın kitaplar yazarak ortalığı kâğıt yığınlarıyla doldurmamıştır. Onun yazıları belirli konuları işler ve bunları dar bir çerçeve içinde alabildiğine derinleştirmeye çalışır. Onun bir sayfalık yazısını iyice okuyup anlamak için bazen saatler gerekirdi. Almancayı iyi bildiğim halde, öğrenciliğim sırasında kimi kez bütün bir günümü onun bir sayfalık yazısını okumak için harcadığım olmuştur.
>
> Bang pratik olarak Türkçeyi bilmez, konuşamazdı. Ancak, kendi zamanında da, şimdi de, bütün Türkçeyi (lehçeleriyle birlikte) onun kadar iyi bilen bir başkasının olmadığını söyleyebilirim. Kimi kez derslerde bana "siz Kazan lehçesinde şuna ne dersiniz?" diye sorduğunda benim verdiğim cevabı beğenmez "Hayır öyle değil, doğrusu şöyledir" diye düzeltirdi.
>
> Bang çok dikkatli, iyi bir hoca idi. Zaten öğrencileri de az olduğundan biz bir aile gibiydik. O hocalık taslamaz, kendisine aşırı, yapmacıklı bir saygı göstermemizi istemezdi. Kimi kez onun yanında kendisinden Bang diye adıyla söz ettiğimizde böyle konuşmamızı beğenir "Ne gereği var her zaman Herr Professor gibi unvanların" diye gülerdi... Biz Türk soyundan onun yanında doktora yapan

> üç kişiydik. İlk önce Yakup Bey Şinkeviç onu bulmuş ve yanında Rabguzi'nin söz dizimi üzerine bir doktora yapmıştı. Yakup Bey'in teşvikiyle Rahmeti Bey ve ben de gelmiştik. Böyle bir hoca bulduğumuz için pek sevinçliydik. Ben üçüncüleri ve en küçükleri olduğumdan "Saadetchen" idim. Ben geldiğimde Yakup Bey artık doktorasını bitirmiş, mezun olmuştu. Hocamız öğrencilerine bütün bildiklerini tam olarak vermeye çalışır, her zaman bizim emrimizde olurdu. Onunla tekellüfsüz, önceden bildirmeden görüşebilir, istediğimiz an odasına girip çıkabilirdik. Bazen, bu ancak birkaç kez oldu, ben gelmezsem ders yapmazdı, "Onun sizden daha çok ihtiyacı var, o daha küçük, dersi yapmayalım" dermiş. Bizden başka Türkçeyi yardımcı dal olarak seçmiş Alman öğrencileri de vardı. Onları da savıp benim gelme günümü beklerdi. Yabancılardan olan arkadaşlarımızdan A.V. Gabain, Karl Menges, Polanyalı Karayımlardan A. Zajaczkowski ve İsveçli Gunnar Jarring ve başkaları vardı.

Saadet Hanım, Bang'ın en büyük isteğinin Türkiye'den gelen öğrencileri yetiştirmek olduğunu anlatır. "Ben ve Reşit Rahmeti Bey onun düşüncelerinin temsilcileri olarak, birimiz İstanbul Üniversitesi'nde, diğerimizde Ankara Üniversitesi'nde O'nun bize öğrettiklerini aktarmaya çalıştık." der. Her ikisi de 40 yıla yakın bir süre Bang'dan öğrendiklerini yeniden gözden geçirip adeta teste tabi tutarlar. Bu süre içerisinde her iki öğrencisinin de, onu olumsuz yargılayan bir tek satırları bile yayımlanmaz. Bu olgu bizi yeniden günümüz Avrupa Türkoloji'sine taşıdı.

O günlerde öğretilenler içerisinde, Türk dillerine ya da Türk lehçelerinin herhangi birine farklı ve art niyetli bir yaklaşım sergilenmemiş ki bu sevgi ve saygı dolu duygular, azalmadan artarak devam etmiş. Günümüz Avrupa Türkoloji'sinde ise, Türk dilinin, Türk kültürünün sorunlarından, yeteneklerinden çok, bu dillerin konuşulduğu ülkelerin iç ve dış politikaları öne çıkar olmuş. Bir başka anlatımla, Anadolu ve Türk dili, Türk kültürü aktarılırken bunların kökenleri araştırılmadan kolaycı ya da art niyetli bir anlatımla anlatılanların kökenini Ermeni kültürüne veya başka kültürlere bağlama çabası öne çıkmış. Bu savımızı biraz açacak olursak bitki ve meyve adlarından ya da üç kıtaya yayılmış Türklerin bulunduğu bir çok ülkede oynanmasına karşın Anadolu'nun kuzeyinde oynanan bir çocuk oyunu Ermeni kültürüne mal edilmeye çalışılmış. İşte Saadet

Hanım'ı da, Reşit Rahmeti Bey'i de Bang'a bağlayan, onun, hiçbir zaman böylesi art niyetli bir davranış sergilememiş olması. Avrupa kültürünün yanı sıra İran'ı, Mançu'yu Moğol'u çok iyi bilen Bang, bunların hiçbirinin diğerine farklılığı ya da üstünlüğü olduğu yaklaşımında bulunmamış.

Bang'ın rahatsızlığı artarak devam etmektedir. 1931-32 ders yılı başında raporludur. Yarıyıl tatili yaklaşırken okula döner. Saadet Hanım'ın bir an önce lisans bitirme sınavlarını verip doktora programını bitirmesi gerekmektedir. O bu süreyi biraz daha uzatmaya niyetli olmasına rağmen Bang izin vermez. Bir an önce bitirme sınavlarına gireceksin diye dayatır. Saadet Hanım da çaresiz hocasını kıramaz, Şubat 1932'de bitirme sınavlarına girer. 18 Şubat 1932'de okulu bitirdiğini öğrenir öğrenmez doğru odasına koşup ilk müjdeyi hocası Bang'a verir. Bir süre sohbet ettikten sonra Bang Saadet Hanım'ın yüzünü öper gözleri yaşarır ve "artık seninle meslektaş olduk" der. Bang bütün öğrencilerine siz diye hitap ederken Saadet Hanım'a meslektaşlık payesi olarak "sen" diye hitap etmiştir.

O dönemlerde böylesi ihtisas kürsülerinde lisans dönemi içerisinde yüksek lisans ve doktora ders programları da birlikte götürülüyor. Bang, Saadet Hanım'dan bir an önce doktorasını yazıp getirmesini ister. O bir yandan babasının yayımladığı *Milli Yol Dergisi*'nde ona yardım ederken diğer yandan da doktorasını yazmaya uğraşıyordu. Bu arada kendileri gibi doğduğu büyüdüğü ve köklerini bıraktığı sevgili yurdundan ayrı yaşayan Tahir Şakir Bey evlenme teklifinde bulundu.

Profesör Tahir Çağatay ile Evlilik

Çok zeki ve bütün olayları kısa bir sürede enine boyuna düşünme yetisine sahip olan Saadet Hanım Tahir Bey'in bu teklifini kabul eder.

27 Ekim 1932 günü evlenirler. Elimizde eşinin ölümünden sonra Saadet Hanım'ın yazdığı, *Türk Kültürü Dergisi*'nin 261. sayısında ve *Emel Dergisi*'nin 141-145. sayısında yayımlanan iki yazıdan yararlanarak Tahir Bey'i anlatmaya çalışacağız. Tahir Bey, 1902 Taşkent doğumlu. O günlerdeki tanımlaması ile Türkistan'dan. Önemli bir ailenin çocuğu. Taşkent'te ailenin adını taşıyan bir mahalle var. Razıkbay Hacı. Mahallenin camisini de dede Hacı Razıkbay yaptırmış. Baba Şakir Razıkbay 1864'te Ruslar Türkistan'ı işgal ettiklerinde 5-6 yaşlarında bir çocuk. 1917 ihtilalinde ise şehrin önde gelen tüccarlarından.

1917 ihtilalinin ardından yaşanan karmaşa aileye çok şeyini kaybettirir. Tahir Bey'in annesi Hamrah Hanım, 1927'de ölünce Şakir Bey ülkeyi terk eder. Afganistan'da önceden kaçmış olan kızı Mahbube Hanım ve damadı Şeref Kari ile buluşur. Kızı ile birlikte 1935 yılında hacca giderler. Hac dönüşü 1936'da İstanbul'a gelip yerleşirler. 1950'de ölünceye kadar burada yaşar.

Tahir Bey ilköğrenimine mahalle mektebinde başlamış. Ardından Münevver Kari'nin kurduğu Usul-i Cedit mektebine devam etmiş ve bu arada Taşkent'te kurulmuş olan Rus-Özbek okulunda da okumuş. Bir ara İdil-Ural bölgesinde, Ufa'da, Âliye Medresesi'nde de bir yıl okumuş ve Bakü öğretmen okulundan mezun olmuş. 1921'de okulu bitiren Tahir Şakirzade, yeniden ailesinin yaşadığı Taşkent'te döner. 1922 yılında Türkistan'dan Almanya'ya yüksek öğrenim görmeleri için gönderilen öğrencilerle birlikte, eskilerin anlatımı ile kendi hesabına Berlin'e gider. 1923 yılında da Güney Almanya'daki Heidelberg Üniversitesi'ne kaydını yaptırır. Burada felsefe, sosyoloji ve ekonomi dersleri alarak 1930 yılına dek eğitimini sürdürür. 1930 yılında "Göçebe Hayat Ekonomisinin Ana Hatları" adlı tezi ile sosyoloji doktoru olarak okulu bitirir.

Tahir Bey, doktorasını bitirip diplomasını alınca 1931 yılında Berlin'e gelir. Burada bir yandan Türkistan Milli Birliği için çalışırken diğer yandan da Saadet Hanım'a evlenme teklifinde bulunur. Sadelik ve içtenlik dolu bu birliktelik, Tahir Bey'in 27 Haziran 1984'te vefatına kadar sürdürülür.

Dikkatli bakınca ilginç bir kader sarmalı ile karşı karşıya kalıyor insan. Saadet Hanım 1907'de Kazan'da, Tahir Bey 1902'de Taşkent'te doğuyor. Her ikisinin de toprakları aynı işgalcilerin istilasına uğruyor. Her ikisinin de aileleri bu istilaya yapabildikleri kadar karşı duruyor. Her ikisi de öğrenimlerini ailelerinden uzakta sürdürmek zorunda kalıyorlar. Üstelik yaklaşık aynı tarihlerde aynı kentlerde yaşayarak. Biri Kazan'da gimnazyumda okurken diğeri en yakın kent Ufa'da öğrenim görüyor. 1921'de Tahir Bey Baku'de öğretmen okulunu bitirince Taşkent'e dönüyor. Aynı yıl o günlerde Saadet Hanım'da Taşkent'te. Her ikisi de 1922 yılı sonunda Almanya'ya gitmek için ülkelerini terk ediyor. Aynı günlerde Almanya'nın Berlin şehrine geliyorlar. Bu ülkede eğitimlerini bitirince evlenip 52 yıl birlikte yaşıyorlar. Bu birliktelik, Tahir Bey'in 1984'te ölümü ile sonlanıyor. Saadet Hanım ise, 1989'da Tahir Beyle olan beş yıllık yaş farkını bitirdikten sonra onunla buluşacağı yeni bir birlikteliğe doğru yola çıkıyor.

Biz yeniden Berlin'e dönelim. Saadet Hanım lisans diplomasını aldıktan 14 ay sonra, hocası Bang'ın ölümünden 10 ay önce, 13 Aralık 1933'te tezini bitirip doktor unvanını alır. Hocasının da, Saadet Hanımın da tek istekleri onun aynı bölüme asistan olarak alınmasıdır. Kadro sorunu vardır. Üniversite bölümün ısrarlı isteklerine rağmen kadro vermez. Bu haberi yardımcı ders olarak aldığı Slavistik bölüm başkanı, Profesör Dr. Max Vasmer duyunca, hemen Saadet Hanım'a kendi kürsüsünde boş bulunan asistanlık kadrosunu teklif eder. Profesör Max Vasmer uluslararası nitelikli önemli bir Slavisttir. Onun hazırladığı *Rusçanın Etimolojik Sözlüğü* 1950-1958 yılları arasında Heidelberg'de üç cilt olarak yayımlandı. Genişletilmiş Rusça çevirisi ise, 1986'da Moskova'da dört cilt yayımlanır. Bu sözlük bugün bile kullanılmakta. Saadet Hanım böylesi önemli bir bilim adamının asistanlık t eklifini, zor koşullarına rağmen kabul etmez. "Benim tek idealim Türkolog olmak, bu isteğimi elde edinceye dek çalışacağım." der ve böylesi önemli bir imkânı geri çevirir.

Doktoradan sonra Berlin'de dolu dolu yaşanan bir altı yıl. Bu yıllara ilişkin anılardan bize kalanlar, Prof. Dr. Ahmet Temir'in yazdığı, 60 Yıl Almanya – (1936-1996) *Bir yabancının gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar* adlı kitapta toplanmakta. Ahmet Temir, Saadet Hanım'la aynı bölgeden, Kazan'dan. 1936'da Türkoloji okumak için Berlin'e gidiyor. Kopuk kopuk da olsa birçok anı, birçok bilgi aktarıyor bizlere. Kitabının kimi yerlerinde Ayaz İshaki'nin Saadet Hanım'ın ve Tahir Bey'in isimleri de geçiyor. Onlara ilişkin küçük değinmelerde bulunuyor. Ancak bu anlatımların, aktarılan bu anıların ne kadar doğru hatırlandığı konusu bizde kuşku uyandırdı. Söz konusu kişilerin hiçbirine, bunlar ne kadar doğru, ne kadar yanlış diye soramadığımız ve böylesi bir soruya da çokça ihtiyaç duyduğumuz için o anılardan alıntı yapmayı doğru bulmuyoruz.

Ayaz İshaki, 1927 yılında Türkiye'den ayrılınca Varşova'ya yerleşir. Daha doğru bir anlatımla bir ayağı sevgili kızının bulunduğu kent olan, Berlin'dedir, bir ayağı Varşova'da. Berlin'e her gelişinde kızının yanısıra orada okuyan Tatar gençlerle de görüşür. En önemli işlerinden biri de *Milli Yol Dergisi*'nin çıkarılmasıdır. O bölgede Arap harfli matbaa yalnızca Berlin'de vardır. Ayaz İshaki, on bir yıl süre ile, 1928-1939 arası *Milli Yol Dergisi*'nin yayımlar. Bu dergi, İdil-Ural insanlarının on bir ciltlik *Milli Mücadele Tarihi ve Milli Ansiklopedisi* olarak dünya basın hayatında bugün bile önemini korumaktadır.

Ayaz İshaki, Saadet Hanım'ın doktorasını bitirdikten sonra, derginin yayın işlerini kızı ve damadına bırakıp kısmen de olsa rahatlayınca, Uzak-Doğu gezile-

rine başlar. Çin, Mançurya, Japonya ve Kore'de bulunan İdil-Ural bölgesinden göç etmiş insanları ziyaret eder. Onların bir tek merkezde birleşmelerini sağlar. Mançurya'nın Mukden şehrinde haftalık *Milli Bayrak* gazetesini çıkarmaya başlar. Bu gazete yayınını 1945 yılına kadar aralıksız sürdürür. *Milli Yol Dergisi*'nin yükünü kızı Saadet Hanım ve damadı Tahir Bey'e aktarınca, Ayaz İshaki, Finlandiya, Litvanya ve Estonya'da bulunan ildeşlerine daha çok zaman ayırabilir.

Saadet Hanım, 1933 yılında, *Türk Lehçelerinde İsimlerden Fül Yapılması-Denominale Verbbildungen in den Türksprachen* adlı doktora tezinin Roma'da yayımlanmasını sağlar. Ardından *Çorabatır Destanı*'nı Almancaya çevirir ve 1935'de Krakow'da yayımlar. 1936'da Kazakçadan çevirdiği iki metin Almanca olarak yayımlanır.

Onun üniversite ve lise yılları Almanya'nın yenik çıktığı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ekonomik bunalımların yaşandığı yıllardı. Yönetimdeki istikrarsızlık günlük hayata hayli fazla yansıyordu. Kimi kez enflasyonun getirdiği kazanımlarla geçimlerine katkı sağlanmakla birlikte, genel olarak darlık ve yoksulluk hakimdi. 1932 yılı sonlarında seçimlerden tek parti galip çıkamayınca, Türklerin de iyi tanıdığı Franz von Papen'in partisi ile Hitler'in Nasyonal Sosyalist Partisi koalisyon kurmak zorunda kaldı. Başbakan Hitler olmuştu.

1932 yılında başlayan bu serüven Alman halkını büyük bir savaşın içine atan ilk girişim oldu. Savaşın başladığı 1 Eylül 1939'a kadar, iç ve dış politikada ilginç gelişmeler yaşandı. Önce ekonomide ve imarda büyük gelişmeler yaşanır. Yollar, parklar yapılır. Kapalı fabrikalar yeniden üretime geçirilir. Bu arada Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya ile olan sorunlar uluslararası görüşmelere taşınır. Çekoslovakya'nın ikiye bölünmesi söz konusudur. Çek ve Slovakya diye. Çek bölümünde yaşayan Almanların bulunduğu topraklar Almanya'ya katıldı. 1936 yılında Versaille anlaşması şartlarının çiğnenmesi ile başlayan silahlanma yarışı, 1938'de Çekoslovakya'nın işgal edilebilmesi için haklı nedenler arama çabaları, İkinci Dünya Savaşı'nın habercileriydi.

Oysa, İngiliz ve Fransızlar artık Hitler'e inanmıyorlardı. Polonya'ya karşı silah kullanılırsa bu olayın savaşın başlamasına neden olacağını yüksek sesle dile getirmişlerdi. 1 Eylül 1939 günü toplanan Reichstag'da Hitler onbaşı kıyafeti ile kürsüye çıkmış, Alman ordularının o günün erken saatlerinde harekete geçtiğini ilan ediyordu. Ardından da kendisini Başkomutan ilan etti.

"1 Eylül 1939'da, Pazar günü şafak sökerken, Almanlar Lehistan'a karşı savaş açtılar. Bu defteri o gün almış ve savaşın gündeliğini yazmaya başlamıştım. Hükümet 6 Eylül'de "Varşova'da tehlike var" diyerek, biz, Promethee büyüklerini Varşova'dan uzaklaştırma kararı aldı. 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece saat 1.20'de otomobillere binerek yola çıktık. Nereye gideceğimizi bilmiyorduk. Bize, Varşova'da tehlike sona erinceye kadar sakin büyük bir çiftlikte korunacağımızı söylemişlerdi." *Emel Dergisi*, 141-145 sayılarında 1984'de yayımlanan bu günlük, Ayaz İshaki'nin günlüğü. Yaklaşık yirmi günü kapsıyor. 26 Eylül 1939'da grubun İstanbul'a gelişi ile sonlanıyor.

DTCF'de

1939 yılı Aralık ayının ilk günlerinde Saadet Hanım ve Tahir Bey Türkiye'ye gelmek için Berlin'den ayrılırlar. Savaşın ilk aylarıdır. Taşıyabildikleri kadar kişisel eşyalarından başka hiçbir şey almadan yola çıkarlar. Önceki ilişkilerine bağlı olarak doğrudan Ankara'ya gelirler. Her ikisinin de tek derdi bir an önce iş bulup çalışmaktır. Tahir Bey Ziraat Bakanlığı'nda bir müşavirlik kadrosuna atanır. Saadet Hanım, ise 15 Aralık 1939 günü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Bölümü'ne asistan olmak için başvurur.

"Kazan Türklerinden ve Türk teb'asındanım. ... Diplomamı ve "Denominale Verbbildungen in den Türksprachen" isimli matbu doktora tezimi birlikte takdim ediyorum. Fakültenizde Türkoloji asistanlığına talibim." Bu dilekçe tam dört buçuk ay sonra cevaplandırılır. "Fakültemiz Türkoloji bölümü kütüphanesinde münhal bulunan 85 lira maaşlı memur vekilliğine tayininiz yapılmıştır." diye. Saadet Hanım, 4 Nisan 1940 tarihinde 85 lira maaşlı memur vekili olarak göreve başlar. Fakülte henüz ilk mezunlarını vermiştir. Fakülteye ilk kaydını yaptıranlardan bir bölümü, devlet bursu ile doktora öğrenimlerini tamamlayıp hoca olarak dönsünler diye Almanya'ya gönderilmişlerdir. Fakültenin ya da Bakanlığın hiçbir katkısını almadan doktorasını tamamlayıp dönen Saadet Hanım ise, kütüphaneye vekil memur olarak atanmıştır.

Tahir Bey ve Saadet Hanım okula yakın Bulvar üzerinde bir ev tutarlar. Evin içini döşeyecek hiçbir eşyaları yoktur. Yenilerini alacak paraları da. Bu durumda ilk yardıma koşan Tahsin Banguoğlu Bey olur. Evlerindeki eşyanın bir bölümünü Saadet Hanım'lara aktarırlar. Saadet Hanım zor günlerinde kendilerine gösterilen bu ilgiyi hiç unutmaz, yakınlarına sürekli anlatırmış.

1941 yılı Mayıs ayında Tahir Bey askere alınır. Saadet Hanım hem ev işlerini hem de okuldaki işleri yürütmek zorundadır. Kıtlığın, yokluğun getirdiği sıkıntıların yanı sıra bir de kazançları yarıya düşmüştür. 13 Mayıs 1941 günü Dekanlığa bir dilekçe verir.15 gün izin ister. "Eşim askerde, hem ev işleri hem de çalışmayı birlikte götürebilmem için bir düzenleme yapmaya ihtiyaç duyuyorum" diye. Dilekçenin altına "Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü mümessili" Tahsin Banguoğlu bir not düşer: "Enstitümüz için satın alınan 6600 cilt kitabın fişlenmesi ve tesellüm işine başlanmıştır. Kütüphane memurunun bu işte çalışması icap ediyor. Kendisine iki günden fazla izin verilmesinin işimizi aksatacağını saygılarımla arz ederim." Çok basit gibi görünen bu olay, aslında Saadet Hanım'ın nasıl bir karakter ve azim sahibi olduğunu göstermeye yetecek boyutta. Yasal hakkı olan bir izni alırken idarenin tutum ve davranışlarını etkileyecek hiçbir eylemde bulunmuyor. Ne önceden gidip kendisine acındırıyor, ne de sonrasında bir yakınmada bulunuyor.

Memur vekilliği yedi ay yirmi altı gün sonra, asil memurluğa döner. İki yıl üç ay yirmi iki gün de kütüphanede memur olarak çalışır. Saadet Hanım, kütüphane memurluğu sırasında boş durmaz, doçentlik habilitasyon tezini hazırlar. 26 Aralık 1941 tarihinde fakülte dekanlığına "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları" adlı çalışmasını takdim eder. "Gereken işlerin yapılmasını arz eder." Hazırlanan bu çalışma fakülte dekanı Şevket Aziz Kansu'nun imzasıyla fakülte profesörlerinden Abdülkadir İnan ve Râsonyi'den oluşan bir kurula havale edilir.

Bu kurul üyelerinden Şark Lehçeleri Profesörü Abdülkadir İnan, 30 Ocak 1942 tarihli yazısı ile çalışma hakkındaki olumlu görüşlerini fakülte dekanlığına iletir. 34 gün sonra uygunluk raporu idareye gönderilmiştir. 74 gün sonra 10 Mart 1942'de Râsonyi'nin olumlu raporu dekanlığa gider. Bu raporlardan yaklaşık bir yıl sonra, 3 Şubat 1943'te bu iki üye Saadet Hanım'dan tezin şifahî savunmasını dinler.

Doçentlik tezinin dekanlığa teslimiden yetmiş dört gün sonra olumlu raporların verilmesine karşın bir yıllık bu gecikmenin nedeni pek anlaşılır gibi değil. Kurulan komisyon gerek rapor aşamasında gerekse sözlü savunmada gerekli yazışmaları geciktirmeden yaparlar. Savunmanın yapıldığı tarih olan 3 Şubat 1943'de sonuç dekanlığa iletilir. Bu tarihten bir ay sonra 4 Mart Perşembe günü, aynı heyet, Saadet Hanım'ın verdiği "Uygur Yazı Dili" konulu ders takririni dinler ve başarılı olduğuna ilişkin yazıyı bekletmeden dekanlığa iletir.

Dekanlık, 8 Martta Milli Eğitim Bakanlığı'na atamanın yapılması için Profesör Şevket Aziz Kansu imzası ile yazıyı gönderir. 17 Mart 1943'te atama imzadan çıkıp fakülteye iletilir. 22 Mart 1943 günü bu karar tebellüğ ettirilir ve Saadet Hanım doçent olarak fakülte öğretim üyesi kadrosuna atanmıştır artık.

Bu yıllar, Türkiye içinde kıtlık yıllarıdır. İkinci Dünya savaşına girmemize rağmen, birçok temel gıda ve kullanım malzemesi karneyle satılmaktadır. O günleri anlatan edebiyatımızdaki tüm eserlere bir göz atacak olursak bu detayları görebiliriz. Belki de detay demekle hata yapıyoruz, bu olgular temel konu biçimine dönüşmüşler. Ekmeğin, şekerin, amerikan bezinin karneyle satılmasını uzun uzun anlatırlar. İşte böylesi söylemlere neden olan o günleri çok zor koşullarda yaşayan Saadet Hanım, ne yakın çevresine anlattıklarında, ne de, yazdığı yazılarda bu koşulları dile getirmez. Bizce böyle davranmasının temel nedeni, önceki yıllarda yaşamış olduğu zor koşulların bunlardan hiç etkilenmemesini sağlamış olması. Benzer davranışları Ayaz İshaki'de de görebiliriz.

Saadet Hanım doçent olarak göreve başladıktan beş yıl sonra kendi imkânları ile Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde tetkiklerde bulunmak üzere izin ister. Gideceği ülkeler, İngiltere ve İsviçre. Bu istek Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Necmettin Halil Onan tarafından olumlu bulunur. Gezi yaz aylarında başlayacağından yalnızca bir sömestr ders veremeyecektir. Ne var ki, Saadet Hanım Londra'da hastalanır. Uzun bir tedaviden sonra tekrar derslerine dönebilir.

Bu seyahatinden önce 1948 yılı 23 Şubatında Ayaz İshaki'nin 70. yaş gününü kutlarlar. Ayaz Bey İstanbul'da oturuyor, Saadet Hanım Ankara'da. Önceki yıllarla bir benzerlik içeren yaşama biçimi. Saadet Hanım'ın lise ve üniversite yıllarında da baba kız aynı şehirde değiller. Biri Varşova'da, diğeri Berlin'de. Ayaz İshaki, İstanbul'da Beyoğlu Caddesi'ne yakın küçük bir evde oturmaktadır. Bir bekâr evi. Bu nedenle kutlamaya pek fazla kişi çağıramazlar. Gelenler Musa Carullah Big, Sadri Maksudi Bey, Kafkasyalı Sait Şamil ve Bilal Yanıkoğlu. Saadet Hanım bu olayı şöyle anlatır:

> Ben de bu "Ulu Gün" için mütevazı bir beliş (Kazan lehçesinde börek adı) yaptım. Oturduğumuz evde fırın yoktu. Ben onu bizden bir hayli uzak olan, Beyoğlu caddesinden geçip, Balık Pazarında bulunan bir fırına götürüp pişirtip getirdim. Ne ise bu "Ulu

Gün" şerefine bir bekârın kap-kacaksız evinde yapılmış kıymetli bir beliş'di. Manevi değeri bütün zahmetlere bedel olabilirdi.

Ne yazık ki, beliş yaş günü sahibinin talihine uğramış, üstü yanmış, altı cıvık kalmıştı. Ben buna çok üzüldüm, zaten dışarıda ekmek fırınında pişen belişten ne ümit edilirdi. Ayaz buna hiç önem vermediği gibi beni de avuttu. Kızım dedi "ne üzülüyorsun, geçen sefer pişirttiğimiz belişin üstü pişmemiş altı yanmıştı, bu sefer de onun tam tersi olmuş, ne olacak bunun ikisini birleştirince tam bir beliş çıkar." dedi, ben de bu mükemmel benzetmeden çok hoşlandım, kahkaha ile gülmeye başladım.

Saadet Hanım'ın hayatında geleneksel yapı hep önem taşımıştır. Yakınları ile, sevdikleri ile, dostları ile birlikte olduğu toplantılardan söz ederken hep mahalli yemeklerin yapıldığını yazar. Ya da çevresindeki dostlarından dinlediğimiz kadarı ile evinde düzenlediği aile toplantılarında bu tür yemekleri pişirir. Geleneksel yapıya ne denli önem verdiğine ilişkin, bir başka anıyı da Prof. Dr. Semih Tezcan'ın eşi Doç. Dr. Nuran Tezcan'dan dinlemiştik. Semih Bey Saadet Hanım'ın evladı gibi gördüğü, öğrencisi, asistanı. 12 Mayıs 1974'te Semih Bey ile Nuran Hanım'ın nişan yüzüklerini o takar. O gün Nuran Hanım hocanın özel bir insan olduğunu fark eder. Tören bitinceye dek bir kayınvalide edası ile seramoniyi idare eder.

Sonra evlenirler ve yaz tatillerini Saadet Hanımların Erdek'teki yazlıklarında geçirirler. İlk sene tatile gittiklerinde onları sıcak yeni fırından çıkmış beliş ile karşılar. Çok beğenirler bu böreği, nasıl yapıldığını sorar Nuran Hanım. Saadet Hanım da bütün detayı ile anlatır. Ertesi yıl yaz tatilleri de benzer bir biçimde başlar. Ancak, bu kez beliş yapma sırası Nuran Hanım'dadır. Bir hata yapmamak için yeniden beliş tarifini Saadet Hanım'dan sorunca, Saadet Hanım, bir kayınvalide edası ile "madem yapmayacaksın, niçin bir daha tarif edeyim" diye cevap verir.

Semih Tezcan hemen hemen tüm öğrencilerinde olduğu gibi yalnızca öğrencisi ya da asistanı değildir Saadet Hanım'ın. Evladı gibi görür hoca onları. Bu davranış biçimini okuldaki tüm genç öğretim elemanları yakından yaşamışlardır. Doğan Aksan, Mustafa Canpolat, Selahattin Olcay ve Hamza Zülfikar böylesi nice anılara sahipler. Semih Bey 2001 de yayımlanan *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar* adlı kitabını Saadet Hanım'a ithaf eder. Kitabın ilk sayfasında: "Yürekli, erdemli, bilge insan Hocam Saadet Çağatay'ın anısına" sözleri yer alır.

Saadet Hanım'ın da böylesi kadirbilirliklerinden söz etmiştik yazımızın önceki bölümlerinde. Ne var ki, Saadet Hanım'ın bir başka özelliği daha var. Kolay kolay her bilim insanında görülmeyen bir özelliği. Birlikte okuduğu veya ondan önce W. Bang'ın öğrencisi olan tüm meslektaşlarının çalışmalarını yakından takip eder. Onların yayınlarının belki de ilk okuyucusu Saadet Hanım olur. Onları yalnızca okumakla kalmaz onlar hakkında hayli kapsamlı tanıtım yazıları yazar. Hiçbir kompleks taşımayan ancak kendine, bilimine güvenen insanların yazabileceği yazılardır bunlar. Okuduğu değerlendirdiği bu çalışmalardan bütün Türkoloji alanının haberdar olmasını ister.

1949 yılı sonlarında Ankara'ya döner dönmez ilk işi, üzerinde uzun zamandır çalıştığı *Türk Lehçeleri Örnekleri* adlı kitabının yayımlanması konusunda çalışmalarını hızlandırır. Bu, Türkiye'de yayımlayacağı ilk kapsamlı çalışmadır. 1927-1928 ders yılında üniversiteye başladığı ilk günlerden beri Türkiye'de eksikliğini bildiği bir alana kendisini yoğunlaştırmıştır. Öğrencilerin Türk lehçeleri konusunda kolayca kullanabilecekleri bir kitapları yoktur. Dersler elle ya da teksirle çoğaltılmış metinler üzerinden yürütülmektedir. Oysa, hocası Bang'dan öğrendiği karşılaştırmalı Türk lehçeleri yöntemini, böylesine dağınık ve kıt olanaklarla anlatmak hayli zor olduğundan ilk iş olarak bu yöntemin bütünlük arz edecek bir biçimde uygulanması gerekmektedir.

Kitabın ilk cildi, o güne değin okunmuş ilk yazılı kaynakların bulunduğu 8. yüzyıldan başlar, 18. yüzyılın sonuna dek uzanır. Metinler hayli titiz seçilmiştir. Her konu için bibliyografyalar Türkoloji eğitimine yeni başlayan bir öğrencinin gereksiniminin hayli üstündedir. Bir de çalışmaya o yıllardaki baskı tekniklerini, bir başka anlatımla matbaa olanaklarını ekleyince iğneyle kazılan birer kuyuya dönüşür, her bölüm, hatta her sayfa, bu konuda yaşanan güçlükleri Saadet Hanım birinci baskının giriş bölümünde çok güzel anlatır. Bu koşullarda böylesi bir birikimden sonra yapılan çalışma, bize, Hocanın bir kez daha kendi egolarını bir kenara itip özveri dolu bir davranışla öğrencilerime ne verebilirim şeklindeki bir kaygıyı sergiliyor. Hiçbir eyleminde kendisini öne çıkarmayı asla istemeyen Saadet Hanım bu çalışmasında da böyle davranır. 1950 yılında kitap son derece başarılı bir biçimde yayımlanır. Bilebildiğimiz kadarı ile o günden günümüze Türkoloji eğitiminin yapıldığı her üniversitede Türk Lehçeleri dersinde okutulan tek kitap olur.

Berlin Üniversitesi'nde Türkoloji'nin en üst düzeylerde okutulduğu bir dönemin eğitiminden sonra, altı yıl İdil-Ural bölgesi sorunları ve kültürüne ilişkin

yoğunlaşmış bir çalışmadan sonra, üç yıla yakın bir süre kütüphane memuru olarak çalışan Saadet Hanım bambaşka bir yönelim içerisinde olabilirdi. Bütün birikimini tek bir lehçe ya da tek bir esere hatta İdil-Ural bölgesi sorunlarına yönlendirebilirdi. O günlerin Türkiye'sinde dış Türkler diye adlandırdığımız bir grubun, örneğin Tatarların çok hoşuna gidebilecek çalışmalar yapabilirdi. Yapmamış. Özellikle hiçbir lehçeye farklı bir mesafede yaklaşmayıp günümüze de örnek olabilecek bir biçimde tümünü kucaklamanın kaygısını yaşamış.

Saadet Hanım, *Türk Lehçeleri Örnekleri* kitabının ardından bilimsel çalışmalarını ara vermeden sürdürür. Profesörlüğe hazırlanır. Gerekli başvurularını yapar ve sıra dekanlığın kararındadır . Dekanlık iki jüri oluşturur. ilki dil sınavı içindir. Jüride, Prof. Gatenby, Prof. Sedat Alp ve Prof. M. Şenyürek, Saadet Hanım'ı İngilizceden sınav yapmak için görevlendirilir. Komisyon 22 Mart 1952 günü saat 10'da 206 no'lu dersanede toplanır. Adayın konusuna uygun iki metin seçerler. Birinci metnin Türkçeden İngilizceye, ikinci metnin İngilizceden Türkçeye çevrilmesi istenir. Sınav biter bitmez metinler değerlendirilir ve Saadet Hanım'ın başarılı olduğu dekanlığa aynı gün bildirilir. Aslında göreve başladığı sırada verdiği ilk belgelerde, Rusçayı Rus gimnazyumunda okuduğu dönemde öğrendiği, lise ve üniversite eğitimini de Almanya'da Almanca olarak yaptığı yazılıdır. Ayrıca, bu eğitimleri sırasında İngilizce ve Fransızca bildiği de kayıtlıdır. Hatta Almanca bilgisi konusunda yakın çevresinin tanık olduğu birçok ilginç olay da vardır. Ankara'daki Alman Kültür Merkezi'nin düzenlediği bir kültürel etkinlikte yapmış olduğu bir konuşmadan sonra, Alman Büyükelçisi kürsüye çıkıp "Ankara'da dilimizi böylesine konuşan bir bilim insanı olduğu için kendimi çok şanslı hissediyorum." demiştir.

25 Mart 1952'de de bilimsel yeterlik komisyonu kurulur. Komisyon 7 Nisan 1952'de ilk toplantısını Necati Lugal başkanlığında yapar. Üyeleri Prof. Reşit Rahmeti Arat, Prof. Ahmet Caferoğlu, Prof. Dr. Osman Turan, Prof. Dr. Necip Üçok. Sunulan eserler teker teker incelenip, haklarında olumlu rapor yazılıp dekanlığa gönderilir. 16 Mart 1953 tarihinde üçlü kararname ile profesörlüğe atanır. 27 Mart 1953 günü profesör olarak göreve başladığı, bölümden dekanlığa bildirilir.

Saadet Hanım profesörlüğe atandıktan sonra biraz olsun rahatlaması söz konusu olduğu günlerde, bu kez de, babasının rahatsızlığı ortaya çıkar. Ayaz Bey, 1954 yılı ilkbaharında Ankara'ya gelir. Saadet Hanım ve Tahir Bey ona son günlerini huzur içinde geçirebilmesi için ellerinden gelen çabayı gösterirler.

Saadet Hanım, Ayaz İshaki'nin 100. doğum yıldönümü nedeniyle yayımladığı kitapta "Babam Ayaz İshaki'nin Son Günleri" başlıklı yazısına şöyle başlar: "Rahmetli babam hayatının hiçbir safhasında hastalık vehmiyle dolaşmadığı gibi, son hastalığında da gayet erkekçe iradeli, hatta örnek olabilecek kadar sabırlı ve azimliydi. Bir sene kadar süren hastalığına rağmen, kendisini ayaktan eden ağır hastalığı ancak üç gün sürdü." Bu girişten sonra, Ayaz Bey'in Ankara'da geçirdiği son günlerini detaylı bir biçimde anlatır. En küçük ayrıntıyı bile gözden kaçırmayan detayları içerir bu yazı. Bu son günlerde, baba kız sürekli olarak birbirlerine geçmişten anılar aktarır. Babaannesinden, dedesinden, halalarından söz ederler. Özellikle Ayaz Bey kız kardeşlerini iyi okutamadığı için üzülür. Saadet Hanım aynı kitapta bir başka yazısında da dedesi ve babaannesinin ölümlerine değinir. Dedesinin ölümünü şöyle anlatır:

> Cenazesi çok muhteşem olmuştur, eski usul ile koşucu ulak atlarla, 1-2 saatin içinde bütün İdil Boyu'na ölüm haberi ulaştırılmış ve cenaze merasimine davetler gönderilmiştir. Haberi alabilen birkaç yüz imam gelebilmiş, geceleri uzun yollarda kalıp geç kalanlar da, kabrinde Kuran okumakla yetinerek gitmişlerdir. Belki de İdil Boyu köylerinin en muhteşem cenaze merasimi, 1919 Haziran'ında İlac Hazret'in cenazesi olmuştur. Bu anlatımından sonra bir not düşer Saadet Hanım. Notta kendisi, teyzesinin kızının düğününe götürüldüğü için bu olayı yaşamamış, çevresindekilerin anlattıklarını aktarmıştır. Ardında notu şu cümle ile bitirir: Hayatımın ağır günlerinde, bu iki kişinin, büyükbaba ve büyükannemin ölümlerini görmediğime şükretmişimdir, onların aziz hatıraları bende ebedi olarak daima ayakta ve hayatta, her zaman bana doğru yolu gösteren mukaddes ışık gibi canlı kalmışlardır.

Bu cümleler, Saadet Hanım'ın yetişme ortamından ne denli etkilendiğini gösteren cümlelerdir. O, bütün yaşamı boyunca edindiği geleneksel kültürle Batı düşünce biçimini sentezlemeyi başarmıştır. Yazdığı hemen hemen tüm biyografik yazılarda anlattığı kişinin aile yaşamını irdelemeye çalışır. Edindiği bilgiler ve kendi gözlemleri bir biçimde yazıda yer alır. Olumlu görüşleri açık açık aktarırken, olumsuz düşüncelerini ise altını çizmeden hatta hiç yazıya dökmeden bi· biçimde aktarır. Onun bu usta ve zekice anlatımı, alınması gereken dersler: doludur. Aslında daha önce de belirttiğimiz gibi Saadet Hanım'ın genetiğinden gelen politik ve edebi üslubunun bir kez daha altı çizilmelidir. Söz, üsluptan

açılmışken Saadet Hanım'ın, Ayaz İshaki'nin ölümünü ildeşlerine duyuran Tatarca mektubunu buraya olduğu gibi aktarmak istiyoruz.

Bik Muhterem Ildeşleribiz, Istanbul, 29.VII. 1954

Bu hat bile sizge kaygılı bir haber biremin. Etiyim [babam] Ayaz İshaki, 22 İyyülde [Temmuz] Pencişembe köni köndöz saat 12.10 (uniki un) da Ankara'da Allahın rahmetine kavuştı. 23 İyyülde Ankara'dan İstanbul'ga hususi vagon bile naklettik. 24 İyyülde öyle vaktı, 13.30 tren İstanbul'ga kildi. İstasiyonda Sadri Maksudi Bey ve başka ildeşleribiz, dostlarıbız karşı aldılar. Ikindi namazından sonra.saat 4.30'da Bayezid camii şerifinde cenaze namazı kılındı, bik küp kişi kelgen idi. Unin vasiyeti boyınça [göre] Yusuf Akçora'nın kümilgen yeri Edirnekapı Şehitliğine kitirdik. Onda kadar ozata kilgen [oraya kadar uğurlamaya gelen] bik küp ildeş ve dostlarının küz yaşları içinde toprakka virdik. Allah rahmet eylesin, barıbızga [hepimize] da sabri cemil birsin. Milletimin başı sav bolsın. Cenaze merasimi bik matur [güzel] boldı, Sadri Maksudi Bey idare itti. İstanbul ve Ankara Türk Ocakları, Istanbul ve Ankara'daki ildeşleribiz, Türkistan, Şimali Kafkasya gibi Türk ülkelerinin oyoşmalarından [teşkilatlarından], bik küp şahsi dostları tarafından ciberilgen [gönderilen] çeçekler kabrin üstini zinnetledi. Kabri başında dostu Sadri Maksudi Bey, ve ayrım ayrım Türk ülkeleri mümessilleri tarafından şahsiyetini canlandırıp bik kuyvetli nutuklar söylendi.

Oliminden üç kün evvel, İyyül ayının unsigizinde biraz hali naçarlandı. Ayakta tora almıy başlagan idi [ayakta duramaz hale gelmişti], başını küterip darularını bire [ilaçlanm verip] ve su içire idik. Zevcim Tahir Bey, küterip utırta ve küterip bir koltuğa kitire salonda biznin bile birge aşıy içe [yemek yiyip içmekte] idi. "Sini yatagında aşatayık" [yatağında yemek yedirsem] disem birde yaratmıy: "yuk, yuk, yuk, totop utıramın [tutup oturamam], mini salonga çıgarıgız" diy idi. İn aurlaştıgı künlerde tobılay utırdı, biznin bile birge çay içti, aşı bik azalgan [az yemek yemeğe başlamıştı] ve kübisinçe aşagannı auzından çıgara idi [istifra etmekte idi]. 21 iyyülde adeti boyınça öyleden son yukladı [uyudu], saat bişte utırma salonına kitirip utırttık, birge çay içtik, bir az bal kaptı,

biraz kümeçten aşadı [biraz bal ve kümeç yedi]. Istakanın küterü aur kilgenge [bardağı kaldırmak zor geldiğinde], "kızım bülip bir" didi, bir iki mertebe kiçkine kahve çinayagına çeyini kuyıp birdim içti [bir iki defa küçük kahve fincanına çay koyup verdim]. 3 kişi kunak kilgen idi, alar bile söyleşip utırdı. Alar kitkeç utırgan yirinde biraz yoklap kitti [oturduğu yerde uykuya daldı]. Ayaklarını yugarı küterip saatlerçe utıru adeti bar idi. Bögön de şılay [böyle] yatadır diyip uyladık. Bir iki mertebe "Tahir mini sol tarafka [tarafa] eylendirsin [çevirsin], Tahir mini on tarafka eylendirsin" diyip söyledi. Biraz unaysız [rahatsız] yatkan idi. Tabii koltukta mından yahşi yatu mümkin tügil idi. Biz de tilegine karşı kilmiyik dip anı utırgan yirinde kaldırdık. Saat sikizge kadar anda yarım utırgan köyönçe [şekilde] yokladı. Kiçbile saat sigizde iki kişi kildi. "eti, sini yatagga yatırıyık, Bilal beyler kildiler" didim. Hiç karşı kilmedi, tororga tiledi [yatağına yatmak istedi], fakat üzini kütere almadı, Tahir, bir kişi bile küterip yatagına yatırdılar. Kunaklar bile saat tugızga kadar süyleşti. Alar kitkeç "sina aşarga mi biriyik" dip soradım, su içirdinip "siz aşagız, mina da bir az karbuz birirsin, biraz aşarmın" didi, yene biraz suuk çay içti. Auzı bik koriy [kurumuş] idi. Biz aşap bitirgingeçe kadar yeme yoklap kitti, 22 sinde saat yidide kulları ve bilekleri suungan idi. Bir iki dosta haber birdik alar da kildiler. Doktor kitirttik, saat unikige kadar gırlavında [horlaması] devam itti. Doktor kuvvetlendirmek öçön ine birirge tiledi, yazgan daruu kitirilğinçe can teslim itti. Doktor ülimi tesbit itti.

Bütün gomrini [ömrünü] milletke hizmet bile kiçirdi. Son künine kadar milli mes'eleler bile meşgul buldı. Bütün dostlarını, yakınlarını, bizleri yobatkan [teselli eden] ve söyöndirgen [sevindiren] tarafi, hiçbir surtkan [ağrıyan] yiri ve iztırabı bulmavı idi. Son kilgen doktor da "indi bir nerse his itmidir, istırabı yuk" didi. Üliminden evvel de şulyirim surta [ağrıyor] dimedi, yalgız halsizmin didi, ayakları ve karnı şişken idi. Allah ana rahmet eylesin, ruhunu şad itsin, halkıbızını anın tilegen aziz milli yulında yörörge [yürümek] nasip eylesin, bu zur kaygıbızını cinleytsin, amin.

Barıgızga da selam ve hürmetlerim bile.

Kızı, Saadet Çağatay

Bu mektubu iki açıdan irdeleyebiliriz. Birincisi yazımızın başından beri anlatmaya çalıştığımız Saadet Hanım'ın üslubu konusu, ikincisi ise kızı olmayan tüm babaları kıskandıracak boyuttaki babasına olan sevgisi. Bir üçüncü nedeni daha bu düşüncemize eklemekte yarar görüyoruz. Bizde Tanzimat ile başlayıp Serveti Fünunla devam eden Jön Türkler hareketinin o bölgelerdeki karşılığı olan Ceditçilik, gerek İdil-Ural bölgesindeki gerekse Türkistan'daki ceditçilere yani düşünce insanlarına baktığımızda bunların yüzde doksanının molla çocukları olduğunu görüyoruz. Yenilik isteyen çocukları hep mollalar yetiştirmiş. Mollaların torunları açısından konuya bakacak olursak orada da ilginç bir farklılık görüyoruz. Bizim o dönem aydınlarımızın çocuklarının başarıları pek kayda değer bulunmuyor. Oysa o bölgelerden ülkemize gelen bu kişilerin çocukları hayli başarılı olmuşlar. Üstelik yaşadıkları sayısız fırtınaya rağmen hiçbiri dağılıp savrulmamış. Birçoğu önemli mevkilerde görev almış. Genel olarak da tarih ve edebiyat daha doğru bir anlatımla sosyal bilgilerde bilimsel çalışmalar yapmışlar.

Bizce dağılıp savrulmamalarda iki temel unsur öne çıkıyor. Birincisi çekirdek aile ikincisi ise arkadaş çevreleri. Muhaceretin getirdiği yalnızlık duygusunu çekirdek aile kavramı ile birlikte düşündüğümüzde, aile bağları daha kuvvetli bir biçimde oluşuyor. Bir de buna, daha demokratik bir biçimde düşünmeyi ekleyince, aile meclisleri birer okula dönüşüyor. Baba ya da anne yaşadıklarını birbirleri ile bölüşünce doğal olarak çocuklar bu ortamın tanıkları olarak daha doğru karar verme yetenekleri ediniyorlar. Saadet Hanım'ın yakınlarında bulunanların hemen hemen tümü ağız birliği etmişçesine onun bir insan sarrafı olduğunu söylerler. Hep doğru zamanlarda doğru dostlar seçtiği görüşündedirler. Oysa kendisi babasının arkadaşlarından söz ederken bakın neler anlatır: "Ömer Bey Tanrıkulu'nun da Uçitelskaya şkola zamanından beri mektep arkadaşı olduğunu bilirim. Fuat Toktar onun "Tan"çı gençlik arkadaşıydı, hepsi de çok dürüst, samimi, kardeş gibi çok sevdiğim, saydığım insanlardı. Bu harika kimseler aslında benim ilerideki hizmet ve hayat görüşümü çok etkilemişlerdi. Ben o tipleri aramış ve bulamamışımdır."

Saadet Hanım 27 Mart 1953 günü atandığı profesörlük kadrosundan 30 Haziran 1977 günü yaş haddinden emekli olur. 24 yılı aşan bir süre bu görevde öğrencilerine ders verir. Hiçbir yönetimsel problemi büyütmez. Bölümün güçlü görünmesine helal getirir diye, kendisine yapılan haksızlıklara bile karşı çıkmaz. Onun bir tek ideali Türkoloji Bölümü'nün başarılı olmasıdır. Ayrıca her ay maaşını aldıktan sonra ilk işi kendisi gibi maddi zorluklar içerisinde yüksek

öğrenimlerini sürdüren dostlarının çocuklarına harçlıklarını göndermektir. Bu eylem bir yaşam biçimi olarak onu ileride bir vakıf kurmaya götürür.

"Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı". Kurucu: Saadet İshaki Çağatay. Kuruluş tarihi: 13 Ekim 1988. Saadet Hanım, 81 yaşında hayatta olmayan babası ve eşinin isimlerinin yanına onların memleketlerini yazıp vakfa ad olarak koyar. Bütün mal varlığını da bu vakfa bağışlar. Vakfın amacı, Türk dünyasının, bu dünya içerisinde yer alan toplumların ve özellikle Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı coğrafi alanında yer alan Türk toplumlarının tarihî, kültürel, siyasî, iktisadî, sosyal hayatlarını bilimsel yol ve yöntemlerle araştırmak, incelemek, elde edilen sonuçları yaymak ve yayımlamaktır. Vakfın belirlediği amaçları gerçekleştirmek için saptadığı maddeleri aynen aktarıyoruz:

a- Amaçları doğrultusunda çalışan, faaliyette bulunan ve hizmet veren özel ve tüzel kişilerle, vakıflarla kamu kurum kuruluşlarıyla, bilim merkezleriyle, Enstitüler, Araştırma Merkezleri, Arşivler, Üniversiteler, Fakülteler, Kütüphaneler ve benzeri yerlerle birlikte projeler geliştirir ve uygular. İşbirliğinde bulunur, ortak işletmeler ve her çeşit ortaklıklar kurar. Birlikte araştırma, inceleme ve yayın faaliyetlerine girişir.

b- Amaçları doğrultusunda çalışan, faaliyette bulunan ve hizmet veren özel ve tüzel kişileri, vakıfları, kamu kurum ve kuruluşları destekler, özendirir, yardımlarda bulunur, ivazlı ve ivazsız bağışlar yapar, burslar tesis eder, bilgi ve teknoloji sağlar.

c- Amaçları doğrultusunda geleceğin araştırmacılarını, incelemecilerini, kütüphanecilerini, arşivcilerini, bilim adamlarını yetiştirmek için her düzeyde enstitüler, araştırma merkezleri, kütüphaneler ve lisans üstü eğitim yapacak kurumlar açabilir. Bunları işletir veya işletmesini devreder. Bu gibi faaliyette bulunanları destekler, özendirir.

d- Amaçlarının yaygınlaşmasını, amaçlarına giren konuların tanıtılmasını sağlayacak her düzeyde toplantılar, sempozyumlar tertipler. Bunların yurtiçinde ve yurtdışında örgütlenmesini, uygulanmasını sağlar, üstlenir.

e- Merhum Muhammet Ayaz İshaki, Merhum Prof. Dr. Tahir Çağatay ve bu ülkelerin ilim, sanat ve milli hizmet alanla-

rında başarılı işlerle temayüz etmiş kimseler adına, çeşitli bilimsel faaliyetler örgütleyecek ve gerçekleştirecek çalışmalarda bulunur. Ödüller koyar burslar tahsis eder. Ölümünden sonra kurucu adına da benzer gösterişsiz işlemleri gerçekleştirmeye çalışır. Bunların adına yönetim kurulunca belirlenecek programla anma günleri tesis edilir ve gelenekleştirilir.

Saadet Hanım bizlerin böyle düşünmesini sağlamak için son derece rahat, kompleks taşımayan davranışını vakıf senedinin düzenlenmesinde de gösterir. Yukarıya aldığımız vakfın amaçlarının gerçekleştirilmesi bölümünde "Ölümünden sonra kurucu adına da benzer gösterişsiz işlemleri gerçekleştirmeye çalışır". Bu son cümlede bile altını çizdiği konu gösterişsiz işlemlerdir. Kendisine, kişiliğine, inancına güvenen insanların kurabileceği bu cümle ile yazımızı bitiriyoruz.

Prof. Dr. Saadet Çagatay'ın Kitapları

(Makaleleri için bkz.: Mustafa Canpolat, "Prof. Dr. Saadet Çağatay", *Türkoloji Dergisi*, C. X, S.1, Ankara 1992, s. 3-8)

Denominale Verbbildungen iu den Türksprachen (Dissertation), Roma 1933, Scuoja Tipografica Pio x. 50 s. Cora Batır, Polska Akademja Umiejetnosci, Krakow 1935, 48 s.

Altun Yaruk'tan İki Parça, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 46, Türk Dili ve Edebiyatı Entsitüsü No. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945, 197 s.

Türk Lehçeleri Örnekleri (VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 67, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No. 9, Ankara 1950, 330 s.; 2. baskı 1963, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kazakça Metinler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 110, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No. 18, Ankara 1961, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 193 s.

Türk Lehçeleri Örnekleri II (Yaşayan Ağız ve Lehçeler), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 714, Ankara 1977, Ankara Üniversitesi Basımevi, 264 s.

Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 279, Ankara 1978, Ankara Üniversitesi Basımevi, 264 s.

Yararlanılan Kaynaklar

Çağatay, S., "Prof. Villy Bang-Kaup'u Anarken", *Türk Dili Dergisi*, S. 278, 1974.

Çağatay, S., "Tahir Çağatay", *Emel Dergisi*, S. 141-145, 1984.

Çağatay, S., "Tahir Çağatay", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 261, 1984.

Çağatay, S., "Reşit Rahmeti Arat", *Belleten* XXIX / 113, 1965.

Çağatay, S., *Muhammed Ayaz İshaki – Hayatı ve Faaliyeti*, 100. Doğum Yılı, Ankara 1979.

Canpolat, M., "Saadet Çağatay", *Türkoloji Dergisi*, C.10, 1992.

İshaki, M. A., "Lehistan'dan Gidiş", *Emel Dergisi*, S. 141-145, 1984.

Kurat, A. N., "Kazan Hanlığı", *DTCF Dergisi*, S. 12, 1954.

Kurat, A. N., "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *DTCF Dergisi*, S. 3-4, 1966.

Kurat, A. N., *Türkiye ve İdil Boyu*, DTCF Yayınları, Ankara 1966.

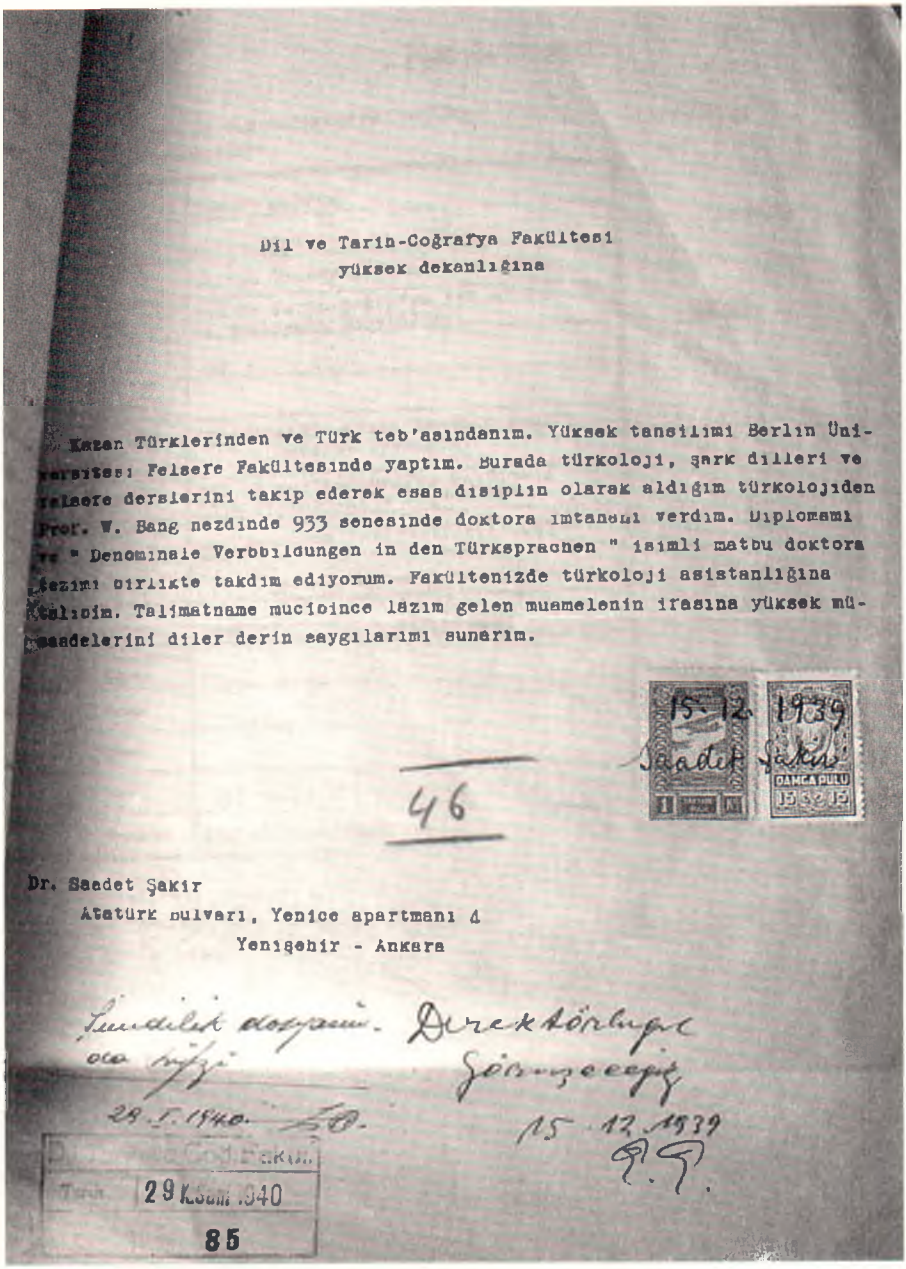
Özcan, Ö., "Ayaz İshaki'nin Ölümünün Hemşehrilerine Duyurulması", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Haziran 2001.

Rorlich, A. A., *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Taymas, A. B., *Kazan Türkleri*, TKAE Yayınları, Ankara 1966.

Temir, A., *60 Yıl Almanya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

— *Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı yöneticilerine ve Saide Arslanbek'e bu çalışmamızdaki yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.*

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
yüksek dekanlığına

Kazan Türklerinden ve Türk teb'asındanım. Yüksek tahsilimi Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesinde yaptım. Burada türkoloji, şark dilleri ve felsefe derslerini takip ederek esas disiplin olarak aldığım türkolojiden Prof. W. Bang nezdinde 933 senesinde doktora imtahanı verdim. Diplomamı ve " Denominale Verbbildungen in den Türksprachen " isimli matbu doktora tezimi birlikte takdim ediyorum. Fakültenizde türkoloji asistanlığına talibim. Talimatname mucibince lazım gelen muamelenin ifasına yüksek müsaadelerini diler derin saygılarımı sunarım.

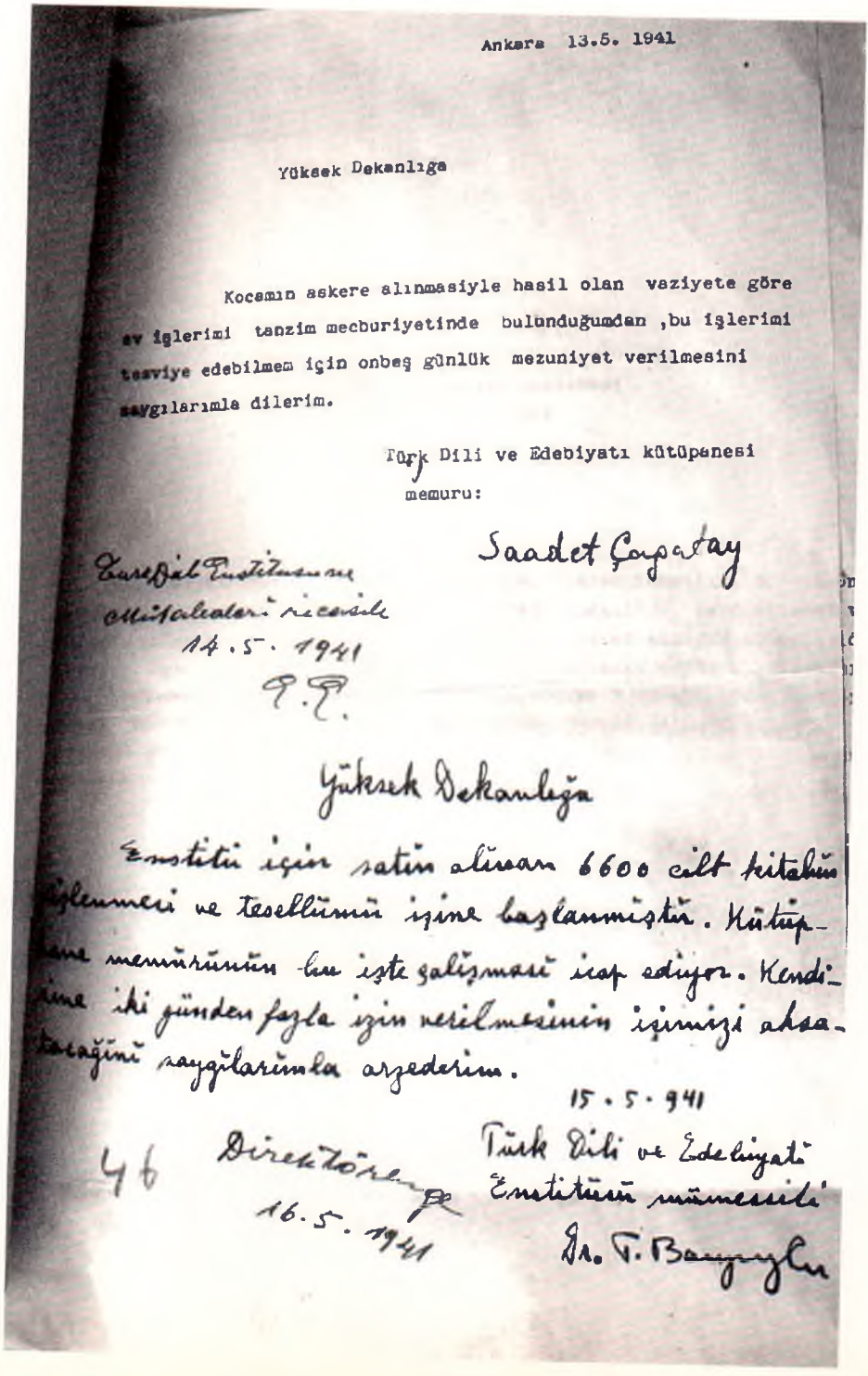
15. 12. 1939
Saadet Şakir
DAMGA PULU

46

Dr. Saadet Şakir
Atatürk bulvarı, Yenice apartmanı 4
Yenişehir - Ankara

Şimdilik dosyanın ... Derekörlüğe
... hüsni ... Görüneceğiz
28.5.1940. 15.12.1939

29 Kasım 1940
85

Ankara 13.5. 1941

Yüksek Dekanlığa

Kocamın askere alınmasiyle hasil olan vaziyete göre ev işlerimi tanzim mecburiyetinde bulunduğumdan ,bu işlerimi tesviye edebilmem için onbeş günlük mezuniyet verilmesini saygılarımla dilerim.

Türk Dili ve Edebiyatı kütüpanesi memuru:

Saadet Çağatay

Cumhuriyet Enstitüsünün Müdüriyeti Umumiyesine arzolunur 14.5.1941

Yüksek Dekanlığa

Enstitü için satın alınan 6600 cilt kitabın işlenmesi ve tesellümü işine başlanmıştır. Kütüphane memurunun bu işte çalışması icap ediyor. Kendisine iki günden fazla izin verilmesinin işimizi aksatacağını saygılarımla arzederim.

15.5.941

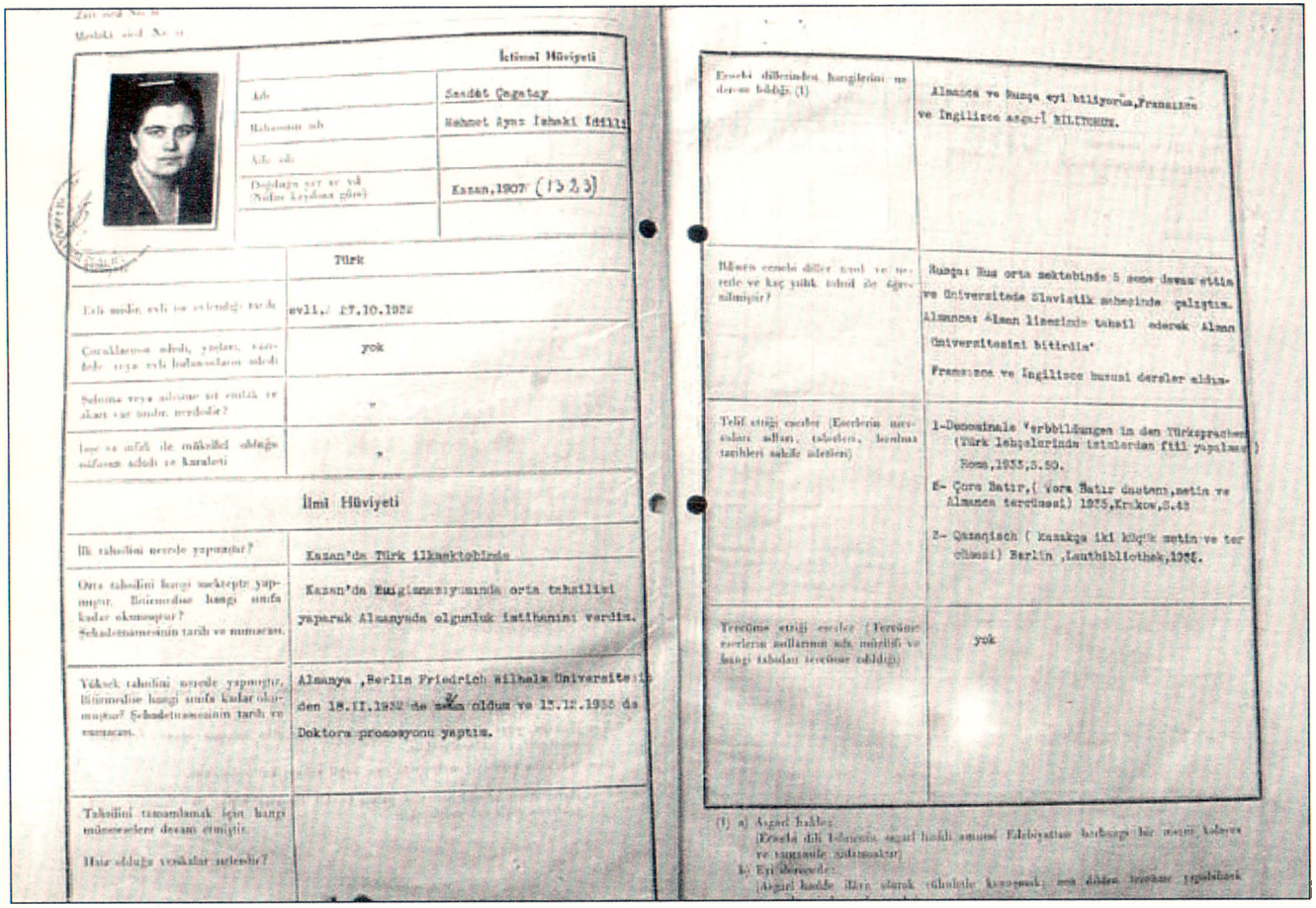
Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü müdürü

Dr. T. Banguoğlu

46

Direktörlüğe

16.5.1941

İctimai Hüviyeti

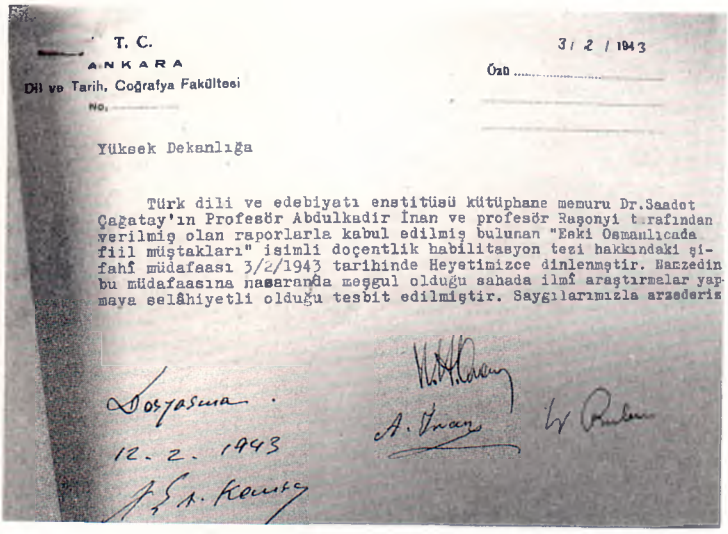
Adı	Saadet Çagatay
Babasının adı	Mehmet Ayni Ishaki Efendi
Ailesi adı	
Doğduğu yer ve yıl (Nüfus kaydına göre)	Kazan,1907 (1323)
Tabiiyeti	Türk
Evli mi(dir), evli ise evlendiği tarih	evli./ 27.10.1932
Çocuklarının adedi, yaşları, erkek ve kız evlâd hallerinin adedi	yok
Sağlığı veya ailesine ait emlâk ve akarı var mıdır, nerelerde?	"
Ihtiyar ve âcizlik ile mükellef olduğu vâzifenin adedi ve kıraleti	"

İlmi Hüviyeti

İlk tahsilini nerede yapmıştır?	Kazan'da Türk ilkmektebinde
Orta tahsilini hangi mektepte yapmıştır. Bitirmedise hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarih ve numarası.	Kazan'da Rusyanın'da orta tahsilini yaparak Almanyada olgunluk imtihanını verdim.
Yüksek tahsilini nerede yapmıştır, Bitirmedise hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarih ve numarası.	Almanya ,Berlin Friedrich Wilhelm Universitesinden 18.II.1932 de mezun oldum ve 15.12.1933 de Doktora promosyonu yaptım.
Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir. Hâiz olduğu vesikalar nelerdir?	

Ecnebi dillerinden hangilerini ne derece bildiği (1)	Almanca ve Rusça eyi biliyorum,Fransızca ve İngilizce asgarî BILGISIM.
Hâlen ecnebi diller nasıl ve ne suretle ve kaç yıllık tahsil ile öğrenilmiştir?	Rusça: Rus orta mektebinde 5 sene devam ettim ve Universitede Slavistik mahsusunda çalıştım. Almanca: Alman lisesinde tahsil ederek Alman Universitesini bitirdim. Fransızca ve İngilizce hususi dersler aldım.
Telif ettiği eserler (Eserlerin mevzuları adları, tabedileri, basılma tarihleri sahife adetleri)	1-Documente Verbbildungen in den Türksprachen (Türk lehçelerinde tasnifden fiil yapılması) Rom,1933,S.50. 2- Çora Batır, (Yora Batır dastanı,metin ve Almanca tercümesi) 1935,Krakow,S.42 3- Qazaqisch (Kazakça iki küçük metin ve tercümesi) Berlin ,Lauthbibliothek,1936.
Tercüme ettiği eserler (Tercüme eserlerin asıllarının adı, müellifi ve hangi lisandan tercüme edildiği)	yok

(1) a) Asgarî hadler:
Ecnebi dili lisanının asgarî hadli umumî Edebiyatının herhangi bir meşhur klâsiğini ve sanşasile okuyabilmektir.
b) Eyi derecede:
Asgarî hadde ilâve olarak cihadile konuşmak, son dokuz üzerine yapabilmek

T. C.
ANKARA
Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi
No.

3 / 2 / 1943

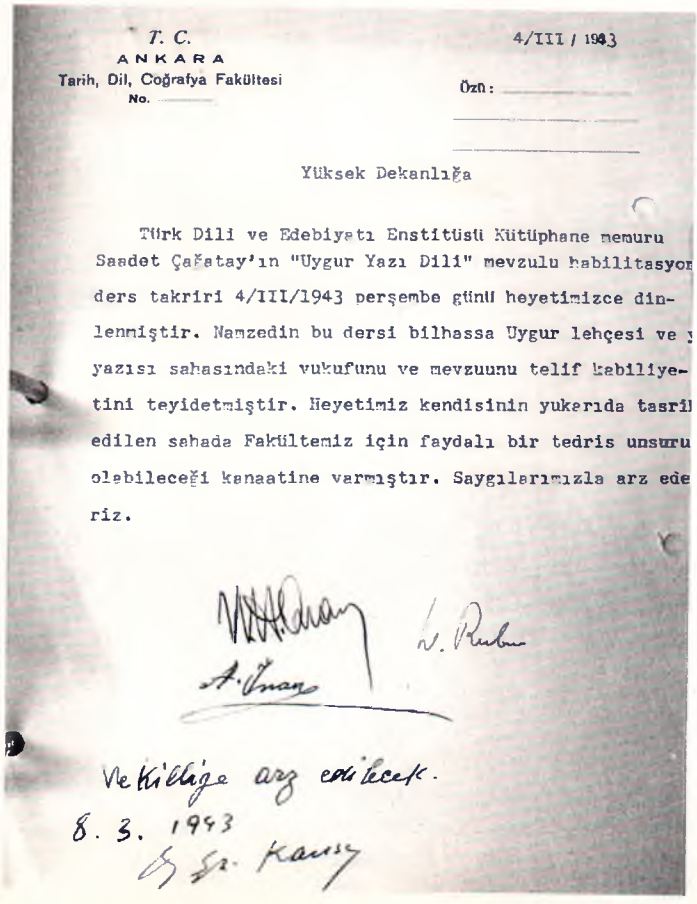
Özü .....

Yüksek Dekanlığa

Türk dili ve edebiyatı enstitüsü kütüphane memuru Dr.Saadet Çağatay'ın Profesör Abdulkadir İnan ve profesör Başonyi tarafından verilmiş olan raporlarla kabul edilmiş bulunan "Eski Osmanlıcada fiil müştakları" isimli doçentlik habilitasyon tezi hakkındaki şifahî müdafaası 3/2/1943 tarihinde Heyetimizce dinlenmiştir. Namzedin bu müdafaasına nasaranda meşgul olduğu sahada ilmî araştırmalar yapmaya selâhiyetli olduğu tesbit edilmiştir. Saygılarımızla arzederiz

A. İnan

Dosyasına.
12. 2. 1943

T. C.
ANKARA
Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi
No.

4/III / 1943

Özü:

Yüksek Dekanlığa

Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Kütüphane memuru Saadet Çağatay'ın "Uygur Yazı Dili" mevzulu habilitasyon ders takriri 4/III/1943 perşembe günü heyetimizce dinlenmiştir. Namzedin bu dersi bilhassa Uygur lehçesi ve yazısı sahasındaki vukufunu ve mevzuunu telif kabiliyetini teyidetmiştir. Heyetimiz kendisinin yukarıda tasrih edilen sahada Fakültemiz için faydalı bir tedris unsuru olabileceği kanaatine varmıştır. Saygılarımızla arz ederiz.

A. İnan

Vekilliğe arz edilecek.
8. 3. 1943

T.C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ÜNİVERSİTELER BÜROSU
SAYI

Ankara

K A R A R

25876

1- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eski Türk Lehçeleri Profesörlüğüne, 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun 28 inci maddesine göre Fakülte Profesörler Kurulunca seçilmiş, Senatoca uygun görülmüş olan Türk Dili ve Edebiyatı Doçenti Saadet Çağatay'ın tayini tensip edilmiştir.

2- Bu kararı Millî Eğitim Vekili yürütür.

16.Mart.1953

REİSİCUMHUR
C.Bayar

Başvekil V.
Dr.E.H.Üstündağ

Millî Eğitim Vekili
T. İleri

Aslı gibidir.

AGOP DİLÂÇAR
(1895-1979)

Görev Yılları: 1936-1948

Nesrin Gezici

Anaokulundaki Dilci

Agop Dilâçar, Türk dili üzerinde yaptığı çalışmalarıyla tanınan önemli bir dilci. Atatürk'ün dil çalışmalarına yakından tanık olmuş, soyadını bile bu çalışmalardaki ilgisi nedeniyle Mustafa Kemal belirlemiş. Asıl soyadı Martayan, Atatürk'ün isteğiyle Dilâçar olmuş.

Agop Dilâçar'ın ailesi aslen Kayserili. Martayanlar, Agop Dilâçar doğmadan önce Dilâçar'ın dedesinin isteği üzerine İstanbul'a taşınırlar. A. Dilâçar'ın babası Kapalı Çarşı'da kuyumculuk yapar. Agop, 22 Mayıs 1895'te İstanbul Büyükdere'de dünyaya gelir. Ailesinin Gedikpaşa'ya taşınmasıyla çocukluğunu Gedikpaşa'da geçirir. Eğitimine de bu semtte başlar. Gedikpaşa Protestan Kilisesi'nin anaokuluna gider; ilköğrenim ve ortaöğrenimine misyonerlerin açtığı bir Amerikan okulunda devam eder. A. Dilâçar birden çok dil öğrenmeye de bu yıllarda başlar. İngilizceyi anaokulunda öğrenir. Rumca ve İspanyolcayla da defa bu dönemde tanışır. Ermenice ana dilidir. Kısacası A. Dilâçar'ın bu yıllarda yoğun bir dil eğitimi aldığına tanık olmaktayız.

Dilâçar'ın yaşamına ve çalışmalarına ilişkin bilgilerin büyük bir bölümünü, Kaya Türkay'ın yazdığı, Türk Dil Kurumu'nca 1982 yılında yayımlanan, *A. Dilâçar* adlı kitaptan yararlanarak anlatmaya çalışacağız.

1910 yılı, A. Dilâçar için farklı bir dönemin başlangıcı olur. Bu dönemde Boyacıköy'e taşınırlar. Robert Kolej'e başlar, burada Tevfik Fikret'in öğrencisi olur, yabancı dil öğrenme konusunda da boş durmaz. Latince, Yunanca, Almancayı bu yıllarda öğrenir. Bununla da yetinmez yabancı öğrencilerle iletişim kurarak Rusça ve Bulgarcayla tanışma fırsatını bulur. Çalışkanlığıyla dikkat çeker, okulda verilen hemen hemen tüm seçmeli dersleri alır, bitkibilim, yerbilim, madencilik gibi farklı dallarda ufkunu genişletmeye çalışır. Her alanla ilgili bilgisi olsun ister. Sadece kız öğrencilerin aldığı yemek derslerini alması da onun ilgi alanının ne denli geniş olduğunu gösterir. Aldığı bu derslerin tümü, Dilâçar'a gelecekte dilbilim ve ansiklopedi çalışmalarında büyük katkılar sağlayacaktır.

Sadece derslerindeki başarısıyla değil, ders dışındaki faaliyetleriyle de dikkat çeker A. Dilâçar. Kolejin kültürel faaliyetlerinin tümünün içindedir. Hani halk arasında bir deyim vardır; "hangi taşı kaldırsan altından o çıkar" diye. İşte A. Dilâçar da öyle bir insandır. Türkçe derslerine olan ilgisi de bu dönemdedir. Kuşkusuz bunda Tevfik Fikret'in payı büyüktür. T. Fikret'in hiçbir dersini kaçırmaz. 1915 yılında Robert Koleji çalışkanlığına yakışır biçimde bitirir, "New-York Bilim Ödülü"nü alır ve mezun olur.

Savaş Yılları

A. Dilâçar'ın okulunun bitmesi I. Dünya Savaşı'nın ateşli günlerine rastlar. 1914 yılı savaşa katılan tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu için de farklı bir yıl olur. İmparatorluk Balkan Savaşı'ndan henüz yeni çıkmıştır. Böylesi zor günlerin hemen ardından I. Dünya Savaşı 1 Ağustos 1914 günü başlar. Avrupa'nın en kuvvetli ülkesi durumunda bulunan İngiltere'ye karşı Almanya, yarışırcasına büyük bir silahlanma çabası içine girmiştir. 1914 yılında savaşın çıkması ile birlikte bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu, diğer tarafta İngiltere, Fransa, Rusya, ABD, Japonya, Çin, Brezilya ve daha başka küçük devletler olmak üzere iki karşı kampa ayrılmışlardır.

Savaş başlamadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girip girmeyeceği merak konusu olmakla birlikte bilinen gerçek, mevcut yönetimin kendisine bir taraf seçtiğinin bilinmesidir. Coğrafî konum açısından hayli önemli olan İmparatorluğun duruşu savaşa taraftar olan her iki kesimin de ilgi alanı içine girer.

Rusya'nın Akdeniz'e inebileceği tek yol olan boğazlar Osmanlı denetimindedir. Bu sırada ülkeye İttihat ve Terakki Partisi yönetmektedir. Parti'nin liderlerinden olan Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa iktidara tam hakim bir görünüm sergilerler. Enver Paşa, savaşa Almanya'nın yanında yer alarak katılmak istemektedir; Talat Paşa'nın ise tereddütleri vardır. Sonunda Almanya'nın savaşı kazanacağından emin olan Enver Paşa ve arkadaşları Almanya'nın yanında savaşa girme kararı alırlar. Bu düşüncenin temelinde Balkan Savaşı ve 93 Harbi'nde kaybedilen toprakları geri alma ümidi vardır. Başlangıçta Almanlar Osmanlı'nın ittifakını istememiştir; ama Osmanlı'nın boğazlara olan hakimiyetinden yararlanarak boğazları kontrol altında tutabileceğini ve savaş cephesini genişletirlerse rakiplerinin güçlerini dağıtabilecekleri düşüncesiyle Osmanlı'nın ittifakı için ellerinden geleni yaparlar. 2 Ağustos 1914 günü Enver Paşa Almanya ile gizli bir antlaşma imzalar. Bu anlaşmanın bir maddesi gereğince Almanya savaşa girerse Osmanlı da savaşa girecektir, oysa Almanya 1 Ağustos günü savaşa girmiştir bile. Anlaşmadan bir gün sonra Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeyerek sadece seferberlik ilan eder (3 Ağustos 1914). Tabii savaşın seyri bunu engeller. İngilizlerin elinden kaçan 2 Alman savaş gemisi Çanakkale Boğazı'nı geçerek Türkiye'ye sığınmıştır. İngilizler Enver Paşa ve Almanya'nın ittifakından habersiz, Osmanlının tarafsızlığını ilân etmiş olduğunu bildikleri için, gemilerin kendilerine iadesini isterler. Ancak gemilerin 11 Ağustos sabahı Marmara Denizi'ne girmesine müsaade eden Osmanlı Hükümeti bu gemileri satın alınmış olarak gösterir. Bir süre sonra da bu gemiler Türk bayrağı altında Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını topa tutar. Böylece Osmanlı İmparatorluğu fiilî olarak savaşa girmiş olur.

I. Dünya Savaşı İttifak Devletleri açısından hüsranla sonuçlanacak olaylara sebep olacaktır. Dört yıl sürecek bir savaş, kanlı çatışmaların olacağı günler, ittifak dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni beklemektedir. Savaş adım adım Osmanlı Devleti'ni sona hazırlamaktadır.

İhtiyat Zabiti

İşte böyle sıcak gelişmelerin yaşandığı ortamda A. Dilâçar, 1915 yılında okuldan mezun olduktan birkaç gün sonra, yedek subay olarak askere alınır. Yedek subaylığına önce Diyarbakır'da başlar, buradan da Kafkas Cephesi'ne gönderilir. Kafkas Cephesi'nde savaşa katılır ve yaralanır, madalya alır. Bu cephede A. Dilâçar'ın dile olan ilgisine yakışır faaliyetler içerisinde buluruz. Ulaştırma

taburundayken Alman subaylarına J. Nemeth'in *Türkische Grammatik*'inden yani *Türkçe Gramer*'inden Türkçe öğretir. Hem kendisi için hem de yabancıların Türkçe öğrenmesine katkıda bulunduğu için A. Dilâçar bundan memnundur. Ancak bir süre sonra bu cepheden başka bir cepheye gönderilir.

1917 yılında, A. Dilâçar Doğu Cephesi'ndeyken, savaşın seyri askerlerde bir gevşemeye neden olur. Birliklerin bir yerden bir başka yere her nakledişlerinde, özellikle azınlık kökenli gerek rütbeli gerekse rütbesiz birtakım kişiler firar ederler. Bu tür kaçışları engellemek düşüncesi ile bir bölüm azınlık kökenli subayın Güney Cephesi'ne gönderilmeleri kararı alınır. A. Dilâçar da gönderileceklerin arasındadır. A. Dilâçar kendisini komutanlarına sevdirdiği için Güney Cephesi'ne gönderilirken farklı bir muamele görür. Mevcutlu gönderme yöntemiyle gönderilmez, koruyucu olarak verildiği söylenen birkaç erle gönderilir. Bu erler de Halep'e gelince geri dönerler, merkezin bulunduğu Şam'a kadar gitmezler. Bu gönderiliş, A. Dilâçar için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur

A. Dilâçar'ın cephesinin değişimi 1917 yılının Eylül ayında gerçekleşir. Akşam yorgunluğunu atmak ve ertesi gün yapacağı Şam yolculuğuna hazırlıklı olmak için kalacağı otel odasına doğru giderken, yolda bir Türk subayının denetiminde olan üç İngiliz subayıyla karşılaşır, bu subaylardan albay olanı A. Dilâçar'ın yanına yaklaşır ve salçalı yemek yiyemediklerini, bunun yerine kuru yiyecek verilmesini istediklerini subaya tercüme etmesini söyler, Dilâçar Bey de Türkçeye çevirerek Türk subayına albayın söylediklerini aktarır ve odasına gider. Gece yarısı, kapısının tekmelenmesi ve yumruklanmasıyla uyanır, kapısına bir inzibat çavuşu ve süngülü iki er gelir. A. Dilâçar her şeyden habersizdir. Tutuklandığını bildirirler.

Atatürk'le Tanışması

A. Dilâçar, ertesi gün Şam'a gitmesi gerektiğini söylemesi ve niye tutuklandığını sormasına karşın bunlar yanıtsız bırakılır. Merkez Komutanlığı'na götürülür, orada esir İngilizlerle ilişki kurmaktan tutuklandığı bilgisini alır. A. Dilâçar ısrarlarıyla 7. Ordu Komutanı'na çıkma olanağına sahip olur. Süngülü bir erle içeri girer, çok şık ve bakımlı bir komutanın önündeki işle uğraştığını görür, çok geçmeden Paşa ona "Ne istiyorsunuz?" diye sorar. A. Dilâçar karşılaştığı adamın kimliğinden habersizdir, Paşanın sorusuna şu yanıtı verir: "Paşa

Hazretleri, ben şerefli bir Türk subayıyım. Çok ağır geliyor. Emredin süngülü er dışarı çıksın..." Komutan Paşa eri dışarı çıkarır. Komutanla baş başa kalırlar. Gelin bu olayı A. Dilâçar'dan dinleyelim:

> (...) Sonra beni Halep'ten Şam'a gönderdiler. Çünkü 7. Ordu Kumandanlığı'nın merkezi orası idi. Beni orada kumandanın odasına soktular. Yanımda süngülü bir nöbetçi vardı. Cebimden aldıkları kitap ve ilmühaber, belimden aldıkları tabanca da bir inzibat yüzbaşısının elindeydi. Kapı açıldığında baktım, içeride mirliva (tuğgeneral) rütbesinde bir paşa oturuyordu. İnzibat yüzbaşısı, casus diye verilen raporu paşaya arz etti. Paşa raporu okudu, sonra bana baktı. "Nasıl oldu da sen kaçmadın?" dedi. Ben de birdenbire köpürdüm, dayanamadım, "Kaçmadığıma, teessüf ediyorum." dedim. "Ben" dedim, "bu vatan için kan dökmüşüm, bu madalya sahte değil". Madalyanın kurdelesi vardı göğsümde. "Kafkas Cephesinden kaçmayan, herhalde Şam sokaklarından kaçacak değildir", dedim. "Emir buyurun, süngüyü çıkarsınlar.
>
> Yüzbaşı bir tarafa çekildi, çünkü o paşa tabancasını çekip beni vurabilirdi. Değil bir mirliva, bir binbaşı dahi vurabilirdi beni. Fakat o paşa temkinli davrandı, düşündü, askere emir verdi. "Süngüyü çıkar" dedi. Süngü çıkarıldı. Paşa yüzbaşıyı çağırdı. Nesi varsa şu masanın üzerine koy bakalım" dedi. Oraya konan şeyler şunlardı: Tabancam, ilmühaberim, bir de kitap. Bu kitabın ikinci baskısı Türkische Grammatik yani Türkçe Gramer. Ben Diyarbakır'da iken, orada bir Alman nakliye taburu vardı. Oradaki subaylara Türkçe öğretiyordum bu kitaptan. Kitabı kendileri Almanya'dan getirmişler, bir tane de bana vermişlerdi. Paşa yüzbaşıya "Buyurun, çıkın" dedi. Yüzbaşı çıktı. Paşa ayağa kalktı. Bana dönerek "Anlat bakalım, bu iş nasıl oldu?" dedi. Ben de olduğu gibi anlattım. "Sen, Halep'teki, seni tevkif ettiren paşayı kötülüyorsun; ama, o haklıydı" dedi. Daha yanaştı bana. Parmağıyla dokunarak "Ama ben seni anlıyorum, sen gençsin", o zamanın tabiriyle "Sen ihtiyat zabitisin (yedek subaysın). Sen daha askerî kanunları okumamışsın; esirlerle temas etmek yasaktır" dedi.
>
> Sonra "Otur bakalım" dedi, beni oturttu. Tabancamı verdi.

İlmühaberimi verdi. Bu kitabı gözden geçirdi. İlk defa olarak Latin harfleriyle yazılı Türkçeyi burada gördü Atatürk. Türkçe, yani bugünkü harflerimiz değil, ama ona yakın harfleri. Açıklamalar yaptık. Ondan sonra "Şam'ı biliyor musun?" dedi. "Şam'ı Paşam, bilmiyorum" dedim. "Biraz gez de gel" dedi.

İlmühaberim cebimde idi. Yani, firar da edebilirdim. Çünkü ben daha oraya kaydedilmiş değildim. Tam kapıdan dışarı çıkarken arkamı döndüm. Paşa "Gel bakalım, senin üstün başın perişan" dedi. Yırtık pırtık şeyler gördü arkamda. Hemen kartını çıkarıp bir şeyler yazdı: "Bu mülazım efendiyi giydiriniz ve tabldotumuza dahil ediniz".

Ben de teşekkür ederek çıktım, tabldota gittim, orada kaldım. Bir terzi geldi, ölçümü aldı. Bir berber geldi, beni tıraş etti. Birkaç gün sonra yeniden karargâha gittim. Kumandanı aradım. "Aaa, çok yakışıklı olmuşsun. Hala kaçmadın mı?" dedi bana. Şakalaştı. İşte o paşa Mustafa Kemal'miş. Ondan sonra, o paşa Atatürk oldu.(...)

A. Dilâçar'ın hayatında bu karşılaşma önemli gelişmelere sebep olacaktır. Sonunda askerliğini Atatürk'ün gönderdiği bir deniz kentinde bitirir.

I. Dünya Savaşı, ölümleri, yenilgiyi beraberinde getirir. 1918 yılında sona doğru yaklaşılmaktadır. 1917 yılının ortalarında ABD'nin savaşa girmesi, Rusya'da ihtilalin çıkması ve bu devletin savaştan çekilmesi savaşın seyrinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Çarlığın yıkılması ile iktidarı ele geçiren Bolşevikler savaştan çekilmek istediklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine Rusya ile müttefikler arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması yapılmıştır. Rusya'nın savaştan çekilmesi ilk olarak Romanya'yı etkilemiştir. Romanya, 7 Mayıs 1918'de Bükreş Antlaşması'yla savaştan çekilmiştir. Osmanlı Devleti, Güney Cephelerinde Arapların İngilizlerle birlikte hareket etmesi sonucu başarısızlığa uğramış, Bulgaristan'ın da savaştan çekilmesiyle müttefik devletler arasındaki bağ iyice kesilmiş, Almanya bunun üzerine yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir.

I. Dünya Savaşı yenilgisi beraberinde Osmanlı için yıkımı, yeni Türk Devleti'nin oluşumunu getirmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı

Devleti'nin egemenlik haklarını elinden almış, askeri ve ekonomik sınırlamalar da getirmiştir. Bu antlaşma Osmanlı Devleti'ni fiilî olarak yok eden bir antlaşmadır. Sonrasında işgaller görülür ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcına temel olacak olaylar meydana gelir.

Bu siyasi karışıklıklar içerisinde A. Dilâçar askerliğini bitirir. 1918 yılında terhis olur. Beyrut'a geçer. Burada yeni kurulmuş bir okulun öğretmenliğini yapmaya başlar. Buradaki yaşamı çok sürmez. Bir yıl sonra İstanbul'a geçer. İstanbul'da Robert Kolej'de İngilizce dersi vermeye başlar, bir zamanlar öğrenci olarak girdiği sınıflara öğretmenlik sıfatıyla girer. Kültürel çalışmalarına devam eder. Aynı dönemde Meline Hanım'la evlenir, bir süre sonra da Sofya'ya yerleşirler.

Kısa Süreli Sofya

A. Dilâçar Sofya'da Svaboden Üniversitet'de Eski Doğu Dilleri derslerini verir. Köktürkçe, Uygurca üzerinde çalışmalar yapmaya başlar, bu alanda uzmanlaşır. Köktürkçe ve Uygurcayı yayımlanan ilk bilgilerin ışığında tanıtmaya çalışır. Avrupa'da ve İstanbul'da çıkan Ermeni gazetelerinde yazılar yazar. Yazının Doğuşu (1928), Albion Bahçesi (1929) adlı kitaplarını yayımlar. 1920-1931 yılları arasında A. Dilâçar'la ilgili ne yazık ki detaylı bilgilere sahip değiliz. Ancak onun bu zaman diliminde üniversitedeki hocalığına devam ettiğini bilmekteyiz.

1931-1932 yıllarında aynı üniversitede Osmanlıca dersleri verir. Türk diliyle ilgili çalışmalarına hız kazandırır. "Turk Kraganuçyun 1200 Amyagı" (Türk Yazıtlarının 1200. Yıldönümü) başlıklı bir yazı yazar. Bu yazı İstanbul'da çıkan Ermeni bir gazete olan *Arevelk* gazetesinin 1-3 Ağustos 1932 günkü sayılarında yayımlanır. Bilim aleminde ilgiyle karşılanır. O dönem, dil çalışmalarının hızlandığı dönemdir. Eylülde İstanbul'da Birinci Türk Dili Kurultayı yapılacaktır ve dil çalışmalarıyla ilgili olanlar bu konuda çalışmalarını hızlandırmışlardır. Dolayısıyla A. Dilâçar'ın Türk dilinin en eski vesikaları sayılan Türk yazıtlarıyla ilgili yazısı insanların ilgisini çekmiştir. Bu yazılardan Türk Dili Tetkik Cemiyeti Genel Yazmanı Ruşen Eşref Ünaydın'a söz edilir, Ünaydın'dan bu yazıları Atatürk'e göstermesi istenir, o da bu yazıları çevirterek Atatürk'e gösterir. Atatürk bu yazıları okur ve beğenir; A. Dilâçar'ın kim olduğunu merak eder. Aslında bir tahmini vardır; bu yazarın Şam'da karşılaştığı, dille ilgili sohbet ettiği yedek subay olabileceğini düşünür. Bu tahmininin doğruluğunun A. Dilâçar'ın fotoğrafını

görerek tespit edileceğine kanaat getirir. A. Dilâçar'ın kayınvalidesi bulunur, ondan Dilâçar Bey'in fotoğrafı alınır, Atatürk'e gösterilir. Atatürk, tahminin doğru olduğunu anlamıştır. O, Güney Cephesinde karşılaştığı yedek subaydan başkası değildir. Mustafa Kemal Paşa, Kurultay'a katılacak yabancı bilim adamlarının arasına A. Dilâçar'ı da yazdırır.

Paşanın Unutamadığı Dilci (İhtiyat Zabiti)

A. Dilâçar, kendisinin Kurultay'a katılmasının bizzat Atatürk tarafından istendiğini bilmemektedir. Eşi Meline Hanım'la birlikte Bulgaristan'da bir kayak yerindedir, ona haber verilir. İki gün içerisinde eşiyle birlikte İstanbul'a gelir. 26 Eylül'de Birinci Türk Dili Kurultayı olacaktır. A. Dilâçar'ın gelişi 25 Eylül'de *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Akşam*, *Vakit* gibi birçok gazetede yer alır.

A. Dilâçar, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Genel Yazmanlığı'na birkaç bildiri sunmuştur; "Türk Altay Dilleri Arasındaki Rabıtalar", "Türk ve Sümer Dillerinin Benzer Noktaları", "Hindu-Avrupaî Dillerle Türkçenin Münasebetleri". Atatürk'ün isteğiyle A. Dilçar bu bildirilerini "Türk, Sümer ve Hint Dilleri Arasındaki Rabıtalar" adı altında birleştirir ve bu bildiriyle Birinci Türk Dili Kurultayı'na katılır.

Gelin bu olayı A. Dilâçar'ın Cahit Külebi'ye anlattıklarından dinleyelim:

> Dilâçar bana dedi ki, "kimi aile dostlarımız gitme, Kemal seni zehirletecek" diyerek beni vazgeçirmek istediler. Bu saçma bir düşünceydi, hemen İstanbul'a gittim. Dolmabahçe Sarayının giriş salonunda bekliyordum. Çok heyecanlıydım. Birden Mustafa Kemal Paşa'yı gördüm. İnönü ve arkadaşlarıyla, dilciler yanındaydı. Beni uzaktan tanıdı. Arkadaşlarına 'evet o' anlamında başıyla bir işaret yaptı. Merdivene koştum. Ellerine sarıldım.
>
> Atatürk o saatte hemen bir yankurul kurmuş. Agop Martayan, öbür dilcilerle birlikte çalışmaya başlamış. I. Türk Dili Kurultayı'nda "Türk, Sümer ve Hind-Avrupa Dilleri Arasındaki Bağ" konulu bildirisiyle başarı sağlamış. Türk Dil Kurumu'na 1932'de başuzman olmuş. Ölünceye dek bu görevde kaldı. Dilâçar soyadını

da, soyadı yasası çıktığında Atatürk kendisine vermişti.

Dilâçar'a sordum. "Atatürk öldükten sonra başka ülkelere niçin gitmediniz?" dedim. Birkaç kez Amerika'dan görev önerisi almıştı. Eline geçen para da çok değildi. Varlığını kitaplarına yatırdığından çok mütevazı bir yaşam sürdürmüştü. Ama, gitmemişti.

Dilâçar, Atatürk'ten söz ederken yüzü kendine özgü bir gülüşle aydınlanırdı. Amerikalılar, Türkiye'de de iş vermek istemişlerdi. Yine kabul etmemişti. Konuşmasından çıkardığım sonuç şu oldu: Türkiye'yi seviyordu. Tevfik Fikret'in öğrencisi olmakla övünürdü. Dil devriminden, Türk Dil Kurumundan, kişisel kitaplığından ayrılmazdı. Kaldı ki bunları bırakmak Atatürk'ten ayrılmak gibiydi onun için. (Cahit Külebi, Cumhuriyet, 22 Eylül 1979)

Kurultay on gün sürmüştür. Türk diliyle ilgili önemli tespitler bu Kurultay'da yapılmıştır. Bunların tanıklığını Dolmabahçe Sarayı da yapmıştır. Türk dilinin önemli isimleri bu kurultayda bir araya gelmiştir. Kurultay'la ilgili çok şey yazılmıştır; Hasan Ali Yücel'in bir yazısında I. Türk Dili Kurultayı ile ilgili söylediklerini buraya almayı uygun buluyoruz:

26 Eylül 1932 tarihi, Türk kültür hayatının bir dönüm noktasıdır. Türk Dili Kurultayı'nda yeni bir irfan inkılâbının başlangıcını görmüş olduk. Düşünmenin, anlama ve anlaşmanın, zekâ yaratmalarının cemiyet içinde haricî bir şekil alması demek olan dil millîleşmedikçe, düşünüş ve anlayışın millî olamayacağı meydana çıkarıldı. Dilimiz Türk olmadıkça düşünüşümüzün Türk olamayacağı, düşünüşümüz Türk olmadıkça da bir Türk kültürünün varlığına imkân bulunamayacağı canlı, özlü bir hakikat olarak ortaya kondu.

Bu hakikat, şimdiye kadar, ancak parça parça duyulmuştu. Bu kadar açık, bu kadar keskin, bu kadar toplu olarak hiç kimse tarafından ileri sürülmemiş hiçbir zaman bu derece geniş bir ekseriyetle taraftar kazanmamıştır. Bugün bütün Türk münevverleri görmüşlerdir ki Türk kültürünün belkemiği Türk dilidir. Diğer medenî milletlerin, bugün bizim yapmaya azmettiğimiz işi, daha önce yapmış olduklarından haberi olmayan, resmî unvanı ister âlim,

ister edip olsun, fikir itiyatlarının esirliğinden kafasını kurtaramayan birtakım geri düşünceliler, bu hesaba katılmaya değmeyecek kadar kıymetsizdir. Türk kültürünün rönesansını bağıranlara kulak vermeyip köşelerinde esneyenler, böyle bir şey olur mu diye bıyık altından gülenler kavuklu birer mezar taşıdır.

Türk Dili Kurultayı, bu geri zihniyetin bir daha dirilmemek üzere defin merasimini yaparken asıl yeni dünyaya gelen millî kültürün doğumunu kutladı. Gömülen, iri cüsseli, hatta haşmetli ve mağrurdu. Doğan, küçük, henüz sahip olduğu kudretleri tartamayacak kadar yeni bir varlıktır. Fakat şu muhakkaktır ki birinci zihniyet ölüydü, ikincisi diridir. Birincisi bir hortlaktı, ikincisi büyümek, eser vermek istidadındadır.

Bunu çok yakından takdir eden kurultay şu noktalara itikaf etti.

1. Türk dilini, millî kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası hâline getirmek.

Türkçe'mizi, muasır medeniyetin önümüze koyduğu bütün ihtiyaçları karşılayacak bir mükemmelliğe erdirmek.

2. Bunun için, bugünün yazı dilinde, Türkçe'ye yabancı kalmış unsurları atmak. Halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münevverler arasında birbirinden mahiyetçe ayrı-iki dil varlığını ortadan kaldırmak, temel unsurları öz Türkçe olan millî bir dil yaratmak.

Kurultayın bu esaslı kararlara ermesini temin için, orada ileri sürülen başlıca tezleri birer birer hulâsa etmek lazımdır. Bunları hulâsa ederken en amelî, en münakaşayı mucip olan ve bugüne en yakın ihtiyaçlara dokunan meselelerden başlamayı daha münasip buluyorum;

I. Türk Edebiyatı'nın seyrinde Türk dilinin geçirdiği safhalar, Türk Edebiyat'ının öz dilden uzaklaştıkça bozuk bir yola girmesi.

II. Türk dilinde yapılması icap eden reforma, bu hususta dili "akademize" etmenin imkânı meselesi.

III. Türk dilinin asıllığı, Hint-Avrupa dilleriyle münasebeti.
(...) (Hasan Ali, *Yeni Türk*, C. 1, 2 Kasım 1932)

Kurultay'da alınan kararları özet şeklinde vermesi bakımında bu yazıyı burada anma gereği duyduk. Kurultay iki yıl sonra toplanmak üzere dağılır.

A. Dilâçar'ın kurultaydaki bildirisi ilgiyle karşılanır. Kurultay'dan sonra da İstanbul'a yerleşir. Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün önderliğinde yapılan dil çalışmalarına katılır.

İkinci Kurultay'a kadar İstanbul'da yaşar. Bir yandan İstanbul Üniversitesi'nde okutmanlık yapar, bir yandan da Yabancı Diller Yüksekokulu'nda ve İstanbul Erkek Lisesi'nde yabancı dil dersleri verir. Türk dili ile ilgili olan çalışmalarını da aksatmaz. İkinci Türk Dil Kurultayı'na bir bildiri ile katılır. Bu bildirisinin adı, "Türk-Paleoetimolojisi"dir. Bu bildirisi de çok fazla ilgi toplar. Atatürk de onu bu Kurultay'dan sonra Türk Dil Kurumu başuzmanı olarak görevlendirir. 1934'ten sonra A. Dilâçar Türk Dil Kurumu başuzmanı olmuştur ve Ankara'ya taşınır, ölünceye kadar Ankara'da yaşar.

Atatürk'ün Sofrası

Dilâçar, gündüzleri Türk Dil Kurumu'nda çalışır, akşamları da Çankaya Köşkü'nde yapılan dil çalışmalarına katılır. Kuşkusuz A. Dilâçar'ın Türk dili gelişimine katkıları yalnızca bu çalışmalar değildir.

A. Dilâçar'ın hayatında Atatürk ve onunla yaptığı dil çalışmalarının önemi büyüktür. A. Dilâçar bu çalışmaların yapıldığı toplantılarda içki içmez. Atatürk'ü daha iyi gözlemlemek için içki içmemeyi tercih eder. Bu durum Atatürk'ün zaman zaman ona ve diğer içki içmeyenlere takılmalarına sebep olmuştur. Kaya Türkay'ın *A. Dilâçar* adlı kitabında bu toplantılardan birine dair yazdıklarına bir göz atalım:

> Kışın Çankaya'da, yazın Dolmabahçe'de Cumartesi, Pazar günlerinde yürütülen bu çalışmalardan birini Dilâçar şöyle anlatır: "Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Atatürk* adlı kitabında Atatürk'ün sofrasını Sokrat ve Eflatun şölenlerine benzetir. Evet, Atatürk sofrasının genel niteliği böyle olmuştur. Fakat benim bugün anlatacağım bir Atatürk şöleninin önemli bölümü akşam sofrası olarak değil, bir

Pazar günü öğleden sonra, bilginlerin katıldığı yemeksiz bir şölen olarak geçmiştir.

Yıl 1936, Türk Dil Kurumu'nun bürosu Atatürk'le birlikte İstanbul'a giderek, her yıl olduğu gibi, Dolmabahçe Sarayı'nın üst katında yerleşmiş, III. Türk Dil Kurultayı 24-31 Ağustos günlerinde aynı sarayda toplanmış, şimdi Eylül ayında Atatürk Florya'daki Denizevi'nde dinlenmekte, sık sık da dil üzerinde çalışmaktadır.

Biz her gün saraya gider ve o yıllarda Atatürk'ün özel bir bürosu durumunda olan Türk Dil Kurumu'nda çalışır, öğle yemeğini saray sofrasında yer, çalışma saatlerinde de ara sıra Atatürk'ü aramızda görürdük.

(...) Durum böyle sürüp giderken, 20 Eylül Pazar günü öğleden az sonra karakoldan bir görevli gelerek saraydan çağrıldığımı bildirdi. Saat 3'te saraya vardığımda üst salonda Atatürk'ü, özel kalem müdürü Süreyya Anderiman'ı, başyaver binbaşı Celal Öner'i ve 2-3 profesörü gördüm. Masanın yanında bir de karatahta vardı. Anladım, Atatürk, bir şölen düzenlemiş ve bu iş için Florya'dan Dolmabahçe Sarayı'na gelmişti. Çağrılı konuklar birer ikişer gelip Atatürk'ü çevreliyorlardı. Bunlar arasında genel yazmanımız İbrahim Necmi Dilmen, Hasan Reşit Tankut, Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy, Eczacı İbrahim Ethem, Kimyacı Hüseyin Hüsnü, Hazma Vahit, Doç. Dr. Mahmut Sadi (bugün Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak), Üniversitesi'nin kimya bölümünden Alman Ord. Prof.Dr. Fritz Arndt, klasik filolojiden Prof. Fazlı Nazmi Örkün, Dr. Mehmet Ali Ağakay, Abdulkadir İnan ve daha başkaları bulunuyordu. Atatürk'ün sofrasında yer almak için bir protokol yoktur, herkes uygun bulduğu yere otururdu.

Çağrılı konuklar tamamlandıktan sonra, uzun bir masanın başında oturan Atatürk, şölene katılan bilim adamlarına toplantının amaç ve konu ayrıntılarını kısaca anlattı: Batı'da kullanılan Yunanca asıllı birkaç tıp terimi. Hekim, eczacı, kimyacı, dilci profesörleri bu sorunları görüşmek için sarayda bir araya getirmişti.

İlk iş olarak Atatürk beni karatahtaya kaldırdı. "Haydi bakalım Dilâçar, karatahtaya." dedi. (Bana bir yıl önce Dilâçar

adını, bu gibi durumlarda "dil konularını açıklar" anlamına olarak vermişti.)

Ve tahtaya ilk önce, Fransızca'da "cerrahlık" anlamına gelen chirurgie terimini yazdırıp bunun kabul edilmiş olan etimolojisini istedi. Ben de önce bu tıp teriminin İngilizce'sini (surgery), Latincesini (chirurgia) ve Yunancadaki ana şeklini (kheirourgia) yazarak, bunun çözümlenmesine geçtim: Yunanca kheiros = el, ergon = iş; bütünü: elle yapılan iş; tıpta, kök etimolojisine göre: hastanın gövdesinde hekimin elle yaptığı iş.

Atatürk gülümseyerek şöyle bir eleştiride bulundu: Bu etimolojiden çıkan tanıma göre bir hekimin, hastanın karnını elle yoklaması da chirurgie demek gerekiyor; ama chirurgie bu değildir, operatörlüktür, gövdeyi cerh etmek, aletle yarmak, kesmek işi de vardır. Ve Batılıların kheir-, surchir- köklerine karşı Türk dillerindeki "yar-", Yunanca ergon'a karşı da Türkçe "erk" kökünü çıkararak, chirurgie ve cerrahi'yi "elin kuvvetle ve kudretle başardığı, yayarak yaptığı işler" biçiminde anlamlandırarak tanımladı.

....

O, Atatürk'ün hiç aksatmadan düzenlediği bu dil şölenlerine değerli bir üye olarak çağrılı olmuştur. Gündüzleri Dil Kurumu'ndaki temel işi, başuzmanlığı yürütmekte; geceleri de genellikle kara tahtada geçen ek görevini, Dilâçarlığı yapmaktadır. Atatürk'ün verdiği bu görevleri gereğince üstlenmeye çalışır.

A. Dilâçar, Atatürk'ün başkanlığını yaptığı dil çalışmalarına Atatürk'ün isteğiyle katılır, onun dil konusundaki hassasiyetine yakından tanık olmuş insanlardan birisidir

Dil ve Dilciliğin Olduğu Her Yerde

1936 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Dilbilim Tarihi, Genel Dilbilim derslerine ilmî yardımcı olarak girer.

Aynı zamanda 1.4.1937 tarihinden itibaren Ankara Gazi Lisesi'nde Edevat öğretmenliği yapar.

TDK üyeleri Etnografya Müzesi'nde Atatürk'ün huzurunda

Fakültenin kuruluşundan itibaren 12 yıl genel dilbilgisi derslerini kısmen tek başına kısmen de o zaman doçent olan Necip Üçok'la birlikte vermiştir. 1946'da Üniversiteler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, 4.2.1947'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde işgal etmiş olduğu kadro, okutman kadrosuna aktarılır.

Fakat aksilikler devam etmektedir. Fakülte Yönetim Kurulu'nun 12.7.1948 tarihinde aldığı kararla, okutmanlık kadrosu da kaldırılır.

A. Dilâçar, bunun üzerine aşağıda bir örneğini aldığımız yazıları yazar, fakat sonuç alamaz.

Böylelikle 12. 7. 1948 tarihinden itibaren Agop Dilâçar'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile ilişiği kesilmiş olur.

A. Dilâçar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde hocalığın yanı sıra Türk Dil Kurumu'nda başuzmanlık ve 1943'ten itibaren İnönü Ansiklopedisi'nin basım işleriyle ilgili danışmanlığını da yapmaya başlar. Bu konuda Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nda A. Dilâçar'la ilgili belgeleri görme şansını bulduk.

A. Dilâçar Dil Kurumu'ndaki işlerini de aksatmadan sürdürür. Yabancı dilde yazışmalar Dilâçar Bey'in görevidir. Dil konularında danışmanlık yapmaktan büyük zevk alır.

Dil konusundaki çalışmalarına bu sıralarda hız verir. 1960'lı yıllarda A. Dilâçar'ın dil çalışmaları ile ilgili kitaplarının çıkmaya başladığını görmekteyiz: *Devlet Dili Olarak Türkçe* (1962), *Thomsen* (1963), *Türk Diline Genel Bir Bakış* (1964), *Türkiye'de Dil Özleşmesi* (1965), *Dil, Diller ve Dilcilik* (1968). 1968'de *Türk Ansiklopedisi*'nden ayrılır.

1970'li yıllarda A. Dilâçar'ın dil üzerine çalışmaları aksamaz, ancak daha geniş konulara eğilmeyi düşler ve hayata geçirir. İlk olarak Kutadgu Bilig üzerine bir çalışma yapar. Bu çalışma Kutadgu Bilig üzerine yapılmış diğer çalışmalardan farklıdır, Kutadgu Bilig'i yalnızca metin olarak ele almamış; derinlemesine inceleyerek onun üzerinde önemli görüşler ortaya koymuştur.

Kutadgu Bilig İncelemesi adlı çalışmasını 1972 yılında yayımlar. Ardından da 1978'te *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar* adlı çalışması yayımlanır. A. Dilâçar'ın çeşitli dergilerde dille ilgili yazdığı yazılarını da unutmamak gerekir.

Kültürlü olduğu çevresindekiler tarafından bilinir. Edebiyat, müzik, resim, bale gibi güzel sanatların çeşitli dalları onun ilgisini çekmektedir. Edebiyata olan ilgisi oldukça fazladır. Ünlü eserleri orijinal yazılmış şekilleri ile okur. Türk Edebiyatı'nın gelişimini yakından takip edenler arasındadır. Kitaplara, edebiyata, farklı bilim dallarına olan ilgisi hiç eksilmez.

Türk Dil Kurumu'nun kitaplığının gelişmesine de katkısı olmuştur. Kitaplıkta yer alması gereken kitapların tespitini yapmış, bunların temini için elinden geleni çabayı göstermiş. Türk Dil Kurumu'nun diğer Türkoloji merkezlerinin yaptığı çalışmaları takip etmesine katkısı vardır. Ayrıca Kurum'da çalışanlara İngilizce ve dilbilim dersleri vermiştir.

Ailesine olan bağlılığı da çok fazladır; eşi Meline Hanım'ı, oğlu Vahe'yi, torunlarını elinden geldiğince ihmal etmemeye çalışmıştır.

A. Dilâçar, 12 Eylül 1979'da İstanbul'da yaşama gözlerini yummuştur. Ölümü üzerine gazete ve dergilerde Ömer Asım Aksoy, Konur Ertop, Cahit Külebi gibi önemli kişilerin yazdığı yazılara tanık olmaktayız.

Türk Dili çalışmalarında çok emeği geçen, Atatürk'ün son anlarında görmek istediği insanlar arasında olan Agop Dilâçar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin de saygın hocaları arasındadır.

Prof. Agop Dilâçar'ın Kitapları

(Makaleleri için bkz.: Kaya Türkay)

Les Bases Bio-Psychologiques de la Güneş-Dil, İstanbul 1936.

Devlet Dili Olarak Türkçe, TDK Yayınları: 199, Ankara 1962.

Thomsen, TDK Yayınları: 221, Ankara 1963.

Türk Diline Genel Bir Bakış, Türk Dil Kurumu Yayınları: 227, Ankara 1964.

Türkiye'de Dil Özleşmesi, TDK Yayınları: 295, Ankara 1965.

Dil, Diller ve Dilcilik, TDK Yayınları: 263, Ankara 1968.

Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK Yayınları: 340, Ankara 1972.

Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar, TDK Yayınları: 443, Ankara 1978.

Yararlanılan Kaynaklar

Aksoy, Ö. A., "Bir Altın Açkı Yitirdik", *Türk Dili*, C. XL, S. 335, Ankara 1979, s. 197-198.

Dilâçar, A., "Prof. J. Németh's Role in the Turkish Alphabet and Reform", *Hungaro-Turcica, Honour of Julius Németh*, Budapest 1976.

Garo Berç, Ş., "Agop Dilaçar", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1981.

Haddeler, R., "Agop Martayan Dilâçar Öldü", *Marmara (Ermenice Günlük Siyasî Gazete)*, 13 Eylül 1979. (Çevirisi: Sanat Emeği, C.4, S.20, İstanbul 1979, s. 84-85.

İğdemir, U., *Atatürk'ün Yaşamı*, TTK Yayını, Ankara 1980.

Kansu, M. M., *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, TTK Yayını, Ankara 1966.

Külebi, C., "Dilaçar", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1979.

Türkay, K., "A. Dilaçar'ın Yayınları", *TDAY-Belleten* 1978-1979, Ankara, s. 314-323.

Türkay, K., *A. Dilâçar*, TDK Yayınları: 490, Ankara 1982.

Belgeler

30 Mart 1937

523

Kültür Bakanlığına

Türk Dil Kurumu uzmanlarından Dilaçar'ın Türkoloji sahasındaki bilgilerinden istifade edilmek ve Fakültemizin Türkoloji kürsülerine bağlı olarak çalıştırılmak üzere kadromuzda açık bulunan (150) lira ücretli lektörlüğe tayinine müsaade buyurulmasını derin saygılarımla dilerim.

Dekan

TÜRK DİL KURUMU

Ankara, 28/3/1937
Tel: 1978

Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi
Yüksek Dekanlığına
ANKARA

Türk Dil Kurumu Uzmanı A. Dilaçarın 10 Mart 1937 de Doçent olarak işe başlatıldığını bildirir, saygılar sunarım.

Türkoloji Profesörü
H. Reşit Tanrıkut

Veriloğu
Ya
7.4.937
A. E.

VAZİFESİ: Ankara. Dil ve Tarih-Coğrafya F.
Türk Dil ve Adeb. Ilmî Yardımcısı

Zatî sicil No. si
Meslekî sicil No. si

İctimaî Hüviyeti

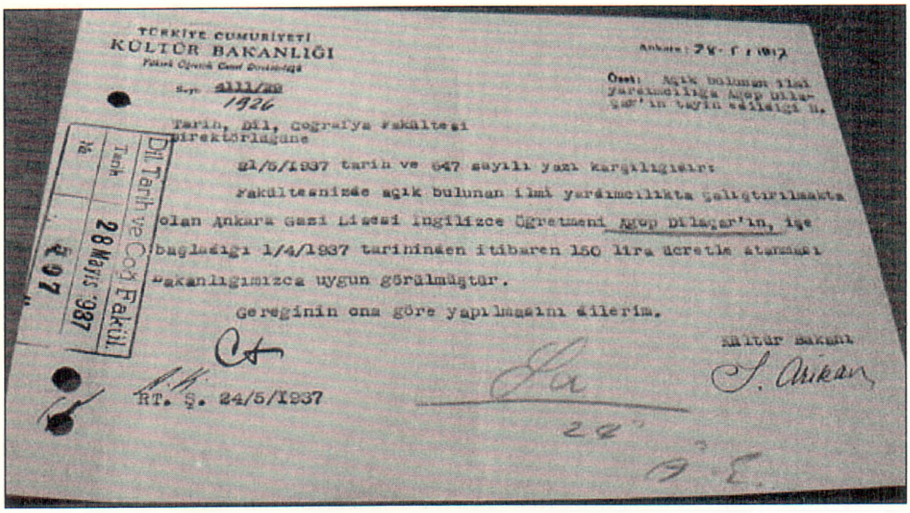
Adı	Agop
Babasının adı	Vahan
Aile adı	Dilâçar
Doğduğu yer ve yıl (Nüfus kaydına göre)	Istanbul, 1311
Milliyeti	Türk (Ermeni Protestan)
Evli midir, evli ise evlendiği tarih	1922'de evlenmiştir.
Çocuklarının adedi, yaşları, vazifede veya evli bulunanların adedi	8 yaşında bir oğlu vardır.
Şahsına veya ailesine ait emlâk ve akarı var mıdır, nerededir?	Yoktur.
İaşe ve infak ile mükellef olduğu nüfusun adedi ve karabeti	Eşi ve oğlu.

İlmî Hüviyeti

İlk tahsilini nerede yapmıştır?	Ist. Gedikpaşa Amerikan Mektebinde.
Orta tahsilini hangi mektepte yapmıştır. Bitirmedise hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarih ve numarası.	Robert Kolej'i bitirmiştir. Şehadetname tarihi: 16.VI.1915.
Yüksek tahsilini nerede yapmıştır. Bitirmedise hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarih ve numarası.	Kolej'den mezun olduktan sonra, Magister Artium derecesi namzedi olarak, imtihan neticesinde ve Kolej profesörler meclisinin kararıyle bir senelik avans kazanmış ve hususî bir komisyonun nazareti altında iki sene okumuştur. Tasdikname tarihi: 22.XI.1920
Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir. Hâiz olduğu vesikalar nelerdir?	1922-1932 yılları arasında Avrupada bulunurken serbest üniversite kurlarına devam etmiştir. Tasdiknamesi yoktur. 1932 yılında Atatürkün emirleriyle Türkiyeye çağırılmıştır.

Ecnebi dillerinden hangilerini ne derece bildiği (1)	İngilizce: iyi derecede. Fransızca: iyi derecede. Almanca: iyi derecede. İtalyanca: asgarî hadde. Rusça: asgarî hadde.
Bilmen ecnebi diller nasıl ve nerede ve kaç yıllık tahsil ile öğrenilmiştir?	İngilizce: Ana sınıfından itibaren 15 sene. Fransızca: Orta mektepten itibaren 8 sene. Almanca: Kolej'de 5 sene. Avrupada bulunduğu zaman bunları tekemmül ettirmiştir.
Telif ettiği eserler (Eserlerin mevzuları adları, tabdleri, basılma tarihleri sahife adetleri)	Birinci, İkinci ve Üçüncü Türk Dil Kurultaylarında okuduğu tezler Kurultay Zabıtlarında matbudur. Dilbilgisine dair diğer etütleri (250 sahife) "Türk Dili" dergisinde matbu kısmen de Türk Dil Kurumu dosyalarında mahfuz bulunmaktadır. "Dil, Diller ve Dilciler" başlıklı 200 sayfalık bir eseri Dil Kurumuna verilmiştir. Basılacaktır.
Tercüme ettiği eserler (Tercüme eserlerin asllarının adı, müellifi ve hangi tabıdan tercüme edildiği)	Griffith Taylor: "Correlations and Culture. A Study in Technique" Londra 1938. Tercümesi Dil Kurumundadır.

(1) a) Asgari hadde:
(Ecnebi dili bilmenin asgari haddi umumi Edebiyattan herhangi bir metni kolayca ve tamamile anlatmaktır)
b) Eyi derecede:
(Asgari hadde ilâve olarak sühuletle konuşmak; ana dilden tercüme yapabilmek yazmak eyi derecede sayılır).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI

Sayı: 3111/28
1926

Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi
Direktörlüğüne

31/5/1937 tarih ve 647 sayılı yazı karşılığıdır:

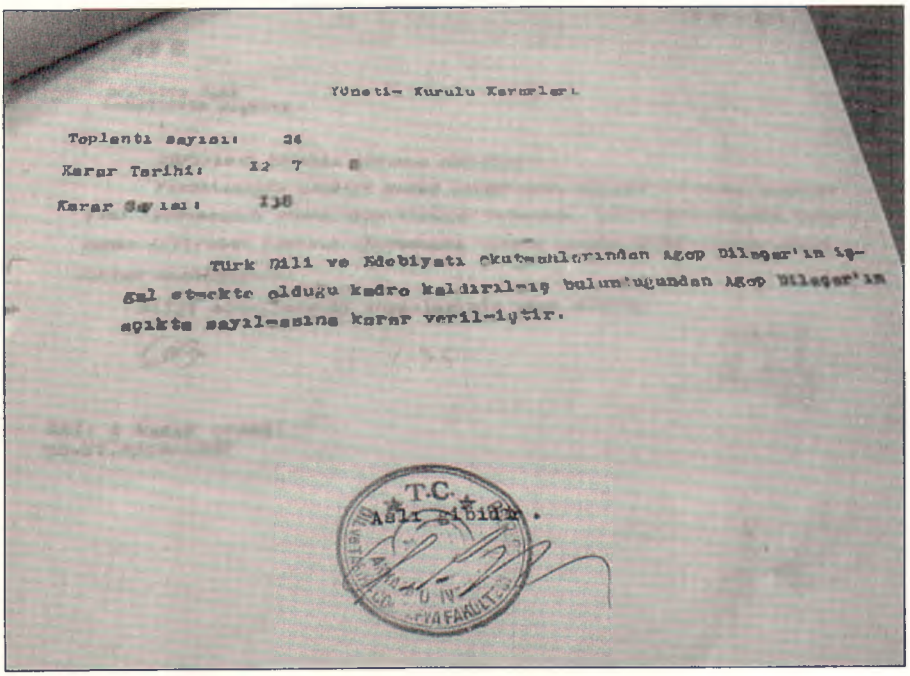
Fakültenizde açık bulunan ilmi yardımcılıkta çalıştırılmakta olan Ankara Gazi Lisesi İngilizce Öğretmeni Agop Dilaçar'ın, işe başladığı 1/4/1937 tarihinden itibaren 150 lira ücretle atanması Bakanlığımızca uygun görülmüştür.

Gereğinin ona göre yapılmasını dilerim.

Kültür Bakanı
S. Arıkan

RT. Ş. 24/5/1937

Dil Tarih ve Coğ. Fakültesi
Tarih
28 Mayıs 937
407

Yüneti- Kurulu Kararları

Toplantı sayısı: 36
Karar Tarihi: 12 7
Karar Sayısı: 138

Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliğinden Agop Dilaçar'ın işsiz-mal etmekte olduğu kadro kaldırılış bulunduğundan Agop Dilaçar'ın açıkta sayılmasına karar verilmiştir.

T.C.
Aslı gibidir.

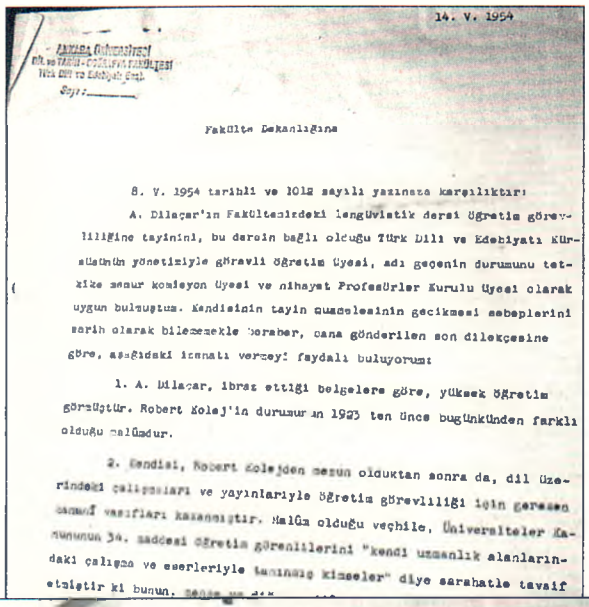
Ankara, 27.IX.1948

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
sayın Dekanlığına

Fakültenizin kuruluşundanberi orada okutmakta olduğum Genel Dilbilgi dersini, kadromun kaldırılması dolayısiyle temmuz 1948 denberi bırakmış bulunuyorum. Devamlı olarak on iki yıl verdiğim bu dersin kitabına son şeklini vermek üzereyim. Bu eserimi tamamlamak ve dersime devam edebilmek için sizden tekrar hizmete alınmamı, bunun için malî imkân sağlanıncaya kadar da bu dersi fahrî olarak okutmama müsaade edilmesini rica ediyorum. Fakülte Dekanlığı bu imkânı bana verirse mutlanacağımı bildirir, üstün saygılar sunarım.

Profesörler Kurulunu
27. IX. 1948
Agop Dilâçar

Adres: A.Dilâçar,
Türk Dil Kurumu,
Ankara.

14. V. 1954

Fakülte Dekanlığına

8. V. 1954 tarihli ve 1012 sayılı yazınızla karşılıktır:

A. Dilaçar'ın Fakültenizdeki lengüistik dersi öğretim görevliliğine tayinini, bu dersin bağlı olduğu Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünün yönetimiyle görevli öğretim üyesi, adı geçenin durumunu tetkike memur komisyon üyesi ve nihayet Profesörler Kurulu Üyesi olarak uygun bulmuştum. Kendisinin tayin muamelesinin gecikmesi sebeplerini şerih olarak bilmemekle beraber, cana gönderilen son dilekçesine göre, aşağıdaki izahatı vermeyi faydalı buluyorum:

1. A. Dilaçar, ibraz ettiği belgelere göre, yüksek öğretim görmüştür. Robert Koleji'in durumunun 1933 ten önce bugünkünden farklı olduğu malûmdur.

2. Kendisi, Robert Kolejden mezun olduktan sonra da, dil üzerindeki çalışmaları ve yayınlariyle öğretim görevliliği için gereken ilmî vasıfları kazanmıştır. Malûm olduğu veçhile, Üniversiteler Kanununun 34. maddesi öğretim görevlilerini "kendi uzmanlık alanlarındaki çalışma ve eserleriyle tanınmış kimseler" diye sarahatle tavsif etmiştir ki bunun, [illegible]

Ansiklopedisindeki yayınları ve Türk Dil Kurumunda uzman olarak uzun yıllardan beri devam etmekte olan hizmetleri buna delildir. Kendisi Fakültemizde senelerce aynı sahada öğretim vazifesi görmüş ve Üniversiteler Kanununun yürürlüğe girişinde kadro icaplariyle Fakülteden ayrılmıştır.

Şimdi A. Dilaçarın yerine başka bir kimsenin bulunması müşkül ve belki de gayrı mümkündür. Bu itibarla, kürsümüzün ihtiyacı göz önünde bulundurularak, tayin muamelesinin ikmali için gereken teşebbüslerin yapılmasını ve bu maruzatımın Senatomuza iblağını ehemmiyetle rica ederim.

Türk Dili ve Edebiyatı Profesörü

Necmettin Halil Onan

Senato
10.V.54

ORD. PROF. DR. SÂİM ALİ DİLEMRE
(1880- 1954)

Görev Yılları: 1936-1940

Tülay Çulha
Ali Gül

Karslı Koyun tüccarı Ali Rıza Efendi'nin oğlu olarak 1880'de İstanbul'da doğan Sâim Ali, Soğukçeşme Rüştiyesi'nde okuduktan sonra Askerî Tıbbiye'ye geçer ve oradan 1903 yılında mezun olur. Eğitimini tamamladıktan sonra 1908'de Almanya'ya gönderilerek, Giessen Üniversitesi'nde Patoloji üzerine uzmanlığını tamamlaması sağlanır. Memlekete döndüğünde Tıp Fakültesi, Teşrih-i Marazî müderrisi Rıfat Hüsamettin Paşa'nın muavini olarak görev yapar. Uzun yıllar Prof. Dr. Hamdi Suad'ın laboratuarında şef olarak çalışır. 1909-1940 yılları arasında Darülfünun Tıp Mektebi'nde muallimlik ve müderrislik görevlerinde de bulunan Dilemre, profesör olduktan sonra on beş yıl kadar morg müdürlüğü de yapmıştır. Adlî Tıp Ord. Profesörlüğünde de bulunan Sâim Ali, patoloji ve bakteriyoloji ihtisasından dolayı 4 kere 2 yıl süreyle kolera ve veba salgınlarına karşı mücadele etmiştir. Balkan Savaşında Trakya ve Çanakkale'de orduya tifo aşısı uygulanmasını sağlamıştır.

1933 Üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde bir Adlî Tıp Enstitüsü kurularak, müdürlüğüne Ord. Prof. Dr. Sâim Ali Dilemre getirilir. Bugün Türkiye'de tıp ve hukuk fakültelerinde adlî tıp dersleri verilmektedir.

Dönemin diğer aydınları gibi, uzmanlık alanı ne olursa olsun Türk diline hizmet aşkı içinde bulunanlar arasına Sâim Ali Bey de vardır. Türkçenin başka

dillerle olan ilişkisinin araştırılması, tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi, yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması vb. gibi görevlerde bulunmuştur. 1930-1931 yıllarında *Türk Antropoloji Mecmuası*'nda Türkçe, Fransızca olarak dilbilgisine ait yazılar yazmış, *Türk Tarihinin Ana Hatları* eserinin müsveddelerinde *Evrazyada Türkçenin Lenguistik Vaziyeti* adlı çalışmasını yayımlamıştır. Daha sonra *Les Affixes indo européens et le turc* (Hint Avrupa ekleri ve Türkçe) 1935, *Probléme turco- celtique* (Türk- Kelt Problemi) 1936, *La théorie Güneş- Dil (Güneş Dil Teorisi)* 1936, *Dil Coğrafyası* 1937, *Dil Devrimi İçin* 1949 ve *Genel Dilbilgisi* adlı 2 ciltlik eserini (1939, 1942) yazdıktan sonra hekimlik terimleri üzerine çalışmıştır.

Genel Dilbilgisi (İkinci Kitap: Dil Evolüsyonları, DTCF, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara 1942)'nin ikinci cildini İsmet İnönü'ye ithaf eder. Kitabının önsözünü "çocuklarımıza" başlığıyla vermiştir. Bu eserin, uzun senelerce büyük hocaların eserlerinden seçilerek hazırlanmış olduğu bilgisini veren yazar, samimiyetle kendi düşüncelerini de açıklamıştır. Hatta önsözün sonlarına doğru, yazıda geçen terimlerin hem Türkçe hem yabancı dildeki şekillerinin verildiğinden bahsederek bu yazının felsefe ve yüksek edebiyat sınıfları için olduğunu söyler. Bu yüzden başlığının genel dilbilgisi olduğunu ve bu düzeyde bir yazıyı okuyacak eğitimdeki kişilerin de yabancı dil bildiklerinden bahisle zorluk çekmeyeceklerini ileri sürer. "Dil evolüsyonları"nı ses değişimi, şekil değişimi, mânâ değişimi başlıkları altında inceler.

1949'da yayımladığı *Dil Devrimi İçin* adlı kitabının önsözünde ise Dilemre, Türkiye'de edebiyat dilinin serbest olduğundan bahseder: "Edib ve şair, Türkiye'de ister Kaşagar'a doğru ister Sadabad'a doğru yüzünü çevirsin..., kimse "ne yapıyorsun" demez fakat "terimler konusunda" anlaşmazlık çıkmıştır, bu da tabidir." der ve bu konudaki fikirlerini açıklar. Böyle bir anlaşmazlığın sebebini genel eğitim meselesine bağlar. Eğitimde "halka doğru gitmek"in önemli olduğunu ve ondan ayrılmamanın gerekliliğini savunur. Ayrıca terimler konusunda, terimlerin istisnasız Öz Türkçeden yapılmasını savunanların yanında Lâtince, evrensel bilim sözlerine geniş yer bırakmalı diyenlerin de olduğunu söyleyen Sâim Ali Dilemre, karışık bir yol tutulması gerektiğini savunur.

Bütün bu çalışmaları neticesinde Atatürk kendisine "Dilemre" soyadını uygun görmüştür. 1936-1940 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Umumî Dilbilgisi derslerini okutmuş, 1935-1939 yılları arasında Erzurum,

1939-1943 yılları arasında Rize milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'nde görev yapmıştır.

TDK bünyesinde de görev alan Dilemre'nin 26-30.11.1945'te yapılan V. Türk Dili Kurultayı'nda, Lenguistik Kol Başkanı ve 8-10.2.1951 tarihinde yapılan Olağanüstü Kurultay'da yönetim kurulu üyesi olarak görev aldığını kayıtlardan öğrenmekteyiz.

1954 yılında İstanbul'da vefat eden Dilemre'nin mezar taşında kendi yazdığı aşağıdaki dörtlük görülür:

Yeniden devrana girdim, işte bak burda ben
Senle, benle elbette var bir birleşen
Başıda o, sonuda o, bende o, o da ben
Varlık bir dönergedir. Sanma var gelen giden.

Ord. Prof. Dr. Sâim Ali Dilemre'nin Dille İlgili Kitapları

Hint-Avrupa Ekleri ve Türkçe, 1935.

Güneş-Dil Teorisi, 1936.

Türk-Kelt Sorunu, 1936.

Dil Coğrafyası, 1937.

Eski Dil Mefhumu, 1935.

Genel Dilbilgisi, Birinci Kısım: Dil Coğrafyası, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Genel Dilbilgisi, İkinci Kitap: *Dil Evolüsyonları*, DTCF, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara 1942.

Hekimlik Dili Terimleri, 1945.

Dil Devrimi İçin I, 1949

Dil Devrimi İçin II: Terimler Meselesi, 1949.

Dil Devrimi ve Zorlama Üzerine, 1952.

Makaleleri

"Hekimlik Dili Terimleri", TD-*Belleten*, Seri:III, Sayı: 1-3 Haziran 1945, Ankara 1945, s.153-284.

"Türkçenin Tarihsel Tabiatı (L'indo-touranien)", TDAY-*Belleten*, 1953, Ankara 1988, s.149-159.

"Analoji", Türk Dili, C. I, Sa: &, Mart 1952, s.317-324.

"Gramer Davası ve Linguistique", *Türk Dili*, C. II, Sayı: 15, Aralık 1952, s. 123-130.

Yararlanılan Kaynaklar

"Acı Kaybımız Sâim Ali Dilemre", *Türk Dili*, C. III, Sayı: 30, Mart 1954, s. 361.

Baltacıoğlu, İ.H., "Sâim Ali Dilemre", *Türk Dili*, C. III, Sayı: 31, Nisan 1954, s. 388-394.

Bayur, H., "Sâim Ali Dilemre İçin", *Türk Dili*, C. III, Sayı: 31, Nisan 1954, s. 394.

Demirhan, A., "Prof. Dr. Saim Ali (Dilemre)nin Uykusuzluk ve Tedavisi Adlı Eseri ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 52, Sayı: 2, 1985, s. 359-366.

Dilaçar, A., "Dilci olarak Sâim Ali Dilemre", *Türk Dili*, C. III, Sayı: 31, Nisan 1954, s. 380-382.

Zeren, Zeki, "Ord. Prof. Dr. Sâim Ali Dilemre", *Türk Dili*, C. III, Sayı: 31, Nisan 1954, s. 385-387.

İBRAHIM NECMİ DILMEN
(1887-1945)

Görev Yılları: 1936-1941

Tülay Çulha

Ulu Önder Atatürk'ten 6 yıl sonra aynı şehirde doğmuş bir insan, aynı şekilde ömrünü Türkçeye, Türkiye'ye adamış özverili bir aydın. Özellikle özverili demek istiyorum, çünkü karşılığında hiçbir beklentisi olmadan çalışmış. Maddî olarak hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı halde, içinde bulunduğu manevî eksikliği gidermek için harcanmış bir yaşam.

Doğduğu, büyüdüğü topraklardan birçok hemşerisi gibi, ayrılmak zorunda kalmış İbrahim Necmi Bey. Bu göçü ve insanların yeni vatanlarına dört elle sarılmalarını anlayabilmek için, doğup büyüdükleri topraklar üzerinde oynanan siyasî oyunlara da değinmek gerekir. Bu insanlar, vatanın ne demek olduğunu, yurdunu terk etmenin, buna mecbur edilmenin acısını bildikleri için olsa gerek, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında kültürel alanda verilen savaşın ateşli neferleri olmuşlardır.

Savaş Günleri ve Balkanlar

Kırım Savaşı'nda (1853-1854) uğradığı ağır yenilgiden sonra Rusya, Balkanlarda özellikle Osmanlı yönetiminde bulunan Slav ırkından kavimleri bir

amaç uğrunda birleştirmek ve Ortodoks toplulukları egemenliği altına almak için Panslavizm hareketini başlatmış. Ruslar bu amaçla Moskova'da bir kongre toplamışlar ve bu kongre sonunda, Balkanları dolaşarak propaganda yapmaya başlamışlar. Bosna-Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Slav ırkından olan ülkelerde birtakım gizli cemiyetler ve örgütler kurarak düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır.

Rusların bu gizli çalışmaları Balkanlarda bir tedirginlik ve huzursuzluk yaratırken Ruslar bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştı. Ruslar Mahmut Nedim Paşa sadrazamlığı sırasında Panslavist hareketlere hız verirler. Çok geçmeden Balkanlar'da Panslavist propagandaların etkisiyle çeşitli ayaklanmalar çıkar. Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için harekete geçer. Ruslar, Panslavizm akımının yardımıyla Balkanlarda hazırlıklara başlar. İlk ayaklanma Hersek'te çıkar (1875). Bunu Bosna ayaklanması izler. Osmanlı bu ayaklanmalara gereken önemi vermez. Bunun üzerine Bulgarlar da ayaklanarak Türklere saldırılara geçer. Bulgar ayaklanması ve ardından başlayan Sırbistan ve Karadağ ayaklanmaları bastırılır. Bu olayları fırsat bilen Ruslar 93 harbini (1877-1878) başlatır.

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan çağdaşlaşma, 1856 Islahat Fermanı ile yeni boyutlar kazanmış ve 1876'da Kanun-i Esasî'nin ilânı ile sürdürülürken 93 harbi Anayasa'nın yani Kanun-i Esasî'nin yeniden rafa kaldırılmasına neden olur.

Balkanlardaki Slav halklar Osmanlıya karşı Ruslarla birlik olurlar. Ruslar Romanya ve Kafkasya üzerinden Osmanlı topraklarına saldırırlar. Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ, Bosna ve Hersek'te yeniden ayaklanmalar çıkar. Ruslar Rumeli'de Edirne'ye kadar ilerlerler, Edirne'nin de elden çıkması İstanbul yolunun Ruslara açılacağı anlamına geleceğinden Padişah Abdülhamit Ruslara ateşkes önerir. Uzun süren müzakereler sonucunda koşulları çok ağır olan Berlin Antlaşması imzalanır (13 Temmuz 1878). Bu antlaşmaya göre Bulgaristan ve Bosna- Hersek'e muhtariyet verilir. Batum, Kars, Ardahan Ruslara verilir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi kararlaştırılır. Doğu Rumeli bir Hıristiyan vali tarafından yönetilmek üzere Osmanlı Devleti'ne bırakılır. Bulgarlar bir ayaklanma çıkararak Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a bağlandığını ilan ederler. Karışıklık sonucunda Alman prenslerinden Ferdinand'ın Bulgar prensliğine seçilmesiyle Bulgaristan Devleti kurulmuş olur (1885).

Berlin Antlaşmasıyla Bosna-Hersek'in yönetimi geçici olarak Avusturya'ya bırakılır. Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet'i ilân ettiği sıralarda, Avusturya, bu durumdan yararlanarak Bosna-Hersek'i kendi toprağına katar. Osmanlı Devleti bu olayı protesto etmekten başka bir şey yapamaz. Bütün bu süregelen karışıkların sonunda Balkan savaşları başlar.

Türk tarihinin en acı, en unutulmaz sayfalarından biri olan Balkan Savaşları (1912-1913), yalnız yenilgilerle sonuçlanan, Balkanlar ile Rumeli'nin büyük bir bölümünün elimizden çıkmasıyla sonuçlanan savaşlar değil, milyonlarca Türk ve Müslüman halkın baskı ve zulüm altında evlerini, yurtlarını geride bırakarak türlü zorluklarla göç etmek zorunda kaldığı bir savaştır. Bu göçler ne yazık ki XX. yy. boyunca sürmüş, gelen göçmenler Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Balkan savaşları, sadece Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki son topraklarını yitirmesiyle sonuçlanan, yalnız bir ordular savaşı değildir. Balkan orduları yanında çeteler de halkı yok etmeyi sürdürüyordu. Balkan komitacıları yangınlar, saldırılar ve toptan ölümlerle, kanlı bir hesaplaşma içindeydiler. Osmanlı'nın mağlubiyetiyle sonuçlanmış ve neticede 30 Mayıs 1913'te imzalanan, "Londra Barış Antlaşması"yla, Selanik, Güney Makedonya ve Girit, Yunanistan'a bırakılmıştır.

Yazımızın başında da söylediğimiz gibi bu sıkıntılı dönem sonunda Osmanlı'nın hakimiyetinde olan toprakların elden çıkmasıyla birlikte Türkiye'ye göçler başlar ve bir çok Türk ailesiyle birlikte (1303-1305) 1887'de Selanik'te dünyaya gelen İbrahim Necmi Bey ile eşi Saibe Hanım da Türkiye'ye göç eder. Selanikli Avukat Mehmet Tayfur Bey ve Emine Hanım'ın oğlu olan yazarımızın çocukluğu, kendi ifadesine göre Gümülcine ve İskeçe'de geçmiştir. Beş senelik ilk mektep tahsilini Gümülcine'de tamamlayan İ. Necmi, yedi senelik idadîyi (liseyi) Selanik'te bitirir. Baba mesleğini seçerek, İstanbul Hukuk Mektebi'nde (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi) başladığı eğitimini 1909 yılında birincilikle bitirmiştir.

Selanik Günleri

Başarılı bir öğrenim hayatının ardından memleketi olan Selanik'e dönen İbrahim Necmi, burada babası gibi avukatlık yapmak yerine Selanik Hukuk Mektebi'nde Hukuk-ı Hususiye-i Düvel (Devletlerarası Özel Hukuk) ve Ka-

vanin-i Maliye (Mali Kanunlar) derslerine girer. Bu denli farklı ve uzmanlık isteyen dersleri verecek nitelikte olması İ. Necmi Bey'in bilgisinin derinliği ve genişliği hakkında bize bilgi verebilir. Ayrıca 1910'da Selanik Lisesi Edebiyat öğretmenliğini de müsabaka ile kazandığını kendi ifadesinden öğreniyoruz. Böylece, edebiyatla ve devamında dille meşguliyeti bu dönemde başlayan İbrahim Necmi, bundan sonraki hayatında da asıl mesleği olan Hukuk yerine öğretmenlikle hayatını geçirecektir.

Ömrünün ilerleyen yıllarında hayatını değiştirecek olan gazetecilik yaşamının başlangıcı da Selanik'te ders verdiği yıllara rastlar. Hakkında çok az bilgiye rastladığımız İ. Necmi'nin, *Zaman Gazetesi*'nde yazı işleri müdürlüğü ve baş muharrirlik yaptığını, hakkında yazılanlardan öğrenmekteyiz. Bu dönemde, Selanik Hukuk Mektebi'nde verdiği Mali Kanunlar dersinin bir yansıması olarak; tütün ve reji idaresiyle ilgili yazılar yazdığını, daha sonra bu yazıları bir araya getirerek yayimlâdığını *Türkiye'de Tütün Meselesi* adlı kitabından öğreniyoruz.

İstanbul'da Yaşam

1913'te Türkiye'ye gelişinden itibaren Darüşşafaka, Vefa, Davutpaşa liselerinde başlayan edebiyat öğretmenliği 1916'ya kadar devam etmiştir. Liselerde öğretmenlik hayatına devam ederken, 1916 yılında Darülfünun'da yapılan ıslahat çerçevesinde Edebiyat Fakültesi'nde kurulan Ural-Altay Lisanları Mukayeseli Sarfı kürsüsünün başkanlığı için Almanya'dan getirilen ünlü Türkolog Dr. Giese'nin (1870-1944) yardımcılığına tayin edilir. (Prof. Giese, Harf devriminden sonra da II. Türk Dil Kurultayı'na katılarak, "Türk Konuşma Dilinin Arılaştırılması ve Yenilenmesi" başlıklı bildirisini sunmuştur.) Savaş sonunda Giese'nin Almanya'ya dönmesi üzerine bir süre Nazariyat-ı Edebiye müderrisi Ali Ekrem Bolayır'ın (1867-1937: Namık Kemal'in oğlu olan Ali Ekrem Bey, birtakım resmî görevlerde bulunmasının yanı sıra şair kimliğiyle de tanınmaktadır. Bu görevlerin dışında –devrin bir çok aydını gibi– uzun yıllar liselerde edebiyat öğretmenliği de yapmıştır.) yardımcılığında bulunduysa da Ali Kemal'in Maarif Nazırı bulunduğu sırada Galatasaray Lisesi, Edebiyat Tarihi öğretmenliğine atanmış, böylece bir süreliğine de olsa ara verdiği öğretmenlik hayatına geri döndüğü bilgisini A. Sırrı Levend'in *Türk Edebiyat Tarihi* adlı eserinden öğrenmekteyiz.

Harf Devrimi öncesi ve sonrasında dikkat çeken en önemli özellik ise, dönemin aydınları –meslekleri ne olursa olsun– dil ve edebiyatla yakından ilgilenmekte bu konulardaki düşüncelerini gerek yazılı gerek sözlü olarak başkalarıyla paylaşmaktan çekinmemektedirler. Böyle bir ortamda edebiyat öğretmenliği, kabul gören ve beğenilen ve hatta aydınların asıl mesleklerini bırakarak yerine getirdikleri üst düzey bir görev sayılmaktadır.

1928'e kadar Galatasaray Lisesi, İstanbul Erkek Muallim Mektebi'nde edebiyat, edebiyat tarihi hocalığı yapan yazar bu yıllardaki hocalığının mahsulü olarak *Tarih-i Edebiyat Dersleri* adındaki iki ciltlik kitabını yayimlâr.

İbrahim Necmi Dilmen'le ilgili yazılan yazılarda eşi ve çocuklarıyla ilgili bilgiye rastlayamıyoruz. İbrahim Necmi Bey'in Zerrin (1916) adında bir kızı, Tayfur (1918) ve Emel (1921) adlarında iki oğlu olduğunu öğreniyoruz.

Bu tarihlerden itibaren İbrahim Necmi Bey, dil hareketleri ve gelişmeleri içinde ön sıralarda karşımıza çıkacaktır. Dilmen'in aktif olduğu yıllar, Harf İnkılabı'ndan hemen önce ve sonraki yıllardır. Harf inkılabından ve neticesinde ortaya çıkan gelişmelerden bahsederken İbrahim Necmi Dilmen'den söz etmemek anısına yapılacak bir saygısızlık olacaktır.

Alfabe Sorunu

Harf inkılabından önce bu süreci hazırlayan gelişmelerden ve o yıllara gelene kadar alfabe konusunda yaşanan sıkıntılardan bahsetmek yerinde olacaktır. Alfabe ile ilgili sıkıntılar, önceki yıllarda da gündeme gelmekle birlikte bir sonuç elde edilememiş, ancak Atatürk'ün kararlılığıyla bu sorun bir sonuca bağlanmış ve Lâtin Harfleri 1928 yılında kabul edilmiştir.

Türkler tarih boyunca birçok alfabe kullanmış, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Kur'an dili olan Arap yazısı bütün Müslüman uluslar gibi Türklerin de yazı dili olmuş ve bu arada geniş topluluklara yayılmıştır. Arap alfabesinin Türk dili bakımından en büyük kusuru ünlülerin azlığı ve yazımı kalıplaşmış kelimelerin kullanılması sebebiyle konuşma ile yazı arasında fark oluşudur.

Türkler Arap alfabesinin sakıncalarını çok geç fark ettiler. Çünkü İslamlığın benimsenmesini izleyen ilk yüzyıllarda Türk devleti olan Anadolu Selçuklu

Devleti'nde resmî dil olarak Farsça kullanılıyordu. Türkçe kaba bir dil sayılıyor, edebiyat dili olarak işlenmeye değer görülmüyordu. O dönemde yetişen çoğu şair, şiirlerini Farsça yazmışlardır. Arap ve Fars dilleri, her şeyi anlatabilecek yetkin diller sayıldıkları için edebiyat da, bilim de o dillerle yapılıyordu.

Sonraki yüzyıllarda kurulan Osmanlı Devleti'nde resmî dil Türkçe olduğu halde bu dil medreselerde okutulmazdı. Aydınlar için Arapça ve Farsça bilmek önemli bir üstünlüktü. Yüzyıllar içinde Türkçe ve bu diller birbirine iyice karıştı. Öyle ki XX. yüzyılın başlarında Türkçede kullanılan sözcüklerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça idi. Böyle bir durumda sayısı çok az olan ve çoğunlukla bu iki yabancı dilin hiç değilse birini bilen aydınların Arap harflerinden yakınması söz konusu bile olamazdı. Halkın okuması, kültürün yaygınlaştırılması gibi kamusal bir kaygı da bulunmadığı için konu devleti de ilgilendirmiyordu.

Tanzimat döneminde batılılaşma akımı başladıktan sonra geri kalmışlığın nedenleri, bütün yurttaşları okur yazar yapma gereğinin anlaşılmasıyla beraber sonra yazı sorunu, kafaları kurcalamaya başladı. Özellikle ulusal uyanış başladıktan sonra, Arap harflerinin Türkçe'yi yazmakta yetersiz olduğu açıkça ortaya konup bunu düzeltme yolları, yeni tasarılar ve yeni öneriler araştırılmaya başlandı.

Bizde alfabe (elifba) konusuna ilk değinen Münif Efendi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıl maarif nazırlarından Antepli Münif Efendi, 11 Mayıs 1862'de verdiği bir konferansta Arap harflerine yeni bir şekil vermek ve bunların ıslahına gidilmek yoluyla yazılış ve okunuşu kolaylaştırmak düşüncesini ortaya atmıştır. Kullanılan Arap harflerinin ıslahı ile ilgili bir girişim de dışarıdan ünlü Azerbaycanlı muharrir-şair Ahunzade Mirza Fetali tarafından yapılmıştır. 1857'de Farsça olarak yazdığı bir risalede Arap harflerinin ıslahı konusuna değiniyor. 1863'te Tiflis'ten kalkıp İstanbul'a gelerek Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'ya eserleriyle birlikte bu konuda hazırladığı "Harflerin Islahı" tasarısını da sunmuştur. Tasarıda sunduğu düzenlemenin genel olarak kabulünün olanaksız olduğu ileri sürülerek, tasarının uygulanmasından vazgeçilmiştir. Bu olaydan sonra Arap alfabesini büsbütün bırakıp Lâtin alfabesi üzerinde çalışmaya başlayan Ahunzade, bu yönde bir öneri hazırlayarak sadrazama sunmuş fakat bu öneri de kabul görmemiştir.

1869 yılında yazının ıslahı yahut da değiştirilmesi hakkında büyük vatan şairi Namık Kemal Bey, İran'ın Türkiye nezdindeki İstanbul elçisi olan Melkum

Han, *Hürriyet Gazetesi*'nde bu konuyu tartışmışlardır. Neticede Namık Kemal Bey, 1878'de Arap harflerinin sağdan sola, Lâtin harflerinin soldan sağa yazıldığını ileri sürerek, alfabe değişikliği önerilerini olumlu karşılamamıştır. Bu yıllardan itibaren zaman zaman Arap harflerinin ıslahı konusu gündeme gelmiş, bu konuda birçok aydın ve yazar (İbrahim Şinasi, Ebüzziya Tevfik, Ali Suavi, Feraizcizade Mehmet Şakir, Şemsettin Sami) fikirler öne sürmüşlerdir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte harf ve imlâyı düzeltme konusunda resmî ve özel girişimler yapılmış, bu arada "sarf", "imlâ" ve "lugat" encümenleri ile dört encümen (tarih ve tercüme encümeni gibi) daha kurularak yazımda bazı kolaylıklarla beraber bir düzenlilik de aranmıştır. Ayrıca bu encümenler tarafından birer "sarf" ve "imlâ" risalesi yazılmıştır. Ayrıca bu dönemde, Arap harflerini ayrı yazarak ve Türkçedeki ünlüler için yeni harfler ekleyerek yazma taraftarları çoğalmıştır. Bunların başında Milaslı Dr. İsmail Hakkı gelir. Bu görüşü birçok eğitimci ve yazar paylaşıyordu. Harbiye Nazırı Enver Paşa, bu düşünceye göre hazırlattığı bir alfabeyi orduda uygulamaya giriştiyse de başarı sağlayamamıştır.

Arap harflerinden bir türlü vazgeçmek istemeyenlere karşılık, başta İçtihat dergisi sahibi Dr. Abdullah Cevdet olmak üzere ünlü gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın), Celal Nuri (İleri) ve yazar Kılıçzade Hakkı gibi aydınlar, Lâtin alfabesine dayanan yeni bir Türk alfabesi yapılması gerektiğini savunarak bu yolda büyük çaba harcamışlar; bu doğrultuda yayınlar yapmışlardır.

Savaş yıllarında hararetini kaybeden tartışmaların Cumhuriyet devrinde yeniden alevlendiğini görüyoruz. Yapılan inkılaplarla topluma yeni şekil verilmek istenirken alfabe değişikliği konusu da tekrar konuşulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet ilân edilmeden kısa bir süre önce Kurtuluş Savaşı sonunda İzmir'de toplanan Milli İktisat Kongresi'nde (21 Şubat 1923) İzmirli Nazmi adında bir işçi delege ile iki arkadaşı Lâtin harflerinin kabulünü ileri süren bir önerge vermiş, fakat Başkan Kâzım Karabekir Paşa bu önergeyi okutmamış ve basına bir demeç vererek bu konudaki aykırı düşüncelerini açıklamıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın bu demeci üzerine alfabe, yazım ve imlâ sorunu yeniden canlanmış oldu. Daha sonra Kılıçzade Hakkı, Lâtin alfabesi yandaşlarının görüşlerini dile getiren bir dizi yazı yayimlâdı.

1924 yılı Millî Eğitim bütçesi görüşülürken o günlerin genç milletvekillerinden Şükrü Saraçoğlu alfabe konusuna da değinmiş, bilgisizliğin en başta

gelen nedeninin Arap yazısı olduğunu söylemişti. *Tanin Gazetesi*'nde Hüseyin Cahit (Yalçın), Kılıçzade Hakkı (Kılıçoğlu) bu düşünceyi desteklemişti. Bu yıl içinde Berlin'deki Türk öğrencileri "Yeni Harfler Birliği" adlı bir dernek kurarak bütün Türk illeri için Lâtin harflerinin kabulünü istemişler, *Yeni Yazı* adlı bir de dergi çıkarmışlardı. Lâtin harfleri sorunu 1926 yılında yeniden alevlendi. Dilci, tarihçi ve yazarların çoğunluğu bu harflerin alınmasına karşı idi. İşte bu gelişmelerin devamı olarak 28 Mart 1926'da *Akşam Gazetesi* "Lâtin Harflerini Kabul Etmeli mi, Etmemeli mi?" başlıklı bir anket açmıştır. Okuyuculardan cevaplandırılması istenen soru, "Lâtin Harflerini kabul etmeli miyiz? Kabul edersek menfaatimiz nedir?"dir.

Harf Devrimi ve Dilmen

Devrin aydınlarının gazete yazarlarının, üniversite ve lise hocalarının cevaplaması istenilen bu soruya, Mustafa Şekip, Falih Rıfkı gibi isimlerin yanında Galatasaray Lisesi Edebiyat Tarihi öğretmeni İ. Necmi de cevap verir. 19 Nisan 1926'da yayimlânan yazıda İbrahim Necmi, "Lâtin harflerinin kabulü beklenen sonucu vermeyeceği gibi birtakım sakıncalar da doğuracaktır", yorumunu yapmış, böyle bir değişikliğe gidilmesine gerek olmadığını ileri sürmüştür.

Bu gelişmelerin sonucunda, henüz böyle bir değişikliğe gitmek için ortamın hazır olmadığına karar verilerek bu konu, bir süreliğine ertelenir. 1928 yılına dek bu süreç devam ederken Türk basınında Hüseyin Cahit (Yalçın), Dr. Abdullah Cevdet, Falih Rıfkı (Atay), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mithat Sadullah (Sander), Celâl Nuri (İleri) Lâtin harflerini destekleyen yazılar yazıyorlardı.

Buna karşılık Lâtin harflerine karşı olan, İbrahim Alaaddin (Gövsa), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Halit Ziya (Uşaklıgil), Prof. Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak), Ali Canip (Yöntem), Prof. Dr. Mehmet Fuat (Köprülü), Prof. Zeki Velidi (Togan), Ali Seydi, Avni Başman, Cenap Şahabettin gibi birçok şair ve yazarın da adını saymak gerekir.

1928 yılının Ocak ayının 8'inde, o günlerin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Türk Ocakları Merkez ve Hars Heyetleri'ne verdiği bir şölende Lâtin harflerinden yana konuşmuş; aynı yılın 8 Martında Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Türk Ocağı Hars Heyeti'nde Lâtin yazısı üzerinde bir danışma toplantısı yapmıştı.

O zamanki CHP Genel Sekreteri Saffet (Arıkan) ile arkadaşlarının hazırladıkları, Lâtin rakamları tasarısı 24 Mayıs 1928 günü Meclis'te kabul edildi. Konuşanlardan Hasan Fehmi ile Muhittin Nami, Lâtin harfleri ve Lâtin rakamlarının, 26 Aralık 1925'te uluslararası takvim ve saat ile birlikte kabul edilebileceği kanısında idi.

20 Mayıs 1928'de Milli Eğitim Bakanlığı, Başbakanlığa bir önerge sunarak Lâtin yazısının, uygulanması olanaklarını inceleyecek bir kurul kurulmasını istedi. Bakanlar Kurulu 23 Mayıs'ta öneriyi kabul etti. 27 Mayıs'ta yanıtını verdi. Günün sayılı yazarları bu Dil Heyeti (Encümeni)'ne alındı: Falih Rıfkı (Atay), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ragıp Hulusi (Özdem), Ahmet Cevat (Emre), İbrahim Osman (Krantay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Avni (Başman), İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Rasim, Celal Sahir (Erozan), İsmail Hikmet (Ertaylan). Encümen, 26 Haziran 1928'de Atatürk'ün başkanlığında toplandı. Birçok ulusun alfabesi karşılaştırmalı olarak incelendi. Türkçe harfleri seçerek niteliklerini belirledi ve ayrıntılı bir rapor hazırladı. İsmet Paşa (İnönü), Encümenin 17-19 Temmuz toplantılarına katılarak, üyelerle konu hakkındaki görüşlerini paylaşır. Encümenin çalışmalarının ilki olan, Ş. Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'si ve Mehmet Baha'nın *Türkçe Lugati* esas alınarak çıkarılan *İmlâ Lugati*'nin de dönem için önemli bir çalışma olduğunu söylemek gerekir.

Encümen, hazırladığı Elifba Raporu'nu 1 Ağustosta Gazi'ye sundu. Bu kitap, Lâtin harflerinin Türkçeye uygulanmasının temellerini saptamakta idi. Dil Encümeni, çalışmalarını Galatasaray Lisesi'nde sürdürürken, 6 Ağustosta, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati ile bir toplantı yaptı, alfabe bu toplantıda kesin biçimini aldı. Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan toplantıda yeni harfleri açıklama ve öğretme görevi İbrahim Necmi Bey'indir.

8-9 Ağustos gecesi Atatürk, CHP'nin İstanbul'da Gülhane Parkı'nda (Sarayburnu) düzenlediği halka açık eğlentide bir süre gösterileri izledikten sonra halka, Harf Devrimi'ni muştulayan bir konuşma yaptı. 29 Ağustosta, İsmet Paşa'nın (İnönü), milletvekillerinin hazır bulunduğu bir toplantıda, Lâtin harfleriyle ilgili olarak, Dolmabahçe Kararları'nı aldırdı. Bu tarihlerden itibaren Başöğretmen Atatürk, Trakya, Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde geziye çıkarak salonlarda, alanlarda halka ders verdi.

Bu arada, İ. Necmi'nin, Lâtin alfabesinin kabulünün önemi ve gerekliliğine inandığını, hatta aktif bir şekilde konuyla ilgili 1928 yılının Mayıs ayından

Ekim ayına kadar *Milliyet Gazetesi*'nde seri halde yazılar yazdığını ve bu tarihlerden itibaren alfabe değişikliği çalışmalarının önde gelen isimlerinden biri olduğunu görüyoruz:

"Lâtin Harfleriyle Türk Elifbası" 7, 16 Mayıs - 16, 24, 27, 29 Haziran

"Lâtin Harfleri" 23 Mayıs

"Lâtin Harfleriyle Türkçe Elifba" 24, 28 Mayıs - 9 Haziran

"Lâtin Harflerinin Kabulü Meselesi, Karilerimiz Muhtelif Harfler Meselesiyle Şiddetle Alakadar Oldular" gibi ikinci başlıklarla 3, 7, 8, 24, 31 Temmuz

"Lâtin Harflerinin Kabulü Etrafında" 4 Temmuz

"Lâtin Harfleriyle Türkçe Yazı" 11 Temmuz

"Yeni Elifba ve Yeni İmla" 3, 8 Ağustos

"Lâtin Harflerinin Kabulü" 11 Ağustos

"Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri" 21, 26, 27, 29, 30, 31 Ağustos - 5, 6, 7 Eylül

"Yeni Harflerle Türkçe Yazı" 24, 25 Ağustos - 1, 2, 3, 4 Eylül

"Yeni Yazı ve İmlamıza Dair Ortaya Konan Bazı Meseleler Etrafında" 8, 9 Eylül

"Amelî Yeni Türkçe Dersleri"- "Yeni Harflerimizin Cedveli", "Sedasız Harflerin İstimal Kaideleri" vb. gibi alt başlıklarla 10-19 Eylül

"İmlâ Tekamülünde Yeni Bir Adım" 23 Eylül

"Yeni Harfler Etrafında Karilerimizin Suallerine Cevaplar" 28, 29, 30 Eylül

"Yeni Türkçe Dersleri - Yeni alfabemiz 8 sedalı, 21 sedasız harften mürekkeptir... gibi alt başlıklarla" 6-12 Ekim

Yukarıdaki yazıları tararken dikkatimi çeken bir iki noktaya değinmek istiyorum: Bunlardan ilki, Lâtin harflerinin kabulüyle ilgili yazılar devam ederken Ağustos 1928'den itibaren gazetelerde yer alan reklam metinlerinde ve reklam başlıklarında Lâtin harfleri kullanılmaya başlanıyor. 1 Eylülden itibaren gazetenin adı hem Lâtin hem de Arap harfli verilirken artık ilk sayfada yer alan bazı yazıların da Lâtin harfleriyle verilmeye başlandığı dikkat çekicidir. Eylül ayının sonlarından itibaren ise Lâtin harflerinin kullanımı, bu doğrultuda yapılan çalışmalar vs. hakkında yazıların çoğaldığını ve gazetede basılan tüm yazıların

başlıklarının Lâtin harfli atıldığını görüyoruz.

1 Kasım günü öğleden sonra Meclis, kanun tasarısını görüşmeye geçer ve o akşam, "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında" 1353 sayılı kanun Meclis'ten çıkar. Kanunun 3.11.1928 günü yayimlânmasıyla, 1929 yılının ilk günü Türkiye'de basılan her şey artık Lâtin harflerinden temelini alan Türk alfabesi ile çıkmaya başlamıştı.

Ankara Günleri

İ. Necmi'nin Lâtin harflerinin kabulü sürecinde başlayan dilcilik faaliyeti, artık bundan sonraki hayatına yön verecek ve ölümüne kadar devam edecektir. Harf İnkılabı öncesinde ve sırasında gerek yazdığı yazılar gerekse çalışmaları vasıtasıyla 1931 yılında Atatürk'ün isteğiyle Ankara'ya gelmiştir. Burada Gazi Terbiye Enstitüsü Musikî Muallim Mektebi'nde edebiyat öğretmenliğine tayin edilir. Aynı zamanda *Hakimiyet-i Milliye*'de yazıları çıkmaktadır:

"Yazı ve Konuşma: Cümlelerimizi Konuşuşumuza Yaklaştıralım..." 25 Nisan 1932

"Dilimizin Temelleri" 9 Mayıs 1932

"Dil İşleri: Türk Dili" 29 Ağustos 1932

"Kurultay Kapsamında: Dilimizin Geçmişi ve Geleceği I" 16 Eylül 1932

"Kurultay Kapsamında: Dilimizin Geçmişi ve Geleceği II" 17 Eylül 1932

"Kurultay Kapsamında: Dilimizin Geçmişi ve Geleceği III" 19 Eylül 1932

"Nasıl Bir Yazı Dili İstiyoruz" 26 Eylül 1932

"Dil İşi Etrafında: "Istılahlar Nasıl Tayin Edilmeli" 28 Eylül 1932

"Dil Kurultayında: Türk Dili Dillerin Anasıdır" 1 Ekim 1932

"Türk Dili Dillerin Kaynağı" 3 Ekim 1932

"Türk Dili Tarihi Etrafında" 4 Ekim 1932

"Dil Kurultayında: Yakın Geçmişin Sesleri" 8 Ekim 1932

"Dil Kurultayında: Istılaklar İçin İki Tez" 10 Ekim 1932

"Öz Dilimiz: Şive İşi İçin İki Söz" 27 Ekim 1932

Türk Dil Kurumu üyeleriyle

"Öz Dilimiz: Hangi Sözlere Nerelerden Karşılık Aramalıyız" 20 Aralık 1932

"Dilimizin Dinamizmi: Türk Cümleleri Canlı Varlıklar" 16 Nisan 1933

"Dilimizde Cümle Yapısı: Türk Dili Her Tür Cümle Yapısına Dayanır" 16 Mayıs 1933 vb. gibi.

Bu gelişmelerin devamı olarak, 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda I. Türk Dili Kurultayı yapılır. İ. Necmi bu kurultaydan sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Umumî Merkez Heyeti'ne seçilerek Neşriyat Kol Başkanlığına atanmıştır. Artık bu tarihlerden itibaren İ. Necmi Bey'i hemen hemen bütün dil faaliyetlerinde Atatürk'ün yanında görmekteyiz.

Türk alfabesinin kabulünden sonra ortaya ele alınan temel sorunlardan birisi, dilimizin Arapça ve Farsçanın boyunduruğundan kurtarılmasıdır. Bu sorunun giderilmesi için 7 Mart 1933'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti Genel Merkez Kurulu, Kurum binasında Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı. Toplantıda Arapça ve Farsça kelimelere karşılık bulunması için bir dil anketi açılmasına karar verildi. 8 Mart gününe de sarkan toplantıya Cemiyet Başkanı ve Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, Ruşen Eşref (Ünaydın), İ. Necmi (Dilmen), Besim (Atalay), Celâl Sahir (Erozan), Ahmet Cevat (Emre), Ragıp Hulûsi (Özdem), Hâmit Zübeyr (Koşay), Hasan Âli (Yücel)'in yanı sıra CHP Genel

Sekreteri Recep (Peker) ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) da katıldılar. Alınan karar uyarınca dil anketi açılıp birçok Arapça ve Farsça kelimeye Türkçe karşılık bulundu.

İ. Necmi Bey, 1933 sonlarında Maarif Vekilliği Umumî Müfettişliği'ne (Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müfettişliği) seçilir. Ayrıca 18-23 Ağustos 1934'te Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün koruyucu başkanlığında yapılan II. Türk Dili Kurultayı'nda İbrahim Necmi, Umumî Kâtip olarak Cemiyetin iki yıllık çalışma raporunu sunar ve kurultay sonunda, tekrar umumî kâtip seçilir. Kurultaydan sonra, Türk Dili Tetkik Cemiyeti bünyesinde Dilmen, söz derleme, gramer, kitap, tarama ve folklor araştırmaları gibi çeşitli faaliyetlerin yapılması, tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında görevli olmasının yanında gramer çalışmalarına da devam etmektedir. Dil çalışmaları gün geçtikçe daha da hızlanmakta ve daha da yoğunlaşmaktadır.

Temmuz 1934'te çıkan Soyadı Kanunu ile İbrahim Necmi Bey kendisi için belirlediği birkaç soyadını Atatürk'e iletir. O da harf inkılabında yaptığı hizmetlerden dolayı ona "Dilmen" soyadını uygun görür.

8 Şubat 1935 yılında Beşinci Kamutay seçiminde de Cumhuriyet Halk Partisi'nden Burdur milletvekili olarak seçilir. Dilmen, bu dönemden itibaren dil çalışmalarına daha çok zaman ayıracaktır.

Dil Çalışmaları ve Bir Teoriye Destek

1935'ten sonra kendini hissettirmeye başlayan dilin felsefesini yapma yolundaki arzu ve heveslerin sonunda ortaya çıkan Güneş- Dil Teorisi konusunda İ. Necmi'nin yaptığı çalışmalar da bu çerçevede düşünülebilir. 1936'da okullardan gramer kaldırıldığı için onun bu yöndeki mesaisini Güneş-Dil Teorisi'nin izahına harcadığını görüyoruz. Güneş-Dil Teorisi'ni İ. Necmi Bey'in ağzından aktaracak olursak, amacını ve yöntemini daha iyi kavramış oluruz:

> Bütün bu araştırmalar, Türk dilciliğini, Türk dilinin diğer diller arasındaki gerçek yerini belirten ve genel dilbilgisini yeni ve doğru bir yola götüren büyük bir buluşla da onurlandırmıştır.
>
> Yüksek Türk genisinin güneş gibi parlak verimlerinden biri olan bu buluş, Güneş Dil Teorisi adı altında dil bilgisine mal

olmuştur. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin Türkoloji kürsüsü derslerine mihver olan bu teori III. Dil Kurultayı ile II. Tarih Kongresi'nde yerli ve yabancı bilginlerin gözü önüne konulmuş, ayrıca 1936'da Bükreş'te toplanan beynelminel Prehistorik Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'ne de bildirilmiştir.

Güneş Dil Teorisi bir yandan insan dilini orijini ve sesle anlamın ilgisi gibi lengüistik esaslara, bir yandan da tarihten önceki devirlerde ilk neolitik medeniyetin doğuş yeri ile bu medeniyeti yaratanların inançları ve bunun dille bağlantısını gösteren prehistorik, arkeolojik, sosyolojik, antropolojik ve etnolojik bilgilere dayanır.

İ. Necmi Bey, Güneş-Dil Teorisi'nin amacını şöyle özetler:

Orta Asya'da Türk yurdunda hakim olan inanç Güneş kültüdür. O devir insanları, ses dilini, Güneşe ad vermek üzere kullandılar ve buna "ağ" sesini tahsis ettiler. Bütün ana anlamlar, ilk totem olan Güneş mefhumundan ve bütün kültür dili kelimeleri de bunu anlatan ağ ana kökünden çıktılar.

Güneş Dil analizleri bir yandan bir kelimenin neden dolayı filan ya da felan manaya geldiğini izah etmekte bir yandan da dillerdeki kültür bağlarını ana Türk diline doğru götürerek, kültürün ve dilin ana orijini muammasını çözümlemektedir. Aynı veya birbirine yakın anlamların ana Türk dilindeki şekilleri, bu analizlerle bütün kültür dillerinde de bulununca, bu orijinin ilkel Türklükte saklı olduğu hakikati de meydana çıkmaktadır. (Yetiş 2005)

İ. Necmi, teoride tüm varlıkların kaynağının güneş olması gibi, tüm dillerin kaynağının da Türkçe olduğunu ve bütün sözcüklerin de güneş, "ağ" sözcüğünden geldiğini, anlamlar çoğaldıkça seslerin de çoğaldığını, böylece yeni sözcüklerin oluştuğunu ileri sürer. Dilmen, Güneş-Dil Teorisi üzerinde çok çalışmış, yayınlar yapmış, ders vermiş olmasına karşın, bu teori zaman içinde kabul görmeyip önemini yitirmiştir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Profesörlük

9-10 Ocak 1936 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılışı ve Bakanlar Kurulu Kararı ile Profesör olarak atanan İ. Necmi de Fakülte'de ders-

ler vermeye başlar. Zeynep (Dengi) Korkmaz'ın derleyip yayimlâdığı *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları* adlı kitabın önsözünden öğrendiğimiz kadarıyla, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, ilk açıldığı zaman, Türkoloji disiplini yalnız Türk dili derslerini içine alıyordu.

Prof. İ. Necmi Dilmen, Prof. Hasan Reşit Tankut, Prof. A. İnan, Prof. Sâim Ali (Dilemre) ve Prof. Agop Dilaçar hep Türk Dil Teorisi üzerine bir bakımdan dil öğretimi ile uğraşıyorlardı. 1936'da yapılan III. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra, Dilmen'in teşebbüsleri ile disipline Türk Edebiyatı ve Edebiyat Tarihi derslerinin de konulması kararlaştırılmıştır. Fakat Dilmen'in hastalığı yüzünden ancak 1937-1938 ders yılında edebiyat derslerine başlanmış ve Dilmen, o yıl eski edebiyat üzerine dersler vermiştir.

1940'ta Türk Dili ve Edebiyatı disiplini yeniden düzenlendiği sırada bu ders, Eski Edebiyat Tarihi Doçenti Abdülbaki Gölpınarlı'ya bırakılmış Prof. Dilmen ise, Tanzimat Edebiyatı Tarihi dersini almıştır. 1941-1942 ders yılının başında Dilmen, fakültedeki derslerinden ayrılmıştır.

Acı Kayıp

5 Mart 1945 yılında vefat eden İ. Necmi Bey'in vefat haberi 6 Mart tarihli *Ulus Gazetesi*'nde: "Pek Acıklı Bir Ölüm, Burdur Milletvekili İbrahim Necmi Dilmen dün öldü." başlığıyla ilk sayfada duyurulmuştur. Dil Kurumu binasından çıkarken düşerek kolunu ve bacağını kıran İ. Necmi, Ankara Numune Hastanesi'ne kaldırılmış altı gün hastanede kaldıktan sonra "merkezî ve muhitî kalp zayıflığından" ölmüştür.

İ. Necmi Bey'in ölümüne, küçük oğlu Tayfur Bey'in bir aşk hikayesi yüzünden genç yaşta intihar etmesi de neden olarak gösterilmektedir. 7 Martta cenazesi, bulunduğu Numune Hastanesi'nden saat 14.30'da alınarak istasyona getirilir, 15.20'de hareket edecek olan İstanbul trenine bindirmeden önce yapılacak törene Büyük Millet Meclisi Başkanı, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grup Başkan Vekili, Cumhurbaşkanı başyaveri, milletvekilleri, dostları ve talebeleri de katılmıştır. 8 Martta İstanbul'da yine partililer ve milletvekilleri tarafından karşılanan cenaze Haydarpaşa'dan alınarak bir motorla Büyükada'ya götürülür ve oraya defnedilir.

Dilmen Ailesi

Merhum İ. Necmi Bey, eşiyle Gümülcine'de tanışıp evlenir. Mübadele yıllarında kendiliklerinden İstanbul'a gelirler, Şişli'ye yerleşirler. Yazları da Ada'ya gelip Çankaya Oteli'nde kalırlar. Saibe Hanım şehir hayatından sıkılınca Ada'daki evi 1938'de 24 bin liraya alır. Necmi Bey evi Saibe Hanım'ın üzerine kaydettirir. Ada'daki evle İbrahim Necmi Bey'in sağlığında da, sonraları da daha çok Saibe Hanım ilgilenir. Saibe Hanım ile Necmi Bey'in 3 çocuğu olur. 1916 da Zerrin Hanım, 1918 de Mehmet Tayfur Bey ve 1921'de Osman Emel Bey doğar. Zerrin Hanım Mahmut Kuşadalı ile 1936'da evlenir. Bu arada kısa bir süre İ. Necmi Bey'in kızı Zerrin Dilmen'i yanına aldığını hatta III. Türk Dil Kurultayı'nda Kurultay Sekreteri olarak görev yaptırdığını belgelerden öğreniyoruz. Ayrıca Tayfur Bey ile Emel Bey'in isimlerinin Türk Dil Kurumu üye kayıt defterlerinde geçiyor olması, İ. Necmi Bey'in dil sevgisini çocuklarına da aşılamaya çalıştığını, onları da bu doğrultuda yönlendirdiğini gösterir. Tayfur Bey erken ölür. Emel Bey'in bir oğlu olur, onun da ismini Emel koyarlar. Zerrin Hanım ile Mahmut Bey'in iki oğlu olur. Cem ve Can. İ. Necmi Bey'in vefatından sonra Saibe Hanım, kendisini torunlarına adamış, onlarla daha çok vakit geçirmeye başlamıştır. O dönemin tek ve en moda eğlencesi olan ve çok seyrek oynatılan filmleri seyretmeye giderlermiş. Adadaki Mehtap Sineması kapatılınca Saibe Hanım, köşkün bahçesinde bir sinema açmaya karar vermiş. Uzun yıllar hizmet veren sinemanın seyircisi, televizyonun 70'li yıllara damgasını vurmasıyla azalmış, vergiler yüzünden yerli film daha çok oynatılır olmuştu. Bu arada 1971'de Saibe Hanım ve oğlu Emel Bey de vefat eder. 70'li yılların sonunda sinema kazanamaz hale gelince kapatılır.

Dolu dolu geçirdiği yaşamına bir çok başarı sığdıran İ. Necmi Bey, bu başarıların yansıması olan bir çok eser de bırakmıştır:

Prof. İbrahim Necmi Dilmen'in Kitapları

Abdülhak Hamit ve Eserleri, Sanayi-i Nefise Matbaası, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1932.

Dilin ve Dillerin Kaynağı Sorunu üÜerine Teoriler, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP Konferansları Serisi: 6), Ankara 1939.

Edebiyat Tarihi Dersleri 1-2, 1922.

Gencine-i Belagat, Artin Asaduryan Basımevi, İstanbul 1312.

Güneş Dil Teorisinin Ana Hatları, 1935.

Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları Hakkında III. Dil Kurultayına Sunduğu Teze Bağlı Grafikler ve Analizler, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

Les lingnes meres et essentielles de la theorie Güneş-Dil, İstanbul 1936.

Muallimlere mahsus yeni harflerle Türkçe okuma yazma dersleri, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1928.

Tanzimat edebiyatı tarihi notları, (Derleyen: Zeynep Dengi. 1940-41 sömestrlerindeki takrirlerden), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1942.

Tarih-i edebiyat dersleri. Eski edebiyatımızın tarihine seri' bir nazar. - Edebi teceddüdümüzün zuhur ve tekâmülü, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1959.

Türk dilbilgisi dersleri: 1.kısım. Dillerin ana kaynağı sorumuna kısa bir bakış ve Türk güneş-dil teorisinin esasları. 2.kısım. Dilin fonetik kuruluşu ve güneş-dil analiz metodu, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi dersleri, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

Türk tarih tezinde güneş-dil teorisinin yeri ve değeri, İkinci Türk Tarih Kongresi: kongrenin çalışmaları, kongreye sunulan bildiriler [Türk Tarih Kongresi II, İstanbul 1937], Ankara 1943.

Türkçe Gramer 1-4, İstanbul 1930.

Türkçe Gramer: Lise ve Orta mekteplerle muallim ve hayat mekteplerine mahsustur, Holivut Matbaası, İstanbul 1933.

Türkiye'de Tütün Meselesi, En iyi hal çaresi etrafında Tedkikat ve Mütalaat: 1. Kısım, Vatan Matbaası, İstanbul 1924.

Yeni Türkçe Dersleri, 1928.

Makaleleri

"Cumhuriyet Yıllarında Dil Çalışmaları", *Türk Dili Belleten*, no. 31-32, (01.10.1938): 51-56.

"Dil Çalışmalarımızın Vargıları, Dil Özleştirmenin Vargıları, Dilde Yabancı Kelimeler", *Türk Dili Belleten*, no. 13-14-15, (01.05.1942): 36-45.

"Diyarbakır Sözünün Orijinleri Üzerine Etimolojik Analiz", *Türk Dili Belleten*, no. 29-30, (01.06.1938): 88-98.

"Güneş - Dil Teorisinin Ana Kanunları ve Analiz Yolları", *Ülkü* 7, no. 38, (Nisan 1936): 88-95.

"Güneş - Dil Teorisinin Ana Kanunları ve Analiz Yolları", *Ülkü* 7, no. 39 (Mayıs 1936): 178-183.

"Les Lıgnes Fondamentales de la Théorie "Güneş - Dil", *Türk Dili Belleten*, no. 21-22, (01.02.1937): 30-55.

"Okut Kitaplarında Yeni Terimler", *Türk Dili Belleten*, no. 31-32, (01.10.1938): 57-59.

"Türkçede Yabancı Dil Kuralları Türkçenin Karşılık Yaratma Kuvvetleri Türkçenin Ekleşme ve Birleşme Kuvvetleri", *Türk Dili Belleten*, no. 13-14-15, (01.05.1942): 46-55.

"Alfabemizde Eksik Harf Var mı?", *Türk Dili Belleten*, no. 16-17, (01.12.1942): 78-83.

"Osmanlı'dan Türkçe'ye Karşılıklar Kılavuzu Çalışmaları", *Türk Dili Belleten*, no. 12, (01.06.1935): 9-20.

"Osmanlıca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Osmanlıca'ya Cep Kılavuzları", *Türk Dili Belleten*, no. 16, (01.04.1936): 8-14.

"Türkçe Şiirler Cereyanına Bir Bakış ve 1905 Edebi Hareketi", Ankara Üniversitesi *D.T.C.F. Yıllık Araştırmalar Dergisi 1*, (1940 - 1941): 4-71.

"Anayasa'nın Türkçeleştirilmesinde Hazırlık ve Açıklamalar", *Türk Dili Belleten*, no. 1-3, (01.06.1943): 92-137.

"Les Lignes Méres et Essentielles de la Théorie "Güneş - Dil", *Les Annales de Turquie* 6, no. 8-10, (1936): 17-40.

15. "Namık Kemal, Eseri ve Tesiri", *Varlık* 11, no. 180, (01.01.1941): 267-268.

16. "Dil Bayramı", *Gündüz Sanat ve Fikir Mecmuası* 5, no. 30, (Eylül 1938): 81-87.

"Cumhuriyet Yıllarında Dil Çalışmaları", *Ülkü* 12, no. 69 (Kasım 1938): 239-244.

"Güneş-Dil Teorisi", *Belediyeler Dergisi*, no. 7, (Şubat 1936): 78-85.

"Yeni Karşılıklar Kılavuzu", *Ülkü* 5, no. 26, (Nisan 1935): 81-84.

Yararlanılan Kaynaklar

"Atatürk, "Mayatepek Raporları / Tahsin Mayatepek - İ. Necmi Dilmen Yazışmaları," BÜ (115, 2004), s. 24-47 / 48-61.

"İ. Necmi Dilmen yazışmaları / Tahsin Mayatepek", *Bilim ve Ütopya Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*, (115), Ocak 2004, 46-50.

Baltacıoğlu, İ.H., "İbrahim Necmi Dilmen ile Görüştüm", *Yeni Adam* 12, no. 441, (10.06.1943): 6-7, 11.

İbrahim Necmi Dilmen, [Hazırlayan: Doç. Dr. Kazım Yetiş], Kültür Bakanlığı Yayınları: 1047, Türk Büyükleri Dizisi: 115, 1989, 118s.

Özkan, M., "Dilmen, İbrahim Necmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX (1994), s. 302-303.

Arık, Ş., "İbrahim Necmi Dilmen'in Muhtelif Dergi ve Gazetelerdeki Tiyatroya Dair Eski Harfli Yazıları", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Özcan, Konya 1995.

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI

(1900-1982)

Görev Yılları: 1939-1942

Furkan Öztürk
Gülcân Kuş

Okulumuzun 70. yılı nedeniyle yayımlanması düşünülen kitabın çalışma plânı yapılırken, bize Abdülbaki Gölpınarlı'yı yazma görevi verilince çok sevindik. Onu anlatan hayli fazla çalışmanın olduğu da bu konuşmalar sırasında dile geldi. Prof. Dr. Ali Alparslan'ın yaptığı çalışmadan tutun da, gazeteci Murat Bardakçı'ya kadar kimlerin neler yaptığını hemen bir araya getirdik. Bir araya getirdiğimiz çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

Bugüne kadar Abdülbaki Gölpınarlı hakkında yazılan tek kitap; öğrencisi eski Türk edebiyatı profesörü, hattat merhum Ali Alparslan tarafından 1996 yılında yayımlanan *Abdülbaki Gölpınarlı* adlı monografi, onun yaşamı ve kişisel özelliklerini, kronolojik olarak kitap ve makalelerinden seçilmiş yazılarını ve ölümünden sonra hakkında basında çıkan yazıları içermekte. Ayrıca Gölpınarlı'nın Columbia Üniversitesi'nce çıkarılacak olan *Encyclopedia Iranica* için yazdığı üç önemli makale (Baha Veled, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik) ilk olarak bu kitapta yayımlanmıştır. Ayrıca, Ali Alparslan'ın 1982 yılında Gölpınarlı'nın ölümü üzerine *Milliyet Sanat*'taki "Kültür Tarihimizin Hadislere Lâyık Gerçek Bir Bilim Adamını Kaybettik" adlı yazısı da önemli. Yine onun ölümü üzerine yayımlanan diğer bir anma yazısı da Kemal Sülker'e ait. Kemal Sülker'in 1982 yılında *Yazko*

Edebiyat'ta yayımlanan yazısından onun Gölpınarlı'yı çok iyi tanıyan bir başka isim olduğu anlaşılmakta. Bir diğer önemli çalışma ise Murat Bardakçı'nın *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmaları), *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı*'nda (19, 1995) yayımlanan "Salacak'taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve Garib" adlı yazısı. Gölpınarlı'yı çok iyi tanıyan, Ali Alparslan gibi onun "sohbet halkaları"nda bulunan Murat Bardakçı, onunla karşılaşma ve tanışmasını, onun hakbilirlik, vefa ve terbiyesini, çalışma temposunu, üstat olarak kabul ettiği kişileri, bulunduğu özel meclisleri, 318 günlük tutukluluk günlerini ve şairliğini değerlendirerek bir biyografi oluşturmuş. Gölpınarlı hakkında bir başka yazı, Ömer Faruk Akün'ün *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne yazmış olduğu "Abdülbaki Gölpınarlı" maddesi. "Türk tarikatları ve özellikle Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yûnus Emre üzerindeki araştırmaları ile tanınan âlim" tanıtımıyla başlayan "Abdülbaki Gölpınarlı" maddesi, özellikle Gölpınarlı bibliyografyası bakımından büyük önem taşır. Ayrıca Hatice Aynur ve Metin Akar da Gölpınarlı'nın ayrıntılı bibliyografyasını hazırlayarak yayımlamışlar. Hatice Aynur'un "Abdülbaki Gölpınarlı Bibliyografyası" adlı yazısı *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmaları), 20 (1996)'de *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı II*'de yayımlanmış olup Gölpınarlı'nın yapıtlarını kronolojik olarak vermekte. Metin Akar ise 1994 yılında *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*'nin ikinci sayısında yayımlanan "Vefatının On İkinci Yılında Abdülbaki Gölpınarlı ve Eserleri" adlı yazısında, Gölpınarlı'nın bibliyografyasını konularına göre sınıflandırarak ortaya koymuş.

Bu çalışmaları birer birer inceleyince büyük bir tedirginlik yaşamaya başladık. Nedeni yazılabilecek, söylenebilecek hemen hemen her şey yazılmış ve söylenmişti. Söylenmişti söylenmesine ya, en önce yazmamız gereken "Yaşam Öyküsü" konusu bile farklı anlatılmıştı. Ayrıca kronolojik farklılıklar da önemliydi. Bütün bunları birer birer irdeleyip ortaya çıkaracak kadar fazla zamanımız olmadığı için, bu yazıyı farklı kılacak bir düşünce ortaya koymamız gerekiyordu. Böylesi bir çalışmayı grubumuzda tartışmaya açtığımızda, çok değişik görüşler dile getirildi. Bu görüşlerin büyük bir bölümü uzun soluklu, zaman alıcı araştırmalar gerektiriyordu. Bir bölümü ise bize ilginç geldi. Sizler bu yaklaşımı olumlu ya da olumsuz bulabilirsiniz biz kimi olaylara böyle de bakılabileceğini anlatmaya çalışacağız. Bu çalışmada; Abdülbaki Gölpınarlı'nın ilginç yaşam öyküsü ile bu projede Abdülkadir İnan ve Saadet Çağatay bölümlerini yazan okulumuz eski öğrencilerinden TRT Ankara Televizyonu yönetmenlerinden Hadi Şenol'a Ab-

dülbaki Gölpınarlı'yı bir kültür adamı olarak nasıl gördüğünü sorduğumuzda aldığımız cevap yer alacak.

Dolu Dolu Bir Yaşam Öyküsü

Murat Bardakçı'nın "Salacak'taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve Garib" adlı yazısında Gölpınarlı'nın kendi anlatımı ile aktarılan özgeçmiş şöyle başlıyor: "İsmim, Mustafa İzzet Baki'dir. Pederim, Rusçuk'lu "Şeyhu'l-muhabirin "lakabıyla maruf muhabirinden merhum Ahmed Agah Bey'dir. Aileme ise Rusçuk'ta "Gölpınarlızadeler" derlermiş. 1317 senesinin 10 Ramazan'ında (12.Ocak.1900) İstanbul'da doğmuşum..." (Bardakçı, s. XI)

Ali Alparslan'ın *Abdülbaki Gölpınarlı* adlı kitabına bakarak anlatacağımız öykü biraz farklı.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın dedesi Gence'nin Gölbulağ köyünden Bursa'ya göç eder. Gence Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti. Ayrıca Azeri edebiyatının önemli kalelerinden Genceli Nizamî'nin memleketi. O yıllar Kafkasya'nın en karışık dönemi. Osmanlı-Rus savaşı ha çıktı ha çıkacak denilen günlerde Bursa'ya gelir, Kıyami İzzet Mustafa Efendi. Eğitimi konusunda pek bilgimiz yok. Ancak belirli bir eğitim almış olmalı ki, günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Rusçuk şehrine Eytam (Yetimler) Mektebi Müdürlüğüne tayin edilir. 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı çıkınca bu kez Kıyami İzzet Mustafa Efendi dengini toplayıp İstanbul'un yolunu tutar. Abdülbaki Gölpınarlı'nın babası Ahmet Agah Efendi İstanbul'da gazeteci olarak çalışma hayatına başlar. Kimi mesleklerde mesleksel tutku, öylesine insanların yaşamında yer alır ki, bir türlü değişikliği ya da aynı meslekte bir üst görevi benimseyemezler. Agah Efendi de işte böylesi insanlardan biridir. Gazeteciliğe muhabir olarak başlayıp muhabir olarak bitir. Hatta yakın çevresi ona "şeyhü'l-muhabirin" der. Agah Efendi, kendi aile geleneklerine yakın Kafkasyalı Aliye Şöhret Hanım ile evlenir. Onların doğum ve evlenme yıllarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Abdülbaki öncesinde sayısını bilemediğimiz birden çok doğum yapar Aliye Şöhret Hanım. Ne var ki, hiçbiri yaşamaz. Abdülbaki doğunca ilk erkek torun olarak ona önce dedesinin ismi İzzet Mustafa konulması düşünülür. Aile bir yanda önceki ölümleri unutamadığı için yaşasın diye Baki ismini gündemlerinde tutar. Hicri 10 Ramazan 1317 günü Agah Efendi çocuğun kulağına ezan ile birlikte Baki adını üfler.

Ardından da şiire ve tarih düşürmeye meraklı olan baba, o günü aşağıdaki dörtlükle ölümsüzleştirir:

Hikmet-i pîr-i mugânla feyzim
Ehl-i tevhîde benim sâkîdir
Elf-i kâmil dedi târîh-i güzîn
Minnetu'llah'a gelen Bâkî'dir

10 Ramazan 1317 (Alparslan, s.3)

Abdülbaki Gölpınarlı, ilk öğrenimini Bâbıâli yokuşunda Yusuf Efendi Mektebi'nde (şimdiki Basın-Yayın Derleme Müdürlüğü) ve ortaokul öğrenimini Husûsî Menbâu'l-irfan İdadîsi'nin rüşdiye kısmında bitirdikten sonra lise eğitimini Gelenbevî İdadîsi'nde yapar. Lise eğitimi sırasında, 1915 yılında babasının ölümü üzerine son sınıftan ayrılarak Menbâu'l-irfan İdadîsi'nin rüşdiye kısmında üç sene Türkçe, Tahrir (kompozisyon) ve Farsça öğretmenliğinde bulunur. Bir ara Vezneciler semtinde dükkân açarak kırtasiye malzemesi ve kitap satarsa da bu işi yürütemez. Mütareke yıllarında 1918'de dostlarından birinin daveti üzerine annesiyle birlikte Çorum'a bağlı Alaca ilçesine giderek orada Kenzü'l-irfan İlkokulu'nda önce baş muavin sonra da baş muallim olarak dört yıl görev yapar. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da gördüğü vazifeden sonra, 1923'te Cumhuriyet'in ilânı üzerine İstanbul'a döner. Ne var ki evlerine yerleşenler olduğundan, tanıdıklarından İsmail Hakkı adında bir dostun evine misafir olur. Bu sırada, daha önce babası tarafından Kumkapı civarında alınmış olan evlerini satmak durumunda kalır. Ele geçen paranın yarısını annesi Aliye Hanım'a verip, kalan yarısını da tahsiline ayırır ve Kadırga fırını karşısında bir evin tek odasına yerleşir. Annesi hâlâ yanındadır.

İstanbul'a dönüşünde Edebiyat Fakültesi'ne girmek için müracaat ederse de lisenin son sınıfını tamamlamadığı gerekçesiyle geri çevrilen Abdülbaki Gölpınarlı, dışarıdan imtihana girerek Yüksek Muallim Mektebi'nin son sınıfına yazılır. Ancak kısa bir zaman sonra okul beş yıla çıkarıldığından yine zorluklarla karşılaşır. Beşinci sınıfa alınanlarla aralarında önemli fark belirip de dördüncü sınıf öğrencileri bir hafta okulu boykot ettiğinde okul müdürü İbrahim Alaeddin'in yardımıyla dördüncü sınıftakilerin, yeni açılan beşinci sınıfa sınavla girebilmeleri kararlaştırılır. Bu yüzden Abdülbaki Gölpınarlı sınava hazırlanmak için okul doktoru, baba dostu Galip Ata'dan bir haftalık izin alır. İyi kalpli Galip Ata da bu ricayı anlayışla karşılayarak bir hafta istirahat tanır. Gölpınarlı bu zaman içinde cebir ve müsellesat (matematik ve geometri) derslerine ağırlık

vererek çalışır. Sınavda ise felsefe ve edebiyat sorularıyla birlikte birkaç beytin nesre çevrilmesinden başka bir şey sorulmaz. 1927'de okulu bitirince Bitlis'e tayin edilmesi üzerine üniversite öğrenimini yapamayacağı düşüncesiyle; kendisi gibi Mevlevî olan, hatta Yenikapı Mevlevîhânesi'nde gençlik günlerini geçirerek burada tekke kültürü alıp, özellikle Mevlevîliğin üsul ve âdâbının esaslarını kavrayan, dönemin bakanlık müfettişi Hasan Ali Yücel'in yardımıyla İstanbul'da Pertevniyal Lisesi yakınındaki Mahmudiye İlkokulu'na atanır. Artık üniversite yolu açılmıştır. Fakat bu sefer de üniversite idaresi, bir fakültede öğrenim görmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'nın müsaadesini ileri sürer. Tekrar sıkıntıya düşen Gölpınarlı gene Hasan Ali Yücel sayesinde hem öğretmen hem de üniversite öğrencisi olmak imkânını elde ederse de ilkokul ve üniversite derslerinin aynı zaman diliminde olması zorluk çıkarır. Bu durum da Agâh Sırrı, okul müdürü Ahmet Halit ve ilköğretim okulu müdürü Hicri Bey tarafından halledilir ve okuldaki dersleri bir güne toplanır.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirince Konya Lisesi edebiyat öğretmenliğine atanan Abdülbaki, sonradan Kayseri ve Kastamonu liselerinde de ders verir. Balıkesir Necati Bey Öğretmen Okulu'nda ve Balıkesir Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapar. Bu sırada 1939 yılında "Yunus Emre-Hayatı" teziyle habilitasyon sınavını vererek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak atanır. Orada Türk Edebiyat Tarihi ve Metinler Şerhi derslerini okutur.

1942 yılında rahatsızlığı yüzünden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne tayini ile emekli oluncaya kadar İstanbul Üniversitesi'nde Türk Tasavvuf Tarihi ve Edebiyatı derslerini verir. Yoğun ilmî faaliyete de burada başlar. Bir taraftan ders verirken, bir taraftan eserler vermekle meşgul olan Gölpınarlı, esasen Edebiyat Fakültesi'nin Şarkiyat Enstitüsü'ne bağlı olmakta; fakat Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerine de ders vermekteydi.

1945 yılında Marksist faaliyette bulunmaktan tutuklanıp on ay süren bir yargılanma sonunda beraat ederek görevine döner. 1949'da da kendi isteğiyle emekliye ayrılır. Bundan sonra kendini tamamıyla Mevlânâ, Mevlevilik ve tarikatlarla ilgili araştırmalarına veren Abdülbaki Gölpınarlı 25 Ağustos 1982'de vefat eder. Kabri Üsküdar'da Seyyitahmet deresindeki Şii Mezarlığı'ndadır.

Bir defa evlenip ayrılan merhum, evlat edindiği bir kimse ile birlikte, Çiçekçi semtindeki evinde yaşamıştır. 21 Aralık 1957'de, Millî Kütüphane'nin

yazarlara gönderdiği bir anket formunun medenî hâlinin sorulduğu bölüme verdiği cevap tam Gölpınarlı üslûbundadır:

> Evlendim, boşadım, adını da, tarihini de unuttum; bir daha da evlenmeye niyetim yok!

Aynı anket formunda öğrenimiyle ilgili bölümünü doldururken, bitirdiği okulların isimlerinin hemen altına yazdığı bir cümle de dikkat çekicidir:

> ... ve bilhassa, beni asıl yetiştiren Bahâriye Mevlevîhanesi ve husûsî sohbet ve mahabbet meclisleri... (Bardakçı, s.XII)

Hadi Şenol'un Gölpınarlı Değerlendirmesi

Bu soru ile karşılaşınca hemen okul yıllarına döndüm. O günlerden bugüne aklımda bir şeyler kaldı mı? diye. Belki de 40 yıla yaklaşan bir süre geçtiği için pek dişe dokunur özel bir bilgi hatırlayamadım. Öyle sanıyorum ki, Eski Edebiyat hocamız Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu Gölpınarlı'nın çalışmaları üzerinde pek durmadı. Yanılmış da olabilirim. Sonraki yıllarda mesleğimle ilgili her edebiyat ve kültür programı çalışmamda ondan yararlandım. Daha doğrusu Gölpınarlı ilk başvurduğum kaynak oldu. Her başvuruşta onu yeniden tanıdım, daha doğrusu araştırdığım konudan çok onu keşfettim. Her bakışımda ayrı bir renk, ayrı bir ahenkle karşılaştım. Âdeta renk skalamda hiçbir rengi eksik bırakmadan bana tamamlattı. O anlattığı aktardığı her olguyu her inancı sizleri bilgilendirsin diye yazmamış. O olguyu, o inancı yaşamak istemiş ve yaşarken de hissettiklerini size anlatmış. Kısacası anlattığı her şeyi yaşıyor Gölpınarlı. Bilim çevrelerinde nasıl karşılanır bilmiyorum ama bizim mesleğimizde, Radyo-Televizyon yayıncılığında, insanları başarıya taşıyabilen temel etkenin, insanın anlattıklarına inanması ve onu yaşayabilmesi olarak anlatılır.

Dağarcığımda neler kalmış sorusuna mesleksel bir anı ile başlamak istiyorum. 1980'li yılların ortalarında Alacahöyük'te yaptığımız bir çekimden sonra Çorum'a geldik. Saat kulesinin arkasındaki arastada otantik ya da ilginç neler var diye yaptığımız gezinti sırasında ufacık bir mekânda arzuhalcilik yapan yaşlıca bir amcaya rastladım. Aslında ilgimi arzuhalci amcanın Remington marka daktilosu çekmişti. Gördüklerime pek benzemeyen hayli eski bir model. Biraz daha yakından incelemeye koyuldum daktiloyu. Ne var ki, arzuhalci amca beni

fark etmemişti bile. O karşısındaki kişinin karmakarışık bir biçimde anlattıklarını son derece düzgün cümlelerle kâğıda geçirmekle meşguldü. Giderek ilgi alanım daktilodan arzuhalciye kayar oldu. Hani tam tabiri ile yanı başına dikilip hiç üstüme vazife olmamasına rağmen yazdıklarını okumaya başladım. Fazla rahatsız etmiş olmalıyım ki, amca başını kaldırdı, hiç konuşmadan gözleri ile ne var diye sordu. Birazcık mahcup bir biçimde gözlemimi kendisine aktardım. Ardından "amca siz Hukuk Fakültesi'ni yarıda bırakıp da arzuhalciliğe mi başladınız?" diye sorunca, "hayır evladım ben ilk mektep mezunuyum" cevabını aldım. Ardından onun işine karışmamı mazur göstersin diye "ama, amca değme avukattan daha iyi yazıyorsunuz" dedim. Arzuhalci amcanın cevabını hiç unutamıyorum: "Evladım onları ilkokulda Abdülbaki Gölpınarlı okutmadı ki, benim Alaca'da ilkokul öğretmenim Abdülbaki Gölpınarlı idi". Ardında da sorusunu yapıştırdı: "Sen onu tanıyor musun?"

O günden sonra bu soru benim Abdülbaki Gölpınarlı'ya ilgimi daha da artırdı. Onu anlatan karşılaştığım her satırı okudum. Her anıyı dinledim. İlgimi çeken bir başka konu da onun lise yıllarında yaşadıkları. O günlerde oğlu şair Can Yücel'in tanımlaması ile "çağının en güzel gözlü maarif müfettişi" Hasan Ali Yücel'den gördüğü yardımlar. Bu yardımlara neden olan Mevlevîlik bağlantısı. Aynı dergâhın insanları her ikisi de. Gölpınarlı'nın eğitimini sürdürebilmesi için her türlü girişimde bulunur Hasan Ali Yücel. Oysa insanımızın hafızalarında yer eden Hasan Ali Yücel görüntüsü bambaşka. Onu Bakanlığı sırasında klâsikleri yayımlatmakla, Köy Enstitülerini açmakla hatta sonraki yıllarda uzun süren solculuktan yargılanma serüveniyle hatırlarız. Bir de okulumuzun açılışında sergilediği çaba ile. Bu konuda Millî Kütüphane Eski Genel Müdürü Dr. Müjgân Cunbur'dan dinlediğimiz bir anıyı da ilk bakışta konuyla yakından ilgili olmasa da buraya aktarmakta yarar görüyorum:

Okulumuzun ilk yıllarında Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'di. Yüksek Öğretim Genel Müdürü de Eski Edebiyat Hocamız Necmeddin Halil Onan. Necmeddin Bey bakanlıktaki çalışmalarını bitirdikten sonra fakülteye gelirdi. Onun için, hep son saatlere onun dersleri konmuştu. Dersimiz öğleden sonra saat dörtte başlamış olması gerekirken eğer hocamızın bakanlıktaki işleri bitmemişse başlama saati beşe-altıya kayardı. Bu dersi dört sınıf birlikte izlediği için çok kalabalık olur, küçük sınıflar ön sıralarda büyük sınıflara ise arka sıralarda otururlardı. Yine böylesi bir günde Hocamız Necmeddin Bey'i beklerken arka sıralarda kendiliğinden oluşan koro, radyoda çalışan bir arkadaşımızın yö-

Hasan Âli Yücel

netiminde yüksek sesle bir türkü söylüyordu. O sırada kapı açıldı, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel bir hışım sınıfa girdi ve arkadaşlara "biz konservatuar da açtık, müzik eğitimi görmek istiyorsanız oraya gidiniz"le başlayan hayli ağır bir konuşma yaptıktan sonra hiçbirimizi dinlemeden arkasına döndü ve sınıftan çıktı. Tam o sıra bu kez arka sıralardan beste ve güftesi Hasan Ali Yücel'in olan suzinak şarkı söylenmeye başladı.

Sen bezmimize geldiğin akşam seher olmaz
Sermest ediyorken beni aşkın keder olmaz
Ölsem de senin uğruna canım heder olmaz
Sen saçlarını çözdüğün akşam neler olmaz

Koridorda bir an için ayak sesleri kesildi. Hasan Ali Bey hiç arkasına dönmeden şarkıyı bir süre dinledikten sonra gitti. Ardından ne kadar zaman geçti bilmiyorum, Hocamız Necmeddin Halil Bey sınıfa girince arka sıralara doğru bakarak "ne yaptın Mesut Cemil" dedi.

İşte böylesi bir anlayışa sahip olan Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel, Gölpınarlı'yı tâ lise sıralarından başlayarak takip eder. Onu korur. Yeri gelmişken Müj-

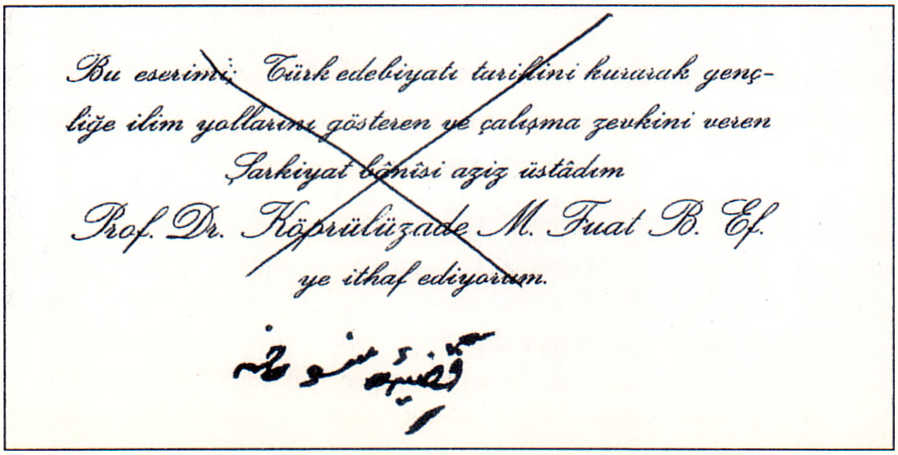
gân Hanım'dan dinlediğim bir anıyı daha buraya aktarmak istiyorum: Abdülbaki Gölpınarlı, Müjgân Hanımın genel müdürlüğü döneminde Millî Kütüphane'ye her gelişinde ona da uğrarmış. Son uğrayışlarından birinde Müjgân hanıma söylediği şu cümle hayli anlamlı: "Ölümüm Ağustos ayında olsa bile Allah'tan öyle bir rahmet istiyorum ki bütün her taraf yıkansın ben yıkanayım ve bütün günahlarımı bu dünyada bırakıp günahsız öbür dünyaya gideyim."

Benim dikkatimi çeken bir başka önemli konu da, Gölpınarlı'nın *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı kitabının "Tıpkıbasım"ı. Kendisinde bulunan ve üzerinde yeni çalışmalarını not ettiği nüshadan yapılmış bu baskı. Kitabın baş bölümüne onun öyküsünü anlatan yazıyı Gazeteci Murat Bardakçı yazmış. Hemen hemen altı çizilmesi gereken her konuya değiniyor. Yazının başlığı "Melamilik, Melamiler ve Abdülbaki Gölpınarlı"

Sayın Murat Bardakçı başkalarının kolay kolay yüksek sesle dile getirmedikleri bir çok düşünceyi kayda geçiriyor. Önce ithaf konusu geliyor. Gölpınarlı bu çalışmasını bitirme tezini yaptıran Hocası Fuat Köprülü'ye ithaf ediyor:

> Bu eserimi; Türk edebiyatı tarihini kurarak gençliğe ilim yollarını gösteren ve çalışma zevkini veren Şarkiyat bânîsi aziz üstadım Prof. Dr. Köprülüzade M. Fuat B. Ef.'ye ithaf ediyorum.

Sonradan bu ithafı geri alır Gölpınarlı. Tıpkıbasımın yapıldığı nüshada ithafın üzerine kocaman bir çarpı koyduktan sonra altına "kaziyye-i mensuha" yazar. Ardından Sayın Bardakçı, Gölpınarlı'nın niçin böyle düşündüğü konusunu

açıklar. Kanımca hem bu hareket hem de açıklama hayli düşündürücü. Düşündürücü sözcüğü söz konusu anlatılanlara katılmadığımdan değil. Oradaki her düşünceye her yargıya bire bir katılıyorum. Benim de bu çalışma içerisinde yer alan Abdülkadir İnan bölümünü yazarken aynı düşünceler gündemimde yer aldı. Yine de bana bu yaklaşım düşündürücü geliyor. Nedeni böylesi bir olgunlukta ve birikimde olan Gölpınarlı, Köprülü'nün davranışlarını o günlerde fark edip kendi dürüst tavrını niçin koymaz, ya da koyamaz. Ayrıca, burada üzerinde durulması gereken bir başka önemli konu da, Gölpınarlı'nın tutuklanma olayı. Murat Bardakçı'nın Harvard Üniversitesi'nin 1995 yılında yayınlanan *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*'nin Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı'nda tüm açıklığı ile anlattığı bu olay ilginç. O günleri yalnızca bu açıdan ele alacak çalışmalara ihtiyaç var. Böylesi yetkin ve yetenekli nice kişi, ya birtakım düşünce farklılıkları ya da kadro nedeniyle bilimsel çalışmalardan uzaklaştırılır. Bu örneklerin en çok yaşandığı disiplin Türk Dili ve Edebiyatı olur. Aynı kuşaktan Pertev Nail Boratav, Abdülkadir İnan, Orhan Şaik Gökyay, Nihal Atsız. Bunlar ilk aklıma gelenleri. Bu gelenek 1980'li yıllara kadar devam ediyor. Dikkatli bakınca bunların hiçbiri aslında farklı, ya da uçlarda bir düşünce aktarmaz öğrencilerine. Tek kaygıları onların daha iyi yetişmesini sağlamak ve üzerinde çalıştıkları disipline, daha doğrusu "Kültür Tarihimize" sahip çıkmak.

Sayın Bardakçı, yazısının bir yerinde "Bu kitabı böylesine önemli yapan başarılı kılan sebep, Melamiliğin Gölpınarlı için sadece bir araştırma konusu değil, bir hayat felsefesi olmasıydı." diye yazıyor. Hemen aklıma şu soru takıldı; Gölpınarlı hayat felsefesi olmayan bir konuya hiç ilgi duydu mu? Bence hayır.

Bir başka dikkatimi çeken konu da, "Kültür Tarihi" olarak nitelendirdiğimiz birçok eserin, eğer Gölpınarlı'nın çalışmaları olmasaydı eksik yazılacağı konusudur. Örnek olarak Surayya Faroqhı ve Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmalarını verebilirim. Faroqhi'nin *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* adlı kitabına bakınca bu düşüncem daha bir yoğunlaştı. Hemen hemen ele aldığı her başlıkta dip not olarak bir Gölpınarlı çalışmasına rastlıyorsunuz.

Bu tespitimden sonra geçtiğimiz yıllardaki yazılarımda da belirttiğim gibi, önyargısız ve duygusal bağlardan uzak tutularak, Türkoloji dünyamız, kültür tarihimizin yazımı konusuna yönlendirilmeli. Böylesi bir metot onlara verilmeli. Acaba Gölpınarlı bütün bu çalışmaları yaparken böylesi bir duygu taşıyor muydu? Sanmıyorum. Eğer taşımış olsaydı üzerinde durduğu birçok konuya toplumun

geneli açısından da bakmaya çalışırdı. Ya da böylesi bir çalışmaya malzeme oluşturması açısından hiçbir detayı ihmal etmezdi. Daha doğrusu detayları ön plana çıkarırdı.

Bir Özge Mütebahhir (Bir Kişilik Çözümlemesi)

Bu bölümde de yaşamını anlatırken temel aldığımız çalışmalardaki düşüncelerden hareketle, Gölpınarlı'nın yaşama bakışını ve çevresindeki insanlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaya çalışacağız. Ali Alparslan *Abdülbaki Gölpınarlı* adlı monografisinin önsözüne şunları söyleyerek başlamaktadır: Bilim alanında çok taraflı insanlar nadiren yetişir. Eğer bu türlü kimseler sanat sahasında birtakım beceri ve maharete sahip iseler, onlara çeşitli sanatlar bilen manasına gelen "hezarfen"; eğer çeşitli bilim dallarında bilgi sahibi iseler onlara da deniz gibi engin anlamına gelen "mütebahhir" sıfatı verilirdi. Bu kitapta hayatından bahsettiğimiz ve eserlerinden örnekler verdiğimiz Abdülbaki Gölpınarlı ikinci gruba giren bilginlerimizden biridir.

Ali Alparslan'ın "mütebahhir" nitelemesi, Gölpınarlı'nın bilim adamlığını en iyi karşılayan sözcüktür.

Murat Bardakçı, onun huysuz ve aksi görünümünün nedenini şunlara bağlamaktadır:

> Abdülbâki Gölpınarlı onu ilk defa görenlerin, yahut az tanıyanların üzerinde; sertliğin de ötesinde gayet huysuz ve aksi bir kişiymiş intibası bırakan bir yapıya sahip. Kimi zaman, sert olmasına serttir; ama 31 Mart İhtilâli'nden hemen sonraki günlerde, annesinin elini tutup, sokaklarda kurulu darağaçlarında babasının, gazeteci "şeyhü'l-muhâbirîn" Ahmet Âgâh Bey'in cesedini arayan bir çocuğun ileride ılımlı bir kişiliğe sahip olması pek beklenemez... Fakat bizler, yani yakınında olanlar için Abdülbâkî Gölpınarlı demek, bir ânı ötekine uymaz görünse de terbiyeyi ve vefayı ön plâna çıkartan, bunlara dikkat edildiğinde sevecenin de seveceni olan, sevdiğini tam seven, sevmediğine etmedik lâf bırakmayan ve hepsinin ötesinde, sadece çalışan bir insan demekti... (Bardakçı, s. VII)

Çok hassas ve farklı bir karaktere sahip olan Abdülbaki Gölpınarlı, küçük yaşlarından başlayarak çeşitli tarikatlara girmişse de fazla sebat göstermeden

bunlardan ayrılmış. Ancak onun küçük yaşta olgun bir kimliğe bürünmesinde edinmiş olduğu tasavvuf terbiyesi, küçük yaşlarda büyük Mevlevî bilgelerinden yararlanarak kendini yetiştirmesi çok önemli. Çünkü ileride yazacağı tasavvuf tarihi ile ilgili yapıtlara doğru giden yolun başlangıcı bu mekânlar.

Gölpınarlı, dedesi ve babası gibi okuyup yazmaya meraklı bir kimse olarak yetişir. Daha küçükken bir Mevlevî aşığı olan babasıyla Kulekapısı ile Eyüp'te Bahâriye Mevlevîhâneleri'nin ayin günlerine katılmak suretiyle tasavvuf bilgisinin maddî ve manevî havasıyla yetişmeye başlar.

Bir gün henüz 7 yaşındayken Veled Çelebi (İzbudak), başına Mevlevî sikkesi giydirir ve böylece küçük Abdülbaki adeta resmen Mevlevîliğe kabul edilmiş olur. Bu tarikatın âdetine göre, bu basit törenden sonra şeyh, Nev-niyaz da denen muhibbe yani tarikata intisap etmiş olan kişiyi dergâhtaki dedelerden birine teslim ederdi. Dede ise, muhibbe tarikat âdâbını ve semâyı öğretirdi. Abdülbaki de kendine tayin edilen İbrahim Zuhurî Dede'den Mevlevî tarikatının âdâbını öğrenir. Çile çıkarır ve bu arada Bahâriye Mevlevîhânesi'nin şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'den Farsça öğrenir. Zuhurî Dede'den de İranlı filozof Fahreddin Râzî'nin felsefesi hakkında bilgi edinir. 1912 yılında Mevlevîlerle birlikte Konya'yı ve Mevlânâ türbesini ziyaret eder. 1379/1960'ta Mevlevî Ali Celal Çelebi'den (Ali Çelebi bin Celâleddin Çelebi) hilâfet-nâme alarak Mevlevî tarikatının en yüksek derecesi olan halifeliğe yükseltilir. Kısaca, Bahâriye Mevlevîhanesi'nde hakim olan rindâne havanın içinde Mevlevî neşesiyle yetişen Abdülbaki bu yolu ömrünün sonuna kadar sürdürür.

Bir aralık annesinin yakını bir hanımın arzusunu kıramayarak 16 yaşındayken Topkapı'da Takkeciler'de bir Bektâşî tekkesi kurmuş olan Büyük Abdullah Baba'ya intisap etmişse de Bektâşîlik'te fazla kalmayıp ayrılmıştır. Bir gün bu husus kendisine sorulduğunda cevap olarak şöyle der:

> Bazı Mevlevîler Bektâşî olmuşlardır. Fakat buna rağmen onlarda Mevlevîlik ön plândadır. Hiçbir Mevlevî'yi Bektâşîlik tam bir surette tatmin edemez. Mûsikîsiyle, semâsıyla, sofasıyla, vecd ve şiiriyle, bilgisiyle Mevlevîlik; Mevlevî'nin rûhuna öyle yerleşmiştir ki Bektâşîlik, bu estetik unsurlara ancak demiyle bir neşe katabilir. Ben onlarda aradığımı bulamadım ve bir sabah kalktığımda bir kağıda "Al külâhını, Eyvallâhı içinde" sözünü yazdım ve külâhımı üstüne kapayıp tekkeden ayrıldım. Ayrılış, o ayrılış.

Onu çocukluğundan, ilk gençliğinden itibaren tanıyanlar, bir özelliğine her zaman dikkat çekmişlerdir: "Artist ruhlu"diye tanımlanan değişken ruhlu oluşunu. Monoton hayattan sıkılınca her ân yeni bir şeyler arayıp bulduğunu yeniliğin peşinden koşmasını anlatırlar... Kendisi de bunu gizlemez zâten: "Çalmadığım kapı kalmadı", derdi "Önce Bektâşî oldum, başka başka kapıları da çaldım; icazetler, hilâfetler bile aldım. Hatta dinsiz bile oldum bir ara. Ama bunları iyi ki yapmışım; yoksa bugünkü hâlime gelemezdim..." (Bardakçı, s. VIII-IX)

Gölpınarlı Hoca, bir maneviyat yolcusu olarak da yaşamının uzunca bir bölümünde zikzaklar yapmaktan kurtulamaz. Mevlevîlik gibi, Bektâşîlik gibi, apayrı tarikatların dervişi olur, sonraları Melamîliğe ilgi duyar. Hatta bir zamanlar Ateizme saptığını bile söyler. Fikir ve sanat alanlarındaki çalkantılara uzunca bir süre karşı koyamaz. Kopmadığı eksen, Mevlânâ coşkusu ve onun büyük temsilcisi saydığı Yunus sevgisidir. Ömrünün seksen ikinci yılında, şimdiki huzuruna, ancak bu çelişkileri yaşamak suretiyle erdiğini söylemiş ve hamd etmişti.

Bilim Adamı Olarak Gölpınarlı

Ömer Faruk Akün, onun Türk bilim tarihindeki yerini şöyle özetler:

Gölpınarlı'nın araştırma yazılarının büyük bir kısmı *Atsız Mecmua*, *Orhun*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ve *Balıkesir Halkevi mecmuası Kaynak*'tan başlayarak *Türkiyat Mecmuası*, *Şarkiyat Mecmuası*, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *Türk Dili* dergisiyle *Aylık Ansiklopedi*, *Türk Ansiklopedisi* ve *İslam Ansiklopedisi* gibi ilmi yayın organlarında çıkmıştır. Ayrıca çeşitli gazete ve dergilere de çok sayıda yazı yazmıştır. Onun yorulmak bilmez çalışmaları ile Türk tarikat ve tasavvuf tarihi üzerindeki bilgiler gelişmiş, Yunus Emre, Mevlânâ ve Mevlevîlik araştırmaları mühim ilerlemeler kaydetmiştir. Kendisine gelene kadar Yunus Emre'nin iptidaî ve güvenilirlikten uzak neşirler seviyesinde kalmış şiirlerinin sağlam metinlerine ilk defa onun sabırlı çalışmaları ile kavuşulmuştur. Bu arada Gölpınarlı'nın Yunus Emre'yi Batınî göstermek gibi birtakım zorlamalara girişmekten kendini alamadığı da kaydedilmelidir. Öte yandan yakın zamanlarda Fr. Taeschner'in kalemine inhisar etmiş

gibi görünen fütüvvet müessesiyle ilgili literatür onun vukuflu araştırmaları, Arapça ve Farsçadan yaptığı fütüvvetname tercümeleri ve Türkçe fütüvvetnamelerden açıklamalı metin neşirleriyle fevkalade zenginleşmiştir. Divan şiirinin en seçme eserlerinden bazılarının metinlerini, açıklayıcı giriş ve notlarla yeni nesillere sunmuş olduğunu da belirtmek gerekir. Bütün bunlardan başka Mevlânâ Celâleddin'in eserleri de günümüz Türkçesine onun kalemiyle külliyat halinde kazandırılmıştır. Gölpınarlı'nın zengin ve işlek Türkçesi yaptığı bütün tercümeleri asıllarına yakın bir zevkle okunur kılmıştır. (Akün, s. 147)

Kitaplarını Konya'da Mevlânâ Müzesi'ne bağışlayan Gölpınarlı, yalnız kitaplarını değil, kendini ve çalışmalarının büyük bir bölümünü de Hazret-i Mevlânâ'ya vakfetmiştir. Birkaç yetersiz ve sürekli tekrarlanan rubaisiyle ve hakkında basmakalıp yargılarla tanıdığımız Mevlânâ'yı biz, asıl onun kalemiyle tanıdık. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sini açıklamalarıyla birlikte bize veren odur; *Divan-ı Kebir*'inin çevirisini, beş büyük cilt halinde bize o armağan etmiştir. Yalnız büyük bir bilgin değil, güçlü bir şair de olan Gölpınarlı'nın bu çevirisi, bu bakımdan da ayrı bir değer taşır. Kuru şiir çevirilerinin, şairini de nasıl kuruttuğunu bilmeyenimiz yoktur. Mevlânâ'nın *Fihimafih*, *Mecalis-i Seb'a* gibi eserlerinin çevirilerini de bize onun kalemi vermiştir; Mevlânâ'nın *Mektuplar*'ını da onun sayesinde okuduk. İki büyük İran şairinin Hafız'ın *Divanı* ile *Hayyam'ın Rubaileri* onun bize kazandırdıkları arasında ayrı bir yer tutar.

Murat Bardakçı, Gölpınarlı'nın çalışma sistemini ise şöyle anlatmaktadır:

> Verdiği eserlerin hacmi, hayatını ne derece yoğun bir çalışmayla geçirdiğini göstermektedir. Gerek adet, gerek muhteviyat bakımından bu derece dolu eserler vermiş olmasına rağmen, hayatının hiçbir devresinde, gece gündüz demeden çalışmamıştır Gölpınarlı... Her zaman bir program dahilinde hareket etmiş; ama o program yoğun bir mesai içermemiştir...
>
> Evinde kitap tercümesi yaptığı sırada bir yandan misafirleriyle sohbet edip bir yandan da sanki otomatiğe bağlanmış gibi tercümeye devam etmesi yahut üniversite veya Süleymâniye kütüphanelerinde bir elyazmasını istinsah ederken etrafındakilere laf yetiştirebilmesi, gerçi tercümesini yaptığı lisana tam aşina ol-

masından ve bilgisinin olgunluğundandır; ama çalışma tarzı hep aynıydı: "Dünyayla ilgiyi kesmeden, günlük hayatı yaşayıp bütün icaplarını yerine getiren ve onlardan asla taviz vermeyen devamlı bir faaliyet ... (Bardakçı, s. X)

Akün'ün verdiği bilgiye göre, Gölpınarlı'nın sayısı 114'e varan kitabı ve 400'ün üzerinde makalesi vardır. Gölpınarlı, 1927-1933 yılları arasında ilk mektepler için çeşitli ders kitapları hazırlamıştır. Bunlar arasında din dersine ait olanlar çoğunluktadır.

Gölpınarlı'nın bilimsel alandaki ilk yapıtı olan *Melâmîlik ve Melâmîler* 1931 yılında yayımlanmıştır. Bu hacimli araştırmasında daha çok Türk Melâmîlerinin biyografileriyle bunların düşünce yapısını incelemiştir. Bu eserin etkisi günümüze kadar uzanmaktadır. Ahmet Yaşat Ocak, Zındıklar ve Mülhidler adlı kapsamlı çalışmasının ithaf kısmı şöyledir: *Melâmîliği ve Melâmîler*'i bilim dünyasına ilk tanıtan, büyük âlim merhum Abdülbaki Gölpınarlı'nın aziz ruhuna, çok değerli bilim adamı, Türk tarihçiliğinin yaşayan büyük ismi Profesör Halil İnalcık'a derin saygılarımla... Eser, tasavvufa ve tarikatlara karşı, İslamiyetin ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve yüzyılımıza kadar devam eden bir inanç sistemi olan Melâmîlik hakkında yazılmış tek eser ve hâlâ tek ana kaynaktır; ancak Gölpınarlı Konya Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı sırada basılan bu eseri için, "Bu mevzu kapanmıştır; artık bir daha ele alınmasına lüzum kalmamıştır." demesine rağmen tıpkıbasımında gördüğümüz gibi, yeniden yayımlanması söz konusu olduğunda yapacağı birçok değişikliği düşünmektedir. Ali Alparslan, onun en büyük arzusunun *Melâmîlik ve Melâmîler*'i sonradan bulduğu bilgilerle yeniden basmak ve bir Bektaşîlik tarihi yazmak olduğunu, bunun için Başbakanlık Arşivinde 1-2 yıl çalışmak gerektiğini söylediğini iletmektedir. (Alparslan 1982, s.32.)

Gölpınarlı Mevlânâ'nın en önemli yapıtı olan *Divan-ı Kebir*'den bir güldeste hazırlar ve bu eseri şöyle sunar:

Gözlerinizle öptüğünüz, ellerinizle okşadığınız, burcu burcu insanlık kokan bu kitap; aşkla yoğrulmuş, sevgiyle dünyayı kavramış olan bu sözler, bu sızlayan gönül, bu çırpınan yürek, o büyük insanın

kitabıdır; o sevgi o hararet kaynağının dünyayı saran sözleridir. Onun gönlüdür, onun yüreğidir insanoğlu.

Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi'ni, dışarıdan değil, içinde yaşayarak incelemiş olan Gölpınarlı, bugüne değin pek işlenmemiş olan Fütüvvet Teşkilatı üzerinde yayımladığı *Fütüvvetname-i Sultanî ve Fütüvvetname-i Şeyh Seyyid Huseyn İbni Gaybî*, *Burgazî Fütüvvetnamesi* gibi metinlerle, bu konunun aydınlanmasına yardım etmiş. Fr. Taeschner'in kaleminin tekelinde imiş gibi görünen fütüvvet müessesesiyle ilgili kaynakça Abdülbaki'nin bu araştırmalarıyla zenginleşmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin menakıbını anlatan *Vilayetname*, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Menakıbı* gibi yayımladığı metinler, türlü yönlerden ayrı ayrı önem taşımaktadır.

Yeni harflere aktararak yayımladığı *Nedim Divanı*, *Fuzuli Divanı* gençlere onun öncülüğü ile bu ünlü şairlerimizi okuma imkanını vermiştir. Bunların dışında Şeyh Galip, Naili-i Kadim, Nesimi, Usuli, Ruhi, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet, Nasreddin Hoca ile ilgili çalışmaları da vardır.

Gölpınarlı'nın önemli çevirileri ve şerhleri dışında Türk-İslam kültürünün mezhep, tasavvuf, tarikat, fütüvvet, edebiyat gibi zorlu alanlarında, birçoğunu yaşayarak bize bıraktığı zengin kaynakça, bilim dünyasında değerini her zaman koruyacaktır.

Divan Edebiyatı Beyanındadır

Hikmet İlaydın, Murat Bardakçı'nın deyimiyle "yayınlandığında kıyametlerin koptuğu" *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (1945) ile ilgili şunları söylemektedir:

> Gölpınarlı bir gün herkesi şaşırtan bir kitapla ortaya çıkar: *Divan Edebiyatı Beyanındadır!* Nurullah Ataç da dayanamamış, bu kitap hakkında: "Ayıp derler bu senin ettiğine!" demekten kendini alamamıştır. Hoca içinde soluk aldığı dünyayı yıkıyordu... Ve hor gördüklerinin önemli bir kısmı bir zamanlar lise edebiyat programlarından çıkarılırken büyük tepki gösterdiği aruz uygulamaları ve edebi sanatlardı. Gölpınarlı kitabın ilk sayfalarında divan şiirinin güzel örneklerinden birkaçını sunuyor, bunlara kendi mahlasını

taşıyan, gerçekten nefis bir gazel ekliyordu. Ama perdeyi "Bitsin artık bunlar..." gibisinden hınçlı sözlerle kapatıyordu. Ancak perdelerini kapadığını sandığı sahnenin dışına çıkamamıştır. Nitekim yaşamının çok verimli olan ikinci döneminde Fuzuli'nin, Nedim'in divanlarını, Galip'in *Hüsn ü Aşk*'ını yayınlamış, divan şiirinin son beş yüzyıldaki ürünlerinden seçtiklerini, küçük kitaplarla yeni kuşaklar için açıklamıştı. Gölpınarlı'nın söz konusu olan eleştirisinde uygulanan yöntem dikkate değerdir: Eserle değil onu oluşturan malzeme ile uğraşıyordu. Bu, yapıyı bırakıp onun taşını, kumunu, kirecini yermek demekti. Yazar örnek olsun diye seçtiği beyitleri, vaktiyle divan edebiyatının zaferi saydığı zengin mecazlı yorgun söyleyişten, özellikle ahenkten soyutlayarak, özensiz bir dille düz yazıya aktarıp kupkuru satırlar haline koyuyor ve okuyuculara "İşte filan şair bunu söylemiş." diye kendi yazdıklarını gösteriyordu. (Hikmet İlaydın, *Gösteri Sanat Edebiyat*, 1982, 23. sayısından, bkz. Alparslan, s. 154) Murat Bardakçı, bu kitapla ilgili Gölpınarlı'nın yıllar sonra "çevir bu sayfayı... Neye yarar bu devirde bunlar..." demekle hata etmediğini söylediğini kaydederek şunları ekler: Ama bir tek yanlışı vardı: Çok sert yazmış, huşunet-i kelamla kaleme almıştı "Divan Edebiyatı Beyanındadır"ı... Kitaptaki fikirlere bugün de imzasını atardı, fakat meramını daha yumuşak ifade ederek... (Bardakçı, s. XVI)

Gölpınarlı'nın *Divan Edebiyatı Beyanındadır*'ına karşı Orhan Şaik Gökyay'ın *Bu da Divan Edebiyatı Beyanındadır*'ı yayımlanır. Gökyay, yazısına şöyle başlar:

Şimdiye kadar Divan edebiyatının ve umumiyetle edebiyatımızın en ateşli müdafaacılarından biri sandığımız Abdülbaki Gölpınarlı, yalnız Divan edebiyatını değil, bütün edebiyatımızı başından sonuna kadar kötüleyen ve bütün kıymetlerini hiçe indiren bir kitap çıkardı. Burada Bakî, Fuzulî, Nefî, Nedim, Galib gibi şimdiye kadar isimleri ve büyük şairlikleri üzerinde uyuşulanlardan başka Tanzimat devrinin Ziya Paşa, Namık Kemal, Hamid gibi, bizim sandığımıza göre yalnız şairlik yönünden değil, bu milleti uyandırmak için gördükleri daha nice hizmetlerle de büyük birer vatansever saydığımız isimleri de yersiz birtakım hükümlerle, adeta küfür edası taşıyan birtakım hükümlerle inkara yeltenilmiştir. Yalnız Yunus Emre ile

Tevfik Fikret bu hiçe indirmeden istisna edilerek bu koca mezarlığın başında iki yazısız taş gibi bırakılmıştır. (Orhan Şaik Gökyay, *Bu da Divan Edebiyatı Beyanındadır*, Yücel, 1946. bkz. Necdet, s. 41)

Beşir Ayvazoğlu da *Geleneğin Direnişi* adlı kitabında *Divan Edebiyatı Beyanındadır*'a yer ayırır:

Sözkonusu kitapta, aslında konuşan Gölpınarlı değil, Tanpınar'ın itiraf ettiği gibi, devrin havasıdır. Çünkü Gölpınarlı, ömrünün sonuna kadar, eski şiir üzerine çalıştığı gibi, geç de olsa yanıldığını itiraf etmiştir. Divan Edebiyatı Müzesi'nin açılışı münasebetiyle yazdığı bir yazıda, artık o fikirde olmadığını, hatta *Divan Edebiyatı Beyanındadır*'ı yazdığı günlerde de öyle düşünmediğini söyleyiverir" diyerek Gölpınarlı'nın *Milliyet Sanat Dergisi*'nin 165. sayısında yayımlanan "Divan Edebiyatı Müzesi'nin Tarihçesi ve Divan Şiirinden Günümüze Kalanlar" (1976) adlı yazısından şunları aktarmaktadır:

Vaktiyle ben bir *"Divan Edebiyatı Beyanındadır"* yazmıştım; bu eser epeyce de gürültüler koparmıştı; hatta rahmetli Ataç bile "Ayıp derler bu senin yaptığına Abdülbaki, Neşatî'yi biz senden öğrenmedik mi?" gibilerden serzenişlerde bulunmuştu. İtiraf edeyim; gerçekten de ayıptı; yerilirdi, yergilerimin çoğu da hala doğru. Ama öyle yerilmezdi, övülecek yanı hiç mi yoktu? O benim dünümdü; yazılarımda derim ya, dününü bilmeyen, bugününü bilemez, yarınını düşünemez... Bu sözleri bir "itiraf-ı zünûb" olarak söyleyip şimdi hiç de o fikirde olmadığımı, onun bir tehevvür sayhasından ibaret bulunduğunu belirttikten sonra asıl söze gelelim: *"Divan Edebiyatı Beyanındadır"*ı yazdığımdan dolayı da ayıplamayın artık, olmaz mı" (Ayvazoğlu, s.150-151)

Ferid Kam ve İsmail Saib Efendi (İki Büyük Üstad)

Kemal Sülker, Gölpınarlı'daki Ferid Kam etkisini onun ağzından şöyle iletmektedir:

Edebiyat Fakültesi'nde okurken bir sömestr önde olanların Nihal Atsız, Orhan Şaik olduğunu görürüz. Öğretmenleri Ferit Kam'dır. Türk Edebiyatı dersini vermektedir. Fuat Köprülü de

edebiyat ve tasavvuf okutmakta, Ahmet İzzet felsefe dersine gelmektedir. Gölpınarlı'nın, Ferit Kam'ın bilgisine, öğretme yeteneğine, sonsuz saygısı vardır. Bilim nasıl yapılır, bilimsel yapıt nasıl hazırlanır, bunu Ferit Kam'dan öğrendiğini, onu yüceltici sözlerle anlatır, bilgisinin derinliğinin bilincinde olarak biraz "mağrur" olduğunu da ekler. Gölpınarlı, Ferid Kam'ı şöyle gözlemler: ... Ama ağzında sigara, yazdığı bölümden bir okuturken öğrencileri gözler, hangisinin daha çok ilgili olduğunu saptar, onlarla ayrıca ders dışında da ilişki kurar... Ferid Kam'ın dersten çıkışında öğrencileri onu izler, anlamadıkları konuları veya terimleri öğrenmeye çalışırlar. Abdülbaki Gölpınarlı bir şey sorunca: "Sen dur, bakalım" der, onu yanına alır, Laleli'deki Harikzedegân Apartmanındaki dairesine giderlermiş. Ferid Kam ile aralarında 36 yaş farkı olduğu halde, Gölpınarlı'nın üzerinde durduğu konuyu enine boyuna anlatır, akşam olunca da Ferid Kam, küçük rakı şişesini açar, öğrencisine de çay ikram eder, mezesinden yemesini buyururmuş. Bu sırada Gölpınarlı ya kitaplığından almasını söylediği divanını açar, bir gazel'i gösterir, okutur, aruz veznini dağınıklıktan, düzensizlikten kurtarıp ilk kez sistemleştiren İmam Halil'in yaptığı işin önemini anlatırmış. (Sülker, s. 80)

İsmail Saib Efendi ile tanışması ise şöyledir:

Üniversitenin son sınıfındayken Fuat Köprülü ona Melamilik üzerinde tez hazırlaması görevini verir. Bu vesileyle Bayezit Genel Kitaplığı Müdürü İsmail Saib'ten, Kanlıca'daki bir ilkokulda öğretmen ve 3. dereceden Melamilerden olan Seyit Muhtar'dan unutamadığı ve saygıyla andığı yardımlar görmüştür. Daha sonra İsmail Saib Efendi her zaman minnetle anacağı, derin bir saygıyla bağlandığı hocası olmuştur. Murat Bardakçı da Gölpınarlı'nın gönül dünyasındaki bu önemli isimleri şu bağlamda değerlendirir: "Gölpınarlı'yı Gölpınarlı yapan da, asıl bu "meclis"ler ve özellikle son Melâmî Kutbu Seyyid Abdülkadir-i Belhî'nin oğlu Seyyid Muhtar Efendi, Ömer Ferid Bey (Kam), İsmail Saib Efendi (Sencer), Ahmet Naim Bey, Tikveşli Yusuf Efendi ve Hoy'lu Hacı Şeyh Ali'dir. (Bardakçı, s. XII.)

Prof. Abdülbaki Gölpınarlı'nın Kitap ve Makaleleri

(Bkz.: Metin Akar ve Hatice Aynur'un aşağıdaki yazıları)

Yararlanılan Kaynaklar

Akar, M., "Vefatının On İkinci Yılında Abdülbaki Gölpınarlı ve Eserleri", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 2, s. 7-9, 1994.

Akün, Ö. F., "Abdülbaki Gölpınarlı", *İslam Ansiklopedisi* (TDV), C.14, s. 146-149, İstanbul 1996.

Alparslan, A., *Abdülbaki Gölpınarlı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

Alparslan, A., "Kültür Tarihimizin 'Hadislere Lâyık' Gerçek Bir Bilim Adamını Kaybettik", *Milliyet Sanat*, s. 30-32, 1982.

Aynur, H., "Abdülbaki Gölpınarlı Bibliyografyası", *Journal of Turkish Studies* [Türklük Bilgisi Araştırmaları], *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı*, S. 20, s. XXI-L, Harvard 1996.

Ayvazoğlu, *Beşir, Geleneğin Direnişi*, Ötüken Yay., İstanbul 1996.

Bardakçı, M., "Salacak'taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve Garib", *Journal of Turkish Studies* [Türklük Bilgisi Araştırmaları], *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı*, S. 19., s. VII-XX, Harvard 1995.

Necdet, Ahmet, *Bugünün Dilliyle Divan Şiiri Antolojisi*, Adam Yay., İstanbul 1995.

Sülker, K., "Abdülbaki Gölpınarlı", *Yazko Edebiyat*, S. 25, s. 78-83, İstanbul 1982.

— *Çalışmamız sırasında katkılarından dolayı Sayın Dr. Müjgân Cunbur'a teşekkür ederiz.*

ABDÜLKADİR İNAN
(1889-1976)

Görev Yılları: 1936-1954

Hadi Şenol

"Hayatım roman" özdeyişi ile uyumlu kaç yaşam vardır bilemeyiz bilmesine ya; Abdülkadir İnan'ın yaşadıkları gerçekten roman. Çok az sayılacak bilgilerimize göre roman. İnsanımızdaki kendi yaşadıklarını kaleme alma çekingenliği ya da alışkanlığı olmamasına rağmen roman. 1889-1976 arasında yaşanan tamı tamına 87 yıllık bir roman. Seksen yedi yıllık hayatın bu çalışmaya neden olan bölümünde bir olaydan yola çıkarak bu 87 yılda yaşananların ne denli sarsıcı dramatik bir kurgusu olduğunu kolayca görebiliyoruz. Okulumuzun açıldığı günlerde Bakanlar Kurulu Kararı ile görevlendirilen İnan'ın, kendi deyişi ile "9 yıl 4 ay", idarenin hesaplamalarına göre "8 yıl 1 ay 12" gün profesör olarak ders verip, jüri üyeliği, üniversite kurulu üyeliği yaptıktan sonra, "sizin evraklarınız eksik" denip kadrosu iptal edilerek işine son verilmiş. Gerekçeyi ekte yalnızca bir tanesi yer alan sayısız başvurularına karşı, bu işlemden tam altı yıl sonra, 4 Eylül 1950 tarihinde dönemin DTCF Dekanı Bekir Sıtkı Baykal imzalı, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne yazılan cevabî yazıdan öğrenelim:

> Abdülkadir İnan, 19.II.1936 tarih ve 4/4483 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile o tarihte yeni açılmış bulunan Fakültemizde konferans verecek birçok zatlar meyanında saat başına 15 lira ücretle hiçbir unvan tasrih edilmeksizin öğretim görevi yapmaya memur edilmiştir. 1944 yılına kadar sözü geçen kararnameye

dayanarak Fakültemizde vazife gördürülmüş bulunan Abdülkadir İnan, o sıralarda meydana gelen bütçe zaruriyetleri karşısında Milli Eğitim Bakanlığının 30 Eylül 1944 tarih ve 4/4445 sayılı mucibi ile D cetvelinde 170 lira ücretli Eski Türk Lehçeleri öğreticiliğine, Üniversiteler kanununun yürürlüğe girmesi üzerine Türk Dili ve Edebiyatı Bölümümüz profesörünün dileği üzerine bölümdeki eski görevine devam etmiştir. Ankara Üniversitesinin 1948 yılı kuruluş kadrosunun tasdiki ile tercümecilik görevi kaldırılınca Abdülkadir İnan bir an için açıkta kalmış Rektörlüğün 14.IX.1948 tarih ve 637 sayılı kararnameleriyle 60 liralık kadro karşılık gösterilerek 25 lira asli maaşla Fakültemiz okutmanlığına, 20.I.1949 tarih ve 802 sayılı kararnamesiyle de 35 liralık asistanlık kadrosu karşılık gösterilerek 4936 sayılı kanunun 34 üncü maddesine göre Türk Lehçeleri Öğretim görevliliğine tayin edilmiş ve 8.V.1950 tarihinde de kanunî süresini doldurmuş bulunduğundan 30 liraya terfi etmiştir.

Bu arada dilekçe sahibinin mükerreren müracaat ederek profesör unvanını haiz bulunduğunu ileri sürdüğü, fakat yapılan incelemeler sonucunda bu iddialarının kanuni mesnede dayanmadığının görüldüğü dosyasının tetkikinden anlaşılmıştır. Bu hususlarda Milli Eğitim Bakanlığındaki dosyalarda daha etraflı bilgi olsa gerektir.

Tokan Batır

Mustafa Kemal Paşa'nın Bakanlar Kurulu kararı ile verdiği göreve başladığında 47 yaşında, işine son verildiğinde ise 55 yaşında Abdülkadir İnan. Bütün bu olaylardan sonra da onun son derece onurlu, kompleks taşımayan insanları şaşırtan duruşu ile hayatı bir roman. Bu romandaki olayların çözümlenmesini sağlamak için onun bize bıraktıklarından çok doğup büyüdüğü ortamın, yaşadığı dönemin iyi anlatılması gerekiyor. Böylesine yiğitçe duruşun arkasındaki kültürü anlamamız gerekiyor. Detaylı açıklamasını yeri gelince yapacağımız Pugaçev isyanında Salavat'ın en yakın arkadaşı Tokan Batır için yakılmış türküden bir dörtlük aktararak öykümüzü sürdürelim.

Tokan Batır er imiş
Mingen atı kır imiş
Mandayınan kan aksa
Terim aktı der imiş

Abdülkadir İnan'ı daha yakın tanımayı amaçladığımızda ilk elimize geçen onun yaşadıklarından çok günümüzdeki moda deyişi ile CV'sini (cirriculum vitae) yani özgeçmişini anlatan, Türk Tarih Kurumu'nca ilk baskısı 1968 yılında yapılan *Makaleler ve İncelemeler* adlı iki ciltlik kitabının girişindeki Doç Dr. Hikmet Tanyu'nun "Abdülkadir İnan'ın Hayatı" adlı çalışması ile 12 Kasım 1999'da Fakültemiz Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ile TÜRKSOY'un birlikte düzenledikleri Abdülkadir İnan'ı Anma Toplantısı'nda oğlu M. Yaşar İnan'ın babasının hayatını bu çalışmadan yararlanarak anlattığı yazı. Bir başka önemli belge de Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nün *Türk Kültürü Araştırmaları*'nın 1977-1978 yılına ait sayısında yayımlanan *Abdülkadir İnan'ın "Hayatı-Hatıraları ve Eserleri"* adlı çalışma. Bu çalışmayı İnan, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde çalıştığı günlerde Kütüphane görevlisi Saide Arslanbek'e kendisi dikte ettirmiş. 1970'li yılların başlarında anlatmaya başlamış, zaman zaman elindeki küçük notlardan da yararlanıyormuş. Kısacası büyük çoğunluğu 80 yaşından sonra hatırladıkları. Gerek yer adları, gerekse kişi adlarını görünce insanı kıskandıran bir hafıza ile karşı karşıya kalıyorsunuz. Böylesi mükemmel bir anlatımın sergilendiği bu çalışma, fakültemizin kütüphanesinde, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi önemli kütüphanelerde bile bütün sayıları olduğu halde söz konusu sayısını bulamadığımız bu dergide yayımlanmıştı. Bu çalışmanın rahat ulaşılır hale gelmesini sağlamak için biz de önemli bölümlerini hiç değişiklik yapmadan yorumsuz olarak buraya aktaracağız. Kısacası, kendisinin yazdırdığı hatıralarına bakarak onu anlatmaya çalışacağız. Nedeni, gerek Hikmet Tanyu, gerekse oğlu M. Yaşar İnan'ın anlattıkları ile hatıralardaki bilgilerle çelişiyor olması. Bizim amacımız bu çelişkiyi sergileyerek onun yaşadığı sevimsiz olayları sevimli kılmak değil. Biz Abdülkadir İnan'ı Profesör Abdülkadir İnan olarak biliyor ve böyle benimsiyoruz. Yaşadıklarıyla profesör, yazdıkları ile profesör yetiştirdikleri ile profesör Abdülkadir İnan.

Yazı "Türkiye'ye gelmeden önceki hayatımdan bazı hatıralar:" diye başlıyor. Devamında şöyle diyor:

1889 yılında Ulukatay uruğunun Yalan denilen uymağında Şigay karyesinde doğdum. Bu karye eski idari bölümlenmelere göre Pirme vilayeti Ekatarinburg muzafatına bağlı idi. Bizim köy Ekaterinburg'a (şimdiki Sverdlov) 90 kilometre uzaklıkta bulunuyordu. Ulukatay boyu Başkurtların büyük kabilelerinden olan Katayların bir kolu idi. Bu kabilenin bir bölüğü Ural dağlarının ortasında bulunuyordu. Bizim Ulukataylara Balakatay kabilesi komşu idi.

Ulukatay kabilesi, Ural dağlarında bulundukları zaman 1774 senesinde meşhur Pugaçev ve Yolayoğlu Salavat isyanına iştirak etmiş tenkilden sonra, Batı Sibirya'ya kaçmış, oradan tekrar batıya gelip bugünkü yerlerine yerleşmişlerdir. Ulukataylar, Pugaçev ve Salavat isyanına iştirak ettikleri için, toprak üzerindeki haklarını kaybederek 'Propuşçennik-Haklarını kaybeden' olmuşlardı.

Pugaçev ve Salavat isyanları Abdülkadir İnan'ın hayata bakışını oluşturan temel olaylar olmalı ki sonraları *Salavat* adlı bir de piyes yazmıştı. Bu isyanları Zeki Velidi Togan'ın *Başkurtların Tarihi* adlı kitabından şöyle özetleyebiliriz:

İsyan Yayık Kozakları tarafından başlatılır. Yirmi yıla yakın bir süredir bölge insanları sakin yaşamaktadırlar. Bu isyanla Başkurtlar arasındaki sükûnet son bulur. 1773-1774 yıllarında gerçekleşen bu olayın temel nedeni Çar'ın bu bölgedeki toprak politikasıdır. Çarın tek amacı bölgedeki tüm maden işletmelerinin devreye girmesini sağlamak. Bu düşünce ile oluşturulan toprak politikaları da bölge insanını isyana götürür. Başkurt tarafında isyanın başına Küdey uruğunun Şeytan-Küdey aymağının beyi Yulay geçer.

Bu kişi yalnız kendi uruğunda değil, tekmil merkezi Başkurdistan'da muteber bir şahsiyetti. Onun 20 yaşındaki oğlu Salavat ise Rus ordusunun Başkurdistan alaylarının birinde subay idi. Kahramanlık ve yiğitliğiyle etraf kabileler arasında meşhurdu. Aynı zamanda irticalen şarkı söyleyen ve iyi kaval (koray) çalan musikişinas biri idi. Rus komutan isyanın bastırılması ile ilgili Salavat'ın başında bulunduğu birliği görevlendirir. Salavat Orenburg'a gelince Pugaçev'e iltihak eder. İsyan süresince çeşitli askeri zaferler kazanır. Ne var ki, durumun kötüye gittiğini gören Rus yöneticiler tüm güçleri ile bu isyanı bastırmak için harekete geçerler. 1775'te Pugaçev yakalanıp Moskova'da asıldıktan sonra, Salavat gene

hareketi devam ettirir. Büyük başarılar elde eder. Fakat Rusların düzenledikleri bir ani baskınla babası ile birlikte esir düşer. Moskova'ya gönderilir orada uzun bir sorgulamadan sonra Ruslar bu baba oğul isyancıyı hemen öldürmez. Onların isyan süresince Başkurt insanının sevgisini kazanmasına neden olan isyan bölgelerinde cezalandırmayı düşünür; isyan süresince yerleşim yerlerindeki verdikleri zarara karşılık olarak o bölgelerin her birinde baba ve oğlu halkın gözleri önünde gerçekleşecek kırbaç cezasına çarptırılır. Bu cezaları bitince idam edileceklerine karar verilir.

Şöyle devam eder Zeki Velidi:

> Salavat Başkurtlarca çok sevilen bir kahramandır. Kendisi hakkında musiki neşidesi ve destan vardır. Salavat'ın musiki havasını Rybakov ve Jansky destanın bir kısmını İgnatyev yayımlamışlardır. Salavat'ın hayatı yeni Başkurt edebiyatında tiyatro eserlerine konu olmuştur. Bunlardan birini Fethülkadir Süleyman (Abdülkadir İnan) yazmıştır ki 1922'de bu eser yayımlanmıştır. Rusça yayınlardan biri de Stapan Zlobin'in Salavat Yulay ismiyle 1953 yılında yayımladığı romandır.

Fethülkadir

Abdülkadir İnan'ın babası Mustafa Efendi, annesi Zekiye Hanım. Onların evliliklerine ya da Abdülkadir'in kaçıncı çocukları olduğuna dair herhangi bir bilgi sunamadan 29 Kasım 1889 yılında Başkurtistan'ın Çigay köyünde doğduğu söyleniyor. Göbek adı Fethülkadir. Sonraları birçok makalesinde bu ismi kullanır İnan. Sibirya demiryolu üzerindeki Çelebi çevresi Başkurtlarından Ulu Kıtay boyunun Kazbörü (Gazibörü) koluna mensuplar. Bu boyun 1864 yılında iskân edildiğini yazıyorlar. Ardından da iskâna rağmen yaz aylarında yaylaya çıkma geleneğinin sürdüğünü söylüyor M. Yaşar İnan. Bu bilgilerin yanı sıra babasının çadırda doğduğunu da söylüyor. Bütün bu bilgileri yan yana koyunca eğer Abdülkadir İnan çadırda doğduysa, Gazibörü kolunun iskân olayı 25 yıl sonra bile henüz tamamlanamamış olmalı. Doğum tarihi olan 29 Kasım ve bölge koşulları birlikte düşünüldüğünde onun doğduğu günlerde bile iskân tamamlanmış bizce.

Onun doğup büyüdüğü yerlerden söz eder diye iki cilt tutan 150'nin üzerinde makale ve incelemenin yer aldığı kitaba başvurduğumuzda, yalnızca Başkurtlardan ya da o bölgeden söz eden bir tek yazısına bile rastlamadık. İleriki sayfalarda yer alan, kendi anlatımından kaleme alınmış olan "Hatıralar"ında ise yaşadığı bölgeye ilişkin düşüncelerin ya da birikimlerin öykülerinde yer aldığını anlatır. Oysa, insanlar genellikle ya kendilerini ya da yaşadıkları bölgeleri anlatırlar ilk çalışmalarında. Abdülkadir İnan'da bu yapıya rastlanmıyor. Sizler bu olayı nasıl değerlendirirsiniz bilemeyiz ama biz onun engin mütevazı yapısı ile bilim insanı sorumluluğuna bağlıyoruz. Abdülkadir İnan'ın ilk çalışmalarından başlayarak son gününe kadar taşıdığı tek amaç Türk kültürüne sorumlu bir duyarlıkla hizmet etmek. Çocukluk günleri "Hatıralar"ında şöyle yer alır:

> Bizim Ulukatayların son yayla çadır hayatını, ben yedi sekiz yaşlarımda gördüm. Başkurtlar 18. asrın ortalarında, bilhassa, Pugaçev ve Batırşah Alioğlu isyanlarından sonra, mecburi iskâna tabi tutulmuş, onlar kendilerine yeni köy ve kasabalar kurmuşlardır. Bununla beraber 1895 yıllarına kadar, yaz mevsimini eski çadırlarıyla yaylada geçirmişlerdir. Annemin babası çok güzel olan eski çadırını ambarında saklamıştır. Onu gördüğü zaman annem eski göçebe devrini hatırlar ve içini çekerek (hay dünya ne güzel günler yaşadık.) diyordu. Annemin eski göçebe hayatını idealize ederek anlatması, bende çok derin tesirler bırakmıştı. Eski Başkurtların hayatından hikâyeler yazarken, hep onun tesiri altında kalmıştım. "Başkurt Yaylasında", "İl İçin", "Kavalcı Timirbay", "Ölet" isimli küçük hikâyelerim hep annemin hikâyelerinden mülhemdi. Babam ise, eski günlerden bahsetmezdi. Bana hesap ilmi, din dersleri, Rusça alfabe ve yazı öğretirdi. Anneme de çocuğa "Pugaçev'den bahsedeceğine bildiğin, Risale-i Azize, Rahat Dil, Kısas-ı Enbiya Rabguzi kitaplarından öğretsene" derdi. Annem eski Başkurt masallarını (Etiyet, Ertegi) çok iyi bilir ve anlatırdı. Onun anlattığına göre, erteği ancak güneş battıktan sonra söylenir, gündüzleri ise ancak kitap hikâyelerini anlatmak caizdi. Gündüzleri anlattıkları arasında en sevdiği, Circis aleyhisselam hikâyesiydi. Bu peygamber, gâvurlar tarafından altı defa öldürülmüş ve altı defa dirilmiştir. Bunu, annemin Rabguzi'nin Kısas-ı Enbiyası'ndan okumuş olduğunu sonraları öğrendim. Bu kitap anneme babasından miras kalmış.

Anlattığına göre, kitabı dedem Kazanlı bir tüccardan bir at verip satın almış. Herhalde bu kitap, İlminski'nin 1859'da yayımladığı kitap olsa gerek. Circis hikâyesini hiç unutamadım. Annemi hatırladıkça Circis peygamber aklıma gelirdi. Sonraları, Circis'in üçüncü asır Hıristiyan dai ve azizlerinden Georgios olduğunu öğrendim. Bu menkibeye göre, Aziz Circis 303'de Roma İmparatoru Diokletian (284-305)'in emri ile işkence edilerek idam edilmiştir. Rabguzi'nin Circis hikâyesi, Suryani Nasturi kaynaklarından alınan bir rivayet olsa gerek. Annemin anlattığı bir masalın, sonraları F. Katanov'un Kuzey Moğolistan'da Tuva Türklerinden dinleyip tespit ettiği masalın aynı olduğunu gördüm.

M. Yaşar İnan "soyunu yedi boya kadar sayabilen babam, Başkurtların yedi göbek gerisine kadar sayabildiklerini söylerdi. Hatta halk arasında yedi göbek gerisini sayamayan kişinin imanı yok derlerdi." diye aktarır. Hatıralarında Abdülkadir İnan, benim adım Fethülkadir onun babası Musaffa, onun babası Süleyman, onun babası Abdülcelil, onun babası Kaz Börü, onun babası Bikkul diye sayar. Ünlü bilim adamı R. G. Kuzeyev'in *İdil-Ural Türkleri* adlı kitabında, "Başkurtların etnik tarihiyle ilgili birçok konunun incelenmesi ve araştırılmasının kronolojik sınırlarının genişletilmesi, esasen Başkurt şecerelerinin bilimsel literatüre kazandırılması sayesinde mümkün olabilmiştir." der.

Şecereler 16-19. yüzyılların, bazen de daha erken dönemlerin kendine özgü yazılı ve sözlü kaynaklarıdır. Kuzeyev, şecere olgusunun sadece Başkurtlara özgü bir şey olmadığını, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında, kesin olarak kabile düzeninin çözüldüğü ve sınıf ilişkilerinin biçimlendiği aşamada, şecere düzenleme geleneğinin birçok halklarda yaygınlaştığını söyler. Sözlü şecerelerin, Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar arasında hâlâ varlığını sürdürdüğünü belirtir. Bu konu ile ilgili kendisinin dışında Ahincanov'un, Kononov'un çalışmalarından söz eder. Eski ve Orta Çağa ait bu eserler değişik halklarda, değişik adlarla adlandırılabiliyordu der. Şecere, tayra, tarih, kronik, rivayet, salname gibi adlar altında anlatılanlar, içerik olarak az çok birbirlerine benzerler. Başkurtlarda bu eserler, genel olarak Başkurtlarla veya çoğunlukla söz konusu kabile ile ilgili önemli olayların az veya çok ayrıntılı bir anlatımını içine almak kaydıyla, bir kabilenin (boyun) soy kütüğünü aktarır. Türk-Moğol halkları arasında soy kütük salnamelerinin kadimliği ve gelenekselliği su götürmez. Öz itibarı ile Orta Çağın birçok tarih çalışması

Moğolların Gizli Tarihi'nden Ebu'l-Gazi'nin *Şecere-i Terakime*'sine kadar –yüzyıllar boyunca istikrarlı bir biçimde halkın hafızasında muhafaza edilen boy– kabile soy kütüklerinin kodlandırılmasına dayandırılarak yazılmışlar.

Sovyet Bilimler Akademisi Başkurdistan Şubesi'nde şecere arşivinin oluşturulması onlarca yıl sürmüş. Şecerelerin incelenmesi ve tarih araştırılmalarında kullanılması ise iki yüz yıl önce başlamış. 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında ise şecereler Tatar ve Başkurt aydınlarının dikkatini çekmiş. Ceditçi aydınlar şecerelerden sık sık yararlanmış. Bu dönem oluşum sürecindeki millî bakış açısı, millî tarih düşüncesi geleneksel kaynakların yanı sıra yeni kaynakların ve bu arada öncelikle şecerelerin, boy kabile adlarının, tarihî rivayetlerin ve efsanelerin de kullanılmaya başlandığı bir dönem. Bu durum özellikle 19. yüzyıl Tatar kültür tarihinin büyük temsilcilerinden Şehabettin Mercani'nin sıkça kullandığı bir yöntem. Onun arşivinde bulunan Başkurt Tabın boyuna ait olan şecere, yazışmakta olduğu bir Başkurdistanlı tarafından kendisine gönderilmiş. 1913-1916 yılları arasında Abdülkadir İnan'ın da yazılarının yayımlandığı *Şura Dergisi*'nde orijinal dokuz şecere yayımlanmış. Bu konuya ileriki satırlarımızda yeniden döneceğimiz için İnan'ın hayatına "Hatıralar"ından devam edelim:

> Annemin babası Şirniyaz Molla vefat ettikten sonra, üç karye halkı, onun yerine imam olmasını babamdan rica etmişler. Babam da Nahiye Müdürlüğü'nden istifa ederek bu teklifi kabul etti. Böylece bizim aile, 1897'de Balakatay kabilesine mensup Bulat karyesine yerleşmiş oldu. Ben daha Şigay (Çigay) karyesinde iken okuma yazma öğrenmiş bulunuyordum. Komşularımız ve babamı ziyaret eden kimseler kitaplar üzerinde çok çalıştığımı görerek "Amcası Muhibbullah Hazret gibi âlim olacak maşallah." derlerdi. Amcam Muhibullah Hazret Şehabettin Mercani Hazret'in *Hazurat-ül Hak* adlı kitabına karşı arkadaşı Rahmetulla Molla ile beraber reddiye yazmışlar ve neşretmişler, bununla büyük şöhret kazanmışlardı. Amcam, sonra Mercani'yi haklı bulmuş, onun hürmetkârlarından biri olmuştu. Şair ve muallim Ak Molla, Mercani için yazdığı mersiyede Rahmetulla'dan bahsettikten sonra şöyle diyor;
>
> *Ona şerik damolla Muhibbulah*
> *Rabbani ulemanı muhip molla*
> *Evelce kırın bakıp yürüp idi*
> *Sonradan kayıp boldu muhikmolla*

Bu mersiyeden söz edince Zeki Velidi'nin "Mercani hakkında küçükken yazdığım yazılar" adlı makalesinden söz etmek gerekiyor. Zeki Velidi dayısı ile Mercani'nin yakınlığını anlattıktan sonra "ben onu çocukluğumda, İmam-ı Azam gibi büyük bir İslam müçtehidi olarak görüyordum" der. Ayrıca Ak Molla'nın yazdığı az önce sözünü ettiğimiz mersiyenin çok büyük bir bölümünü "ezbere biliyordum" diye anlatır.

Bitmeyen Öğrencilik

Abdülkadir İnan, "ilköğrenimini Rus-Başkurt ve Şigay (Çigay) da açılmış olan Usulü Cedide mekteplerinde yapmış". Bu anlatım biçimi hem M. Yaşar İnan hem de Hikmet Tanyu tarafından böylece kullanılmış. Cümleden anladığımız kadarı ile ilkokulu birden çok okul değiştirerek tamamlamış.

19. yüzyılın son günlerinde yaşanan bu olayı, Azade-Ayşe Rorlich'in o bölgeyi anlatan *Volga Tatarları* adlı kitabından yararlanarak çözümlemeye çalışacağız. Kitabın "Eğitim" başlıklı bölümüne Gaspıralı'nın bir yazısı ile başlıyor Azade-Ayşe. Sonra o günleri şöyle anlatıyor:

> Gelenek ve laiklik arasındaki sembiyozun uygulanabilirliliği eğitim alanında hayati bir sınavdan geçiyordu. İdil Tatarları eğitime daima önem vermişlerdi. Bununla birlikte 19. yüzyıl sonlarına kadar eğitim görmek genellikle, dini vecibeleri yerine getirmek için okuma yazma kabiliyetine sahip olma dışında bir anlam taşımıyordu. Bireylerin okuma ve yazma kabiliyeti sınırlı bir alanda kalsa da, okur-yazarlık Tatarlar arasında yaygındı. Nitekim Kazan Üniversitesi önde gelen profesörlerinden K. Fuks 1884'de şöyle yazmıştı: "Okuma yazma bilmeyen bir Tatar kendi halkı tarafından hakir görülür ve bir vatandaş olarak da başkalarından saygı görmez."

Bölgede yaygın olan gelenek her cami ya da mescidin yanı başında bir de mahalle mektebi diye nitelendirebileceğimiz ilk okuma öğreten ve eğitim süresi dört yıl olan okullar var. Çocuklar, görevleri arasında camiye nezaret ve cemaat liderliğinin yanında ilkokul öğretmenliği de olan bir molladan ders alıyorlar.

19. yüzyılın son on yılına kadar, yani Abdülkadir İnan'ın ilkokula başladığı yıllara kadar Tatarlara ait birkaç mektep ve medrese hariç, kurumların tümü eğitim hizmetlerini camilere bitişik tek odalı mütevazı binalarda yürütüyordu.

Bu konunun ileride yeniden gündeme gelmesi söz konusu olacağından biz Azade -Ayşe'den aktarmalarımızı sürdüreceğiz:

> Arap alfabesini öğrenmek için öğrencilerin yerde oturup hece terkiplerini ezberlediği standart mefruşattan yoksun okullar, çeşitli vesilelerle gelen Rus ve Batılı ziyaretçilere ortaçağ okullarının tıpatıp benzerleri "canlı tablo" gibi görünmüş olmalı. Her ne kadar bu tablo dışarıdan birisine acayip veya çağdışı görünmüşse de 19. yüzyılın son on yılına kadar Tatarlar okullarından pek de şikâyetçi olmamış ve eski modeli değiştirmeye yönelik bir arzu duymamışlardı.
>
> Hıristiyanlar için tasarlanan ve bu yüzden Müslüman Tatarların ilgi alanının dışında kalan misyoner okulları Hıristiyan Tatarları bile cezbedememişti, çünkü oralarda öğretim Rusça yapılmaktaydı. 1867'de Guriy'in misyoner kardeşlik teşkilatı okul faaliyetlerinde bir canlanmaya yol açmıştı. 1870'de İdil bölgesinde 62 tane kardeşlik okulu vardı. Tanzimat sonrası Anadolu'da açılan Amerikan Kolejlerinin benzerleri. Bu 62 okulun 39'u Hıristiyan Tatarlar, 10'u Çuvaşlar, 11'i Mariler, 1'i Udmurtlar ve 1'i de Ruslar içindi. İlminskiy bir yandan bölgede bu tür okulların sayısını artırırken okulların yeni cazibe merkezi olmasını sağlayacak düzenlemeler de getiriyordu. Öğrenciler Rus dilinde eğitim görüyorlar, Tatarca da zorunlu ders olarak okutuluyordu. Masraflarını kendileri ödemek koşulu ile Müslümanların din öğretmeni tutmalarına da izin veriliyordu.

Abdülkadir İnan'ın Çıgay'da açılmış olan Rus-Başkurt Usulü Cedit okullarında ilköğrenime başladığını anlatan bu cümlede bir başka kavrama daha açıklık getirilmesi ihtiyacını duymaktayız. Rus-Tatar, Rus-Başkurt, Rus-Çuvaş okullarının temel amacının bölge halkını asimilasyona uğratmak olduğunu kolayca saptayabiliriz. Bu düşünceye rağmen bölge insanı çağdaş eğitim sisteminden yeni bilgilerden ve Rusça öğrenmekten uzak kalmak istemiyordu. Bunu, Abdülkadir İnan'ın en yakın arkadaşı olan Zeki Velidi Togan'ın *Hatıralar* adlı kitabındaki "Rusça Öğrenişim" adlı bölümden öğreniyoruz. Zeki Velidi olayı şöyle anlatır: "Ben daha altı-yedi yaşlarımda Arapça ve Farsça ile birlikte Rusça öğrenmeye başladım. Babam askerlikte Rusça bilmediği için çok zorluklar yaşa-

mış. Kendisine söz vermiş, bir oğlum olursa eğer onun her şeyden önce Rusça öğrenmesini sağlayacağım."

İlkokula başlamadan Zeki Velidi'ye babası Rusça öğretmeni tutar. Özel ders aldırır. Dört yıl süren bu derslerin ardından Makar'daki mektepte imtihan verip Rusça'dan şahadetname almış. Bu anı bize yalnızca çağdaş eğitim açısından gösterilen bir çaba olarak gelmiyor. İdil-Ural bölgesinde yaşayan Slav ırkının dışındaki insanların günlük yaşamlarında yer alan Rus baskılarından birine de açıklık getiriyor.

Böyle olunca Kırım ve İdil-Ural bölgesi Müslümanları inisiyatifi ele alıp Rusya'daki hareketin liderliğini üstlenirler. İslam dünyasının geri kalmışlık ve hastalıklarına eğitimin çare sunduğu inancını, bir ömür boyu amentü gibi dilinden düşürmeyen bir eğitimci ve gazeteci olan Gaspıralı İsmail Bey yeni bir öğretim metodu önerir. Gaspıralı, 1884 de kurduğu kendi okulunda Arap alfabesini öğretmede kullanılan eski hece metodunun yerine fonetik alfabe metodunu (usul-i savtiye)yi koydu ve fonetik prensibe dayalı bir okuma kitabını kullandı.

İsmail Bey kendi fonetik metodu için bazı temel ilkeler belirlemişti. Birincisi, öğrenciler harflerin terkiplerini ezberlemek yerine her bir harfe ait ses ve sembolü öğreneceklerdi. İkincisi, eski sistemin gelişi güzel terkiplerini kullanmak yerine, çeşitli harfleri kendi yerel dillerindeki mevcut kelimeleri oluşturacak şekilde bir araya getiren alıştırmalarla alfabeyi öğreneceklerdi. Üçüncüsü alfabe eğitimine yazı eşlik edecekti. Tedrici olarak, İsmail Bey Usul-i Savtiye'yi bizzat eğitimin içeriği ile hesaplaşan ve ortaçağ skolastisizmi ve gelenekçiliğinin takipçisi Rusya'daki mektep ve medreselerden kurtulmayı amaçlayan yeni bir eğitim sistemi için açık, çok yönlü bir program haline getirdi. Usul-i Cedit çok geçmeden Rusya Müslümanları arasında yaygın bir biçimde Ceditçilik olarak bilinen genel reform ve entelektüel yenilenme hareketine adını verdi.

Bölge halkı arasında eğitime ne denli önem verildiğini az önce belirtmiştik. Abdülkadir İnan'ın okula başladığı yıllarda Nadir Devlet'in *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* adlı kitabındaki verilere göre, "1895 Kazan guberniyasında 647 mektep-medrese mevcut olup bunlarda 33.907 öğrenci okumaktaydı. 1911'de ise bu sayılar 1822 okul ile 132.000 öğrenciye yükselmişti. Ufa guberniyasında ise, takriben 1500 mektep-medrese 83.000 öğrenci, Orenburg guberniyasında 152 medrese ile 226 mektep 16.044 öğrenci bulunuyordu." Rusların, İdil-Ural

bölgesindeki eğitim durumuna böylesine önem vermesi, onların istatistiklerini titiz bir biçimde sergilemesi hayli düşündürücü.

II. Aleksandr (1818-1881) döneminde başlayan modernleşme ve merkezileşme politikalarının en belirgin özelliklerinden birisi de Ruslaştırma çabalarıydı. Bir dizi genel reform hareketine girişen çarlık yönetimi eğitim dalında da köklü değişiklikler yapmayı planlamıştı. İmparatorluk bünyesindeki azınlık milliyetlere uygulanacak yeni eğitim planı da az önce sözünü ettiğimiz Kazan İlahiyat Fakültesi eğitmenlerinden İlminsky tarafından geliştirilmişti. Bu reform doğrultusunda açılan yeni Rus-Tatar okullarının, Rus-Başkurt okullarının özel müfredat ve metotları gereği alfabe, dil ve kültür alanında kapsamlı bir Ruslaştırma harekâtı başlamış bulunmakta idi.

Bu politikaya karşı Türk ve Müslüman kimliğin harekete geçmesi, öncelikle uzun zamandır Rus hâkimiyetinde yaşayan buna mukabil Osmanlı topraklarına yakın olan gruplar arasında gerçekleşmişti. Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın kültürel Türk birliği çağrısı da yankısını öncelikle Tatarlar, Başkurtlar, Azeriler ve Osmanlı Türkleri arasında bulmuştu. Bütün bu insanların önemli dayanaklarından biri de, Müslüman kimliği idi. Kültürel canlanma ve diriliş olarak da tanımlayabileceğimiz, aydınların ve ileri gelenlerin öncülüğündeki bu hareket aynı zamanda Rusya Müslümanlarına, başta eğitim dalında olmak üzere reform ve laikleşme çağrısında bulunuyordu. 19. yüzyılın son çeyreğinde Rusya Müslümanları için ciddi bir ekonomik ve kültürel tehdit oluşturan Rus emperyalizmine karşı Türkçülük hareketi kültürel kimliklerden hareket ederek bir tür yeniden doğuş ve yenilenme hamlesine girişmişti. Ancak Rusya'da gelişen ve laikleşmeyi savunan Müslüman-Türk hareketi kısa zamanda yenilik taraftarı "ceditçi"lerle, kültürel kimlikleri savunmakla birlikte eski usul ve geleneklerin terk edilmesini istemeyen muhafazakâr "kadimî"lerin çekişmesine de yol açmıştı.

Biz yine Abdülkadir İnan'a dönelim. İnan, "Hatıralar"ında öğrenim durumunu şöyle aktarır:

> Amcam Muhibullah hazretin kızı ile evlenmiş olan Âlim Efendi Şigay karyesine imam olmuş ve usul-u cedit mektebini açarak muallimliğe başlamıştı. Babam beni onun mektebine yolladı. Âlim efendi yeni fikirli ilim adamıydı. Kütüphanesinde en son yıllarda yayımlanan birçok eserler bulunuyordu. Kısacası yeni edebiyatın başlangıcı olan birçok eseri ben ilk mektepte iken okumaya

başladım. Bu sıralarda tümenli Hacı Nimetullah isimli bir zengin, halka dağıtılmak üzere babamın adına 500 kadar kitap göndermişti. Bunlar arasında coğrafya, yeni hikâyeler, piyesler, romanlar ve dini kitaplar bulunuyordu. Aralarından yeni edebiyata ait kitapları seçtim. Bunlar benim çok işime yaradı. Fakat babam, yeni eserlere pek fazla sarılmamı hoş görmüyordu. "Evvela ders sonra oyun" diyordu ki, ona göre, bu hikâye ve romanlar oyun demekti.

Babam beni köy mektebinde bırakmak istemedi. Daha yüksek bir medreseye vermek onun en büyük arzusu idi. İlk mektepteki hocam Âlim Efendinin de müsaadesi ile beni Çilebinsk'deki Ahund Hekim Hazret medresesine verdi. Ben bu medreseyi hiç beğenmiyordum. Çok eski bir usul ile tedris yapıyordu. Çilebinsk şehrinin ileri fikirli tüccarları ve zenginleriyle bizim Hekim Hazretin arası çok açıktı. Bu açık fikirli tüccarlar, bizim medresenin tam karşısında güzel bir mektep binası yaptırmışlardı. Usulü Cedit ile okutan değerli muallimler getirmişlerdi. Bu mektep sekiz sınıflıydı. Bizim medresenin talebeleri bu mektebe düşman gözü ile bakıyorlardı. Ben ise, bu okulun muallimleri ile görüşüyor ve kitap alış verişinde bulunuyordum. Bunu duyan bizim medrese hocaları kızıyor ve diyorlardı ki, "Mademki onları beğeniyorsun niçin oraya yazılmadın?" Hoca olarak yeni tayin edilen Zahidullah Halfe bana bir Arapça gramer kitabı ile bir din kitabı okutuyor ve tecvit ezberletiyordu. Bir gün elimdeki defteri çekip aldı ve "Ha, dedi! Sen şiir mi yazıyorsun? seni babana şikâyet ederim!" diye beni epeyce haşladı. Defterimdeki yazılar komşumuz usulü cedit mektebindeki arkadaşlardan aldığım bir şiir kitabından aktarılmıştı. Bizim medrese hocaları yeni edebi eserlerden ve şiirlerden hiç hoşlanmıyorlardı. Bu medresede biz bu hocalardan böyle ilim alıyorduk. Yeni kitapları "Ahir zaman alameti" olarak gösterenler de vardı.

İnan, hatıralarının bu bölümünde Rus-Japon savaşından söz eder:

1904-1905 yıllarında Rus-Japon savaşı olmuştu. Babam bu savaş ile çok ilgileniyordu. Yakınımızdaki Kiştim Zavodu kasabasındaki bir tüccardan Tercüman gazeteleri ve iyi görüştüğü Rus mühendis Iva Fomin adlı birinden Rusça gazeteler getiriyordu.

> Bütün Rusya Müslümanları gibi babam da Rus-Japon savaşında Rusların mağlup olması için dua ediyordu. Bu yıllarda bizim Ulukatayların oturduğu toprakların hazine malı ilan edilmiş olması da Ruslara karşı nefretin artmasına sebep olmuştu.

Yeri gelmişken birçok değişimin nedeni olan bu savaştan özet olarak söz etmemiz gerekiyor. 1898 yılında Çin'in Port Arthur Limanı'nı ele geçiren Ruslar 1891 yılında başladıkları "Trans-Sibirya" demiryolunu 1904'te tamamlayarak bu önemli limana dayanmışlardı. Bundan tedirgin olan Japon Hükümeti, Rusların uzak doğuya yayılmalarını durdurmaya karar verdi. Böylece 1904 yılının Ocak ayında Japon-Rus savaşı başlamış oldu. Port Arthur'daki Rus donanması imha edildi. Mançurya'daki Rus orduları ise 17/21 Ağustos 1904 günlerinde Laoyan yakınlarında yenilgiye uğratıldı. Son ümit olarak Baltık'tan yola çıkan Rus donanması da, 27 Mayıs 1905'de Japon amirali Togo tarafından mağlup edildi. Bu durum ve ülke içinde baş gösteren karışıklıklar Rusya'yı 23 Ağustos 1905'de barış yapmaya zorladı. Rusya'nın bu savaştaki kaybı esir, yaralı ve ölü olarak 400 bin civarında idi. Bu savaşın Rusya'daki etkilerine geçmeden önce, o günlerle ilgili Abdülkadir İnan'ın hatıralarına dönelim:

> Rus-Japon savaşı sona erdikten sonra, Rus askerleri Uzak Doğu'dan Rusya'ya dönüyorlardı. Çilebinsk şehri, Avrupa Rusya'sı ile Sibirya'yı bağlayan tek demiryolu istasyonu idi. Japon harbinde mağlup olup vatanlarına dönen Rus askerleri Çilebinsk'ten geçiyorlardı. Bir gün sokakta gezerken sarhoş Rus askerleri beni gördüler. Dikkatle baktıktan sonra, "köpek Japon çocuğu! Buraya nasıl geldin?" diye yakaladılar ve beni dövmeye başladılar. Japonlardan yedikleri dayağın acısını benden çıkarmaya çalışıyorlardı. Polis beni bunların elinden zor kurtardı. Bu çocuk Japon değil buranın Tatar çocuğu dediler. Japon savaşında Rus ordusunun tam bozguna uğraması ile büyük merkezlerde grevler, gösteriler başlamış idi. Bu arada Çar'ın "Hürriyet Fermanı" da ilan edildi. Bir gün Çilebinsk şehrinin tam ortasında, demiryolları işçileri büyük bir miting yapmışlardı. Çok hararetli nutuklar söylüyorlardı. Şehrin polis müdürü de, hatibin yakınında bulunuyordu. Bu manzarayı hiç unutmuyorum. Hatip polis müdürünü eliyle göstererek "yıkılan istibdat idaresinin enkazından bir parça" diyerek alay ediyor, halk da onu müthiş alkışlıyordu. Bu, benim ilk gördüğüm ve alkışladığım

ihtilalciydi. Kalabalık biraz sonra Marseyyez ve İnternasyonali söyleyerek dağıldı. Kalabalığın söylediği ihtilal şiirleri bende büyük bir iz bıraktı. Medresedeki arkadaşım Ahmet "bu şiirleri istersen ağabeyimden alırız" dedi. Ağabeyi, Omsk istasyonu deposunda ustabaşı imiş. Hakikaten birkaç gün sonra biz Marseyyez ve İnternasyonali elde ettik. Bizim medresenin açık fikirli halfesi olan Zakir Mahdum'a bu şiirleri göstermiştim. Onun da Rusçası benim kadardı. "Aman kardeşim bunları saklama ateşte yak, yoksa hem kendini, hem de bizi yakarsın" dedi. Ben de korktum, dediğini yaptım. Bu şiirlerden bazı parçaları hâlâ hatırlıyorum. Bu sıralarda bizim komşumuz, Usulü Cedit Mektebi hocalarından biri bana, Kazan'daki Muhammediye Medresesi talebelerinin şapoğrafla bastıkları "El İslah" gazetelerinin nüshalarını verdi. "Talebe Hareketleri" bizim medreseye de girmişti. Bu hareketin elebaşı ben olmuştum. Yaşımın küçüklüğüne bakmadan ben, bu asilerin lideri olmuştum.

Dört-beş arkadaş medreseyi terk ile Rusça okuyup üniversiteye girebilmek için olgunluk imtihanına hazırlanmaya karar verdik. Bir kısım talebe arkadaşlar komşumuz Usulü Cedit mektebine devam etme kararı aldılar. Böylece medreseyi alt-üst edip bırakıp dağıldık. Bizim yakınımızdaki bir kasabada bir Rus-Başkurt mektebi muallimi vardı. Bununla Rus grameri ve matematik öğrenmek için mukavele yaptık. Birkaç hafta sonra babamdan uzun bir mektup aldım. Hekim Hazret babama benden şikâyet ederek mektup yazmış. Babam çok üzülmüş "git, elini öp rızasını ve duasını al, yoksa seni evlatlıktan reddetmeye mecbur olurum" diyordu. Ben de babama uzun bir mektup ile izahatta bulundum. Hekim Hazret'ten de af dileyerek mektup yazacağım, fakat ben bundan sonra onun medresesine gitmeyeceğim dedim. Bir müddet sonra babam beni almaya geldi. Hekim Ahund seni affetmiş "Müslümanlara faydalı olmak için isterse Çince okusun" diye mektup yazmış. O yaz mevsimini tarlamızda çalışmakla geçirdim. Boş vakitlerimde hep Rusça üzerinde çalışıyordum. Türkçe gazeteleri ve Ekaterinburg'da çıkan "*Uralskaya Jizni*" gazetesini de okuyordum. Benim Rus mekteplerine gitmeme yani üniversiteye hazırlanmama babam razı değildi. Onun, Müslüman mekteplerinde okumam için verdiği karar katiydi.

Kendisinin yardımı olmazsa ben ne yapabilirdim. Troysk şehrindeki yeni usulde olduğu söylenen Resuliye Medresesi'ne gitmeye razı oldum. Bu medresenin resmi sahibi, Başkurt Tüngevür boyu ulemasından Şeyhi Zeynullah idi. Bu zat, bir zamanlar siyasi bakımdan Rus idaresine tehlikeli görülerek Rusya'da Müslümanların bulunmadığı bir vilayete sürülmüş, bir müddet sonra affa uğrayarak Troyski'ye dönmüş, Troysk şehrinin kenar bölüğü olan Mamuriye mahallesinde büyük medreseler bina ederek talebeler toplamıştı. Bilhassa Başkurt ve Kazak-Kırgız ülkelerinden talebeler toplamış. Bu ülkelerin meşhur Şeyh ve müderrisi olmuştur. Büyük ıslahatçı Şahabettin Mercani'nin ve büyük Türkçü İsmail Gaspirinski'nin hürmetkârlarından olmuştur. Onların eserlerini talebelerine tavsiye etmiştir.

Troysk şehri Sibirya ile Avrupa Kıtası sınırında, Başkurt ülkesiyle Kazak-Kırgız bozkırları arasında Uy Irmağı üzerinde 1743 yılında kurulmuştur. 1774 yılında Pugaçev ve Salavat Yulay oğlu tarafından işgal edildiyse de Çar ordusu tarafından kurtarılmıştır. Bu şehir XVIII. asır başlarına kadar bir Asyalı Müslüman şehri vasfını haiz olmuştur. Kazakistan ile Başkurtistan arasında bulunduğundu için ticaret daha ziyade Türkistanlı ve Kazanlı Müslüman tüccarların elinde bulunuyordu. Göçebe Türk boylarıyla "mübadele ticareti" yapılmasını terviç için büyük bir mübadele sarayı (minovnıy dvor) bina edilmiştir. XVIII. asrın sonlarına kadar askerî hudut kalesi sayılıyordu. Türkistan'dan gelen mallar için burada gümrük idaresi vardı. Bu idare, Türkistan'ın 1864 yılında istilâsına kadar muhafaza edilmiştir. Ruslar bu bölgeye çok önem veriyorlardı. Bütün bu sahanın çabuk Ruslaşmasını ilk hedef olarak seçmişlerdi. Pugaçev ve Başkurt Salavat isyanlarının bastırılmasından sonra Ruslaştırmaya daha fazla hız verilmişti. Bugünkü Troysk'ta altı büyük cami ve sekiz kilise vardı. Her caminin yanında çok güzel ve büyük medreseler vardı. Bunlardan ilk ıslah edileni "Muhammediye" denilen medrese idi. Islahat meşhur zengin tüccarlardan Yavuşov'ların yardımıyla devam ediyordu. Bu medresenin ilk, orta ve yüksek kısmının programı Türkiye Mektepleri modeline göre ayarlanmış olmak iddiasında idi. Bunu müteakip, çağdaş ihtiyaç-

lara göre ıslah edilen medrese, bizim Resuliye idi. Müdürü Şeyhi Zeynullah'ın oğlu Abdurrahman Resüli idi. Bu zat da medreseyi İstanbul Mekteplerine benzetmeye ve onlara yaklaştırmaya çalışıyordu. Zengin kütüphanesi vardı. Ahmed Mithat'ın eserlerini bilhassa Dereper'e yazdığı Reddiye'yi, yani Niza Ulum ve Din isimli eseri bu kütüphanede okumuştum. Medresenin programına Rus dili de konulmuştu. Bunun muallimi Rus gimnazyummu âlimlerinden Lütfullah Efendi idi. O, aynı zamanda idadi kısmında matematik hocası idi. 1907 -1908 ders yılında talebeler bu kadar ıslahatı yetersiz buluyorlar, daha esaslı ıslahat talep ediyorlardı. Medresenin müdürü Abdürrahman Resuli'nin kendisi de muallimlerin yetersizliğini, iyi hazırlanmış muallimlerin bulunmadığını itiraf ediyor ve diyordu ki: "ne yapalım, elde bulunanlarla idare etmeye mecburuz, mutedil olunuz. Tedhişin hüküm sürdüğü bir devirdeyiz. Boş yere kendinizi harcamayın". Gerçekten bu senelerde Stolıpın, devlet dumasını dağıtmış, bir diktatör olmuştu.

Sahra mahkemeleri kurup en ufak siyasî kımıldamalara ve ıslahat hareketlerine idam cezası veriyordu. Biz 4 arkadaş: Habibullah, ben ve başka iki arkadaş (adlarını unutmuşum) Troysk'ta yayımlanan "*Step*" gazetesinde medreselerimizin ciddî reformlara muhtaç olduğu hakkında, şehirdeki medrese müdürlerine hitaben Rusça açık mektup neşretmiştik. Medresenin müdürü Abdurahman Resüli, benim ile Habibullah'ı kendi odasına çağırdı ve yayımladığımız mektubun iyi bir iş olmadığını söyleyerek "derhal buradan bir yere, daha iyisi Kazaklar arasına gidin" diye tavsiyede bulundu. Biz, Kazaklardan bildiğimiz arkadaşlar yanına gidecek kadar yol paramız yok dedik. Abdurahman Hoca bize borç olarak onar lira (ruble) verdi. Ve "yolunuz açık olsun!" diye hayır duada bulundu. O, benim eski hocam Hekim Ahund Hoca'ya hiç benzemiyordu. Bu iki hoca tam iki ayrı devrin hatta iki ayrı asrın adamı gibi hareket ediyorlardı. Sonra bize nasihat olarak şöyle dedi "haklısınız, fakat her şeyin zamanı var, imkân ve şartlar müsait oldukça biz de çalışıyoruz ve çalışacağız". Abdurahman Resüli o zaman ancak 32-35 yaşlarında bir genç hocaydı. O sırada idadi kısımda okuyan bir Kazak talebe bana "sizi Ahmet Cantalin gör-

mek istiyor. Şimdi kütüphanede bekliyor" dedi. Ahmet Cantalin medresemizin mezunlarından bir Kazak idi. Yaşı epeyce ilerlemiş olduğu halde tahsiline devam etmiş bir milliyetçi Türk-Kazak idi. Hatırımda kaldığına göre, Kazakların Ortayüz bölümünün Argın Boyundan Altay oymağından idi. Bana söylediği "Mehmet Ali tatil zamanında kendisine Rusça öğretebilecek ve kardeşlerine de ders verecek bir hoca tavsiye etmemi rica ediyor. Ben sizi tavsiye ettim. Bizim Kazakları iyi öğrenmek istiyordunuz, işte size iyi bir fırsat. Mehmet Ali sizin yol masrafınızı da üzerine alıyor" dedi. Ben de çok memnun oldum. Mehmet Ali ile Akmola vilâyeti Kökçatav kazasına bağlı Arğın kabilesine gitmeye karar verdim. Sibirya demiryolu hattındaki Isilgöl istasyonunda trenden inmiş, at ile iki gün sonra Mehmet Ali'nin obasına gelmiştik. Güzel bir cami vardı. Caminin imamı Mehmet Ali'nin babası Sıddık Hacıymış. Bu bölgede iki büyük müderris hoca varmış. Biri Buhara'da tahsil görmüş Hoca Ahmed Hazret; ikincisi İstanbul'da medrese tahsili görmüş Seydahmet Hazret. Bu iki hazretin araları açıkmış. Her iki Hazretin büyük medreseleri, yüzlerce talebeleri vardı. Ben, İstanbul'da tahsil görmüş Seydahmet Hocanın aydın bir üstat, Buhara' da "Hatmı Kütüp" eden Hoca Ahmed Hocanın müteassıp olacağını zannetmiştim. Yanılmışım. Aksine, İstanbul'da tahsil görmüş softa Seydahmet Hoca en koyu fanatiklerden, Ortaçağ yobazı olup, Buhara' da okumuş olan Hoca Ahmed ise, gayet açık fikirli, Mercani ve Kursavi muhiplerinden ve Troysk'ili Zeynullah İşan'ın muhiplerinden imiş. Mehmet Ali'nin Resuliye'ye gönderilmesini, Arapça ile beraber Rusça öğrenmesini o tavsiye etmiş.

Salavat

Annemin mensup olduğu ailenin geleneklerine göre Pugaçev ve Salavat isyanı cereyan ettiği yıllarda Bikkul Hazret 14 yaşında imiş. Babası Alikey, Bala Katay boyunun Bilen Katayı denilen şubesinin ağalarından imiş. Bu aile Pirme Vilayetinin Başkurt yaylasında Başkurtların isyanına karşı asker kalesi olarak kurulan Kırasno-Ufumisk civarında göçüp konarlarmış. Pugaçev-Salavat

isyanı bastırıldıktan sonra Alikey Ağa, Ural dağlarının doğusundaki Üzü Irmağı boyuna gelip Ural'ın şarkında yerleşmiştir. (Bugünkü Sverdlov eski Ekaterinburg muzafatı). Onun Ural dağlarında kalan kardeşleri ile benim dayım son zamanlara kadar münasebette bulunuyorlardı. 85 yaşında olan Hammad Molla isimli bir akrabamız, 1908 yılında Bikkul İşan'ın ve dedemin mezarlarını ziyaret etmişti. Bu Hammad Molla eski Başkurt hayatından pek çok hikâyeler ve hatıralar anlatmış ve "bunları bilen biz son nesiliz" diyordu. Benim "Şura" dergisinde neşrettiğim "İl için" adlı hikâyemin mevzuu, onun anlattıklarından mülhemdi. Onun rivayetine göre, Alikey ağa ve oymağı, Pugaçev, Salavat isyanına katılmışlardı. Ural dağlarının ormanlarında saklanmışlar hatta benim baba tarafından olan ecdadım, Pugagev isyanına iştirak etmişler, bu savaşın destanî kahramanlarından olan Yulay oğlu Salavat'ın kurduğu alaylarda vazife görmüşlerdir. Bizim küçüklüğümüzde "Salavat Batır yırları (şarkıları)" bilen bir kaç ihtiyar vardı. Bu destani türkülerden ancak hatırımda şu dörtlük kalmıştır:

Salavat niçe yaşında
Kamçat börkü başında
Salavatnı sorasan
Yiğirmi dört yaşında

Bu kahramanın hayatından "Salavat Batır" adlı bir piyes de meydana getirmiştim. Matbaaya verildiği halde ben oradan kaçtıktan sonra arkadaşlarımızdan Said Miras bazı yerlerini değiştirip kendi adı ile neşretmiş ve önsözünde benim de böyle bir eserim olduğunu kaydetmiştir.

Annem ve babamın soyunda Pugaçof Başkurt kahramanı Salavat hakkındaki menkibeler ve destanî rivayetler benim küçüklüğümde unutulmak üzere olan eski geleneklerin yerini 1812 Fransız-Rus savaşına iştirak eden Başkurt alayı destanları ve Rusların Hive seferine iştirak eden Başkurt süvarilerinin türküleri alıyordu ki, bunlar hürriyet ve şerefli mazimizin yıkılışını terennüm eden ağıtlardan başka bir şey değildi. Bununla beraber Ruslar, doğrudan doğruya kendi hakimiyetlerini yerleştirmekten çekin-

diler. Başkurdistan ilk önce dört kanton idaresine ayrılarak her kantonun başına bir Başkurt yahut Başkurt-Rus savaşlarında Rus ordusunda hizmette bulunmuş olan Müslümanlardan biri verildi. Resmî dil Türkçe idi. Rus vali umumisi ile münasebetlerini temin için her kantonda bir Rus kâtip bulunuyordu. Bu devirden kalan resmî vesikaların hepsi eski Altın Orda Devletinin resmî dilinin biraz yenileşmiş şekli olmuştu. Türk dili, resmî dil olarak 1864'te Muhtar Kanton idaresinin kaldırılması ile son bulmuştur.

Başkurt-Rus savaşları, Başkurt halkı ve Rusya Müslümanları için neticesiz, tamamen faydasız bir hareket olmamıştır. Başkurtların işgal ettikleri saha "Başkurt halkının mülkü" (Votşina) olarak kanunlaştırılmıştı. Dahilî Rusya ve Sibirya Müslümanlarının dinî işlerini idare için "Orenburg mahkemei şeriyesi" (Duhovnoye Sobraniye)" kurulmuş (1787), dahilî Rusya Müslümanlarını zorla Hıristiyan yapmak için kurulan misyoner polis teşkilâtı kaldırılmış, Rus ordusundan ayrı Başkurt askerî birlikleri "Başkirski Eskadron"lar kurulmuştur. (Rus ordusu ile 1812'de Paris'e giren Başkurt süvarileri bu Eskadron idi). Bütün bu tarihî hadiseler, Müslümanların büyük bir kısmında gelenek olarak devam eden bağımsızlık duygularını yok edememiş, 1905'de ilan edilen hürriyet fermanı ve demokrasi hareketleri bütün Türk kavimlerinin yeniden siyasî uyanmalarına yani "Ba'su ba'del mevt" (ölümden sonra dirilme)lerine sebep oldu. Gerçi 1905'de elde edilen hürriyet, yukarda da kaydettiğim gibi, Stolipin diktatoryası tarafından yok edilmiş ise de, bir hürriyet kahramanı tarafından bu diktatörün öldürülmesi ile hürriyet hareketi tekrar canlanmış, Türkçe gazeteler, dergiler çoğalmıştı. 1912'de Türk-Balkan Devletleri harbi sırasında bütün millî gazetelerimiz açıktan açığa Türkiye'yi tutuyorlar, gençlerin gönüllü olarak Türk ordusuna iltihak etmelerini propaganda ediyorlardı. Edirne'nin geri alındığı haberi bütün Rusya Türklerini coşturmuştu. Sevinçten bayram yapıyorlardı. O günlerdeki bir kaosu hiç unutmam. Yabancı bir adam bizim köye gelmiş iman Kul Ağa'nın Tanrı misafiri olmuş; fakat kendisinden şüphelenmişler; biri de "fiskal" casus olmasın demiş. Bazıları da at hırsızı olmasın demiş. Komşularımız bana geldiler "bu adam ile konuş

bakalım nenin nesiymiş? Esir bir Türküm diyor", dediler. Adam kendisini Balkan harbinde esir düşmüş bir Türk diye tanıtıyormuş. Ben geldim "Siz dedim bana kim olduğunuzu açık söyleyin, bizim halkımız hükümet şpik (casus)inden korkarlar. Onun için sizin gibi Rus'a da Tatar'a da benzemeyen adamdan şüphe etmişler" dedim. Benim, Rus hürriyetçilerinin siyasî polis hafiyeleri için kullandıkları "şpik" sözüm onun hoşuna gittiği yüzünden belli oldu. Bizim komşular beni ona "talebe" diye tanıtmışlar. Adam benimle derhal Rusça konuştu. Size inanıyorum dedi. Ermeni olduğunu (Kafkasya'dan herhalde Azerbaycan'dan) Tobul vilâyetine sürüldüğünü şimdi oradan kaçtığını buraya kadar hep Müslümanlar arasında kendisine esir bir Türk süsü verip yoluna devam ettiğini, bizim civarımızdaki bir istasyonda trene binip Çilebinsk şehrine gitmek istediğini, orada bir arkadaşı ile görüşeceğini anlattı. Güzel Azerî Türkçesi ile konuşan aydın bir Ermeni idi. Ben onu Argayaş istasyonuna kadar götürdüm. Çok sevindi. Bir Türk olarak Müslümanlar arasında 20 gün gezdiğini böylece buraya kadar geldiğini anlattı. Sizin halkınızda Müslümanlık çok kuvvetli, Türkleri çok seviyorlar, halk için Türküm demek kâfi. Pasaporta lüzum yoktu. Balkan devletlerine esir düşen bir Türkün Rusya da ne işi var diye düşünmüyorlar. Sizin gibi anlayanlar da hepsi inkılâpçı olduğu için meseleyi anladıktan sonra yardım ediyorlar" dedi. Bizim bölgemizde bunun gibi siyasî sürgünler vardı. Galiba bizim bölge Sibirya'dan sayılıyordu. Buraya biraz şüpheli siyasiler, idarî tedbir olarak sürülüyorlardı. Bunlardan bazıları ticarette ve bazıları mahallî idare müesseselerinde çalışıyorlardı. Fakat daima polis kontrolü altında bulundurulduklarını malumdu.

Bu yıllarda ben, üniversite tahsili yapmak için her çareye başvuruyordum. Babam kızdı. "yeter artık" dedi. "Bırak bu deliliği. Bana Ivan Fomin'in anlattığına göre, üniversitede okumak için eski Yunan, Lâtin ve Fransız dillerini bilmek lâzımmış. Sen "daha Rusça'yı bile iyi öğrenemedim" diye şikâyet ediyorsun. Rusça okumaya devam etmek istiyorsun, bu yabancı dilleri nasıl öğreneceksin? Allah'a şükür Arapça ile az çok Farsça; lâzım olduğu kadar da Rusça öğrendin. Yeter artık. "Biz medresede dirsek çürüttük.

Yıllarca okuduk yine Arapçayı öğrenemedik. Aklımızda ancak nasara yansoru, daraba yadribu kaldı..." dedi.

Babamla münakaşa etmek mümkün değildi. Birkaç gün sonra bir öğretmen olan akrabam Murtazadan mektup aldım. "Baban Rusça okumana yardım etmek istemezse Kesli Zavudundan Miropolski'ye müracaat et, üniversiteye girmek için hazırlanmana yardım edebilir" diye bir mektup yazıyordu. Ben de derhal Miropoliski'ye mektup yazdım. Bir müddet sonra cevap geldi. "Üniversiteye veya başka yüksek mektebe hazırlanmanıza mümkün olan yardımı yaparım. Derhal buraya gel" diye cevap yazdı. Ben de babama hiçbir şey söylemeden Miropoliski'ye gittim. Bu, babama ilk isyanım oldu. Kesliye geldim. Misyonere kendimi tanıttım. Derhal beni imtihana çekti ve Hıristiyanlığın faziletlerinden ve İslâmiyet'in insan cemiyetini geriye, cehalete, ahrette cehenneme götürdüğünü anlatmaya başladı. Bana Hıristiyanlık propagandası yapıyordu. Her gün Rus grameri, edebiyatı ve tarihi üzerine ders vermek üzere bir öğretmen buldu. Biz derse böyle başladık. Miropoliski, İslâmiyet üzerine benimle her gün bir saat münakaşa ediyor ve bir saat Hıristiyanlığın en son yüksek din olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Bir gün bana "İsa hakkında ne düşünüyorsun, onu ne olarak kabul ediyorsun?" dedi. Ben, "marangoz ihtiyar Yusuf'un oğlu büyük peygamberlerden biridir" dedim. "Böyle düşünüyorsan sen Kur'an'a da inanmıyorsun demektir" diye hiddetle ayağa kalktı. Ve Rusça Kur'an-ı Kerim tercümesini açıp İsa'ya dair ayetlerin tercümelerini gösterdi. Hele Meryem'in erkekle temas etmediği hakkındaki Kur'an ayetlerini gösterdi. Ben "ihtiyar bir adamdan çocuk olacağını düşünmediğinden böyle söylemiş" diyince çok bozuldu. "Sen Müslümanlıktan bile mahrum bir bedbaht imişsin, bununla beraber bir müddet sonra nurlanacaksın. Yine her gün konuşuruz" dedi. Güzel bir balık ziyafeti verdi.

Bir kaç gün sonra pazarda gezerken tanıdık Başkurtlarla karşılaştım. Burada ne yaptığımı öğrendiler. Bunlardan biri derhal babama haber göndermiş. "Oğlun misyonerden Rus dinini öğreniyor, onu kurtar, çukunmasın" demiş. (Çukunmak-Rusya Müslümanlarında vaftiz olmak manasına gelir). Bir gün Kesli'ye

annem gelmiş ağlıyordu. "Seni almaya geldim, baban çok üzüldü; komşu köylere kadar Mollanın oğlu papazdan Rus dini öğreniyormuş diye dedikodu yapmışlar. Baban Resuliye'ye gidip medreseye devam etmeni temin edecek. Orada yine Rusça'ya hazırlanmana da imkân verecek". dedi. Ben de onları üzmek istemedim. Benim için halkın dedikodusunun değeri yoksa da, ailem hatta soyumuz için çok üzücü idi. Sonra anlatacağım üzere bu misyonerle münasebetim birkaç yıl sonra muhaliflerimiz tarafından istismar edilmişti.

Bu hadiseden sonra ben yine Resuliye'ye devam ettim. Üniversitenin de benim için bir hayal olduğu anlaşıldı. Biz, çağdaş usulde tâlim ve tedris yapan mekteplerimizle kanaat etmek mecburiyetini anlayan bir nesil teşkil ettik.

Annemin ve büyük annemin Başkurtların eski hayatı ve "Batırlar Zamanı" hakkında anlattıkları, bende, halkımızın geçmişini öğrenme merakını uyandırmıştı. Puşkin'in "Yüzbaşının kızı" ve "Pugaçev'in isyanı tarihi" bizim halkımızın tarihine karşı olan merakımı aşk derecesine vardırdı. Onun her iki eserinde Pugaçev isyanında rolleri olan mücahitlerden bahis vardı. Lermentof'un Kafkasyalı gazilere karşı duyduğu sempati, Başkurtlara karşı Puşkin'de yoktu. Bundan dolayıdır ki, ben, Lermentof'u çok severdim. Onun bütün eserlerini topladım, Demon'unu ezberlemiştim. Ben o zaman on altı yaşında idim.

Dayılarımdan Din Muhammed Ağa, bana Rusça bir kitap verdi "Bizde bunu okuyacak adam yok, senin işine yarar. Bak bakâlim neyin nesiymiş" dedi. Ben o zaman on beşinde idim. Kitap dediği bu eser Perm Vilayeti salnamesiydi. Bu kitap onun evinde birkaç gün misafir kalan bir Rus memurundan kalmış. Bu salname benim için bir hazine oldu. Bunda 20-30 sahife kadar "Başkurtlar (Başkiri)" makalesi bulunuyordu. Başkurtların eski tarihinden, isyanlarından, örf ve âdetlerinden bahseden güzel etüt idi. Evvelce annemin rivayetlerinde ve hikâyelerinde dinlediğim birkaç Başkurt kahramanının adları bu makalede bulunuyordu. Çok sevindim. Başkurt kahramanlarına karşı Puşkin'in duyduğu antipati bu makalede yoktu. Aksine, Başkurtların hareketlerini haklı buluyordu.

Bu salname benim için yeni bir keşif oldu. Sonradan öğrendim ki, bu makale etüd Brockhaus-Efron'nın neşrettiği "Ensiklopediçeskiy Slovar"ının üçüncü cildindeki "Başkiri" maddesi imiş. 1908'de Şura dergisinde Münir Hadi hocanın "Başkurt tarihi" diye bir makaleler serisi neşredilmeyle başlamıştı. Münir Hadi'nin, Başkurt ihtilallerine karşı görüşü Ansiklopediye "Başkurt" maddesini yazan Rus tarihçisini aratacak kadar fena idi. İhtilalin ateş ve kan ile bastırılmasını naklettikten sonra "Nizama, kanuna karşı isyan edenler cezalarını buldular" diyordu. Büyük milliyetçi ve büyük tarihçi Rizaeddin bin Fahreddin'in, bu cümlelere nasıl tahammül edebildiğine şaşmıştım...

1908 senesinin ilk Nisan ayında idi. Ben köyümüze gelmiştim. Nahiyemizin zenginleri Mevlüt Bayramı münasebetiyle ulema meclisleri yapıyorlardı. Mevlüt okutuyorlardı. Böyle bir meclise babam da Yeni Esen kariyesine davet edilmişti. Babam beni de beraber oraya götürdü. Mecliste 70-80 kadar misafir vardı. Nahiyemizin büyük âlimi ve hafızı da Ahund Halil Hazret "Ameli Salih imandan cüz mü, değil mi?" diye bir mesele ortaya attı. Münakaşa edildi. Mevlüt Arapça okundu. Peygamberin doğduğunu anlatan kısımlarda hep birden ayağa kalkıyorduk. Mevlüt duasından sonra Ameli Salih konusu üzerine münakaşa devam etti. Bu toplantıda hep ahiret ve din meseleleri konuşuldu. Halbuki bugünlerde mahalli idare (Zemstovo), maarif müfettişlerinin Müslüman mekteplerine dair bazı tekliflerde bulundukları ilk mekteplerin ıslahı gibi meseleler vardı. Hele Başkurt köylerinin topraklarının önemli bir bölümünü satmalarına müsaade edilmesi çok hayatî meselelerden idi. Bu toplantıda bunların hiçbirine temas edilmedi. İçtik-yedik "Ameli Salih" münakaşasını dinledik ve dağıldık. Halbuki Ahund Halil Hazret Usul-ü Ceditçi ileri âlimlerimizden biri sayılırdı. Ben bu toplantı hakkında Orenburg'da yayımlanan *Vakit Gazetesi*'nde bir makale yazdım. Troyksi'ye döndükten sonra Babam bana Ahund Halil Hazretin kendisine kızdığını "oğlunu ne biçim terbiye etmişsin, yediği tabağa tükürmüş. Böyle evladın olduğuna iftihar et" diye bir ulema toplantısında kendisini çok azarladığını, utandırdığını yazdı. Halbuki ben makalemde hiç bir

ad yazmamıştım, bir yıl sonra yine bu Vakit gazetesinde Başkurt toprakları ve muhaceret bankasının faaliyeti hakkında bir makale yayımladım. Bu makalemde, toprak satışının milletimize büyük felâket getireceğini anlatmaya çalışarak makalemi şöyle tamamlamıştım: "Başkurtlar, ata ve babalarının kanları pahasına muhafaza ettikleri geniş topraklarını Ruslara satıp kendilerine "nadel-toprak payı" adıyla bırakılan bir avuç toprakta yaşamalarına imkân yoktur. Sefalet içinde münkariz olacaklar ve bu "nadelleri" de kendilerine ancak mezar olacaktır.

Gazeteci Abdülkadir

Bu son yıllarda ben üniversite hayalini bırakmıştım. Muallim, muharrir ve şair olmak hevesine kapılmıştım. Hatıra defterimde yazdığım bazı eski şiirlerimi "Şura" dergisinde neşretmeye karar verdim. Üç-dört şiirim orada basıldı. Eski "Başkurt"ların hayatından küçük hikâyeler yazıyor ve onları da "Şura" mecmuasına gönderiyordum. Başkurtlar arasında bulunduğum günlerde folklor ve etnografya materyalleri topluyordum.

1909 yılının Mayıs ayında Bağlan (Zverinogolovsk) kasabasının bir Kazak mektebinde hocalık yapan arkadaşım Sabircan'dan beni davet eden bir mektup aldım. Bu Bağlan kasabası Kurgan şehrinden 120 kilometre mesafede Tobul ırmağı üzerinde bulunuyordu. Bu saha Sibirya'daki eski Türk hanlığının karargâhına yakın yerlerdi. Bizim Başkurtlarla Sibiryalı Türk boylarının karışık yaşadığı Batı Sibirya'nın sınırı buradan geçer. Arkadaşım Sabircan, bu kasabaya bitişik bir Kazak obasında öğretmenlik yapıyormuş. Durumundan memnundu. Gelecek kış Rusça öğrenmek için yakın şehirlerden birine gitmek istiyordu. Bu civardaki Kazak beylerinden biri obasının çocuklarını okutmak için Rusça bilen bir hoca aradığını Sabircan'a söylemiş, o da beni tavsiye etmiş. Sabircan, beni bu Kazak beyine götürdü. Kımız mevsiminin ilk günleri olduğu için bizim bey "Kımız murunduk" dedikleri töreni yapmaya hazırlanıyormuş. Bu tören, kımız bayramı imiş. Galiba Yakutların Isıah dedikleri bayrama benziyordu. Bizim geldiğimiz gün, bu çevredeki

bütün obaları bu törene davet etmişti. Ertesi gün komşu obaların halkı toplanıp geldiler. Bizim beyin bir haftadan beri kımızı pek boldu. Koyunlar kesildi. Tören büyük bir bayram manzarası arz ediyordu. Bu törende dinî merasim yapılmadığını öğrendim.

Bu obada, eylül ayının sonuna kadar öğretmenlik yaptım. Bizim Bey oğlunu, iki-üç yıl böyle evde okutup, dinini ve imanını öğrettikten sonra bir Rus mektebine vermeyi düşünüyordu. "Rusça bilmediğimizden çok çekiyoruz" diye dert yanıyordu.

Burada bulunduğum sırada *Vakit Gazetesi*'nde "Kırgız sahralarından" başlıklı uzun bir makale neşrettim. Bu makalemde, Kazak-Kırgızların, topraklarının münbit yerlerini işgal ederek köy ve kasaba kurup iskân olmaları zamanın çoktan geldiği fikrini müdafaa ettim. Bu makalemin, İstanbul'da yayımlanan Maarif-i Müslimin mecmuasının 1910 tarihli 12 sayılı nüshasında kısaltılarak basılmış olduğunu İstanbul'a geldikten sonra öğrendim.

Benden ancak iki yaş büyük olan ağabeyim ani olarak vefat etti. Biri üç diğeri iki yaşında iki oğlu yetim kalmıştı. Birkaç yıl önce geçirdiğimiz büyük yangında bütün varlığımızı kaybetmiştik. O yangından sonra babam çok sıkıntı çekiyor, bir türlü kalkınamıyorduk. Ağabeyimin ölümü babamı büsbütün harap etti. Babam hastalandı. Bu sırada Birinci Dünya Savaşı patladı.

I. Dünya Savaşı Yılları

Yıl 1914. Abdülkadir İnan 25 yaşında. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile askerlik sorunu yaşamaya başlıyor. Bir yandan çalışması gerekiyor, diğer yandan yarım kalmış bir eğitim sorunu ardından askerlik kapıya dayanıyor. O günleri anlatmayı biz yine hatıralardan sürdürelim:

Benden küçük iki erkek kardeşim askerlik yaşına gelmişlerdi. Ben ise çürük sayılarak askere alınmamıştım. Bana "Ak Bilet" verilmişti. Harbin ikinci yılında Ak Biletlilerin (Beyaz Vesika demek) tekrar muayene edilerek askere alınacakları hakkında gazetelerde haber okudum. Ben de bu kategoriden olduğum için

askerlikten kurtulma çareleri aramaya başladım. Muallimler için askerlik muafiyeti kalkmıştı. Onlar da askere alınıyor, yedek subay oluyorlardı. Bu sıralarda sevindirici bir havadis yayıldı. Buna göre asker ailelerine yardım teşkilatında çalışan "Ak biletli"ler şimdilik askere alınmayacaklardı. Çünkü bu kurumlar cephe gerisi gören müesseseler sayılacaktı. Derhal bu teşkilata girdim ve nahiyeye kâtip olup bu teşkilatın işini idare ettim. Sonra bu havadisin aslı olmadığı anlaşıldı. En iyisi babamın yerine imam olmaktı. Çünkü imamların askerlikten muaf tutulduklarına dair kanun çıkarılmıştı. Hiç istemediğim halde bu kanundan faydalanabilmek için üç karyeden ibaret olan mahallemizin ağalarına ve akrabalarıma beni imam seçmelerini rica ettim. Derhal toplantı oldu, benim molla seçildiğime dair zabıtname tanzim edildi. Mahallemizde beni sevenler çok olduğu için bu mesele çabuk halledildi. Halk imam olduğum takdirde iyi bir mektep açacağımı ümit ediyordu. Aşağıda görüleceği veçhile ben mahallemizde bir sene muallimlik yapmıştım fakat birinin jurnali üzerine mektebim kapatılmıştı. Yapılan zabıtname derhal vilayete gönderildi. Kendim de bu işi takip ediyordum. Rus kanunlarına göre, Müslüman mahalleleri, imamlarını kendileri seçerler. Fakat bu seçim vali tarafından tasdik edilir, dini ayinler yapmaya ve dini mektepler açmaya müsaade edilmiş olduğuna dair şahadetname verilirdi. Bu şahadetnameye halk "Ukaz" (yani ferman) derdi. Bu muamelede mahkeme-i şer'iyenin rolü ancak imam namzedini imtihan ederek valiye ilmi derecesini bildirmekten ibaretti. Bu dereceler "imam muallim-imam hatip ve imam hatip ve müderris" idi. Her imamın mektep açmaya hakkı vardı. Fakat bu mekteplerin hepsi, programları gimnazyum ve siminar programlarına muadil olsa bile dini medrese çatısı altında devam ederlerdi. Mezunlarına ancak imam veya muallim olma hakları verilebilirdi. Üniversiteye girmek için Bakalorya (olgunluk) imtihanı vermeleri lazımdı.

Benim zabıtname vilayete gönderildikten sonra epeyce zaman geçti. Bizim gibi ak biletliler için de seferberlik ilan edilmiş, celbe tam benim kura yılım olan 1910'dan başlamıştı. Ben de derhal, ne olur ne olmaz diye, mahkeme-i şer'iyeye gidip imtihan

verdim ve şahadetname aldım. Mektepten aldığım şahadetnameyi de Rusça'ya tercüme ettirerek muhtardan tasdik ettirdim. Askere giderken bunları yanıma aldım. Bizimle alınan kuraları Sibirya hududunda bulunan Kamişlav denen şehirdeki bir alaya gönderdiler. Alaya gelir gelmez tahsil derecemi gösteren vesikaları kumandanımıza verdim. Derhal bunların faydasını görmeye başladım. Bu vesikalar sayesinde yüksek derece tahsil görmüş adam sayıldım. Yedek subay okuluna namzet olarak gösterildim. Bu muamelede bana Zenof adlı teğmen yardım etti. Muallimlerden imiş, alayın kaleminde çalışıyordu. Bir gün bana "bizim alayda binden fazla Müslüman bulunuyor, bunların bir mollası vardı hastalandı, terhis edildi. Sizi, molla yapalım. Cepheye de yedek subay okuluna da gönderilmezsiniz dedi. Memnun ve razı oldum.

4-5 gün sonra kışlamızda okunan günlük emirnamede benim alay mollası tayin edildiğim ilan edilmekte idi.

Abdülkadir İnan, askere gitmeden Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığını hatıralarında söylemişti. 1904-1905 yıllarında yaşanan Rus-Japon savaşı ülkede hayli büyük değişikliklere neden olmuştu. Çar artık istibdadını devam ettiremez bir duruma düşmüştü. Bu savaş sürerken de ülkedeki huzursuzluklar önlenemez bir boyuta ulaştı. Ekim 1917 Devrimi öncesindeki olayları gene İnan'ın hatıralarından sürdürelim:

Asker oluşumdan ancak iki ay geçmişti. Bir gün bizim kışlanın yakınındaki demiryolu istasyonunda bir gürültü koptu. Amelelerin oraya buraya koşuştukları, toplandıkları göze çarpıyordu. Olağanüstü bir şeyler olduğu anlaşılıyordu. Garnizon komutanı ihtiyar albayın garnizon subayları ile bir toplantı yaptığı hususunda küçük zabitler arasında bir rivayet dolaşıyordu. Ben çok merak ederek Zenof'u görmeye can atıyordum. Acaba ne oluyor diyordum. Akşama doğru Zenof geldi, etrafa bakındıktan sonra "Petersburg'da isyan var, Nikolay katledilmiş, yerine Mihail çar olmuş. Fakat sükûnet yokmuş, ihtilal devam ediyormuş. Bütün garnizonda yarın Mihail'e itaat andı verilecektir. Siz de Müslümanlara yemin ettireceksiniz." dedi ve gitti. Çok heyecanlı idi. 4-5 gün sonra şehirdeki bütün demiryolu işçileri ve fabrikalarda

çalışanlar toplanmışlar bir hatibin nutkunu dinliyorlardı. Bizim alayın komutanı yarbay Sihaçovski göğsüne kızıl bant takmış, ordumuzun inkılabı selamladığını ilan ediyordu. İhtiyar garnizon komutanı albay, askerleri ve halkı sükûnete, nizama ve huzura davet ediyordu. Mihail'in tahttan vazgeçtiğini, kurucular meclisinin kararını beklediğini anlatarak "yaşasın hür Rusya" diye halkı selamladı. Demek bütün garnizon inkılâbı selâmlıyordu. Ben de Mihail'le Müslüman askerlerini yemin ettirmekten kurtulmuştum. Dostum Zenof'un sevincine payan yoktu. Çünkü o bir sosyalist. Bir müddet sonra Bolşeviklerin teşebbüsü ile her yerde "amele, köylü ve asker Sovyetleri" kuruldu. Bu Sovyetlere benim dostum Zenof da üye seçilmişti. Fakat demiryolu işçi ve memurları bir heyecan içinde idiler.

Bir gün bana Zenof şu haberi verdi: "Ekaterinburg'da bütün Ural eyaletinin Sovyetler kongresi olacak. Bizim garnizon namına iştirak edecek mümessili seçmek için subaylarla erlerin delegeleri toplandılar. Garnizondan ancak 1 mümessil iştirak edecek. Erlerin mümessilleri çok aşırı solcular. Bunlar bir zabitin mümessilin olmasını istemiyorlar. Zabitlerin de çoğu garnizon namına böyle aşın bir solcunun katılmasını makul görmüyorlar. Nihayet subaylar ve erlerin mümessilleri bu kongrede garnizonumuzu sizin temsil etmenize razı oldular. Yarın yolluğunu alıp Ekaterinburg'a gidip kongreye iştirak edeceksiniz." dedi. İki gün sonra Ekaterinburg'daki Sovyet kongresine garnizon namına iştirak ettim. Safarov (Ermeni), Kristinskiy, Tontel gibi meşhur komünistler kongrenin başkanlık kurulu üyeleri bulunuyorlardı. Bu tarihten üç yıl sonra Moskova'da Kremlin sarayında karşılaştığım Kazanlı Tatar komünistlerinden Seyit Aliyev ile bu kongreyi dinlemeye gelenler arasında tanıştım. O, Ekaterinburg'da bir alayda askerliğini yapıyordu. Bu kongrede çoğunluk Bolşeviklerdi. Zaten Ural eyaleti sol işçiler ülkesi olmakla meşhurdu. Çar bütün ailesiyle burada öldürüldü.

Kristinskiy ve Safarov benden Karaşlav garnizondaki askerlerin ruhî durumlarının ne halde olduğunu sordular. İnkılapçı ve sosyalist unsurların galip olduğunu söyledim. Şüphesiz diye memnun oldular.

Bu kongre tam manası ile Bolşevik kongresi idi. Kongrede gördüklerimden Kristinskiy 1924'te Berlin sefiri olmuş. Sonra Stalin devrinde ve 1936'daki büyük temizlikte idam edilmişti. G. Safarov 1921'de komünist partisini teşkilatlandırmak için Türkistan'a gönderilmişti. Çok genç bir idealistti. Rus göçmenlerinin azgın ve mezâlimine karşı Türkistan köylüsünü korumak için büyük gayret sarf ediyordu. Çarlık devri emperyalizm siyasetini en fena şekilde tatbik eden Rus şoven milliyetçileri olduğunu Türkistan gazetelerinde çok şiddetli bir dille tenkit ederek bunların inkılapçı Moskova hükümetini temsil etmediklerini Türkistan halkına anlatmaya çalışıyordu. Onun bu konuda yazdıkları, Türkistan Bolşeviklerinin organı olan "Türkistanskaya Pravda"da yayımlanıyordu. Onun Türkistan'daki siyasî durum hakkında yazdığı "Kolonialnaya Revolutsiya" (Müstemleke inkılabı) adlı eseri de Moskova'da yayımlanmıştı (1921). Bu eserinde, Rus göçmenlerinin Türkistanlı köylülerden çok aşağı olduklarını müşahade ettiğini yazıyordu ve şöyle diyordu: "Rus göçmenlerinin Türkistan'a kültür getirdiklerini düşünmek çok yanlış bir fikir. Kesin olarak diyebiliriz ki böyle bir şey yok! Rus göçmenleri buraya soyguncu, yağmacı olarak geldiler. Ellerinin altında ne buldularsa soydular, yağmaladılar... Kırgızlar bile tarım kültürü bakımından Rus göçmenlerinden yüksek seviyede bulunuyorlardı. Senatör Palin'nin teftişi de bunu ispat etmiştir." (Sah. 45-46). 1922 senesinde Türkistan'daki komünist partisinin en yüksek mümessili ve Türkistan'ın diktatörü olan Rudzutak 1933'te Moskova'da neşrettiği "Milliyet ve müstemleke meseleleri" adlı eserinde, genel olarak müstemleke halkının Ruslara inanmadığını anlatıyor ve şöyle diyordu: "Başkurtlar Ruslara inanmıyorlar. Ruslar onlara nisbetle daha kültürlü olduklarından, bilgilerini, Başkurtları soymak için kullanıyorlar. Bunun içindir ki, Başkurtların nazarında Rus demek zâlim ve dolandırıcı (ugnitatel i moşennik) muhacir Rusların Türkistan'daki durumunun da aynıdır" demektedir (Sah. 122).

Safarov ve Rudzutak 1918-1925 yıllarında en ileri gelen komünistlerden oldukları halde bunların Büyük Sovyet Ansiklopedisinde adları geçmiyor. Galiba bunlar da Kristinskiy gibi temizlenmiş

olsalar gerek. Çünkü o devirde ciğeri bir para etmeyen birçok Rus veya Bolşevikler bu büyük ansiklopediye alınmışlardır.

Alaya döndüğümde iyi bir haber işittim; öğretmenler terhis edilecekler. Gerçekten birkaç gün sonra ben muallim sıfatı ile terhis edildim. Terhisim için, Ekaterinburg mahallî idarelerinde Müslüman maarif işleri komseri olan Sıbgatullah Hamzin çalışmış... Kölmek nahiyesinde mahalli idare tarafından yeni yapılan mektebe beni başöğretmen olarak tayin ettirmiş. Eve dönerken Ekaterinburg mahallî idare merkezine uğradım. Hamzin burada bulunuyordu. Onu ziyaret ettim. Benim için çalıştığı için kendisine teşekkür ettim. Onun yıllardan beri maarif işlerinde çalıştığını Usul-ü Ceditçi aydın imamlardan olduğunu biliyordum. Kendisi Ekaterinburg muzafetinin maarif işlerini idare eden Batırşef adlı bir Rus müdürle beni tanıştırdı. Bu müdür Ekaterinburg çevresinin en ileri demokratlarındanmış. Bana başarılar diledi. Ve "Sizin gibi köylerden çıkmış aydınlara ihtiyacımız büyüktür" diye teveccüh gösterdi.

Aydın Abdülkadir

Evimize varışımın ilk haftasında, bizim bölgeye tayin edilen polis müdürü geldi. Vazifesi benim imamlığım için yapılan zabıtnamenin kanunsuz olduğu hakkında vilayete verilen jurnalin tetkiki imiş. Bu jurnale göre ben tütün içiyormuşum, cuma namazında padişah için kılınan dualara iştirak etmeyen bir hain imişim. Böyle bir adamın imam olmasına mahallenin iyi ve dindar adamları razı değillermiş.... Bu jurnali yapan köyümüzün en zengini ve nahiye mahkemesinin başkanı olan. İşhoca Ağa imiş. Onun oğlu mahallemizin ikinci imamı idi. Polis komiseri "bu dilekçe-jurnal hakkında fikriniz nedir?" diye sordu. Ben de "yazılanların hepsi doğrudur, vilayete de öyle yazınız, ben imam olmaktan çoktan vazgeçmiştim. Şimdi ben, Itişbay Karyesinin yeni yapılan mahallî idare mektebine mahallî idare tarafından başmuallim olarak tayin edildim. Siz meselenin kapanmış olduğunu İşhoca Ağa'yı görüp anlatın, sizden bunu rica ederim" dedim. 1917 yılının Eylül ayında İtişbay karyesine

yerleşip muallimliğe başladım. Mahallî idare tarafından çok güzel bir kârgir mektep yapılmıştı. Bu mektebi yaparken gelecekte yedi sınıflı orta mektep olacağı düşünülmüştü. İşhoca ağanın bu jurnali benim hakkımda ilk jurnali değilmiş. 1908 yılında ben, Petersburg'da neşredilen bir Rusça gazete alıyordum. Bu gazete her ay Rus ediplerinin eserlerinden bir roman ve "bütün dünya yeni haberleri" (Vsemirnaya Novst) adlı haftalık dergi veriyordu. Siyasî bir gazete değildi. İşhoca Ağa. polise "Mollanın oğlu" şüpheli kitaplar alıyor, ona Petersburg'dan kitaplar geliyor. Herhalde sizin tetkik etmeniz lazım" diye jurnal etmiş. Bir gün polis bizim eve gelip bizden gazete ve kitapların bulunduğu dolabı açtırdı. Rusça kitapları ve dergileri, gazeteleri aldı. Bir müddet tetkik ettikten sonra gülerek "bunlar zararsız matbuat... Başkurtlar arasında hükümete çok sadık, fakat çok cahil kişiler var, bunlar her şeyden şüphelenirler. Kusurlarına bakmamalı" diyerek babamdan ve benden özür dileyerek gitti. Bu polis âmiri çarlık devrinin polisi idi...

İşhoca Ağa'nın neden bana karşı kötülükler düşündüğünün sebebi Aksak İşan Kurbanaliyef'in medresesinde okumakta olan oğlunun mahallemizin imamı olmasını çok arzu etmesi, beni de ona rakip sayması idi. Halbuki o zaman bile benim imam olmaya hazırlanan bir genç olmadığımı bilmeyen yoktu. Mahallemizin büyükleri benim "Student" olmaya çalışan bir deli olduğuma inanıyorlardı. Hatta Ahmetcan isimli köyün ağası bana her zaman "A, istudant ne haber var" diye hitap ediyordu.

Son yılarda eski göçebe Başkurtların hayatından küçük hikâyeler, şiirler yazmaya başlamıştım. Bunları toplayıp 1913 sonlarında Şûra dergisine gönderdim. İlk olarak 1914'te "Başkurt Yaylasında" adiyle bir fıkram basıldı. Sonra 1916'ya kadar "İl için", "Kaçkın (firari)", "Ölet" adlı hikâyelerim neşredildi.

Moskova'da toplanan bütün Rusya Müslümanlarının kongresinde bizim Başkurt delegeleri Zeki Velidi'nin liderliği altında Rusya'nın federatif cumhuriyet olmasını, Başkurtistan'ın muhtar, millî bir cumhuriyet olarak kurulmasını istediler ve Türkistan, Azerbaycan, Kırım Türklerinin tekliflerine katıldıklarını ilân

ettiler. İtişbay mektebinde vazifemde rahat çalışmak mümkün olmadı. Rusya kaynıyordu. Muhtelif siyasî partiler birbirine giriyor, sokaklarda kavgalar, gürültüler oluyordu.

O günlerde bizim Başkurtistan Muhtariyetçileri de hummalı faaliyette idi. Tek bir topraklı muhtariyet (Otonomi) şiarı (lozunglu) bütün Başkurt halkını birleştirmeye ve harekete getirmeye kâfiydi. İki asırdan beri Başkurt topraklarının Rus Hükümeti ve Ruslar tarafından yağma edilmesi Başkurtların bu meselede pek hassas olmalarına sebep olmuştu.

Abdülkadir İnan daha Resuliye Mektebi'nde okurken gerek çalışmaları gerekse ilgi duyduğu konularla okul müdürü Abdürrahman Resuli'nin dikkatini çeker. İnan halk kültürüne ve etnolojiye ilişkin sürekli malzeme toplayıp değerlendirmeye çalışır. Mezuniyetinin ardından bir yandan öğretmenlik yaparken bir yandan da Orenburg'da yayımlanan *Muallim* dergisinin yayıncısı ve başyazarı olan Hasan Ali Efendi'nin teşvikleri ile okul yıllarından başlayarak derlediği folklor ve etnolojik malzemesini yayımlamaya başlar. Bu yayınları daha önce sözünü ettiğimiz *Şura* mecmuasında 1916 yılına kadar sürdürür.

Rusya'da önceki 1905 ihtilali bir şeylerin habercisidir artık. O dönemde Kazan'ın 1552'de alınması ile başlayan işgal sürmektedir. Bölge insanı huzursuzdur. İstiklal hareketleri, isyanlar yaşanmıştır. Anneler beşikteki bebeklerine bu olayların öykülerini ninni olarak söyler. Bölgedeki birçok aile gibi Abdülkadir İnan'ın ailesi de bu olayların hep merkezinde yer almıştır. Bir yandan öğretmenlik bir yandan gazetecilik İnan'ın olaylara kayıtsız kalamayacağı işlerdi.

Bağımsızlık Savaşının İlk Günleri

Başkurdistan bağımsızlık hareketinin başında bulunan Zeki Velidi en yakın arkadaşıdır. İnan'ın o günlerine ilişkin yaşadıklarını, kendisinin de hasta yatağında iken kontrolünden geçirdiği Zeki Velidi Togan'ın *Hatıralar* adlı kitabından yararlanarak anlatmaya çalışacağız. Zeki Velidi, 1917 yılını 53 başlık altında 80 sayfada anlatır. O yıl tüm Rusya için olduğu gibi İdil-Ural bölgesindeki aydınlar için de yoğun yaşanmıştı. Parti toplantıları, Rusya Müslümanları Umumi Kongresi, Moskova Kongresi'nin toplanması, İkinci Başkurt Kurultayı, Başkurdis-

Abdulkadir İnan, Zeki Velidi Togan

tan'daki mücadeleler, Başkurdistan'ın muhtariyetinin ilanı, Üçüncü Başkurt Kurultayı, Orenburg'un Bolşevikler tarafından işgali ve Başkurdistan hükümet azalarının tevkifi, hapishaneden kaçış, yeniden toplantıların başlaması, Çekoslavak isyanı ve Başkurt hükümetinin yeniden kurulması, Başkurdistan milli ordusunun oluşumu, 53 başlık altında toplanan ve hayli yoğun yaşanan bir yıl. "Orenburg'a taşınmamız ve Güney Ural'ın Kızıllardan temizlenmesi" başlıklı bölümde; "Kızıllar 6 Temmuz'da Ufa'yı, 8 Temmuz'da Orenburg'u tahliye mecburiyetinde kaldılar. Orenburg Kozaklar'ın eline geçmişti. Orenburg'da üç hükümet vardı. Kozaklar'ın Hükümeti, Başkurdistan Hükümeti ve Batı Kazakistan Mümessilliği. Şehrin idaresi Kozaklar'ın elinde idi. Biz, Başkurdistan'ın her tarafında hemen sivil idare müesseselerini kurduk. Harbiye mektebini açtık. Kendimiz Orenburg'a taşınırken Çelyabi'de kalacak münevverlere de Fethülkadir Süleyman ve Taki İsmeti rehberliğinde oranın maarif ve neşriyat işleri idaresini verdik. Fethülkadir bugün Ankara'da yaşamakta olan arkadaşım Prof. Abdülkadir İnan'dır. O burada yayımlanmakta olan Başkurt gazetesinin başmuharriri idi. Bu gazetenin neşrine biz gittikten sonra da devam edildi." denilmektedir.

Biz, Zeki Velidi'nin hatıralarında Abdülkadir İnan'ın izini Türkiye'ye gelişlerine değin sürdüreceğiz. 1917-18-19-20 onlar için hayli yoğun yaşanan yıllar. Bir yandan bağımsızlık mücadelelerini sürdürürken diğer yandan hayata ilişkin güzel olaylar da yaşanır. 1919 yılının yaz ayları bitmek üzeredir. Bir yanda savaş bir yanda izdivaç düşünceleri. Murtazin Tugayını 25 Ağustos'ta Yayık nehrinin batısına geçirdikten sonra, Zeki Velidi, dönüşünde Abdülcelil köyüne gelerek 1904'de başlayan yani 14 yaşında iken başlayan aşkına kavuşur. Nefise ile evlenir. Tam 15 yıl sonra. Haberi alan arkadaşları Talha Resul ve Fethülkadir İnan, Doğu Başkurdistan'a gelirler. "Bunlar içkiye düşkün idiler. Yeni

evlendiğim hanımın amcası olan Talha, bodrumda ev sahibinden kalan sayısız şarap şişesi arasında saadetini bulmuştu. Oradan bana şişelerin üzerindeki etiketlere yazıp şiirler gönderiyordu. Fethülkadir ise sarhoşluktan oturduğu sokağı ve evi kaybettiği için bir akşam sokakta yatıp uyumuştu. O, bu zamanda tarihi kahraman Salavat hakkında bir piyes yazmakla meşguldü." Togan arkadaşının rindane yapısı ile ilgili ileriki yıllarda da ilginç olaylar yaşıyor. Aynı yıl birlikte Petrograd'a giderler. Zeki Velidi'den dinleyelim:

> Arkadaşım muharrir Fethülkadir Süleyman (Abdülkadir İnan) bu seferde hep yanımdaydı. Petrograd umumi kütüphanesi "Saltıkov kütüphanesi" ve İlimler Akademisi Kütüphanesi'nden birçok tarihi eserler ödünç aldık. Birçoklarından fotoğraflar çıkarttık.

Böylesi bir savaşın içinde olmalarına rağmen bilimsel çalışmaları da aksatmamaya çalışıyorlar. 15 Kasım 1919"da Petrograd'dan ayrılırlar. 17 Kasım'da Başkurdistan'ın muhtariyet bayramını birlikte kutlarlar. Ardından 5-9 Aralık 1919 günlerinde toplanacak olan 7. Sovyetler Kongresine giderler. "Komünist Partisi Kongresine katılmak üzere seçilenler arasında muharrir Abdülkadir İnan'da vardı.

Zeki Velidi'nin *Hatıralar*'ından okuduğumuz kadarı ile hayli çekişmeli yaşanan üçüncü yıl bitmek üzeredir. Parti içi çekişmelerle birlikte bir türlü Başkurdistan'ın muhtariyetini kabullenemeyen bir Sovyet yönetimi vardır artık karşılarında. O bölüm, hatıralarında "Türkistan'da Mücadeleler" genel başlığı altında yer alır. Şöyle başlar Zeki Velidi anlatmaya devam eder: "29 Haziran 1908'de babamı bırakıp uzak şehirlere tahsile gitmiştim. Şimdi 29 Haziran 1920'de Lenin'i bırakıp aleni isyan bayrağı kaldırarak Türkistan'ın dağ ve çöllerine çekiliyordum. Belki de muvaffak olamazsak Avrupa'ya gideceğim. Belki bundan sonra hiç Moskova'yı görmeyeceğim. Başkurdistan'dan da 14 arkadaş aynı günde ayrılarak Türkistan ve Kazakistan'da planlanan yerlere gideceklerdi." İki mektupla durumu ilgililere iletir Zeki Velidi. 14 kişinin nerelere gideceği konusunu da şöyle anlatır:

> Bir mektup Karl Marks'ın *Kapital*'inin kesilmeyen yeni bir nüshasının içine şifre ile yazılmıştı. Orada 14'lerden kimin nereye gideceği ve neler yapacağı mufassalan belirtilmişti. Arkadaşım Fethülkadir Süleyman (Adülkadir İnan) Kazakistan'ın "Arqa"

> denilen kısmında Ahmet İşan'ın yanına gidip Kazak münevverleriyle birlikte gizli çalışmaları teşkilatlandırıp Khorezm'e, oradan Qonrat'a, oraya gelemezse Semerkand 'daki arkadaşlarımızın yanına geleceği, İlderhan Mutin (maliye vekili)nin, Kırgızlardan İbrahim Canızakov'la birlikte Fergane'de Şirmemet ve Aman Pehlivan adlı Basmacı reislerine gidip Semerkand'a gelecekleri ve bizi orada bekleyecekleri, bizzat benim Türkistan ile Khorezm'i teşkilatlandırmakla meşgul olduğum yazılmıştı. Bu son mektup Rusların eline geçmedi ona göre de hareket edildi.

Başkurdistan Cumhurbaşkanı ve on dört arkadaşının Türkistan öyküsü böyle başlıyor. Ellerinin altında hazinenin altınları paraları olmasına rağmen hiçbir şey almadan Memleketlerini terk ettikleri, yerlerine gelen muhalif hükümetçe açıklanıyor. Her bağımsızlık mücadelesinde yaşanan hercümerç burada da yaşanır. Orta Asya adeta kaynayan bir kazana dönüşmüştür. Bütün bu olayların tam ortasında hep Abdülkadir İnan'ı görürüz. Zeki Velidi'den biz izimizi sürdürmeye devam edelim:

> Eski arkadaşım Abdülkadir İnan ve başka arkadaşlar Kazakistan'dan Semerkand'a oradandan da Qarakul Bek'in yanına geldiler. Abdülkadir 1920'de Başkurdistan'dan kaçtıktan sonra Kazakistan'da bilhassa Arqa denilen Orta Kazakistan'da dolaşmış ve hep cemiyetimizin işini görmüştü. ... Semerkand'a gelince Enver Paşa tarafından gönderilen iki-üç adam geldi. Bunlar paşadan bana ve cemiyetimize uzun bir mektup getirmişlerdi. Paşa Kazakistan'da bir hareket başlatmamızı istiyordu. Abdülkadir İnan'ın bize getirdiği bilgilere göre şimdilik böyle bir hareketin başlatılamayacağını onlara anlattık.

Yorumsuz aktarmaya çalıştığımız hatıraları biraz daha sürdürelim isterseniz. Semerkant taraflarında işlerin bozulması olayındaki şu cümleler ilginç: "Bu arada Perşembe, Çilek ve Yana-Qorgan mıntıkalarına çıkış yapan Kızıl Kuvvetlerle birçok savaşlar oldu. Bu savaşlarda arkadaşım Abdülkadir, Evhadi ve Enver Paşadan gelen zevat birlikte bulunduk." Kızıl ordu giderek Türkistan'da hakim olmaya başlayınca önce İran ardından da Afganistan'a geçerler. Oradan Hacı Sami'ye yazdığı mektuptan anlaşıldığı kadarı ile; "Osman Hoca ile Mirza İsameddin geçen ayın onunda Hindistan yoluyla İstanbul'a hareket

ettiler. Haşim Şaik Bey de belki Japonya'ya gidecektir. Ben ve Fethülkadir iki gün sonra Peşaver'e hareket edeceğiz. Oradan da inşallah ya Paris ya Berlin" açıklaması vardır

> 24 Eylül 1923 pazartesi günü Kabil'den otomobil ile Hindistan yoluna çıktık. 25 Eylülden 1 Kasıma kadar 5 hafta Abdülkadir ve ben Hindistan'da kaldık.

1 Kasım 1923'de Bombay'dan vapura binerler. Önce Marsilya sonra Paris ve Berlin'e gelirler. Tarih 15 Şubat 1924. Bir yandan bilimsel çalışmalarını sürdürürken diğer yandan da politik çalışmalardan uzak durmuyorlardı. Sovyetler gerek Alman yetkililer nezdinde, gerekse beşinci kol çalışmaları ile onların engellenmesi için çaba gösteriyordu. Yıl sonuna doğru 23 Kasım 1924'de TMB (Türkistan Milli Birliği)'yi toplantıya çağırdılar. Bu toplantıya Paris'ten Mustafa Çokay, Budapeşte'den Âlimcan Tagan da katılır. Cemiyete yeni giren bu üyelere Abdülvahap Murat ile, Abdülkadir İnan'a yemin ettirirler.

O günleri daha iyi anlayabilmemiz için, Etienne Copeaux'nun "Prometeci Hareket" adlı çalışmasından yararlanarak öykümüzü anlatmaya çalışacağız:

Abdulkadir İnan, Zeki Velidi Togan

> Prometecilik, öncelikle, Rus İmparatorluğu'nda 1917 devrimi sırasında ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetlerin başarısızlığından doğan, bu başarısızlıktan sonra SSBC'den ayrılan Rus olmayan mültecilerin kurdukları bir hareket olarak tanımlanır. Bu hareketlerin yöneticileri önce Batı Avrupa başkentlerine yerleştiler. Kızıl Ordu'ya karşı muhalefete kalkışan bu kadrolar, içeride başarısızlığa uğrayınca sürgünde Bolşevik karşıtı bir cephe oluşturmaya çalışır.

Bu hareket daha sonra ülkemizde ün yapmış birçok aydını bir araya getiriyordu. Hareket hayli uzun ömürlü olmuş ve Bolşevizme karşı savaşanların tarihinde belge niteliği taşıyan nitelikli dergiler yayımlamışlar.

Adı geçen çalışmadan harekete ilişkin bilgileri sürdürelim; "eski SSCB halklarının geçmiş ve yakın dönem tarihlerini yeniden keşfetmeleri de konunun incelenmesini gerektirmekte. Hiç kuşku yoktur ki, ulusal ruhu sürgünde otuz yıldan daha fazla süre canlı ve diri tutmaya çalışan bu kişiler için ilgi doğacak, ya da varolan ilgiler yeniden canlanacak. Diğer taraftan Prometeci hareket, Bolşevizm'e muhalefet eden hareketlerini, soğuk savaşı ve Türkiye'nin yakın tarihini de ilgilendirmekte. Çünkü, Türk milliyetçileri ile hareketin Türk dilli kurucuları arasında belli bir geçişim vardır. Son olarak, Varşova, Berlin, Paris, İstanbul, Şanghay, ve Mukden'den Helsinki'den Tokyo'ya kadar tüm SSCB çevresine yayılan Prometeci hareket, tipik bir sürgün örgütlenmesi olarak da önem taşımakta. Çeşitli güç odaklarına alet olmaları söz konusu olsa da, bu tür yazgıların derin incelenmesi gerekmekir."

Etienne Copeaux, hareketin tarihini şöyle anlatır:

> Prometeci hareketin tarihi, 1917-18 yıllarında doğmuş bulunan çeşitli bağımsız cumhuriyetlerin yetkililerinin karşılaşma tarihleridir. Bu kişisel temas ve karşılaşmaların belirlenmesi kolay değildir. Kaynaklar çok dağınık, anlatılanların pek çoğu belirsiz ve çelişkilidir, çünkü hareketin ulusal bileşenlerinin her biri başrolü kendisine atfetme çabası içine girmektedir.
>
> 1905-1906'dan itibaren Nijni-Novgorod, Moskova, St. Petersburg, Bakü, Taşkent, vb. kentlerde toplanan çeşitli Rusya

Müslüman halkları kongreleri, Prometeci hareketin tarih öncesini oluşturur. Buralarda, yenilikçiliğe (Ceditçiliğe) Müslüman halkların özerkliğine ve bir federasyon içinde kurulacak olası bir birlikteliğe ilişkin meseleler tartışılmaktaydı. Zeki Velidov (Togan) gibi Türk milliyetçiliğinin, ya da Ayaz İshaki gibi Prometeci hareketin belirleyici kişileri bu süreç içinde ön plana çıkmışlardı. Tartışmalar, sonuçta Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi gibi bütün Türklerin birliğinden yana olan "Türkçüler" ile Togan gibi ulusal sınırlar içinde kurulacak siyasal birimlerden yana olan "Toprakçılar" arasındaki zıtlaşma çerçevesinde odaklaştı. Bu Müslüman halklar kongreleri bağımsızlık hareketlerinin gerektirdiği seçkinler kadrosunun tam zamanında ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki, 1917'de bağımsız Müslüman cumhuriyetler olan Türkistan, Tataristan, Başkurdistan ve Azerbaycan'ın başında, pek çoğu Duma'da milletvekili olarak bulunmuş olan, parlamento deneyimine sahip siyaset adamları bulunmaktadır.

Yazar bütün bunları söyledikten sonra söz konusu kişilere ilişkin dip notları da vermektedir. Biz o dipnotlarını da buraya aktarmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Nedeni, söz konusu kişiler yalnızca, Abdülkadir İnan'ın hayatında belirli dönemlerde yer almış kişiler değil. Onlar ülkemiz kültürüne ve bilim hayatına önemli katkılarda da bulunmuşlar. Örneğin:

* Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): Müsavatçı eğilimli Azeri gazeteci. 1891-1913 arası İstanbul'a gidip geldi. Müsavat Partisi yöneticisi (1917) bağımsız Azerbaycan'ın devlet başkanı (1918-1920). 1922'de Finlandiya'da. Yaşamının sonraki yıllarını ise İstanbul, Berlin, Paris, Varşova arasında geçirdi. Promete'nin en önde gelen yazarlarından biri oldu. *Azeri-Türk* ve *Odlu Yurt* kurucusu. *Yeni Kavkaz*'ın (İstanbul) başyazarı. Berlin'de yayımlanan İstiklal'in kurucusu. Savaş sırasında Bükreş ve Berlin'de yaşadı. 1947'de Türkiye'ye yerleşti.

* Türkiye'de Togan soyadını alan Başkurt Ahmet Zeki Velidov (1890-1970): Son derece önemli bir kişidir. Kazan ve Petersburg'da tarih ve ilahiyat öğrenimi gördükten sonra, Rusya Türkistan'ında Türkoloji alanında araştırmalara başladı. Türklerin Asya'daki geçmişlerini göz önüne alan önemli bir tarih kitabı yazdı (*Türk ve Tatar Tarihi*, Kazan 1911). 1917'de çeşitli İslam Kongresi'ne katıldı. Kasım 1917'den Ocak 1920'ye kadar Başkurt Cumhuriyeti'ni yönetti.

* Kazan kökenli olan ve İdilli soyadını alan Ayaz İshaki (1878-1954): 1905'de (Sosyalist-Devrimci eğilimli) Nijni-Novgorod Müslüman Kongresi'ne katıldı. 1907-1908'de Türkiye'ye kaçarak Jön Türklerle temas kurdu. Rusya'ya döndü ve Mayıs 1917'deki Müslümanlar Kongresi'nde önemli rol oynadı. 1917 Kasım ayında Ufa Tatar Meclisi'ne katıldı. 1918'de Japonya'ya kaçtı, 1920'de Paris'de, 1928'de Berlin'de oldu. 1928'de burada Milli Yolu kurdu. 1929-1936 arasında Prometecilere katkıda bulundu. Rusya Türk sürgünlerini 1931'de Kudüs İslam Kongresi'nde temsil etti.

* Türkiye'de Arsal soyadını alan Sadri Maksudi ya da Maksudov (1880-1969): Kazanlıdır. Sorbonne'da eğitim görmüştür. (1902-1906) KD Partisi milletvekili olarak Duma'ya girdi. 1917 Müslüman Kongresi'ne katıldı ve kısa ömürlü İdil-Ural Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı oldu. Finlandiya'ya, Paris'e, Almanya'ya kaçtı. 1925'de Türkiye'ye yerleşti.

Yazar, bu tanıtımlardan sonra bunların "sürgün güzergâhları" diye tanımladığı bulundukları yerlerdeki çalışmalarını anlatır. Sürgün güzergâhlarında ilk olarak İstanbul'u seçer.

Aşırı bir dağılma döneminin ardından, pek çok yönetici İstanbul'a sığınacak ve orada kalacaktır. Tarihçi Fuat Köprülü'nün

Berlin 1924

desteğini alan Abdullah Battal Taymas, Azeri M. Mirza Bala ve 1932'den itibaren Köprülü ve Zeki Velidi Togan ile birlikte *Azerbaycan Yurt Bilgisi*'ni yayımlayacak olan Ahmet Caferoğlu ve Başkurt Abdülkadir İnan ile Ukraynalı Murski bu adlar arasında sayılabilir.

Ancak, İstanbul'un ağırladığı bu konuklar içinde en başta geleni hiç kuşkusuz Mehmet Emin Resulzade'dir. Belli aralıklarla boğazda ikamet etmektedir. Zira Sovyet hükümeti uyguladığı çeşitli baskı yöntemleriyle onun sınır dışı edilmesini bile sağlayabilmektedir.

Resulzade, İstanbul'daki göçmenler hareketinin önde gelen tek kurucusu değildir. Kaderleri 1914'den beri birbirlerine bağlı bulunan Z. V. Togan ve Abdülkadir İnan, 1927'de Yeni Türkistan'ı kuracak ve Müslüman olmayanlar da dahil olmak üzere SSCB'nin kendine tabi kıldığı tüm halklara sürekli bir ilgi göstereceklerdir.

Bakü'den doğrudan İstanbul'a göçen Ahmet Caferoğlu, burada 1925'den sonra kariyer yapar. Büyük bir Türkolog olarak Almanya ile sayısız bilimsel temas içindedir ve zaten 1929'da Breslau'da doktora tezini savunmuştur. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*'ni yayımladığında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde asistandır. Derginin yazı kurulunda Türkoloji'nin büyük üstadı Fuat Köprülü ile vazgeçilmez isimler olan Z. V. Togan ve A. İnan vardır. Kısacası, bütün bu ilişkiler birden bire kurulmuyor. Öncesinde birbirleri ile olan çekişmeleri de yanlarına alıp bu insanlar birçok ülkede, birçok bilim ve kültür merkezinde birlikte oluyorlar. Hemen hemen tümünün sınanmış dostlukları var. Bu nedenle de birçok zorluğu, engebeyi el ele vererek aşıyorlar. Ne var ki, en dikkat çeken konu birlikte oldukları an, o an yaşadıkları problemleri çözmeyi düşünüyorlar. Sonrası hiç düşünmedikleri bir olgu. Onu yaşayıp görmeyi tercih ediyorlar.

Yeni Bir Vatan

13 Mart 1924'de Türkiye'nin eski Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Paris'e gidiyor, 15 Martta da Zeki Velidi ile baş başa görüşüyorlar. Türkiye'ye gelişlerine neden olan bu görüşme ve sonrasını *Hatıralar*'dan dinleyelim:

> ... Rıza Nur. Benim Avrupa'ya gelerek muhtelif ilim ve siyaset adamlarıyla temasta bulunduğumu ve birçok âlimlerin beni Avrupa'da alıkoymak istediklerini, Paris'te Ali Merdan Bey'den duyduğunu söyledi. Bütün bu tasavvurları bırakıp Türkiye'ye gelmemi ve siyasi işleri başkalarına havale ederek kendimi daha ziyade ilme ve Türk tarihi araştırmalarına vermem gerektiğini çok katı bir ifade ile anlattı. Bu hususlarda Türkiye büyüklerinden Fuat Köprülü, Akçuraoğlu Yusuf, Hamdullah Suphi ve Ağaoğlu Ahmet Beylerle konuştuğunu ve mektuplaştığını söyledi. Bana da bu zatlara mektup yazmamı teklif etti.

Gerekli mektuplar yazılır. Bir süre sonra Berlin Büyükelçimiz Kemaleddin Sami Paşa, Zeki Velidi'yi çağırarak Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in davet mektubunu verir. Zeki Velidi'nin "Yusuf Akçura Bey benim için kefil olmasına rağmen Abdülkadir'e kefil olmaması canımızı sıktı." dediği soruna karşı, "Rıza Nur Bey o işi de çözümler." cümlesi söylenir.

Zeki Velidi'nin verdiği konferanslar, Abdülkadir İnan'ın *Kafkasya Dergisi*'nde çıkan yazıları ortalığı bir anda karıştırır. Berlin'de bir yanda Başkurt mücadelesini anlatanlarla, diğer yanda İdil-Ural bölgesine ihanet edilmiştir, savında olan Tatarlar birbirlerine girerler.

12 Mayıs 1925 Salı günü Berlin'den İstanbul'a doğru hareket edilir. 14 Mayısta Budapeşte'dedirler. 19 Mayısta Köstence'ye varırlar, Köstence'den bir başka gemi ile İstanbul'a hareket ederler. 20 Mayıs 1925'de İstanbul'a gelirler. Ellerinde yazıları olmalarına rağmen başlarındaki şapka nedeniyle ilginç bir polisiye öykü yaşanır. Onlardan İstanbul'a girebilmeleri için kefil istenir. Akıllarına hemen Mehmet Emin Resulzade'nin adı gelir. Polis nezaretinde Resulzade'nin Yerebatan'daki evine götürülürler. Aynı gün Türkistanlı mücadele arkadaşları ile buluşurlar. İlk yaptıkları iş ise birlikte fotoğraf çektirmektir.

Türkiyat'daki Günler

Zeki Velidi, Başvekâlet'in 3 Haziran 1341 gün ve 2032 sayılı Kararnamesi ile Türk vatandaşlığına kabul edilip Maarif Vekâleti Telif Tercüme Encümeni azalığına tayin edilir. Abdülkadir İnan'ı ise Fuat Köprülü Türkiyat Enstitüsündeki Türkoloji asistanlığına alır. Gelişlerinde neler yaşandı ya da Türkiye'deki

ilk günlerini nasıl geçirdiler Togan'ın hatıralarında anlattıklarının dışında pek bilgimiz yok. Bildiğimiz tek şey kısa zamanda birer işlerinin olması. Zeki Velidi kendisi onuruna Küçükyalı'da denizin kenarında bir bahçede verilen yemekte bir dilekte bulunur. "Benim de buralarda bir evim olsa" dileği. 32 yıl sonra Yüçükyalı'da kitaplarını rahatça yerleştirebileceği bir evi olur.

Yeri gelmişken bir başka olgudan daha söz etmemiz gerekir. Gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu hayli göç alır. Her savaşın ardından yeni göçler yaşanır. 93 Harbi dediğimiz 1877-1878 Osmanlı–Rus savaşında Kafkaslardan aldığımız göçler, 1911 Balkan Savaşı'nda Balkanlar'dan aldığımız göçler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Doğu Anadolu'dan Batıya yapılan göçler. Kısacası 1990'lı yıllara kadar yaşanmış bunlar. Ne var ki, tüm göç olayları sırasında göçmen olanlar yani muhacirler müktesebatlarını pek kaybetmezler. Hatta birçok kez fazlası verilmiştir bu insanlara. Evleri olmuştur, arsaları olmuştur, tarlaları, bağları-bahçeleri olmuştur. Bunlara ise yalnızca sorumluklar verilmiştir.

Abdülkadir İnan Berlin'de iken *Dede Korkut Kitabı* üzerine incelemelerini hazırlamıştı. Bu inceleme Fuat Köprülü tarafından beğenilince Türkiyat Mecmuası'nın birinci cildine alınır. İnan gerek önceki hazırlıkları ile gerekse Orta Asya günlerdeki birikimleri ile hayli doğurgan bir kişilik sergiler. Bu arada Türkiyat Enstitüsü'nde Rusya'dan getirilen önemli bir kütüphane vardır. Öyle sanıyoruz ki, Fuat Köprülü Rusçaya böylesine vakıf, çalışkan bir bilim insanı ile karşılaşınca bu olanağı da değerlendirir. Bu kütüphanenin öyküsünü de Zeki Velidi'den dinleyelim:

Prof. Dr. N. F. Katanov

> Prof. Katanov'un karısı kitap ve kütüphane düşmanı idi. Kocasına ya ben ya kütüphanen demiş. Bu yüzden evladının annesi olan bu hanımın yüzünden Prof. Katanov kütüphanesini satmayı kararlaştırdı. Bu kütüphanenin bir anahtarını bana vermiş ve istediğim gibi istifade etmeyi mümkün kılmış olduğundan kıymetini

biliyordum. Profesör bu kütüphaneyi satmakta benim vasıta olmamı istedi. Ben de bir müsteşrikin büyük kütüphanesi satılacaktır diye *Vaqit* gazetesinde makale yazarak bunun Kazan ve Orenburg gibi bir yerde Müslümanlara has bir ilim müessesesi vücuda getirmek üzere satın alınmasını tavsiye ettim. Fakat Tatarlardan ses çıkmadı. İstanbul'da Türk Yurdu muharriri Yusuf Akçura'ya yazdım. O da bunu Türkiye'nin Evkaf Nazırlığına söylemiş, kütüphaneyi satın alıp İstanbul'a getirmeyi kararlaştırmışlar. Bunu Yusuf Akçura bana haber verdi. Evkaf Nezareti memuru Nail Reşit ve aslen Tatar olan subay Ömer Terigul beyleri bir mektupla bana Kazan'a gönderdiler. Ben bu kütüphaneyi 8.000 Rus Rublesi karşılığı olarak Türkiye için satın aldım. Sonra da sandıklara koyup Türkiye'ye İstanbul'a gönderdim. Fakat bu kütüphanenin eksikleri çoktu. Onları doldurmak işini Petersburg'a giderken yapacağımı, Türkiyeli misafirlerimize söyledim. Petersburg'a gelip Barthold ve diğer Akademi azaları ile Radloff'un evinde toplanarak, Türkistan seyahatime ait tebliğde bulundum. Akademinin bana yeni tetkikatta bulunma ve yazma eserler satın almak için külliyetli miktarda para verebileceği anlatıldı. Bu arada ben Petersburg'un kitapçılarından ve müesseselerinden Katanov kütüphanesinin eksiklerini tamamlamak üzere o ara Kazan'dan Petersburg'a gelmiş olan Nail Reşit Beyin elindeki para ile 7.000 Rus rublesi kıymetinde kitap satın aldım. Akademiden, enstitülerden Şark'a ait meccanen kitaplar topladım. Bunları da sandıklara koyup İstanbul'a gönderdik. Birinci Cihan Harbi başlamadan bu kütüphane sağ selamet İstanbul'a gelmiş ve şimdi İstanbul Üniversitesine bağlı Türkiyat Enstitüsünün temelini teşkil etmişti.

Bu olayı *Hatıralar*'dan olduğu gibi aktarmamızın birçok nedeni var. Eminim ki, kültürümüzle, tarihimizle, dilimizle ilgilenen her insana değişik sorular sordurabilecek bir olay. Bizim aklımıza ilk gelen soru Türkiyat Enstitüsü'nün kurucusu, orayı uzun yıllar yöneten Fuat Köprülü'nün kütüphanesi ne oldu acaba? Abdülkadir İnan'ın kütüphanesi ne oldu? Bir ikinci soru Abdülkadir İnan neleri çalıştı bu kütüphanede? Bizce bir başka önemli husus, bir sorudan çok bir saptamaya duyulan ihtiyaç. Saadet Çağatay Hocamızın *Makaleler* kitabına yazdığı sunuşta sözünü ettiği hatta kontrol ettiği birçok konuda böylesi detaylı mehaz sunuşun arkasında da kanımızca buradaki kitaplar yatıyor.

İstanbul Üniversitesi'nde İnan'ın asistanlığı sürerken Zeki Velidi de 1927 yılında bu Üniversite'nin kadrosuna katılır. Tarih Kürsüsü'nde Genel Türk Tarihi dersleri vermeye başlar. O günlere ilişkin ilginç bir anıyı da Niyazi Berkes'in *Unutulan Yıllar* adlı kitabından aktaralım. Berkes, o günlerde Felsefe bölümünde öğrencidir. Tarihe olan ilgisi nedeniyle Zeki Velidi'nin derslerine katılır. Ne var ki, hocanın konuşmasından pek bir şey anlamaz ve bunun üzerine şöyle der: "Bereket, Türkiyat Enstitüsü'nde çalışan ve Tatar asıllı olmakla beraber, Osmanlı Türkçesini iyi öğrenmiş olan Abdülkadir İnan'la ahbap olmuştum. O da aynı derse geldiğinden fısıldayarak bana Zeki Velidi'nin Türkçesini anladığım dile çevirirdi."

Abdülkadir İnanla Niyazi Berkes'in bu arkadaşlıkları ne kadar sürer bilemeyiz. Herhangi bir bilgiye rastlamadık. Oysa kaderlerinde hayli ortak yanlar var. En azından her ikisi de başka kürsülerde olsalar bile bu fakültede hocalık yapmışlar. Her ikisi de 40'lı yılların çilesini yaşamışlar.

Berkes'in yukarıdaki anısının bir başka önemli yanı da Abdülkadir İnan'ın Osmanlı Türkçesine çok hâkim oluşu. O yıllarda hatta Tanzimat döneminde Türkiye'ye gelen Orta Asyalı ve Kazanlı aydınlarda neredeyse hiç dil sorunu yaşanmamış. Ne Oğuz grubundan olan dillerde, ne de Kıpçak grubundan olan dillerde hiç sorun yaşanmamış. Oysa birçoklarımızın hatırlayacağı gibi 1990 sonrası gene aynı bölgelerden ve aynı gruplardan bilim adamları ülkemize geldiler. Bunlarda hayli fazla sorunların yaşandığı hepimizin belleklerinde.

Abdülkadir İnan bu yıllarda *Yeni Kafkasya* dergisinde Türkistan durumuna ait Türkistanlı, Türkmen, bazen Abdülkadir, bazen İdiloğlu imzaları ile makaleler yazıyor. Türkiye'de 1927 yılında yayımlanmaya başlayan *Yeni Türkistan* dergisini Zeki Velidi ile birlikte kurup yürütürler. Bu dergide de değişik adlarda makaleler yazar, yayımlar. 1928 yılında *Halk Bilgisi Haberleri* dergisini yayımlamaya başlar. Onun damarlarında, ulusunun bağımsızlığı, Türk kültürünün tükenmek bilmeyen hazineleri bir de gazeteciliği, yani muharrirliği hep dolaşır durur.

1928 yılından 1932 yılının sonuna kadar Türkiye Halk Bilgisi Derneği'nin ilmî komisyon üyeliğini yapar. 1929 yılında bu derneğin verdiği görevle, Erzurum, Erzincan, Hasankale'ye giderek bu çevrelerde halk bilgisine ait folklor malzemesi toplar. Bu incelemeye ait rapor, dernek tarafından kitap olarak *Birinci İlmi Seyahate Ait Rapor* adıyla yayımlanır. Bu eser henüz baskıda iken çalışmalarına ara vermeden 1930 yılında, yine aynı dernek adına Gaziantep ve

civarında folklor üzerine çalışmalar yapar. Bu çalışmasının ürünlerini de aynı dergide yayımlar.

Ankara Günleri

1933 yılı başlarında Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDK) Umumi Kâtibi Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Maarif Vekili Reşit Galip'in resmî daveti ile Ankara'ya çağrılır. Fuat Köprülü'nün de iznini alarak Türkiyat Enstitüsü'ndeki asistanlık görevinden istifa edip Ankara'ya gelir. Oğlu M. Yaşar İnan'ın anlatımı ile 1933 yılının 6 Şubatında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nde ihtisas kâtibi sıfatı ile çalışmaya başlar. 1933 yılının sonbaharında Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilir. 1934 yılında kurulan ilmi komisyon ve kılavuz kolu üyesi olarak görevlendirilir. Sonrasında, Atatürk, Dil Kurumu üyelerini köşke çağırdığı her toplantıya Abdülkadir İnan'ın da katılmasını ister.

Bu bilgiler gerek Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1977-1978 yılı Abdülkadir İnan'ın hatırasına ithaf edilen sayısında, gerek Sayın Tanyu'nun *Makaleler* kitabının girişinde yer alan yazısında, gerekse oğlu M. Yaşar İnan'ın anlatımlarında bu biçimde yer alıyor. Bütün bu bilgilere göre Abdülkadir İnan, 1925 yılında Türkiye'ye gelişinin hemen ardından 1926 yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nde Fuat Köprülü'nün yanında asistan olarak göreve başlar.

Oysa, Abdülkadir İnan hakkında temel kaynak sayılan bu çalışmaların birçok yerinde olduğu gibi bu konuda da yanlış bilgi verilmekte. Neyse ki, İnan'ın ölümünden kısa bir süre önce Saide Arslanbek'e "tesbit ettirdiği" hatıralarında yer alan bilgiler ve Fakülte arşivlerinde bulunan İnan'ın "özlük dosyası" sayesinde doğruları öğrenebiliyoruz. Yeri gelmişken bir hatırlatma olarak buralarda yer alan yanlış bilgilerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi Abdülkadir İnan'ın eğitim durumu, ikincisi çalışma hayatındaki görevleri, üçüncüsü "Bütün Rusya Müslümanlarının Mahkeme-i Şer'iye" kurulundan aldığı müderrislik unvanı, dördüncüsü Türkiyat Enstitüsünde asistanlığa başladığı yıl, beşincisi fakültede yaşadığı sevimsiz olaylar ve emekliliği konusu. Bunlar yanlışlıkların ya da taraflı davranışların yalnızca birkaçı. İşin ilginç bölümü ise, Sayın Hikmet Tanyu'nun söz konusu hatıraların yayımlandığı *Türk*

Kültürü Araştırmaları dergisindeki yazısında, yayımlanan hatıralardan çeşitli alıntılar yapmasına rağmen, söz konusu yanlış bilgilerini bir türlü düzeltmemiş olması. Böylesine yakın bir tarihe ilişkin anlatılarda, tanıkların birçoğu yaşarken aktarılan yanlış bilgilerin iyi niyetli bir davranış olmadığının altını çizmekte yarar görüyoruz.

Bizim saptayabildiğimiz doğrular ise şöyle: İnan'ın eğitimi konusunda gerekli bilgileri onun ağzından dinledik. İkinci sırada gelen ise; İstanbul Edebiyat Fakültesi'ndeki resmî olarak asistanlığa başladığı tarih, 24 Eylül 1931, istifa ederek ayrıldığı tarih ise 1 Kasım 1933. Ancak söz konusu hizmetin emeklilik hizmetine alınıp alınmadığı konusu yazışmalarda bulunmamasına rağmen sonuçları tespit edilemedi.

Fakültemize atanmasına ilişkin, daha önce verilen, 19 Şubat 1936 tarih 2/4083 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na göre 15 lira ders ücreti karşılığı ders vermek üzere görevlendirilmiştir. Abdülkadir İnan, bu sürede geçen hizmetlerinin borçlandırılarak emekliliğine sayılması yolunda başvuruda bulunuyor. İdare kendisinin 9 yıl 9 ay 24 gün olarak hesapladığı bu sürenin kayıtlardaki miktarının 8 yıl 1 ay 12 gün olduğunu bildirerek Rektörlükten işlemin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin görüş soruyor.

Bir başka konu da açıkta kaldığı süre sorunu. Açığa alınması ya da sorgulanması olgusu ile burada belgelere dayanarak düzeltmek istediğimiz maddî hataların bir birlerine karıştırılmaması inancı ile o konuda da verilen bilgilerin de doğrularını söylememiz gerekiyor. Bir kere daha altını çizerek söylüyoruz, amacımız, onun yaşadığı hoş olmayan olayların sevimli ya da haklı gösterilmesi değil. Çalışmamızın girişinde yer alan Fakültemizin 1944 ve 1947'de yaşadığı talihsiz olaylar nedeniyle, 1944 yılının Nisan ayında görevine son verilir. Altı ay açıkta kaldıktan sonra, 1 Ekim 1944 tarihinde tekrar göreve başlar. Üniversite kanununda yapılan değişiklik nedeniyle 13 Temmuz 1948 tarihinde yeniden görevine son verilir ve iki ay açıkta kaldıktan sonra, 14 Eylül 1948'de yeniden göreve döndürülür. Bu süreler içerisinde herhangi bir ücret almadığına ilişkin özlük dosyasında yazışmalar yer almaktadır.

Emeklilik konusunda Hikmet Tanyu'nun ileri sürdüğü düşüncelerin de yanlışlığına ilişkin bu dosyada bilgiler var. Abdülkadir İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin her memuru gibi 27.11.1954 yılında 65 yaşını doldurduğunda yaş haddinden dolayı emekliye sevk edilir. 4534 sayılı Kanun'un geçici 65. mad-

desine göre, eksik olan 1 sene 8 ay 13 günlük hizmetini Temmuz 1950'de başlayıp Ekim 1954 tarihine kadar süren, on bir lira yirmi beş kuruşluk taksitler halinde öder. Kısacası Abdülkadir İnan Fakültemizde göreve başladığında 47 yaşında. Yasalara göre ancak 18 yıl çalışma hakkı var. Kısacası geç kalmış bir işe başlama ile karşı karşıya. Kaldı ki, ilk başlangıcında yapılan atama herhangi bir kadro karşılığı değil. Ders ya da konferans başı saat ücreti ile görevlendiriliyor.

Evlendikleri yıl (1928)

Ailesi

Abdülkadir İnan'ın evliliğine ilişkin bilgilerimiz de hayli kısıtlı. Hangi yıl evlendiğine ilişkin yalnızca özlük dosyasında kendisinin doldurduğu aile bildirimine göre, 1928 yılında Müşfika Hanım'la evlenmiş. Oğlu M. Yaşar 1937 yılında doğmuş. Müşfika Hanımın öğretmen olduğunu biliyoruz. Kazanlı, Rızaeddin oğullarından. Yazımızın ilerleyen bölümlerinde yer alacak olan Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın "Abdülkadir İnan'a Dair Bildiklerim" adlı yazısında şöyle diyor: "Ben Abdülkadir İnan'ın hanımını da tanımış elini öpmüştüm.

Ancak onun bir bilim adamı olarak Abdülkadir İnan'a pek yardımcı olduğu söylenmiyordu. Buna karşılık oğlu M. Yaşar İnan ve hanımı, yani gelini, Abdülkadir İnan'ın son zamanlarında en büyük yardımcıları olmuştu. Gelini kendisine uzun ömür dilediğim melek gibi bir hanımdı.

Yüksek Orman mühendisi olan oğlu M. Yaşar Ağabey de, babası için elinden gelen her şeyi yapardı." Kısa fakat yine de bizlere bir şeyler aktaran

bu tanımlamadan sonra, Abdülkadir İnan'ın, dostu, arkadaşı Abdullah Battal Taymas'ın 25. evlilik yıldönümlerindeki törenin sekiz sayfa tutan açış konuşması için hazırladığı metinden kısa bir bölüm aktaracağız.

Toplantı Ankara'da yapılmış. Tarih 11 Haziran 1938. Yazının başlığını elimizde bulunan metindeki şekli ile aktarıyoruz:

MUHARRİR ABDULLAH TAYMAS BEYLE EŞİ DİŞ TABİBİ AZİZE TAYMAS'IN EVLENMELERİNİN 25. YILDÖNÜMÜ DOLAYISI İLE VERİLEN ZİYAFETTE TÜRK DİL KURUMU UZMANI BAY ABDÜLKADİR İNAN TARAFINDAN SÖYLENİLMİŞ NUTUK.

Başlıkta en dikkati çeken konu, 1938 yılında Fakültemiz hocalarından olan İnan'ın kendisini Türk Dil Kurumu uzmanı olarak tanımlaması. Yazı şöyle başlıyor:

"Biz bugün bu mes'ud yuvada, yuva kuruluşunun 25. yıldönümünü kutluyoruz. Sayın Azize Hanım'la Abdullah Taymas Bey'in tercemei hallerini bilenler bu günü sadece mes'ud bir yuvanın 25. yıldönümü olarak değil, bütün Türk gençliği için numune olan bir aile bayramı olarak tesit (tebrik etme, kutlama) ve tebcil (ululama, ağırlama, yüceltme) etmeliyiz." Bu cümlenin ardından yedi sayfa boyunca Abdullah Battal Taymas hakkında bildiklerini anlatıyor. Sekizinci sayfada yer alan evliliğe ve bu çiftlere ilişkin düşüncelerini ise iki paragraf olarak yazıyor. Bu son bölümü hiçbir değişikliğe uğratmadan olduğu gibi aktararak bu bölümü bitireceğiz.

Battal (Taymas) Beyi 35 yıllık milli ve edebi mesaisini hatırlarsak, onun bugün tesid ettiğimiz "Gümüş Düğünü" bizim için bir milli bayram sayılmalıdır. Ancak Battal Beyin bu mesaisinde ilham ve kuvvet kaynağı "gümüş düğünü"nün başlıca müsebbibi olan Azize hanımdır. Mes'ud bir yuva, hakiki hayat arkadaşı olan bir refikadır, ki insanın enerjisinin daima fışkırmasına ve normal olarak, şaşmadan devam etmesine sebeb olur. Bundan dolayıdır ki, Battal Bey'in ilk on senelik mesaisine nisbetle son 25 senelik mesaisi daha muntazam ve daha müsmir olmuştur. Çünkü ona hayatında, mesaisinde, ıstıraplı günlerinde sayın Azize Hanım ona daima kuvvet, gayret muhabbet ve teselli aşılamıştır. Muhaceret

Dilcilerle toplantı sonrası

hayatında onu yalnız bırakmamak için bütün ağırlıklara, meşakkatlere, güçlüklere katlanarak, nehirler, çöller ve dağlar aşarak, bin bir tehlike içinde onun yanına koşmuştur.

Gümüş düğünlerini tesid ettiğimiz bu sayın çiftin hayatlarının böylece destani cihetleri de vardır. Bu, bir ideal aile yuvasından daha yüksek ve daha şerefli bir yuvadır. Bu çiftin gümüş düğününü tesid ve tebrik eder, altın ve pırlanta düğünlerini de, hep beraber tesid ve tebrik etmeyi ulu Tanrıdan dilerim.

Hakkında Yazılanlardan Bazıları

Abdülkadir İnan'a ilişkin bu çalışmamızı, onu yakından tanıyanların yazdıkları ile noktalamak istiyoruz. Bunlar Dr. Müjgân Cunbur, Prof. Dr. İsenbike Togan ve Prof. Dr. Tuncer Baykara. Dr. Müjgân Cunbur'dan aktardıklarımız, 1996 yılında Erciyes Üniversitesi'nin düzenlediği Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu'na sunduğu "Hocam Abdülkadir İnan" adlı bildirisi ile evinde yaptığımız söyleşide anlattıklarından oluşuyor. İsenbike Togan'dan aktardıklarımız ise 12 Kasım 1999'da Fakültemiz Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ile TÜRKSOY'un birlikte düzenledikleri Abdülkadir İnan'ı Anma Toplantısı'nda sunduğu "Muzip Bir Bakışla Tarihi Sevdirme Sanatı" adlı bildirisi ile evinde yaptığımız söyleşilerde anlattıklarından oluşuyor. Tuncer Baykara'dan aktardıklarımızı ise Prof. Dr. Mehmet Saray için yayımlanan *Türk Dünyasına Bakışlar* adlı kitaptaki "Abdülkadir İnan'a Dair Bildiklerim" adlı yazısından alınacaktır. Son iki yazının bir başka özelliği, onların da Sayın Müjgân Cunbur'dan dinledikleri anılara da yer vermiş olmaları. Ayrıca Tuncer Baykara, Abdülkadir İnan'ı İsenbike Togan'ın saygı ve sevgi dolu anlatımı ile Abdülkadir Bey Amca diye dillendiriyor. Gerçekten yıllardır İsenbike Togan'ın ağzından başka bir biçimde nitelendirildiğini duymadık. Ne zaman Sayın İnan'dan söz edilmesi gerekse söze hep "Abdülkadir Bey Amca" diye başlar. Bu saygının derinliklerinde bir baba dostu olmanın ötesinde, gerçek bir amca olarak görülmesi de yatar. İsen Hanım'ın bildirisi ile yazımızı sürdürüyoruz:

Büyük Türk bilgini Abdülkadir İnan'ın doğumunun 110. yıldönümüne (29 Kasım 1889) rastlayan bu günlerde onu hatırlamak, onun ve arkadaşlarının bize bıraktıkları mirası da anlamağa

çalışmak demektir. Belki bunu en güzel bir şekilde ifade edenlerden biri, Abdülkadir İnan'ın öğrencisi olmuş olan Sayın Müjgân Cumbur Hocamızdır. Yaşadığı sürece kaybedilen bir vatanı, yazdıkları ile yaşatan Abdülkadir İnan için, bu vatanın kapladığı alan sadece doğduğu Başkurt İli (bugünkü Başkortostan) ile sınırlı değildi, onun yazdıkları tarihte ve bugün Türklerin yaşadığı bütün alanları kapsar. Bütün bu geniş coğrafya içinde onun eserlerini okuyanlar orada kendilerini bulurlar. Buna örnek olarak konuşmama Türkiye'den bir hikâye ile başlamak istiyorum.

Ankara yakınlarındaki Kutludüğün Köyü'nde 1988 yazında saha araştırması yapıyorduk. Bu arada şifa bulma usulleri hakkında bilgi sahibi olduğu söylenen biriyle görüşürken, çöp kamyonuna benzer bir kamyon durdu ve içinden iki kişi inerek bizi dinlemeğe başladı. Ben halkın nezir, adak için ağaca bez bağlama yöntemlerine başvurup vurmadıklarını sorarken, kamyondan inenlerden biri bana, "Bu türlü âdetler İslâmiyet öncesinden kalan ve bugüne kadar devam eden âdetlerdir. Abdülkadir İnan bunu yazmış" dediği zaman, ne kadar şaşırdığımı ifade edemem. Şaşkınlığımı kapamak için, "Ben Abdülkadir İnan'ı tanırdım" dedim. Karşımdaki şahsın tepkisi ise, "Bir kişinin kitabını okumak için onu tanımak lâzım değildir" şeklinde oldu. Hayatını işçilikle kazanan ve zaman buldukça Ankara'ya giderek kendine okuyacak kitaplar alan bu şahsın bana yönelik sözlerini hiç unutmadığım gibi, benim kendisine Abdülkadir Bey Amca diye hitap ettiğim Abdülkadir İnan'ın köy kültürümüzde bu kadar canlı olarak yaşamasına çok sevinmiştim. Ömür boyu Abdülkadir İnan'ı, kendisinin en yakını olarak görmüş olan babam Zeki Velidi Togan da, bir tarihçi için, eserlerinin halk tarafından okunduğunu görmek, yaptığı işin değdiğini gösteren en güzel hediyedir demişti. Anadolu'yu karış karış dolaşmış olan Abdülkadir İnan, eminim bu tür olaylara çok kere şahit olmuştu.

Kutludüğünlü arkadaşımızın uyarılarına rağmen bu konuşmada önce tanıdığım Abdülkadir İnan'dan, sonra da tarihçiliğinden söz edeceğim. Babamla aralarındaki dostluk çok derin idi. Bütün yakınlıklarına rağmen, birbirlerine karşı çok saygılı idiler. Ancak Abdülkadir İnan fıtrat itibariyle zarif, ince ve nazik bir insan olduğu

için ve bu türlü duygu ve gözlemleri maharetle söze dökebildiği için, bize kendisinden bu cephesini yansıtan güzel ifadeler kalmıştır. Bunların belki en güzel örneği, Makaleler ve İncelemeler adlı eserinin 1968 yılında çıkması dolayısıyla yazdığı ithaftır. Orada:

Elli yıllık fikir ve mesai arkadaşım, aziz dostum A. Zeki Velidi Togan'a naçiz hatıramdır. 14.VI.1968. Abdülkadir

Sözleri ile duygu ve düşüncelerini kısaca ifade etmiştir. Sayın Togan, tarihçiliği sevdirmesine ilişkin görüşlerini Abdülkadir İnan'ın gözlemciliğine bağlıyor. En zor günlerinde bile çevresinde olup biten tüm olayları gözleyerek vardığı sonucu yazıya geçirmesine bağlıyor:

Dikkati çeken Abdülkadir İnan'ın bu özelliğini tarih çalışmalarında da zaman zaman sürdürdüğü görülür. Bana da tarihi sevdiren işte onun bu yanı olmuştur. 1968'de basılan Makaleler ve İncelemeler'i okurken, özellikle bir makale benim üzerimde büyük bir iz bırakmıştı ve sonraki yıllarda yaptığım çalışmaları da yönlendirmişti. Abdülkadir İnan'ın 1934 yılında, A. Samoyloviç'in "Altay Türklerinde kadınlar diline mahsus sözler" adlı makalesini tanıtırken, yaptığı eklemeler çok ilginçti. Meseleyi açıklığa kavuşturmak için, burada küçük bir alıntı yapmak ihtiyacını duyuyorum.

Eski ekzogaminin ve pederşahi toplumsal yaşayışın izi olduğunda şüphe olmayan bir âdet, doğu Türklerinde ve orta Türklerden Kırgız-Kazaklarda hâlâ canlı bir surette yaşamaktadır. Bu âdet, gelinlerin kocasının ailesine, hatta kabilesine mensup olan akrabalarının adını söylememeleridir.

Kırgız, Altay ve Sagay kadınlarının yasak kelimeleri başka bir kelime ile değiştirmekteki maharetleri şayanı hayrettir. En heyecanlı dakikalarda bile yasak kelimeleri müteradifleri yahut o kelimenin mefhumunu anlatacak bir kelime ile değiştirebilirler. Bunların maharetlerine dair pek çok fıkralar söylenir.... Mesela: Kayınbabası yahut kocasının akrabasından birinin adı Mehmet olursa genç kadın kelime-i şahadeti okurken bile "Lâilâheillallâh beybabam adlı resullalâh" diyor. Kazakistan'da seyahatim sırasında bunu çok işittim.

> Bütün ayrıntıları hafızasında tutabilmiş olan bir gözlemci olması onun etrafında olup bitenlerle çok büyük bir sevgi ile ilgilenmiş olmasından kaynaklanır. Yukarıda onun "Kazakistan'daki seyahatim arasında pek çok defa işittim" dediğini gören bir okuyucu, onun sırf etnografya malzemesi toplamak için Kazaklar arasında bulunmuş olduğu zehabına kapılabilir. Halbuki bu yıllar milli mücadelenin en şiddetiyle yaşandığı yıllardır. Bir taraftan eğitir, bir taraftan aydınlatır, bazen de çarpışırlar (hatta bu konuda yaygın olan bir anekdot vardır), bu arada o kendisine ömür boyu yetecek kadar etnografik ve tarihi malzeme toplamış ve bunlar hafızasının bir yerine nakşedilmiştir. Türkiye'de bulunduğu dönemde de sırası geldikçe bunlar hakkında yazar. Sırası geldikçe yazdığı için de fikirleri değişik makaleler içine serpiştirilmiştir. Şimdi iki cilt halinde elimizde olan makalelerde öncelikle karşımıza çıkanlar siyasi olaylar, yapısalcı yaklaşımlar değildir; bu yazılarda biz kendimizi davranış, düşünüş, duygu ve inançlarıyla insanlarla karşı karşıya buluruz. Onun dünyasında insanlar yalnız erkeklerden oluşmaz, kadınlar ve çocuklar da onun tarih anlatımında yer alır... Toplumun bütün fertlerini ele alırken, Abdülkadir İnan özellikle kadınlar konusunda bize çok aydınlatıcı bilgiler vermekte ve yorumlar getirmektedir. Tarihte ihmal edilmiş olanlar üzerinde mikro çalışmalar ile odaklanan Abdülkadir İnan, boy tarihi ve destan malzemesi ile de aynı yoğunlukta uğraşmıştır. Buralarda ileri sürdüğü fikirler farklı makalelere serpiştirildiği için, onun çalışmalarındaki bütünlük bir anda göze çarpmayabilir.

Tuncer Baykara, "Abdülkadir İnan'a Dair Bildiklerim" adlı yazısına armağana hayli uyumlu bir giriş yapar. Adına armağan yayımlanan Mehmet Saray ile birlikte kendilerine verilen bir görevi anlatarak başlar:

> Aziz dostum Prof. Dr. Mehmet Saray da çok iyi hatırlar; 1965-66 yıllarında Abdülkadir İnan Bey gözlerinden ameliyat olmuş hastanede yatıyor, adeta nekahet devresini geçiriyordu. Bugünlerde Zeki Velidi Hoca da hatıralarını kaleme almakta idi. Bunlardan daktilo edilmiş metinleri, Abdülkadir Hoca'ya okuyup hem onu biraz meşgul etmek, hem de yazdıklarını denetlettirmek istiyordu. Bu işi yapanlar arasında Mehmet Saray olduğu gibi ben de vardım. ...

Zeki Velidi Hoca'nın yönlendirdiği bu okumalar sırasında kendisini ilk defa tanıdığım, sonra 1973 sonrasında Ankara'da görev yapmaya başlayınca da hemen her hafta ziyaretine gidip zihnime takılan her soruyu sorabildiğim, en yakın bir büyüğüm gibi gördüğüm Abdülkadir Bey Amcayı (bu ifade aslında İsenbike Togan'ındır) ondan kalanlarla anlatmak isteyeceğim....

Zeki Velidi Hoca da, zaman zaman Abdülkadir İnan ile ilgili bazı olayları, latifeleri anlatırdı. Hatıralarında da temas ettiği gibi, Basmacı olarak mücadeleleri sırasında, bir kitabenin istinsahı işi ile meşgul olmak isteyen Zeki Velidi, Abdülkadir İnan'a, elindeki tüfeği vererek ateşe devam ettirmek ister. Abdülkadir İnan, bu kan ve ateş ortasında, kitabe istinsahına mana veremez. Fakat arkadaşının dediğini yerine getirmek için elinde tüfek yere çömelirken birden "Ok tiydi" diye bağırmış. Meğerse arkasına bir diken batmış ve üstat bunu, geçmiş yılların "ok"u, yani hazır ki zamanın matlık mermisi zannetmiş. Sonrasında durumu anlayınca birlikte gülüşmüşler ve Abdülkadir İnan tüfeği ili ateşe devam etmiş.

Zeki Velidi Togan'ın bir başka hatırası, ünlü Rus âlimi V. V. Barthold 'un Türkiye'ye geldiği günlere aittir. Barthold'un, 1926'da İstanbul'a Türkiyat Enstitüsü'nün daveti üzerine gelmesinde en önemli pay Zeki Velidi Togan'a aittir. Abdülkadir İnan içmeyi seven bir insanmış. 1926 yıllarında Samatya semtindeki bir evde Zeki Velidi ile birlikte kalırlarmış. Zeki Velidi, Barthold'u evine yemeğe çağırdığında, sofrada içki de varmış. Tabi Abdülkadir İnan biraz fazla içip sarhoş da olmuş. İnan eskiden boşalttığı şarap şişelerini, pencereden görülen yan evin duvarına atıp, kırar, çıkan sesi dinlermiş. Barthold geldiğinde, Zeki Velidi'nin ısrarıyla yine atmış, ama beklenen sesi çıkaramamış. Sonraki zamanlarda bu olayı hatırlayan iki arkadaştan Zeki Velidi "Beni Barthold'un yanında mahcup ettin, eskiden çok daha iyi şakırdatırdın." diye takılırmış.

Abdülkadir İnan, herkesle uyuşan, kimseye ters düşmemeye özen gösteren dünya tatlısı yumuşak huylu bir insandır. Zamana ve zemine uymasını da bilirmiş. O hep gerilerde olur, fikirlerinde hiç direnmezmiş. Oysa aziz arkadaşı Zeki Velidi Togan, öyle midir?

Togan karşısında kim olursa olsun, fikrini sonuna kadar savunur ve haklı olduğuna inandığı sürece bundan vazgeçmez.

Bu sebeple olsa gerek, iki yakın arkadaşın Atatürk'le olan ilişkileri de tam aksi bir durumdadır. Abdülkadir İnan, 1932 yılından sonra bulunduğu Ankara'da hep Atatürk'ün yanındadır. Hatta O'nun sofrasına çok oturan yakınları arasında dahi sayılabilir. Oysa Zeki Velidi Togan'ın 1932'deki Tarih Kongresi'nden sonra Atatürk'le ilişkileri hiç de iyi durumda değildir.

1996 senesindeki Atatürk Kültür Merkezi'nin kongresi sırasında, Başkurt bilginlerden Firdevs Hisamittinova Hanım, Başkurtların Son Khartay destanını anlatıyordu. Bu destanın içinde Hüseyin Gazi ismi de geçiyordu. Konuşma sonrasında dinleyiciler arasında bulunan Dr. Müjgân Cunbur Hanımefendi, bu isimle ilgili bir hatırasını nakletti. Onlar fakültede talebe iken, o sırada Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde profesör olan Abdülkadir İnan ile ders yaptıkları odadan Ankara'nın doğusunda bulunan Hüseyin Gazi Dağı görünürmüş. Ders sırasında sık sık Abdülkadir İnan'ın gözleri bu dağa takılır, ara sıra hafiften hafiften gözleri de yaşarırmış.

Benzer bir olayı Sayın Müjgân Cunbur'dan da dinlemiştik, yazımızın sonunda onu da aktaracağız. Önce Müjgân Cunbur'un 1996 yılında Erciyes Üniversitesi'nin düzenlediği Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu'na sunduğu "Hocam Abdülkadir İnan" adlı bildirisinde anlattıklarıyla başlayalım:

Vaktiyle Hocam Abdülkadir İnan'ın bu dünyadan göçüşü ile ilgili yazdığım bir yazıya şu cümlelerle başlamıştım:

Büyük insanlar vardır, ruh yapıları, şuurları, ilimleriyle büyüktürler. Aramızda yaşadıkları halde, bazen onları fark edemeyiz. Çünkü bir tevazu örtüsü altında onların büyüklükleri gözlerden gizlenmiştir. Pek az bahtiyara o büyüklükten faydalanıp nasibince bir şeyler almak kabil olur.

İşte 1 Ekim 1976 akşamı böyle bir büyük adam, ilmiyle, faziletiyle, ruhuyla, hepsinin üstünde milli şuuruyla bir büyük insan Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Kaybettiğimiz bu büyük değere kimimiz Profesör Abdülkadir İnan, kimimiz Abdülkadir Bey, kimimiz de

> Abdülkadir Hoca derdik. Aslında o sakin, sesiz, huzurlu görünüşü altında derin ve coşkun, o nispette de zengin bir iç dünyasına sahip kocamış bir Türk bilgesiydi...
>
> Bana bazen hakkında birçok makale yazdığı Dede Korkut, Kırkıl Ata ve Manas destanı kahramanlarından kalma bazı hususiyetleri var gibi gelirdi. İncelediği konulardan mıdır, bilmem, yoksa o uzak diyarlardan geldiğinden midir, bazen onda Altay Dağları'nın, Orta Asya'nın hasretle dolu havasını hissederdim.
>
> A. İnan profesörlük unvanının alınışında da, TDK'dan ayrılışında da, olanları büyük bir hazım ve tahammülle karşılamış, efendiliğinden, kişiliğinden taviz vermemiştir. Şunu da belirtmeliyim ki, onu seven biz öğrencileri için Abdülkadir Bey daima Prof. Abdülkadir İnan olarak kalmıştır.

Hocanın ölümünden sonra, onun hakkında en değerli yazıyı kaleme alan merhume Fevziye Abdullah Tansel onun portresini şöyle çiziyordu:

> A. İnan boy ve kiloca orta, buğday benizli, çileli hayatının izleriyle dolu geniş alnını çevreleyen gür saçları gibi, gözleri de koyu kahverengi, yanakları hafif çıkık, dudaklarından eksik etmemeğe çalıştığı hafif gülümsemeyle aydınlanan sevimli yüzlü, hareketleri ağır, fakat canlı bir şahsiyetti. O, ciddi ve dürüst, samimi, genç meslektaşlarından takdir ve iltifatlarını esirgemeyen, sürekli ve sabırla çalışabilen, ilmin geçerli metotlarına uygun araştırma ve yazılarıyla gerçek bir ilim adamı idi. Hakiki bir ilim adamı olduğu için ilmi, maddi menfaatler sağlamağa vasıta etmemiştir. Bu yüzden, hayatının maddi rahatlık içinde sürüp gittiği söylenilemez. Son yıllarında maddi sıkıntının ızdırabını epeyi tatmıştı.

Sayın Müjgân Cunbur'a evinde yaptığımız ziyarette, Tuncer Baykara'nın sözünü ettiği Hüseyin Gazi olayını bir kez daha sorduk. Anlatılanları doğruladıktan sonra buna ek olarak bir başka olaydan daha söz etti: "Abdülkadir Hoca ile Saadet Çağatay Hanım aynı odayı paylaşırlardı. Bir gün Saadet Hanım bir kızgınlık sonucu kendisi ile oturmayacağını söylemiş. Bölümde Hocaya odasının kapısını ilk açan Necmettin Halil Onan olmuş. Onan, o dönem bölüm başkanı. Hoca buna çok sevinmiş, nedeni bölüm başkanının kendisini odasına kabul etmesi değil tabii. Hüseyin Gazi Dağı o odadan daha güzel görünüyormuş." Bir başka anısı da,

"Hoca genellikle derslerini kendi odasında yaparmış. Öğrencileri odanın başköşesine oturtur, kendisi de kapının yanında otururmuş. Öğrenciler itiraz edince de, buradan bu dağ benim memleketimdeki dağlar gibi görünüyor" dermiş. Kısacası, Hoca Başkurtistan'daki dağları hep özlemiş... Müjgân Hanım "ona her baktığınızda bu özlemi görebilirdiniz" diye anlattı. Müjgân Hanım bir başka önemli saptamada bulundu, "o, bizlere Doğumuzda yaşayan insanlarımızı tanıttı" dedi.

Yazımızı İdil-Ural bölgesinden bir başka hocamızın Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Abdülkadir Bey'in ardından yazdığı yazı ile bitirmek istiyoruz. Saadet Hanım'ın yazısı *Türk Kültürü Dergisi*'nin 1977 yılında yayımlanan 171. sayısında yer alır. Bu yazı bir dostun, bir büyüğün, bir hocanın ardından yazılan tüm yazılara örnek olacak bir çalışma. Üzerinde tartışma yapılan tüm konuların, bilinmeyen, tartışmalı olayların hemen hemen tümünden o olayın adını koymadan, abartmadan son derece kibar bir biçimde söz eden bir yazı. Bizlerin anlatırken zorlandığımız konuları, Saadet Hanım cevaplanmış bu yazıda. Abdülkadir Bey'in eğitim durumundan, bilgeliğinden tutun da, emekliliğinden ailesine dek her soru cevaplandırılıyor. Yazının özellikle girişi çok hoşumuza gittiği için olduğu gibi aktarıyoruz:

Bağırsak bayat kör üdürmiş kulın
Kişedi ukuş birle kılkın tilin (KB 1838)
"Merhametli Tanrı seçmiş olduğu kulunun hareketi ve dilini akıl ile kösteklemiştir."

Ukuşlug köni hem silig til sözi
Bütünlük bile boldı kılkı tözi (KB 1866)
"Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır, hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur."

Bütün ömrünü Türk kültürüne hizmet etmeğe vakfeden, değerli ilim adamı Abdülkadir İnan, hayata gözlerini yummuştur. Merhum o kadar çalışkan bir kimse idi ki, ölümünden bir gün önce de "Türk Kültürü" binasına gelmiş, çalışmış, yazılarını dikte etmiş, son gününü de ayakta geçirmiştir; "ayaklarım ısınmadı" diyerek iki saat gelini ile birlikte balkonda oturmuş, o gün oğlu ile gelinine, kendisine çok iyi baktıkları için dua etmiş, akşamüstü televizyon seyrederken birdenbire fenalık geçirmiş ve böylece üçüncü kez gelen enfaktüs onu götürmüştür. Son yıllarda merhum sık sık

rahatsızlanır, bazen de çalışmadan gün ve haftalar geçirir, biraz düzelince yine kalkıp kaleme ve kitaba sarılırdı. Birkaç kere göz (katarakt) ameliyatı geçirmiş olduğundan, bir süredir ancak bir gözüyle görebiliyor, "Tek gözle okumağa alıştım" diyordu. Çalışma sevgisi ve kabiliyetini yaşlanmakla yitirmemiş olan seyrek kimselerden biriydi.

Abdülkadir Bey'le birlikte, hem eşine az rastlanan bir çalışma usulü hem de fedakâr bir neslin son temsilcisi aramızdan ayrılmış bulunuyor. Herkesin yeri doldurulur, onunki asla doldurulamaz! O başlı başına bir devirdi!

1 Ekim 1976 günü Ankara'da aramızdan ayrılan Hocamızı, yazımızın başında söylediğimiz gibi, Profesör Abdülkadir İnan olarak biliyor ve böyle benimsiyoruz. Yaşadıklarıyla profesör, yazdıkları ile profesör yetiştirdikleri ile Profesör Abdülkadir İnan.

Prof. Dr. Abdülkadir İnan'ın Kitapları

(Makaleleri için Makaleler ve İncelemeler kitabına bakınız.)

Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor, İstanbul 1930.

Türkoloji Ders Hülasaları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul 1936.

Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları: Türkoloji II, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1936.

Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1961.

Hurafeler ve Menşeleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962.

Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968.

Manas Destanı, (Kısaltarak Çeviren: A. İnan), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

Yararlanılan Kaynaklar

Arslanbek , S., "Abdülkadir İnan'ın "Hayatı - Hatıraları ve Eserleri"", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1977-1978.

Baykara, T., "Abdülkadir İnan'a dair bildiklerim", *Türk Dünyasına Bakışlar. Mehmet Saray Armağanı*, Da Yayıncılık, İstanbul 2003.

Berkes, N., *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları İstanbul 1997.

Copeaux, E., "Prometeci Hareket", *Unutkan Tarih*, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

Cunbur, M., "Hocam Abdülkadir İnan", *Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi 1996.

Çağatay, S., " Abdülkadir İnan", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 171, 1977.

Devlet, N., *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Kuzeyev, R.G., *İdil-Ural Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.

Rorlich, A. A., *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Tanyu, H., "Abdülkadir İnhan'ın Hayatı", *Abdülkadir İnan Makaleler ve İncelemeler I-II*, TTK Yayınları, Ankara 1968.

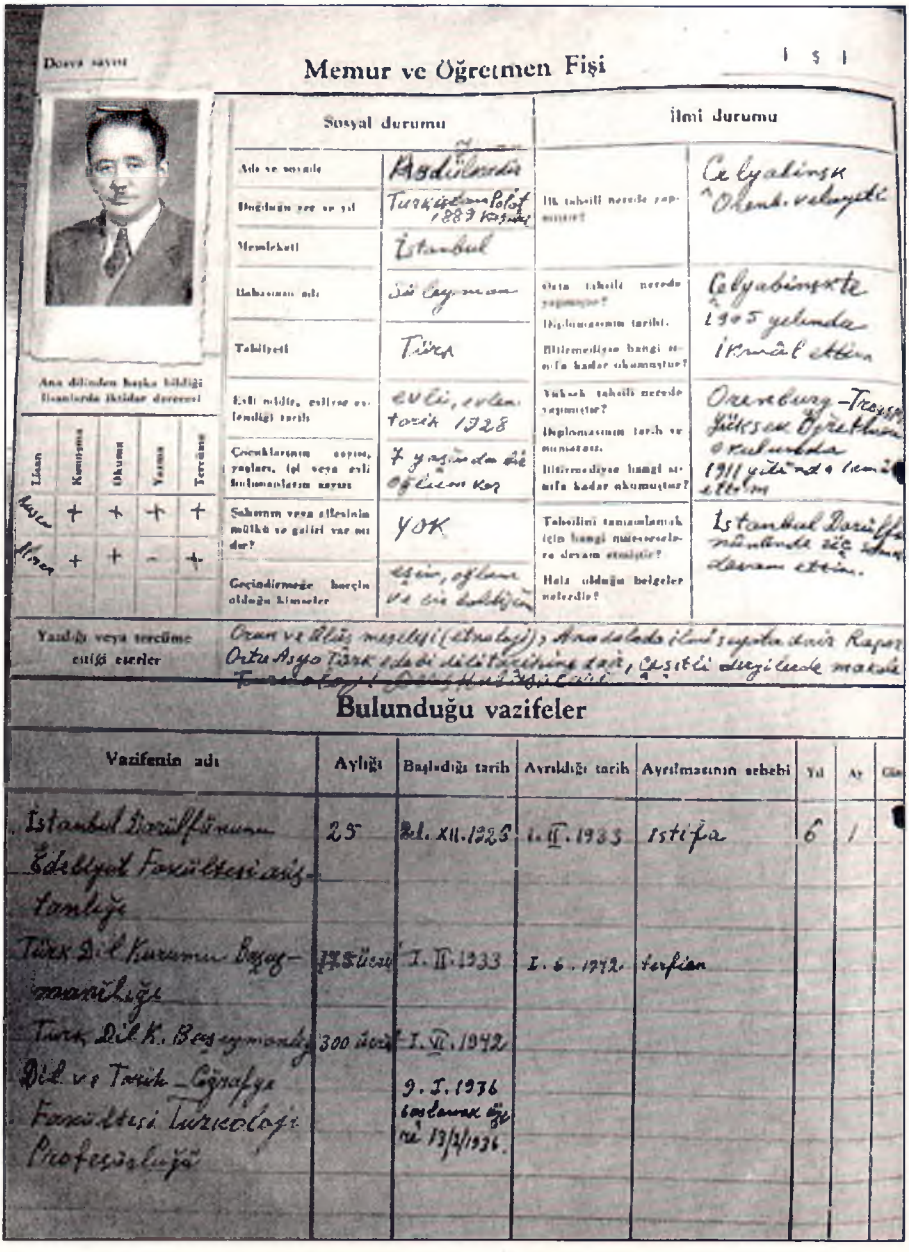
Togan, İ., "Muzip Bir Bakışla Tarihi Sevdirme Sanatı", *DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri-TÜRKSOY, Abdülkadir İnan'ı Anma Toplantısı*, Ankara 12 Kasım 1999.

Togan, Z. V., *Hatıralar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Togan, Z. V., *Başkurtların Tarihi*, TÜRKSOY Yayınları, Ankara 2003.

— *Prof. Dr. İsenbike Togan ve M. Yaşar İnan'a katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.*

Belgeler

Memur ve Öğretmen Fişi

Dosya sayısı 1 5 1

Sosyal durumu

Adı ve soyadı	Abdülkadir
Doğduğu yer ve yıl	Türkistan Polof 1887 Kasım
Memleketi	İstanbul
Babasının adı	Ali Cayınan
Tabiiyeti	Türk
Evli mi dir, evlise ne zaman evlendiği tarih	evli, evlen. tarih 1328
Çocuklarının sayısı, yaşları, (el veya evli bulunmadıkları sayısı	2 yaşında kız öğrenci kız
Sahurun veya ailesinin mülkü ve geliri var mıdır?	YOK
Geçindirmeğe borçlu olduğu kimseler	eşim, oğlum ve üç kardeşim

İlmi durumu

İlk tahsili nerede yapmıştır?	Celyabinsk Okmk. valiyeti
Orta tahsili nerede yapmıştır?	Celyabinskte
Bitirdiği tarihi.	1905 yılında
Bitirmediyse hangi sınıfa kadar okumuştur?	İkmal etmiş
Yüksek tahsili nerede yapmıştır?	Orenburg-Troyes Yüksek Öğretmen okulunda
Bitirmediyse hangi sınıfa kadar okumuştur?	1911 yılında ikmal etmiş
Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir?	İstanbul Darülfünunu münasebetile bir sene devam etmiş.
Hala olduğu belgeler nelerdir?	

Ana dilinden başka bildiği lisanlarda ikdidar derecesi

Lisan	Konuşma	Okuma	Yazma	Tercüme
Rusça	+	+	+	+
Fransızca	+	+	-	+

Yazdığı veya tercüme ettiği eserler: Orun ve Öküz meselesi (etnoloji); Anadolu'da ilkel soyulara dair Rapor; Orta Asya Türk ilahi dili hakkında bir, çeşitli dergilerde makale

Bulunduğu vazifeler

Vazifenin adı	Aylığı	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Ayrılmasının sebebi	Yıl	Ay	Gün
İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi asistanlığı	25	Kl. XII. 1328	1. II. 1333	İstifa	6	1	
Türk Dil Kurumu Başkanlığı	175 ücret	1. II. 1333	1. 6. 1942	Terfian			
Türk Dil K. Başkanlığı	300 ücret	1. VI. 1942					
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Turkoloji Profesörlüğü		9. I. 1936 tasdikan ücr. 13/1/1936.					

Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yüksek

Katına

Millî Eğitim Bakanlığının 18.I.1935 tarihli ve hususî 5320 sayılı tezkeresiyle Tarih-Dil ve Coğrafya Fakültesine "tedrisata memur" edildiğim tarihten itibaren 9 yıl 4 ay "Profesör" ünvaniyle ödevlerimi yaptım. Bu müddet zarfında ise yalnız bir defa bir saat derse gelmediğim hakkında ihtar aldım. Onun da yanlış olduğunu verdiğim raporla ispat ettim. 9 yıl Profesörler Meclisine iştirak ettim.

Bu 9 yıl içinde Doçentlik imtihanına talip olanları imtihan eden Jüri Heyetine sekiz defa üye tayin edildim ve sekizden fazla habilitasyon mesailerini tetkik ederek verdiğim raporlar Dekanlıkça itirazsız kabul edildi. Doktora imtihanları yapan Jüri Heyetlerine üye tayin edilerek imtihanlarına iştirak ettim, tutulan zabıtları diğer Profesör üyelerle beraber imzaladım. Bu müddet zarfında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bana havale edilen ödevler "Fakülte Profesörü" sıfatiyle, ücretsiz olarak yaptırılmıştır.

1935-1944 yıllarında durumumum böyle idi. Nihayet 1944 Nisan ayından sonra bana ait kanunî muamelede "eksiklikler" meydana çıktığı söylendi. Fakat bana yazılı bir tebliğ yapılmadığından Enstitümüzün yazılı davetlerine icabet ederek, ücret verilmediği halde, ödevlerimi yapmakta devam ettim; Haziran imtihanlarına da iştirak ettim. Gerek Enstitümüz ve gerek Dekanlık çalışmama itiraz etmedi. Eylül ayına kadar bu durum devam etti. Nihayet Eylülden itibaren "D" cedveline nakil ile "Öğretici" adiyle eski ödevlerimde devam edebilmem temin edildi. 1947 de "Mütercim" adiyle ücret verilmeğe başladı.

Profesör ünvaniyle 9 yıl yaptığım ödevlerin Doçent, Doktora ve talebe imtihanlarının hepsi kanunî olarak kabul edildiğini dikkat nazarına alarak bu ünvanın hakkı müktesep olduğunun kabul edilmesi hususunda Tarih-Dil ve Coğrafya Fakültesi Profesörler Meclisine teklifte bulunmanızı derin saygılarımla rica ederim.

A. İnan

Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü
Şark Lehçeleri eski Profesörü
Abdülkadir İnan

EK/1:
9 yıllık çalışmalarım hakkında vesikalara dayanan müfassal rapor.

9 5. Zat.

T. F. Fakültesine Gönderilmiştir. 6.II.1947

9 YILLIK ÇALIŞMALARIN HAKKINDA
MUFASSAL RAPOR

I- Millî Eğitim Bakanlığının 18.I.1935 tarihli ve hususî 5320 sayılı tezkeresiyle "Fakültede teşrifata memur" edildim. İlk iki yılda saat hesabiyle ücret veriliyordu. Milletvekili Profesörlere yapılan muamele bana da yapılıyordu. Hatırımda kaldığına göre 1938 den itibaren ücretim aylığa çevrildi. Bu durum 1944 e kadar devam etti. Tek bir itiraza uğramadı.

II- İlmî mesai sahasında Fakülte Dekanlığı 9 yıl bana Profesörlerin en mesuliyetli ödevlerini yaptırdı. Bunlardan bazılarını gösteriyorum:

1- Doçent Pertev Boratav'ın habilitasyon mesaisini ben tetkik ederek müspet rapor verdim. İmtihan Jüri Heyetine tayin edildim.

2- Doçent Abdülbaki Gölpınarlı'nın ve diğer Doçentlerin imtihanı Jüri Heyetine tayin edildim. İmtihanlarını yaptım (Dekanlığın 2.I.1940 tarihli ve 16 sayılı tezkeresi).

3- Doçent Doktor Şinasi Altındağ'ın habilitasyonunun tetkiki bana verilmiş ve rapor istenmiştir (Dekanlığın 22/XII/1942 tarihli ve 2167 sayılı tezkeresi).

4- Doçent Doktor Necip Üçok tarafından hazırlanan habilitasyon mesaisinin tetkiki bana havale edilmişti. (Dekanlığın 2.XI.1942 tarihli ve 1657 sayılı tezkeresi).

5- Doktor Saadet Çağatay'ın habilitasyon etüdü de Dekanlığın emriyle benim tarafımdan tetkik edilerek kabul edilmiştir.(Dekanlığın 22.I.1942 tarihli ve 95 sayılı tezkeresi).

6- "Fakülte Profesörler Meclisinin verdiği karar üzerine Doçent Doktor Akdes Nimet Korut'ın durumunu tetkik eden Komisyon"a üye seçildim (Dekanlığın 18.6.1942 ve 861 sayılı tezkeresi).

7- Doçent Doktor Tahsin Banguoğlu'nun habilitasyon tezi tetkik edilmek üzere bana verildi (Dekanlığın 8 Temmuz 1942 tarihli ve 1020 sayılı tezkeresi).

8- Doktor Mecdut Mansuroğlunun habilitasyon etüdünün tetkiki bana verildi.

9- Antropoloji ve Etnoloji Asistanı Bayan Zekiye Eglâr'ın hazırladığı habilitasyon etüdünü Dekanlığın emriyle ben tetkik ederek menfi rapor verdim (Dekanlık tezkeresi 1.2.1943 tarihli ve 248 sayılıdır).

10- Doçent Kenan Akyüz'ün habilitasyonu benim tarafımdan tetkik edildi.

11- Erenköy Kız Lisesi Öğretmeni Bayan Raife Buda'nın Habilitasyon etüdünü tetkik bana teklif edildi (Dekanlığın 8.XI.1943 tarihli ve 2545 sayılı tezkeresi.) menfi rapor verdim.

III- Tarih ve Sinoloji zümrelerine mensup talebelerin Doktora tezlerinin tetkiki bana havele edildi. Bunların imtihanları için teşkil edilen Jüri Heyetlerinde üye bulundum.

IV- 9 yıl devam eden tedris hayatımda yüzlerce talebelerin mezuniyet imtihanları Heyetine Profesör olarak iştirak ettim ve bu ünvanın verdiği yetki ile imtihan evrakını imzaladım.

V- Bu 9 yıl zarfında Millî Eğitim Bakanlığı, namıma yazılan resmî tezkerelerde beni "Fakülte Profesörlerinden" diye tanımış ve bu sıfatı haiz olduğum içindir ki, neşredeceği bazı önemli eserlerin tetkikini bana yaptırmıştır.

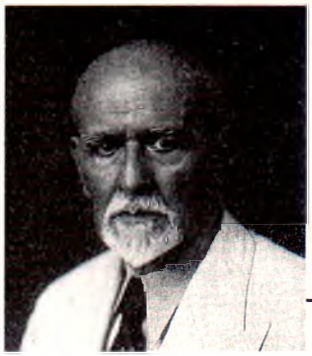
Buraya kadar, ozet olarak, tespit edilen 9 yıl yaptığım odevler ve Fakülte Dekanlığı ve Profesörler Meclisi tarafından bir defacık olsun itiraz edilmeden kabul edilen durumum muhkem bir kaziye mahiyetindedir. Fakülte Dekanlığı bu durumu, istrese, kanunlaştırabilirdi. Son Ankara Üniversitesi kanununda görüldüğü veçhile, benim durumumdan hiç bir farkı olmıyan durumların bir madde ilâvesiyle kanunlaştırıldığı herkesce malûmdur.

9 yıllık çalışmalarım, imtihanlarım, Doçentliğe talip olanların habilitasyon mesailerine dair verdiğim müspet veya menfi raporların kanunca hakkı olmıyan biri tarafından yapılan odevler denilemiyeceğine eminim. Durumumun bu bakımdan tetkik edileceğini beklemek hakkım olduğuna kanîim.

Adîl Cevdet İnan

A. İnan

6.V.1947

FERİD KAM
(1864-1944)

Görev Yılları: 1943-1944

Ömer Ferid Kam hakkında, bugüne kadar dört kitap yayımlanmıştır. Bunlar sırasıyla Agah Sırrı Levend'in 1946'da yayımlanan *Profesör Ömer Ferit Kam, Hayatı ve Eserleri*, Süleyman Hayri Bolay'ın 1998 yılında yayımlanan *Ferit Kam* adlı monografisi, yine aynı yıl Gazi Üniversitesi'nden Halil Çeltik'in yapmış olduğu yüksek lisans tezine dayanan *Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı* adlı eseri ve son olarak Nazmi Özalp'in 2000 yılında yayımlanan *Ferit Kam* adlı çalışmasıdır. Bu monografik çalışmaların her biri farklı farklı değerlere sahiptir. Agah Sırrı Levend'in çalışması, Ferit Kam'ın Darülfünun'dan hocası olması, Ferid Kam'ı çok iyi tanıması (Kam, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştığı sürede A. S. Levend'le sık sık görüşmüştür. A. S. Levend, o sırada *Divan Edebiyatı* adlı kitabını hazırlamaktaydı.) bakımından çok önemlidir. Süleyman Hayri Bolay'ın monografisi, Ferit Kam'ın Türkiye İslam düşünce tarihindeki yerini ortaya koyma; dinî, tasavvufî ve felsefî eserlerini yorumlama ve konumlandırma bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bolay, aynı zamanda *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Dergah Yay.) ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Ömer Ferit Kam" maddelerini de yazmıştır. Halil Çeltik, kısa bir biyografiyle birlikte *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı*'nı sadeleştirerek ortaya koymasıyla büyük bir hizmet yapmıştır. Ferit Kam hakkında son çalışmayı yapan Nazmi Özalp'in monografisi, en ayrıntılı biyografiye sahip olanıdır. Büyük bir titizlikle hazırlanmış

olan bu çalışma, aynı zamanda Ferid Kam'ın *Peyam-ı Sabah*'da [1922] çıkan Sabit ve Bakî ile ilgili önemli yazılarını içermesi bakımından da değerlidir. Ayrıca Özalp, Ferid Kam'ın oğlu Ruşen Kam hakkında da bir monografi yazmıştır. Bütün bunların yanında, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserindeki "Ferid Bey" maddesi de bizzat Ferid Kam'ın kaleminden çıkan bir otobiyografiyi bize aktardığı için çok önemlidir.

Bu çalışmada; Ferid Kam, hocalığı (özellikle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki kısa sürmüş görevi) ve Türk Edebiyatı'na yapmış olduğu katkılar yönüyle ele alınacaktır. Onun İslam düşüncesiyle ilgili fikirleri, eserleri, felsefî makaleleri, şairliği çalışmanın dışında tutulmuştur. Ferid Kam'ın çalışma alanımızı oluşturan bu yönleri, yukarıdaki sözü edilen kitaplar ve ansiklopedi maddeleri takip edilerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bir Otobiyografi'den

Son Asır Türk Şairleri'nde "Ferid Bey" maddesi şöyle başlamaktadır:

> Ömer Ferid Bey diyor ki: 'Pederim etibbâ-yı askeriyyeden İstanbullu Ahmed Muhtar Paşa merhûmdur. 1280 (1863-64) senesi Beylerbeyi'nde doğdum. Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni ikmal ettikten sonra pederimin tensîbiyle hususî muallimlerden muhtelif dersler aldım. Babamın hayatında iki sene kadar Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'ye devam ve hatırımda kalmayan bir sebebden dolayı bu mektebi terkettim. Yine pederimin emriyle 1300 (1882-83)'de bilimtihan Hukuk Mektebi'ne devama başladım. Devamımın ikinci senesi pederim irtihâl etti. Ben de mektebi terk etmeye mecbur kaldım. Fakat öteden beri öğrenmeye heveskâr olduğumdan Polonyalı meşhur Hayrüddin'den Fransızca, Keşmirî İskender Efendi merhûmdan da Farisî okudum. Fehmî Efendi isminde bir hocadan Arabî dersi aldım. Rıdvan Paşa'nın pederi Nüzhet Efendi merhûmdan da çok istifâde ettim. İsimlerinin tasrîhine lüzum görmediğim bazı zevâttan da hususî dersler aldım. 1302 (1884-85)'de Maârif Nezâreti'nde Fransızca muallimliği imtihanı açılmıştı. Bu imtihana girdim ve kazandım. Beylerbeyi Rüşdiyyesi Fransızca muallimliğine tayin edildim. Bu vazife inkılâbdan birkaç sene geçinceye kadar devam etti...' (İnal, C. I, s. 615-620)

Kurt İle Kuzu

Babası Ahmed Muhtar Paşa, ülkemizin yetiştirdiği ilk doktorlardan olup aslen Çankırılı "Delikurtoğulları"ndandır. Annesi Fatma Fıtnat Hanımda Çankırı'nın Çerkeş ilçesinden "Mollakuzu" ailesindendi. Delikurt ve Mollakuzu aileleri, Kam ailesinin bilmediği bir tarihlerde İstanbul'a gelmişlerdir. Esprili bir kişiliğe sahip Ferid Kam, ne zaman ailesinin geçmişinden bahsedilse "Nasıl olmuş da kuzu ile kurdun bir araya gelmesinden biz ortaya çıkmışız" dermiş. (Özalp, s. 11; Çeltik, s. 1). Babası Ahmet Muhtar Paşa, 1856'da binbaşı rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin on yıllık bölümünden mezun olur. Öğrencilik hayatı çok başarılı geçtiği için Sultan Abdülmecid'in okulu ziyareti sırasında Fenelon'un Telemaque adındaki eserinin Fransızca aslından bir bölüm okuyarak padişah tarafından tebrik edilmiş ve bu vesile ile daha o zaman sarayın dikkatini çekmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in şehzadeliğinde başlattığı arkadaşlığı onunla tavla oynayacak kadar ilerletmesine rağmen, tahta çıkınca ilişkisi kesilmiştir. Neşeli, mizah ve espriyi seven hoş sohbet bir adam olan Ahmet Muhtar Paşa, Beylerbeyi'ndeki konağında toplantılar düzenler, dönemin ünlü sanat ve edebiyat adamlarını da bu toplantılara davet ederdi. Ferid Kam, çocukluk ve gençliğinde devrin en önemli sanat ve edebiyat adamlarını böylelikle tanımıştı. Hatta Tanburî Ali Efendi'den gençlik yıllarında tanbur dersi de almıştır.

Farklı Bir Eğitim Serüveni

Fransızca, Arapça ve Farsçasını otobiyografisinde sözünü ettiği hocalardan ilerleten Ferid Kam, vakit buldukça medrese öğreniminin farklı bir şekli olan cami derslerine de devam etmiştir. Fatih Camii'ndeki bu derslere büyük bir titizlikle devam etmiş, 1905 yılında Müderris Asım Efendi'den diploma (icazetname) almaya hak kazanmıştır. Bir yanda cami derslerinden edindiği İslam bilimlerinde derinleşme, oradan edindiği sohbet ve ders üslûbu, diğer yandan Batının felsefe sistemlerini, araştırma yöntemleri ve öğretileri ona yeni ufuklar açmış, kafasında yeni yeni şüpheler uyandırmıştı. Bu devrede Ferit Kam, şiddetli bir fikir bunalımına düştüğü, akşamları eve geldiğinde başını göstererek "hanım burada kıyametler kopuyor, korkuyorum" dediği belirtilmektedir. Bu bunalımdan kurtulmak için çareyi felsefî eserlerde aradığı gibi tarikat şeyhlerine kadar başvurmadık kapı bırakmamıştı. Sonunda şifayı Mevlâna'nın Mesnevî'sinde bulmuş, bu büyük eserin tuttuğu ışıkla bir hayli iç huzur ve sükûna erişmiştir. (Bolay, s. 10)

Çalışma Hayatı

Ferid Kam, babasının ölümü üzerine yüksek öğrenimini bırakarak Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nda stajyer olarak çalışmaya başlar. O sıralarda Maarif Nezareti'nin (Milli Eğitim Bakanlığı) açmış olduğu Fransızca öğretmenliği sınavını kazanmış ve tercüme kalemindeki işine ek olarak 1888 yılında Beylerbeyi Rüşdiyesi'ne Fransızca öğretmeni olarak atanmıştır. 1905'de "Ûlâ Sınıf-ı Evvelî" ye (birinci derece öğretmenlik) terfi etti. Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde iken öğrencisi Orhan Seyfi Orhon hocasını şöyle anlatır:

> Ferid Bey, vaktiyle Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde benim "ilm-i eşya" hocamdı. Şimdiki fizik ve tabiat bilgisi dersi. Bugün onun için eski devir örneği diyoruz. O gün sivri sakalıyla "Frenk" derdik. Sınıfa gelir, dersinin sınırları içine giremez, kafasına bir şey takılır; bir hadisi veya ayeti şerh etmeye başlar, sonra da şimşeğin neden çaktığını anlatırdı. O sıralar bizim için o kadar yeniydi ki her haliyle, bir gün onun da eski insanlar zümresine karışacağını söyleseler inanmazdım. Cemiyetin bir türlü onu hazmedemeyeceğini sanıyordum. Halbuki kendi hayatımda bile onun mazi oluşunu gördüm. Ne kadar değiştiğimizi bundan anlamalı. (Bolay s. 20)

1908 yılında aynı okulda müdür muavini oldu. 1909 yılında Umûr-ı Siyasiyye Tercüme Şubesi mümeyyizliğine (kâtiplerin evrakını kontrol eden kişi) atandı. Tercüme kalemindeki görevinden 1914 yılında kendi isteğiyle emekli oldu.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi

1914 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı müderrisliğine getirildi. Bu göreve getirildiğinde 50 yaşındaydı. 1915'de daha önce Edebiyyat-ı Türkiyye olan dersin adı Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı olarak değiştirilmiştir. Kam, Darülfünun'da 1915-16 öğretim yılında okutmaya başladığı bu derse ait notlarını kendi el yazısıyla ve taş basma olarak Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı adıyla yayımlamıştır.

Darülfünun'da üç yıl çalıştıktan sonra 1917'de Süleymaniye Medresesi Felsefe-i Umûmiyye Tarihi müderrisliğine, 1918'de Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye

üyeliğine atandı. 1919'da tekrar Darülfünun Edebiyat Fakültesi Şerh-i Mütûn (Metinler Şerhi) müderrisliğine getirildi. Milli Mücadele'den sonra bir ara açıkta kaldı. 1924'de Darülfünun İran Edebiyatı Müderrisi oldu. 1933 üniversite reformuna kadar 9 yıl aynı görevde kaldı ve bu görevdeyken Darülfünun'un üniversiteye dönüştürülmesi nedeniyle açıkta kaldı. Üniversite reformunda kadro dışında kalınca; "Liyakata karşı bu kadar saygısızlığı tahammül edemem." demiştir. (Özalp, s. 52.) Görüldüğü üzere Ferid Kam, çeşitli eğitim kurumlarında değişik zaman dilimlerinde görev yapmıştır. Bu öğretim sürecinde, birçok seçkin öğrenciler yetiştirmiştir. Öğrencilerinin her türlü sorunlarını çözmeye, onları çeşitli alanlarda araştırma yaptırmaya yönlendirmiştir. Bunlar arasında Şerh-i Mütûn (Metinler Şerhi) notlarını temize çekmek ve düzenlemekte yardımcı olan Ali Nihat Tarlan, Orhan Şaik Gökyay; bunların yanında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Agâh Sırrı Levend, Şükrü Kurgan, Sıdkı Akozan, Murat Çınar, Mahmut Bedreddin Yazır, Necmettin Halil Onan, Ruhi Naci Sağdıç, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Jan Rypka, Abdülbaki Gölpınarlı sayılabilir.

Öğrencilerinin Gözüyle "Müderris Ferid Bey"

Necmettin Halil Onan, Kam'ın nükteli konuşmaları, bilgisinin derinliği ve alçakgönüllü, cana yakın kişiliği ile öğrencileri hayran bıraktığını kaydetmektedir. Üstadın hayatında memleket irfanı için en feyizli devre, 1913 yılında İstanbul Darülfünunu'na edebiyat derslerini okutmak üzere tayin edilmesiyle başlar:

> Ben, muhterem üstadı o tarihlerde talebesi olarak tanıdım. Her derste eski eserlerimizden birisi üzerine bilgisiyle anlayışının ışığını serper ve bizi, böyle bir rehbersiz belki edebiyen keşfedilemeyecek olan manâ âlemlerinden haberdar ederdi. (Onan, s. 812)

Nazmi Özalp de, Şükrü Kurgan'dan şunları aktarmaktadır:

> Bu özelliği dolayısıyla dinleyenlerin üzerinde saygı uyandırır, dershaneye girince saygı ile karışık sevgiden dolayı herkes susarak tatlı tatlı konuşmasını beklerdi. Arkadaşlarına sadık, evine gelenlere, davet ettiği misafirlerine karşı çok mükrim, son derece hoşsohbet ve zarif bir kimseydi. Uzun ömrü içinde acı tatlı birçok hatıralar arasında iyiliğe güzelliğe bağlı kalmayı ilke edinmişti. Sık sık;

Bence bir hüsn-i muayyen yokdur
Gördüğüm her güzelin âşıkıyım

beytini okuduğu, herhangi bir konuyu "falan kütüphanede, filan eserde" diye ayak üstü ipucu vererek çözüme bağlardı. (Özalp, s. 48)

Ferid Kam, emekli olup üniversiteden ayrıldıktan sonra dahi öğrencilerine elinden gelen yardımı yaparak onları teşvik etmiştir. Agah Sırrı Levend "*Divan Edebiyatı*" eserini yayımladığı zaman onu kutlamış ve aşağıdaki satıları yazmıştır:

Sevgili Oğlum,

Bir nüshasını eski dostunuza göndermek lutfunda bulunduğunuz "Divan Edebiyatı" eserinizi büyük bir dikkat ve alâka ile okudum. Bu güzel eseri yazmaya muvaffak olduğunuzdan dolayı sizi tebrik etmeyi kendim için bir vazife, bir şeref sayarım.

Kitabınız, Divan Edebiyatı'nın neden ibaret olduğunu, ne gibi esaslara istinad, ne gibi bahisleri ihtiva ettiğini öğrenmek isteyenleri birçok bilgilerle mücehhez kılmakta, ayrı ayrı kaynaklara başvurmak zahmetinden kurtarmaktadır.

Eldeki sayısız eserler, asırlardan beri teessüs etmiş olan eski edebiyatın çok kıymetli ve çok zengin bir hazinesidir. Yazmış olduğunuz eser, muhteviyatı yalnız bizim için değil, dünyanın bütün müsteşrikleri, alim ve edipleri için bir inceleme mevzuu olan bu eski ve zengin hazinenin anahtarlarından biri, tertip ve tasnif itibariyle belki de birincisidir. Muvaffakiyetinizden dolayı sizi tebrik eder, bunun gibi daha bir çok eserleri vücuda getirmenizi gayretinizden beklerim oğlum. (Özalp, s. 68-69)

Bilim Adamı Yönüyle

Ferit Kam'ın ölümünden yaklaşık 15 gün sonra (09.06.1944) Hâmit Dersevi'nde bir anma toplantısı yapılmıştır. O sıra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dekanı olan Necmettin Halil Onan konuşmasında, onun bilim adamı niteliğini şöyle anlatmıştır:

> Üstad Ferid Kam'ın Türk irfanına yadigâr bıraktığı eserler gençliğinde yazdığı manzumeleri ihtiva eden Türrehat isimli küçük şiir mecmuası ile Dinî Felsefî Musahabeler, Vahdet-i Vücut, Fransızca'dan mütercem Mâba'dettabiiyye ve Mebâdiî İlm-i Ahlak kitaplarıdır. Asar-ı Edebiye Tedkikatı notları Darülfünun'da öğrenciler tarafından taş basmasıyla neşredilmiştir. Muhtelif mecmua ve gazetelerde çıkmış olan, Kınalızade Ali Çelebi, Şair Baki ve Sabit hakkındaki uzun makaleleri de bilhassa zikre şayandır. Merhumun gerçek değerini bu eserleriyle ölçmek isteyenler şüphe yok ki aldanacaklardır. İlim haysiyetini koruma titizliği onda vehim ve vesvese derecesini bulduğu için bütün bildiklerini ve düşündüklerini yazmaktan daima çekinmiş ve ne yazık ki onun bu çekinkenliği ilim alemimizi birçok şeylerden mahrum bırakmıştır.

Ferit Kam hakkında ayrıntılı bibliyografya Halil Çeltik tarafından hazırlanmıştır. (Bkz. Çeltik, s. 6-19) Türk Edebiyatı çerçevesinde Ferid Kam'ın şüphesiz en önemli çalışması Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı eseridir. Bu eser üzerinde, Halil Çeltik yüksek lisans çalışması yapmış ve eseri sadeleştirerek yayımlamıştır. Ayrıca, Ali Yıldırım, Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri adıyla eserin çeviri yazımını yapıp 1998 yılında yayımlamıştır. Eserin önsözünde belirtildiğine göre, bu ders yenidir, henüz bir müfredatı ve ders kitabı yoktur. Bu dersin nasıl işleneceği konunun gidişine göre tespit edilecektir. Eserdeki her başlık altında, o başlıkla ilgili unsurlar alfabetik olarak tek tek ele alınmakta, bunlar örnek beyitlerle birlikte verilmektedir. Agâh Sırrı Levend, bu eseri şöyle değerlendirir:

> Bu notlar, Darülfünun'daki "Edebiyat" dersi Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı adını aldıktan sonra, Ferid Kam'ın 1915-1916 yılında verdiği derslerden toplanmıştır. Taşbasması ile basılan ve ancak 336 sayfası çıkmış bulunan bu eser, eski edebiyatın kapsadığı unsurları birer birer incelemesi bakımından çok değerlidir. Ona göre bu inceleme bir edebiyat tarihi olmadığı gibi mukayeseli bir edebiyat da olmayacaktır. Her şeyden evvel, eski eserleri, içinde bulundurdukları türlü unsurları ile tanımak gerekir. Dersin genişliği, lügatten gramere, tarihten felsefeye kadar gidebilir. Bunun için önce verilmiş olan hükümleri bir tarafa bırakarak, söylenecek şeyleri kendimiz söylemeliyiz. (Levend, s. 6)

Bu kitap, Divan Şiiri'nin kelime dünyasını tanıtan ilk çalışmadır. Bu yönüyle Agah Sırrı Levend'in Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar ve Ahmet Talat Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* adlı eserlerine kaynaklık ve modellik etmiştir. A. T. Onay, kitabını hazırlarken zaman zaman Ferid Kam ile mektuplaşmış ve bazı beyitlerin nasıl anlaşılması gerektiğini ondan sormuş ve bu bilgileri dipnotta göstermiştir.

Ferid Kam'ın çok yönlülüğünü, özellikle İran şiiri ve Divan Edebiyatı üzerindeki yetkinliğini Süleyman Nazif, "nihrîr-i muhalled", Mehmet Akif, "mütebahhir", İbnülemin ise *Son Asır Türk Şairleri*'nde "dânişmendân-ı memleketin mümtazlarından" diyerek övmüşlerdir.

Onun günlük yaşamı kitapları, dostları ve öğrencileri arasında geçmiştir. Sabahları erkenden kalkar, önceden planladığı bir konuyu yazmaya koyulur, hazır değilse biraz sokaklarda dolaşarak kafasındaki düşünceleri olgunlaştırdıktan sonra işe koyulurdu. İncelediği kitabın sayfalarının kenarına gerekli gördüğü notu yazardı. Bir özelliği de hayatı boyunca kitaba önem vermemesi ve okuduktan sonra dağıtmasıydı. Kitaplarının büyük bir bölümü, Ruşen Kam tarafından Milli Kütüphane'ye bağışlanmıştır. (Özalp, s.45.)

İstanbul'daki Seçkin Dostlar

İstanbul'da çokça görüştüğü, beraber sohbetten büyük zevk aldığı dostları vardı. Bunlar Mehmet Akif, Tahirü'l-Mevlevî [Tahir Olgun], Mahir İz, Eşref Edip, Fatin Gökmen, Zâkir Olgun, İsmail Hakkı İzmirli ve Süleyman Nazif idi. İçini ancak bu vefalı dostlarına açardı. Bunların bilgisine, ahlak ve faziletine inanırdı. Mahir İz, onun hakkında şunları söyler:

> Yine bir akşam, yorgunluğu dinlendirmek için "şöyle biraz çıkalım" dedi. Eline kalın bir baston aldı. Hamamönü'ne doğru yürüdük. Yolda kendisine şimdi hatırlayamadığım bir sual sordum. Bana cevap yerine şöyle dedi: "Oğlum Mahir, o senin hoca efendileri şu baston ile önüme katar, çil yavruları gibi dağıtırım, anladın mı?" Sonraki temaslardan, uzun sohbetlerden, yani İstanbul'daki türlü vesilelerle vaki mülakatımızdan iyice anladım ki, klasik çerçeveli ilmî düşünce kendisini sıkıyordu. Felsefe malumatı

geniş olduğu için dinde sonradan görülen lüzum üzerine fukaha tarafından konulan kayıtlara tasrih etmeksizin cephe alırdı. Hatta bunun emsali evvelce daha çok olduğu şundan anlaşılır: Süleyman Nazif kendisine, "Üstadım senin kalbin mümin fakat kafan kâfirdir" dermiş. (Bolay, s. 21.)

Çok yakın arkaşlarından biri Süleyman Nazif, bir gün *Büyük Türk Lugati* yazarı Hüseyin Kazım Bey'e Ferid Bey'den bahsederken "Derya gibi adam" demiş. Kazım Bey ise "öyledir ne içilir, ne geçilir" karşılığını vermiş. Süleyman Nazif bu sözleri Ferit Kam'a iletince "Murdar da olmaz demedin mi" diye eklemiş. (Bolay, s. 23-24)

Tahir Olgun, Agah Sırrı Levend'e yazmış olduğu mektubunda, (mektup, Nazmi Özalp'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır) Ferid Kam hakkında şunları söylemiştir: "Bilirsiniz ki Ferid Bey, Meşrutiyet'in ilânına kadar oturduğu Beylerbeyi ahalisiyle, Hariciye Nezareti'nin Kalemindeki katiplerce tanınmış idi. Fakat bu tanınma, bilmekten ziyade bilmemek idi. Çünkü komşuları onu görmek ve görüşmekle beraber fazl u kemalini anlamıyorlar, hatta fazla bulunan mahviyetiyle vehminden dolayı "Deli Ferid" diyorlardı. Ferid'i en evvel layıkıyla tanıyan ve yazı yazmaya adeta cebr ile memleket münevverlerine tanıtan Merhum Mehmet Akif olmuştu. Beni de üstad ile tanıştıran yine Akif'di." (Özalp, s. 60)

Sıkıntılı Ankara Günleri

1933 Üniversite reformundan sonra, zorunlu bir dinlenme devresine girmiş, maddi sıkıntıya düşmüş, Hereke'de yaşayan damadının yanında ikamet etmiştir. Görevli olarak Ankara'ya ilk gelişinde Hamamönü'ndeki Taceddin Dergâhı müştemilatından kendisine tahsis edilen bir evde yaşamış, yakın komşusu Mehmet Akif Ersoy ile dostluğunu sürdürmüştür. Daha sonra tekrar İstanbul'da bir süre daha yaşamış, bir ara da Eskişehir'de bulunan büyük oğlunun yanında kalmıştır.

Ankara'ya ikinci gelişi 1942 yılında olmuştur. Önce Sıhhiye'de, sonra da Kızılay'da Karanfil Sokağı'nda bulunan Uz Apartmanı'nda yaşamıştır. Ankara'ya alışmakta çok zorluklar çekmiştir. Torunu Yelman Gazimahal'e bu sıkıntısını anlatmış. "Oğlum sokakta selam verecek kimseyi bulamıyorum" diye yakınmıştır.

Ankara onun için yabancı bir çevreydi. Çoğunlukla eski dostu olan Naci İldeniz (Kibar Naci Paşa) ile sohbet ederdi. Paşa'nın milletvekili olması için ısrarlarını "Benim işim değil" diyerek reddetmiştir. Öğrencilerinden Agah Sırrı Levend ve Necmettin Halil Onan da Ankara'daydı. Necmettin Halil Onan, o sırada hem Yüksek Öğretim müdürlüğünü yapmakta hem de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Divan Edebiyatı/Klasik Edebiyat dersini yürütmekteydi. Ferid Kam, özellikle Pazar günleri, Agah Sırrı Levend'in Kurtuluş'taki evine gider, onun hazırlamakta olduğu *Divan Edebiyatı* kitabına yardım ederek kendini avutmaya çalışırdı.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

1943 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde konferanslar şeklinde sürekli ders vermesi teklif edilince, ömrünün son büyük arzusuna kavuşan Ferid Kam, çocuklar gibi sevinmiştir. Bu göreve getirilmesinde Naci Paşa ile dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel yardımcı olmuştur. Ferid Kam, bu göreve getirildiğinde 79 yaşındadır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Ferid Kam'ı, o sıralarda öğrenci olan Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu, Nazmi Özalp'a şöyle anlatmıştır:

> Ders arasında bir grup öğrenci bir kelimenin anlamını öğrenmek için kütüphanede oturmakta olan hocaya başvurmuşlar. Sorunun karşılığını hemen vermiş; ama arkasından da "Lugatı getirin" derken "Şimdi bak bak hoca bilmiyor da lugata bakıyor diyeceksiniz. Yüzde beş yüz emin olsanız bile yine de lugata bakmadan karar vermeyin çocuklar" demiştir. Bütün tanıdıklarının fikir birliği ettiği konu, onun hafızasının çok kuvvetli olmasıydı. Son nefesine kadar da hafızasının canlılığını kaybetmemiştir, fakat bu hafızaya asla güvenmezdi. Bir meseleyi çok iyi bildiği halde onu kitaplardan arayıp bulur ve kendi bilgisini kontrol ederdi. Bu titizliği ve şüpheciliğinden dolayı vehimli biri olarak tanınmıştır. Necmettin Halil Onan, onun vehmi hakkında "İlim haysiyetini koruma titizliği onda vehim ve vesvese derecesini bulduğu için bütün bildiklerini ve düşündüklerini yazmaktan daima çekinmiş ve ne yazık ki onun bu çekingenliği ilim âlemimizi birçok şeylerden mahrum bırakmıştır." demiştir. (Özalp, s.44)

Ferid Kam, ölümünden iki ay önce hastalandı. Teşhis ve tedavisini, o yıllarda genç bir doktor olan Profesör Dr. Celal Ertuğ takip etti. Gittikçe ağırlaşan bir seyir gösteren hastalığına "para tifo" dendi. Nazmi Özalp, aile fertlerinin kanaatinin "para tifo" değil teşhis edilemeyen bir kanser olduğunu kaydetmektedir. Yemeden içmeden kesilerek gittikçe zayıflıyordu. Hasta yatağında ziyarete gelen Necmettin Halil Onan'a ders yılını sona erdirememiş olmaktan duyduğu üzüntüyü, derslerden aldığı zevki uzun uzun anlattı. Onan'ın "Yakın zamanda iyileşir, yine derslerinize gelirsiniz" temennilerine sesi pürüzlenerek "Artık geçti" diye cevap vermiştir. (Onan, s. 814) Nihayet 22 Mayıs 1944 yılında 80 yaşında hayata gözlerini kapamıştır.

Prof. Ferid Kam'ın Kitapları

(Makaleleri, yayımlanmamış kitapları ve diğer yazıları için bkz. Halil Çeltik, *Ömer Ferid Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.)

Ömer Ferid Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı, Haz. Halil Çeltik, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.; Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı Dersleri, Haz. Ali Yıldırım, TİSAV Yay., Elazığ 1998.

Dinî Felsefî Sohbetler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara , tarihsiz.

Eski İran'da Felsefe, Başvekâlet Müdevvenât Matbaası, tarihsiz.

İlm-i Ahlak, Vilayet Matbabası, Ankara 1922.

İlm-i Mâba'de't-Tabia, Sebilürreşad Kütüphanesi Yay., Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1341.

İran Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1927. [taşbasması olarak yayımlanmıştır.]

Şeyh Galib ve Divan ve Hüsn ü Aşk'ından Müntehab Parçalar, Darülfünun Matbaası, İstanbul 1920.

Türrehât, Karabet ve Kaspar Matbaası, Zilliç Matbaası, İstanbul, tarihsiz. (şiir kitabı)

Vahdet-i Vücud, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

Yararlanılan Kaynaklar

Bolay, S. H., *Ferid Kam*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

Çeltik, H., *Ömer Ferid Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

İnal, İ. M. K., *Son Asır Türk Şairleri*, (Haz: Müjgan Cunbur), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

Levend, A. S., *Profesör Ferid Kam, Hayatı ve Eserleri*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1946.

Onan, N. H., "Ferid Kam'ın Ölümü Dolayısiyle", *DTCF Dergisi*, C. II, S. 5, (Temmuz-Ağustos) Ankara 1944.

Özalp, M. N., *Ferid Kam*, M.E.B. Yay., İstanbul 2000.

NECMETTİN HALİL ONAN
(1902-1968)

Görev Yılları: 1941-1960

Furkan Öztürk

Suyun Öte Yakasından İstanbul'a

Hasibe Mazıoğlu, Necmettin Halil Onan'ın şiirleri üzerine bitirme tezi hazırlayan Koreli Yung Whan-Lee'ye yazmış olduğu mektuptan hareketle Onan'ın büyük babasının "93 Harbi" olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1293/1877) Tuna boyundan Çatalca'ya göç ettiği bilgisini verir. (Mazıoğlu, s. 2. Adı geçen mektup, Hasibe Mazıoğlu'na eşi Ahter Onan tarafından verilmiştir.) Dedeleri Tuna boyunda Hacı Muratoğulları diye nam salmışlardır. Babası Halil Hilmi Efendi, dedesi Süleyman Hulusi Efendi, onun babası Mehmet Ağa ve Mehmet Ağa'nın da babası Hacı Murat Efendi'dir. "Hacı Muratoğulları" diye anılmalarının nedeni Belgrat muhafızı olan bu kişiden dolayıdır. Onan'ın Çakıl Taşları ve Bir Yudum Daha adlı şiir kitaplarını, büyük bir titizlikle inceleyen Mazıoğlu, büyük babası Süleyman Hulusi Efendi'nin küçük Necmettin Halil'e savaş anılarını anlattığını şöyle ifadelendirmektedir:

> Soğuk ve karlı bir kış sabahı top sesleriyle uyanmışlar. Evlerini düşmana bırakıp üç gün karlı yollarda yürüyerek İstanbul'a doğru kaçmışlar. Çatalca'da yerleşmiş olan dedesi Süleyman Efendi Tuna boyunda geçen mutlu gençlik günlerinin ve düşmana kalan o "mübarek ellerin" acısıyla yanan yüreğindeki vatan sevgisini torununa aşılamış, daha vatan nedir bilmeyen küçük Necmettin belleğinde dedesinin bu acı anılarını saklamıştır.

> Süleyman Hilmi Efendi, gençliğini ve en mutlu günlerini geçirdiği eski vatanla ilgili sevgiyi torununa aktaracaktır. Bu satırlardaki vatan sevgisi, şiirlerinde "Eski Harp Hatıraları" başlığı altında yer almıştır. (Hayber, s.1) Bunun yanında Onan, 93 Harbi ile ilgili hatıraları ninesinden de dinlemiştir. Moskofla cenk haberini alınca toplanan şehrin gençleri arasına bu nine de iki oğlunu gönderir. Bu iki oğul şehit olur. Nine bozgunla o güzel memleketi yâd ellere bırakmanın verdiği acıyla, şahsi derdi olan oğullarının derdini bile unutur". (Hayber, s. 2)

Necmettin Halil Onan, 1902'de Çatalca'da doğmuştur. Babası Halil Hilmi Efendi İstanbul Düyûn-ı Umûmiye dairesinde memurluk yaparak emekli olmuştur. Babasının memuriyet almasıyla birlikte İstanbul'da yaşamaya başlarlar. Lee'ye yazmış olduğu mektupta, çocukluğuna dair ilk hatıralarının Boğaz'ın Anadolu yakasında Beykoz'a ait olduğunu söylemektedir. İkinci Meşrutiyet'te (1908) yani altı yaşındayken Laleli'de Harikzedegân apartmanının arka tarafına rastlayan bir evde yaşadıklarını, okula ilk orada başladığını, okulunun eski mahalle mekteplerinin son örneklerinden biri olduğunu belirtmektedir. (Mazıoğlu, s. 2.)

Öğrenimini böylelikle Burhan-ı Terakki'de, Çatalca İbtidasi'nde ve Bakırköy Nümûne Rüştiyesi'nde okuyarak tamamlamıştır. Verilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Onan, daha sonra yollarının kesişeceği Tanpınar gibi –Onan'dan bir yıl önce doğmuştur– hem geleneksel Osmanlı eğitiminden geçen hem de Cumhuriyet'in modern eğitim kurumlarında okuyan ve hocalık yapan bir geçiş dönemi neslindendir. Daha sonra liselerin mezun veremez olduğu savaş yıllarında, Yahya Kemal'in mezun olduğu Vefa Sultanîsi'nde okuyan Onan, 1919 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde açılan sınavı kazanarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydolur.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi ve Yahya Kemal

Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal adlı monografisinde, Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde Yahya Kemal ile ilk karşılaşmasını şöyle anlatır:

> Yahya Kemal'in ilk dersini vereceği günü sabırsızlıkla bekliyordum. 1919 Kasım sabahında, sonradan Dergâhçılar adını alan ve

kırk sene evvelin genç edebiyatçı nesli olanların hepsi, eski Zeynep Hanım Konağı'nın* üst katında, şimdi Türkiyat Enstitüsü olan medresenin karşısında büyük sınıfta toplanmış onu bekliyorduk. Ali Mümtaz, Mustafa Nihat, Mehmet Halit, Oğuz, Halil Vedat, bu asrın kapısında doğanların çoğu oradaydık. Mütarekenin acıklı günleriydi. Her gün yeni bir felaket, içimizdeki yaşama kuvvetini kökünden söküp koparmak ister gibi saldırıyordu. Mahkûm bir neslin çocuklarıydık. Bununla beraber gençtik, şiiri seviyorduk. Çok zalim ışıklar arasından olsa bile istikbale ait büyük ümitlerimiz vardı. ... Birdenbire kapı açıldı. Orta boylu, toplu, yuvarlak çehreli, güzel ve derin bakışlı bir adam içeriye girdi. Herhangi bir mesleği namus ve haysiyetle kabul edecek genç bir adamdı bu. İyi ve otoriteli bir memur olacağı gibi sekiz asır cemaatimizin bel kemiği olan, o temiz işçi ve rahat vicdanlı zanaatkârlardan biri de olabilirdi. ... Ders olarak itiraf etmeli ki biraz karışıktı. Yahya Kemal'in düşüncesi mekân gibi zaman da tanımıyordu. Daima terkibin peşinde koştuğu için bütün millî tarih, insan, evolution'u ile beraber oradaydı. Malazgirt Muharabesi İstanbul Fethi'yle, Milli Mücadele Fransız İhtilali'yle omuz omuzaydı. (Tanpınar, s. 11-12.)

Yukarıdaki satırlar, o dönem gençlerinin Yahya Kemal büyüsünü nasıl yorumladıkları ve alımladıklarını görebilmek için çok önemlidir. Necmettin Halil Onan da bu sınıfta Yahya Kemal'i bekleyenler arasındaydı. Tanpınar, ilerleyen sayfalarda Zeynep Hanım Konağı'nın konferans salonunun önünde Yahya Kemal ile çektirdikleri fotoğrafla ilintili olarak Necmettin Halil'i anacaktır. (Tanpınar, s. 32.) O yıllarda Darülfünun'da çok büyük hocalar vardı. Bunlardan en önemlileri, 1913 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde akademik hayata başlayan, Halil İnalcık'ın modern tarihçiliğe açılan kapı olarak değerlendirdiği *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919) yazarı Fuat Köprülü ve Servet-i Fünûn'un en önemli yazar ve şairlerinden biri olan Cenap Şehabettin'dir. İkisinden Türk Edebiyatı dersini okumuştur. Bunun yanında metinler şerhi (şerh-i mütûn)

* Ekrem Işın, bu konağın Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Zeynep Kamil Hanım tarafından üç katlı olarak yaptırıldığını, Tanzimat'tan sonra Ampir ve Neorönesans üsluptaki ilk kâgir konaklardan biri olduğunu, 28 Şubat 1942 tarihindeki bir yangın sonucu tamamen yok olduğu bilgisini vermektedir. Ekrem Işın, *A'dan Z'ye Ahmet Hamdi Tanpınar*, (*Kitaplık Dergisi* Armağanı), YKY, S. 65, s.51, İstanbul 2003.

profesörü Ferid Kam'dan Divan Edebiyatı okumuştur. Batı Edebiyatı dersi veren hocaları ise, Yusuf Şerif ve Yahya Kemal'dir. Ayrıca Arapça dersini İsmail Saib Efendi'den, Farsça dersini de Hüseyin Dâniş'ten almıştır. Lee'ye gönderdiği mektupta, Onan'a ait şu sözler yer almaktadır:

> Üniversitede feyz aldığım hocalarımdan bilhassa ikisininin adını daima sevgi ve saygıyla anarım: Yahya Kemal Beyatlı ve Ferid Kam. Bu iki insan benim ufuklarımı aydınlatan iki meşaledir. Onlar sayesinde ben şiirimizin dününe ve yarınına bakmayı öğrendim. (Mazıoğlu, s. 2.)

Bu ifadeler, Onan'ın bilimsel ve sanatçı kişiliğinin oluşmasındaki iki büyük etkeni bize vermektedir. Yahya Kemal etkisinin baskınlığı ve yoğunluğunu, 1946'da yazmış olduğu "Kâr-ı Nâtık Gazel"de bütün divan şiirinin ustalarını saydıktan sonra makta beytinde şöyle şiirleştirir:

Nicekim mâil-i reng-i rûh-i cânânız biz
Aşk girdâbına bir bülbül-i nâlânız biz

Görmedik hayf ki yıllar yılı cem'iyyet-i dil
Ayd-ı zülfünde Fuzûlî'ce perişânız biz

Gamze-i şûhına Bâkî gibi geh meddâhız
Gâh feryâd-keş-i çeşm-i gazâlânız biz

Şevk-yâb olduğumuz nazm-ı Neşâtî'dendir
Gerçi mazmûn-ı gam u gussada pinhânız biz

O bütün nâzının efkendesiyiz hemçü Nedîm
Bî-vefâ olsa da bin cân ile kurbânız biz

Şem'-i ruhsârını habseyledi fânûs-ı dile
Aşkın icâzına Gâlib gibi hayrânız biz

Peyrev-i şi'r-i Kemâl olduğumuzdan Necmî
Şimdi magbût-ı pesendîde-i devrânız biz

Yukarıdaki gazeli aynı zamanda onun Türk Edebiyatı'nda sevdiği şairleri

sergilemesi bakımından da okumak mümkündür. Yahya Kemal'e kadar usta saydığı şairleri, Fuzulî, Bakî, Neşatî, Şeyh Galib ve Nedim'i Osmanlı şiirindeki yerleriyle, onların şiirlerinden esinlenerek (Bakî'de çeşm-i gazâlân; Neşatî'nin "nihânız" gazeli vb. ile) gazelini oluşturmuştur. Ayrıca Necmettin Halil Onan'da Yahya Kemal sevgisi, aşağıdaki örneklerle daha da pekişmektedir:

Kasdım üstâd Kemal'in ne sühendân idügi
Ya'ni ol bâbda sernâme-i destân idügi
.....

*Dedi şair değil ol zâta da Nurullah Ataç***
Söz götürmez bu lâfın kupkuru bühtan idügi

Onan, ilk şiir kitabı olan Çakıl Taşları'nı Yahya Kemal'e ithaf etmiştir. O devir Dergâh etrafında toplanan şiir heveslisi gençler için Yahya Kemal, model alınan büyük bir şairdi. Ona göre Yahya Kemal, Türk şiirinin direğidir, aşağıdaki şiiri hocası ve dostu Yahya Kemal'in ölümü üzerine yazar:

Artık ne şekil derdi ne manâ kaydı
Âdâb-ı sühan onunla bir başkaydı.
Şi'rin direğiymiş meğer ondan sonra
Baktık da yer yer temelinden kaydı. (Mazıoğlu, s. 11)

İstanbul'un işgali üzerine Darülfünun geçici olarak kapatılmış, Onan, Kurtuluş Savaşı'nda görev almak için Anadolu'ya geçmiş ve Ankara'da zabit vekili olmuştur. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanınca terhis olmuş ve Darülfünun'un açılmasıyla da eğitimini tamamlayarak 1925 yılında mezun olmuştur.

Öğretmenlik Yılları ve İzmir Sevgisi

1926 yılında sınıf arkadaşı Ahter Onan'la evlenmiş, 27 Mayıs 1929'da tek çocukları Yıldız Alacakaptan doğmuştur. Bir ara Anadolu ajansında çalıştıktan sonra 1927'de İzmir Amerikan Erkek Koleji'ne edebiyat öğretmeni olarak atanır. Bu okula atanması, iki öğrencinin din değiştirip Amerika'ya kaçmak istemesinin basında ses bulması üzerinedir. Milli Eğitim Bakanlığı, bu olay üzerine bu okula

** Cunbur, adı geçen yazısında, Onan'ın Nurullah Ataç'ı kızdırmayı çok sevdiğini belirtir. Yukarıdaki beyte o gözle bakılmalıdır.

millî duyarlılığı geniş genç şair Necmettin Halil Onan'ı atamıştır. Onan, İzmir Amerikan Koleji'nde 5 yıl öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra 1932-1933 yıllarında Vakit Gazetesi'nde tefrika edilmiş *İşleyen Yara* isimli bir roman yazmıştır. Tezli bir roman olan *İşleyen Yara*, misyonerlik faaliyetleri ve eğitim konusundan yola çıkarak yazılmıştır. Romanın ana karakteri Cevat Bey vatansever, idealist bir kişiliktir. Eşi Nihal Hanım yabancı kolejlerde okumuştur. Oğulları olan Turan'ı İzmir Amerikan Koleji'ne verirler. Kolejde okuyan Turan'ın düşünceleri değişmeye başlar, mezun olur olmaz Amerika'ya gitmek en büyük isteğidir. ...

Abdülkadir Hayber, adı geçen eserde romanın özeti ile birlikte romandan bir bölümü verir. Roman kitap olarak basılmamıştır. (bkz. Hayber, s.83-148) Daha sonra İzmir Erkek Lisesi ve İzmir Kız Lisesi'nde Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. 1932'de Adana Erkek Öğretmen Okulu Müdürlüğü ile aynı okulun Edebiyat öğretmenliğine gönderilir.

Necmettin Halil Onan, bu atamadan memnun kalmazı. Eşi ve kızı da İzmir'de kalmışlardı. Adana'da yazdığı şiirlerde yanlızlığını, eşine ve kızına olan özlemini dile getiren şiirler yazar.

Dün gece rüyada güzel kızımı
Tam sevip öpecek anda uyandım.
Bağrımın içinde gönül sızımı
Olanca hızıyla duyup da yandım.

Bakanlığın bir ödül olarak atadığı müdürlükte hiç memnun olmadığını belirten hiciv niteliğindeki şiirleri de vardır.

1933-1935 yılları arasında Ankara Erkek Lisesi Müdürlüğü'nde bulundu. 1936-1939 yıllarında tekrar İzmir Kız Lisesi Müdürlüğü ve Edebiyat öğretmenliği yaptı. 1939'da Maarif Vekaleti Umumi Müfettişliği'ne atandı. 1942-1946 yılları arasında Yüksek Öğretim Genel Müdürü oldu. Genel müdürlüğü sırasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türk Edebiyatı dersleri okuttu.

"Dur Yolcu" Şairi

Öğrencisi Müjgân Cunbur, Onan'ın ölümünden sonra *Hisar Dergisi*'ndeki yazısına şu sözlerle başlar:

Dergileri süsleyen, hafızalara nakşedilen, mermerlere kazılıp kitabeleşen şiirler vardır. Ve:

> Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın
> Bu toprak bir devrin battığı yerdir.
> Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın
> Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

kıtası gibi, dağlara, topraklara işlenip devleşen şiirler de vardır. Binlerce Türk şehidinin tertemiz kanlarıyla sulanmış Eceabad sırtlarında bir Mehmetçiğin silüeti yanında yer alan bu dört mısra, sanki: Çanakkale'nin geçilmez olduğunu Boğaz'da girip çıkanlara, o topraklarda gezip dolaşanlara hatırlatır gibidir. İstiklal Harbi şehitleri için yazılan, okuma kitaplarında yüzbinlerce Türk gencinin zihinlerine aktarılan, milyonlarca genç gönlü Milli Mücadele'nin heyecanıyla dolduran bu "Bir Yolcuya" şiirinin duygulu şairi Necmettin Halil Onan'ı da son günlerde kaybettik. (Cunbur 1968, s. 7.)

Onan'ın nesli, I. Dünya Savaşı'nı görmüş, çocukluk ve gençlik yıllarında Balkan Savaşı (Onan, Balkan Savaşları başladığında onlu yaşlarında bir çocuktur.), İstanbul'un işgaline tanık olmuş, Kurtuluş Savaşı yıllarının bütün çoşkunluğu ve destansılığını teneffüs etmişti. O neslin bütün gençlerinde olan vatan duyarlılığı, milli hassasiyet Onan'ın şiirinde bir ayırıcı nitelik olarak görülmektedir. Cunbur, sözü edilen yazısında bugün onun üzerinde durulması gereken en önemli özelliğinin şairliği olduğunu belirterek onun "millî ve hissî şiirleri"yle I. Dünya Savaşı sonrası Türk Edebiyatı için önemini vurgulamaktadır.

Divan Şiiri Tutkusu

Müjgân Cunbur, onun "O koskoca Kanunî devrindeki Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu gün elimizde kalanlar bir Sinan'ın Süleymaniyesi, bir Fuzulî'nin Bağdat kasidesi, bir de Bakî'nin Kanunî mersiyesidir" cümlesini unutamadığını bize iletmektedir. Bütün bunlar Onan'ın Divan şiirine yaklaşımını, zevkini ve seçmeci tavrını yansıtmaktadır. Yine Mazıoğlu, hocasının Divan şiiri sevgisini aşağıdaki gibi gözlemlemektedir:

> Türk Edebiyatı'nın Necmettin Halil Onan'ı en çok çeken alanı Divan şiiri idi. Divan şiirimize karşı özel bir tutkusu vardı.

> Bu tutku iledir ki özellikle 1933'ten sonra zaman zaman gazeller yazmıştır. Gazellerindeki ifade güzelliği ve incelik Divan şiirine ruhen ne kadar yakın ve onunla nasıl dolu olduğunu göstermektedir. Necmettin Halil Onan boş zamanlarında divanları elinden düşürmez, onları okurken kendisinden geçerdi. Bakî'nin şiirlerindeki ahenge, dili işleyişindeki ustalığa hayrandı. Şeyhülislam Yahya'nın şiirlerindeki inceliği ve akıcılığı, Nailî'deki ifade güzelliğini, Neşatî'deki ipham ve maraziliği, Nef'î'nin mübalağalarını, Nedim'in zeki buluşlarını ve şaklabanlıklarını, Galib'in mistik havaya büründüğü parlak hayallerini zevkle okur ve öğrencilerine de aynı zevki tattırmanın yolunu bilirdi. (Mazıoğlu, s. 8.)

Müjgân Cunbur ile 05.02.2006 tarihinde yaptığımız görüşmede, onun Divan şiiri tutkusunu, hatta öğrencilerine de Divan şiirini sevdirme ve tanıtma çabasının olduğunu öğrenmiştik. Sınıf olarak yaptıkları gezilerde, tren yolculuklarında Onan'ın bir beyit okuduğunu, öğrencilerinden de okuduğu beytin son harfiyle başlayan bir beyit söylemelerini istediğini, bunu bir oyun olarak gördüklerini dinledik. Necmettin Halil Onan'ın bir diğer çok önemli özelliği de fevkalade şiir hafızası ve şiir okuma yeteneğidir. Öğrencilerine çok şiir ezberlemelerini önermekte, şiirin hafızanın bir ilacı olduğunu söylemektedir. Müjgân Cunbur, Onan'ın saydığımız niteliklerini 1948 yılında (Müjgân Cunbur 4. sınıf öğrencisidir) yapmış oldukları sınıf gezisi çerçevesinde şöyle özetlemektedir:

> Gezimiz Ankara'dan başlayarak İzmir, Manisa, Balıkesir ve Bursa istikametindeydi. Hocamız Necmettin Halil Onan, Bursa'da "Hüsnü Güzel'de bir akşam yemeği yiyelim" dedi. Yemek sırasında Yahya Kemal'in de orada olduğunu gördük. Yemekten sonra beraberce yanına gittik. Sohbetin ilerlediği bir sırada Yahya Kemal, eski öğrencisine Rumeli ağzıyla "oku bakalım üşş beş şiir" dedi. Onan Hoca: "estağfirullah üstadım" demesiyle Yahya Kemal: "benim şiirlerimi en iyi sen okursun" dedi.

Ayrıca Cunbur onun güzel şiir okuyucusu olduğunu şöyle belirtmektedir. Necmettin Halil Bey, güzel şiir okur, her şiire zevkini verirdi. Fuzulî'nin mısraları onun ağzında başka bir güzellik, Bakî'ninkiler başka bir güzellik, hele Yahya Kemal'inkiler nefis bir ahenk kazanırdı." (Cunbur 1968, s. 9.) Bu anektot, her bakımdan kayda değer özellikler taşımaktadır. Hem Yahya Kemal'in eski

öğrencisi Necmettin Halil Onan ile hem de Onan'ın öğrencileriyle ilişkisi bakımından. Çünkü o yıllarda bir Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisinin Yahya Kemal'i tanıyabilme olanağını bulması kanaatimce çok önemlidir. O geziyle ilgili hatıra fotoğrafında Onan, öğrencileri Emel Vardarlı, Müjgân Cunbur, Lütfü Doğan, İhsan Akpolat ile aynı karede poz vermektedirler. Ayrıca Cunbur, Bir İstanbul gezisinden de bahsetmektedir ki bu gezide Meliha Anbarcıoğlu, Necati Lugal da vardır. Bu gezinin önemini Cunbur, Tanpınar'ı tanıma olanağı bulma diye ifade eder. Hep beraber Tanpınar'ı ziyarete gitmişlerdir. Cunbur, hem sınıf arkadaşı hem de Dergah etrafında birlikte çalıştığı Tanpınar'ın, Necmettin Halil Onan'ın gönül dünyasında çok önemli bir yer tuttuğunu, onu derslerde ve sohbetlerinde "Hamdi" diye her zaman sevgi ve saygıyla andığını bildirmektedir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde

Necmettin Halil Onan'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki hocalığını, Müjgân Cunbur ve Zeynep Korkmaz'ın tanıklığı ve değerlendirmeleri, Hasibe Mazıoğlu'nun Onan ile ilgili biyografisi, ve Aysu Ata'nın fakülte arşivinden çıkardığı belgeler aracılığıyla takip edeceğiz. 1941 yılında Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilmesiyle birlikte Onan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ders vermeye başlar. Bugün Eski Türk Edebiyatı olarak isimlendirilen bu ders, o dönemde Divan Edebiyatı / Klasik Edebiyat adıyla okutulmaktaydı. Onan, 1946 yılına kadar hem Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü görevini hem de Fakültedeki hocalığını sürdürür. 1946 yılında, Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü görevini bırakarak hocalık görevini devam ettirdiği bu fakülteye Eski Türk Edebiyatı profesörü olarak atanır.

Necmettin Halil Onan'ın, 1946'da çıkan 4936 sayılı üniversiteler kanununun hazırlanmasında büyük emeği geçmiştir. Onan, emekli olup Fakülte'den ayrılıncaya kadar Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü Kürsü Profesörü olarak yönetmiştir. Ayrıca tespit edilen belgelerden onun bir ara dekanlık görevini de yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Asistanı Hasibe Mazıoğlu'nun ifadesiyle:

> Necmettin Halil Onan, insanları sevmiş, herkese karşı iyi davranmayı ve yardım etmeyi bilmiş, dostlarının ve istisnasız bütün öğrencilerinin kalbini fethetmiştir. Yetiştirdiği binlerce öğrenciye

Necmettin Halil Onan, Saadet Çağatay, Abdülkadir İnan, Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Hasibe Mazıoğlu ve öğrenciler

Necmettin Halil Onan, Hasibe Mazıoğlu, Sedit Yüksel ve öğrenciler

> model hoca olarak kendini sevdirmiş, daima sevgi ve saygıyla anılma mutluluğuna erişmiştir. Çünkü Necmettin Halil Onan, her ne olursa olsun doğruluktan ayrılmayan yurtsever, ülkücü ve erdemli bir hoca idi. Küçük hesapları olmayan büyük bir insandı. Herkese karşı nazik ve hoşgörü sahibi idi. Bütün öğrencilerine sevgi ve ilgi gösterir, birisini ötekisinden ayırmaz, onların başarılarıyla mutlu, üzüntüleriyle dertli olurdu. Sağduyu ve sağbeğeni örneğiydi. Görevinde son derece titiz olup her işte en mükemmeli yapma çabasını gösterir ve başarırdı. Keskin zekasının pırıltılı buluşlarıyla renklendirdiği esprili ve tatlı sohbetlerine doyum olmazdı. (Mazıoğlu, s. 4.)

Ayrıca 1943-44 yıllarında Darülfünun'dan hocası Ferid Kam'ın da bölümde tasavvuf dersi verdiğini Müjgân Cunbur'dan öğrenmekteyiz. Bu bilgi çerçevesinde Onan'ın çok sevdiği hocasıyla bu yıllarda yolları kesişmiş ve aynı fakültede ders vermişlerdir.

Yine bir diğer öğrencisi Zeynep Korkmaz, hocasını şöyle değerlendirmektedir:

> ... sanatçı kişiliğinin ifadesi olan şairliği ile Türk Edebiyatı'nda kazandığı seçkin yer bir yana, Fakültemiz Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü için de yeri güç doldurulur bir değer idi. Usta bir sanatçı kişiliğine bilimsel niteliklerin eklenmesiyle ortaya koyduğu araştırma ve yayınlar, dil ve edebiyat müntesiplerince her zaman başvurulacak yararlı eserlerdendir. Meslek arkadaşları ve öğrencileri arasında olgun ve ergin bir yönetici, mükemmel bir hoca, alçak gönüllü ve örnek kişi nitelikleriyle anılmış ve anılacaktır. İtina ile yetiştirmeye çalışıp memleket milli eğitimine armağan ettiği yüzlerce öğretmen ile, akademik faaliyete hazırladığı öğretim üyeleri, bugün onun bilgisinden ve kişiliğinden yararlanmış kimseler olarak, ondan devraldıkları görevi yürütmektedirler. Erdemli kişiliğinin türlü yönleri ile sanat ve meslek hayatı için vermiş olduğu bütün bu emekler, bundan böyle edebiyatçılar, ilim adamları, yöneticiler ve yetiştirdiği genç kuşaklarca saygı ile anılacaktır. (Kerman, s.79.)

Bütün öğrencileri ve tanıyanları tarafından sevgi ve saygıyla anılan Necmettin H. Onan, 19 yıl Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı

Bölümü'nde görev yapmıştır. Ayrıca Cunbur, Necmettin H. Onan'ın eşi Ahter Hanım'ı da sevgiyle anmadan geçememekte, onun kendilerine bir anne sevgisi ve şefkatiyle yaklaştığını ve evine gittiklerinde hiçbir yardımı esirgemediğini belirtmektedir.

Bilimadamlığı

Necmettin Halil Onan bibliyografyası, Müjgân Cunbur tarafından hazırlanmıştır. (Cunbur 1972, s. 81-89) Şüphesiz onun Türk Edebiyatı çalışmalarına en önemli katkılarından biri, şerh sistemini temel alan bir antoloji hazırlamasıdır. İlk kez 1940 yılında İstanbul'da basılan *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi* adlı eser, modern anlamda ilk antoloji olma özelliğini taşımakta ve o dönem için bir yenilik ve farklılığı beraberinde getirmekteydi. Bu eserin önemi ile ilgili Zeynep Korkmaz şunları söyler:

> Onan'ın edebiyat yönünden olduğu kadar, dil ve üslup yönünden de önemli olan eseri *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*'dir. Bugünkü ve yarınki genç kuşaklara Divan Edebiyatı'nın milli kültürümüz için değer olarak kalmış yanlarını tanıtmak amacıyla hazırlanan bu antolojide, seçilen şiirler, açıklamalarla birlikte bugünkü dile başarıyla aktarılmıştır. (Korkmaz, s. 75) Daha sonra Halil Erdoğan Cengiz, *Divan Şiiri Antolojisi* adlı eserini, Onan'ın antolojisini model alarak hazırlamıştır.

Yine önemli çalışmalarından biri de Fuzulî'nin *Leyla ile Mecnun* adlı mesnevisini ilk kez yeni harflere aktararak 1955 yılında yayımlamasıdır. Üçü yurt dışındaki kütüphanelerde olmak üzere on dört el yazması nüshanın gözden geçirilip, aralarındaki farklar karşılaştırılarak tespit edilmiş bu transkripsiyonlu *Leyla ile Mecnun* metni 3096 beyittir. Necmettin Halil Onan'ın büyük bir titizlikle hazırladığı bu önemli eser, Azeri şivesinin özelliklerini içermektedir. En son Muhammet Nur Doğan tarafından hazırlanan eleştirel *Leyla ile Mecnun* metninin düzyazı çevirisi Onan'ın bu çalışmasına dayanmaktadır.

Onan'ın diğer çalışma alanı ise dil bilgisi kitapları hazırlayarak Türk diline yapmış olduğu katkıdır. Zeynep Korkmaz, Onan'ın Türkçeye yaptığı hizmeti iki yönlü değerlendirmektedir:

1. bir şair, bir sanatçı olarak Türkçe'yi işleme ve geliştirme yolu ile yapmış olduğu hizmet, 2. bir araştırıcı ve inceleyici olarak dil bilgisi kitapları yazmak suretiyle yapmış olduğu hizmet. (Korkmaz, s. 37) Okullar için yazdığı dil bilgisi kitapları bakımından onun Türk millî eğitim tarihinde de önemli bir yeri vardır. Onan'ın dilbilgisi yazarlığı Korkmaz'a göre 1934'e kadar gitmektedir. O tarihte eşi Ahter Hanım ile yayımlamış oldukları ilk eser, öğretmen okulları, liseler ve hayat okulları için hazırlanmış olan dilbilgisi kitabıdır. Yine Onan, 1943 yılından başlayarak ilk ve ortaokullar için yazdığı kitaplarda sistemli ve olgun bir gramerci olarak görülür. Onan'ın dil bilgisi kitapları gramer bilgisi ve konuya hakimiyet; bilgiyi veriş biçimi, metod, dil ve üslup; pedagoji yönüyle birkaç bakımdan büyük değer taşımaktadır. (Korkmaz, s. 76)

Balıkçı Profesör

Necmettin Halil Onan, 09.05.1960 tarihinde emekliye ayrılarak çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği, o çok sevdiği İstanbul'a yerleşir. Hasibe Mazıoğlu, Onan'ın ölümüne kadar çok sevdiği Boğaz'ın mavi suları karşısında okuyarak, dinlenerek gönlünce yaşadığını söylemektedir. (Mazıoğlu, s. 4) Ayrıca, Boğaz'da sandalıyla balığa çıkmanın, Küçüksu'da yaptırdığı şirin evinin bahçesinde gül ve ağaç yetiştirmenin onu ömrünün sonuna kadar mutlu ettiğini söylemektedir. Çevredeki insanlar tarafından "Balıkçı Profesör" olarak anılmış ve çevresine gösterdiği candan ilgi sevilip sayılmasına vesile olmuştur. (Hayber, s. 6.)

Necmettin H. Onan, 17 Ağustos 1968'de geçirdiği ameliyatta oluşan iç kanamadan dolayı hayata gözlerini kapamıştır. Kendi eliyle hazırladığı aile kabristanlığına defnedilmiştir.

Milli eğitimin her aşamasında çalışmış, üniversite hocalığı yapmış, bilim adamlığı ve sanatçı kişiliğini bir arada yürütmüş olan Onan'ın, bütün bu deneyimlerini öğrencilerine çok etkileyici bir biçimde aktardığına tanık oluyoruz. Bugünün eleştiri dünyasında Onan, daha çok şair kimliği ve milli eğitimci olarak görülse de onun Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşunda, bilim adamlığı ve hocalık nitelikleriyle önemi çok büyüktür.

Prof. Necmettin Halil Onan'ın Kitapları

Fuzulî, *Leyla ile Mecnun*, Haz. Prof. Necmettin Halil Onan, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, Maarif Basımevi, İstanbul 1940.

Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1950.

Şiir Kitapları

Çakıl Taşları, Şiirler: 1919-1927, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1927.

Bir Yudum Daha, Semih Lütfi Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1933.

(1931 - 1956 yılları arasında yayımlanmış dilbilgisi kitapları ile makaleleri için bkz. Müjgân Cunbur, "Profesör Necmettin Halil Onan Bibliyografyası", *Türkoloji Dergisi*, C.IV, S.1, Ankara 1972.)

Yararlanılan Kaynaklar

Cunbur, M., "Yeni Bir Kaybımız: Necmettin Halil Onan", *Hisar*, Eylül 1968.

————, "Profesör Necmettin Halil Onan Bibliyografyası", *Türkoloji Dergisi*, C. IV, S. 1, Ankara 1972.

Hayber, A., *Necmettin Halil Onan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 926, Ankara 1988.

Işın, E., *A'dan Z'ye Ahmet Hamdi Tanpınar*, YKY, (*Kitaplık Dergisi* Armağanı), İstanbul 2003.

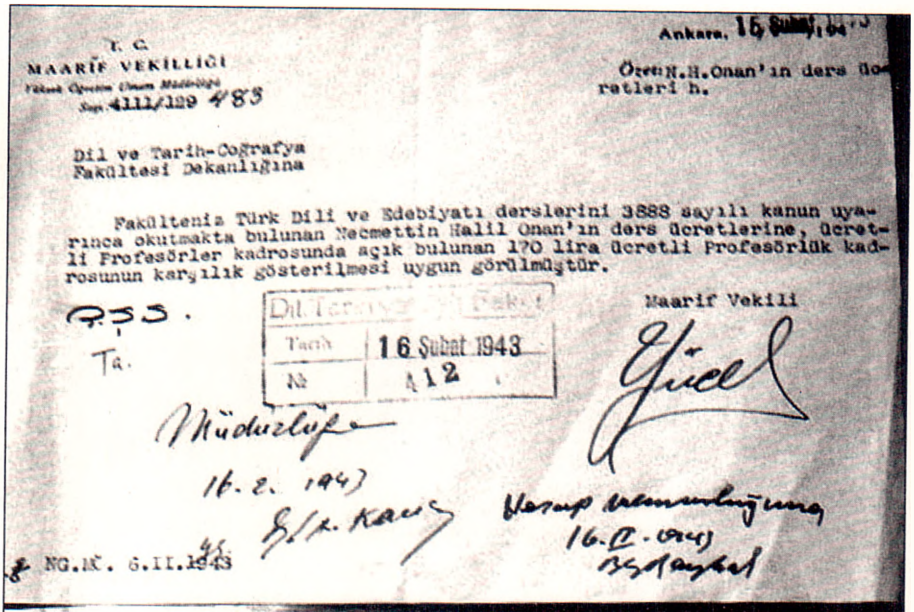
Korkmaz, Z., "Necmettin Halil Onan ve Türk Diline Hizmeti", *Türkoloji Dergisi*, C. IV, S. 1, Ankara 1972.

Mazıoğlu, H., "Necmettin Halil Onan'ın Kişiliği, Eserleri ve Şairliği". *Türkoloji Dergisi*, C. IV, S. 1, Ankara 1972.

Tanpınar, A. H., *Yahya Kemal*, Dergâh Yay., İstanbul 1995.

— Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu'na bu çalışmamızdaki katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Belgeler

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Yüksek Öğretim Umum Müdürlüğü
Sayı: 4111/129 483

Ankara, 15 Şubat 1943

Öğret. N.H.Onan'ın ders ücretleri h.

Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Dekanlığına

Fakülteniz Türk Dili ve Edebiyatı derslerini 3888 sayılı kanun uyarınca okutmakta bulunan Necmettin Halil Onan'ın ders ücretlerine, ücretli Profesörler kadrosunda açık bulunan 170 lira ücretli Profesörlük kadrosunun karşılık gösterilmesi uygun görülmüştür.

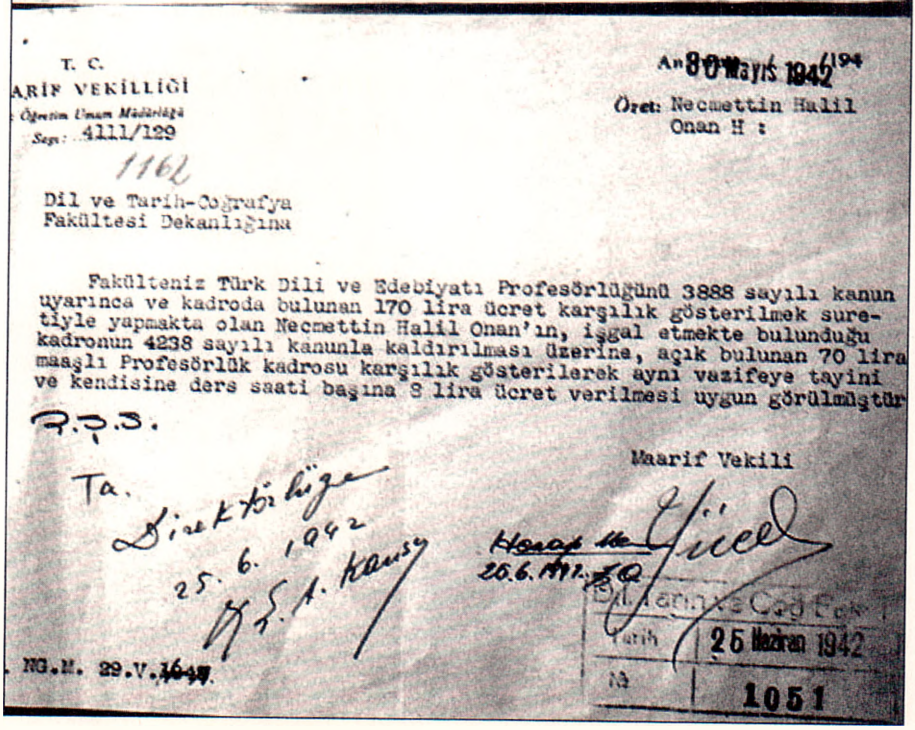
Maarif Vekili

Dil Tarih ve Coğ. Fak.
Tarih 16 Şubat 1943
No 412

Müdürlüğe
16. 2. 1943

Hesap Memurluğuna
16.II.1943

NG.K. 6.II.1943

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Yüksek Öğretim Umum Müdürlüğü
Sayı: 4111/129

Ankara, 30 Mayıs 1942

Öğret: Necmettin Halil Onan H :

1162

Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Dekanlığına

Fakülteniz Türk Dili ve Edebiyatı Profesörlüğünü 3888 sayılı kanun uyarınca ve kadroda bulunan 170 lira ücret karşılık gösterilmek suretiyle yapmakta olan Necmettin Halil Onan'ın, işgal etmekte bulunduğu kadronun 4238 sayılı kanunla kaldırılması üzerine, açık bulunan 70 lira maaşlı Profesörlük kadrosu karşılık gösterilerek aynı vazifeye tayini ve kendisine ders saati başına 8 lira ücret verilmesi uygun görülmüştür

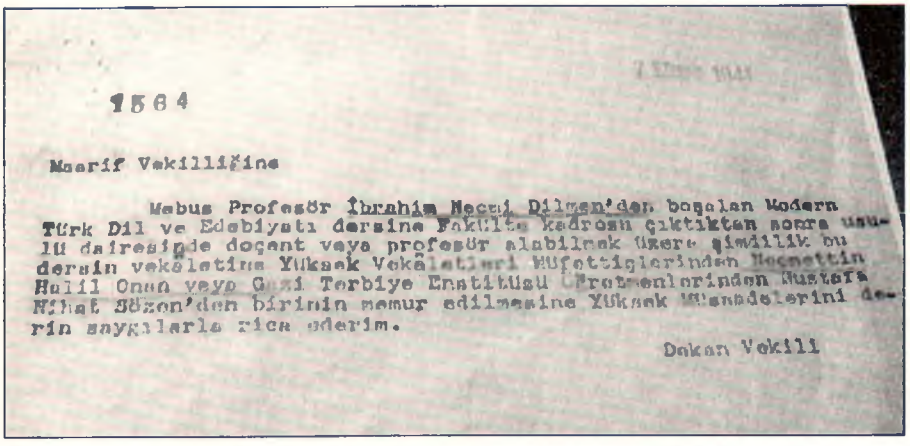
Maarif Vekili

Direktörlüğe
25. 6. 1942

Hesap ve
20.6.1942

Dil Tarih ve Coğ Fak
Tarih 25 Haziran 1942
No 1051

NG.M. 29.V.1942

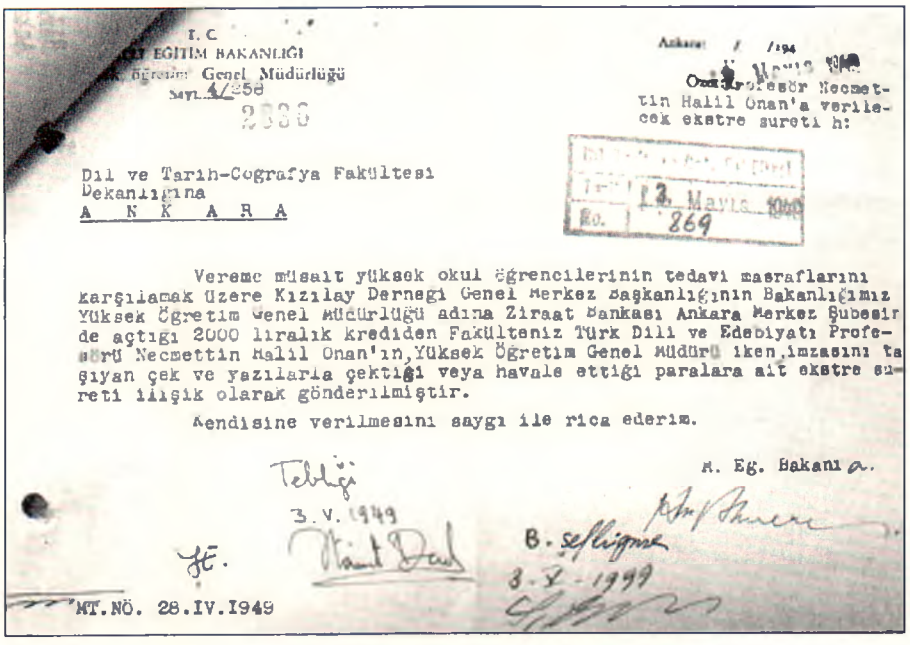

1564

Maarif Vekilliğine

Mebus Profesör İbrahim Necmi Dilmen'den boşalan Modern Türk Dil ve Edebiyatı dersine Fakülte kadrosu çıktıktan sonra usulü dairesinde doçent veya profesör alınabilmek üzere şimdilik bu dersin vekâletine Yüksek Vekâletiniz Müfettişlerinden Necmettin Halil Onan veya Gazi Terbiye Enstitüsü Öğretmenlerinden Mustafa Nihat Sözen'den birinin memur edilmesine Yüksek Müsaadelerini derin saygılarla rica ederim.

Dekan Vekili

T.C.
...LÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
...öğretim Genel Müdürlüğü
Sayı: 4/258
2988

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dekanlığına
A N K A R A

Ankara: / /194
Profesör Necmettin Halil Onan'a verilecek ekstre sureti h:

12 Mayıs 1949
No. 269

Veremc müsait yüksek okul öğrencilerinin tedavi masraflarını karşılamak üzere Kızılay Derneği Genel Merkez Başkanlığının Bakanlığımız Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü adına Ziraat Bankası Ankara Merkez Şubesinde açtığı 2000 liralık krediden Fakülteniz Türk Dili ve Edebiyatı Profesörü Necmettin Halil Onan'ın,Yüksek Öğretim Genel Müdürü iken,imzasını taşıyan çek ve yazılarla çektiği veya havale ettiği paralara ait ekstre sureti ilişik olarak gönderilmiştir.

Kendisine verilmesini saygı ile rica ederim.

Tebliği
3.V.1949

M. Eg. Bakanı a.
B. Seçkinyurt
3-V-1949

MT.NÖ. 28.IV.1949

Profesörler Kurulu Kararları

Özet: Prof.Necmettin Halil'e teşekkür mektubu yazılması hk.

Toplantı sayısı: 12

Karar tarihi : 4.V.1960

Karar sayısı : 110

Fakültemizden tekaüden ayrılmakta olan Prof.Necmettin Halil Onan'a Profesörler Kurulumuz adına bir teşekkür mektubu yazılmasına 30 mevcudun ittifakiyle karar verildi.

Ord.Prof.Dr. [illegible]
" " " [illegible]
" " " [illegible]
" " " [illegible]
" " " [illegible]
" " " [illegible]
" " K.Ayda (bulunmadı)
" " C.[illegible]
" " Ş.Altındağ
" " K.Dalkan
" " H.[illegible]
" " D.Bediz
" " B.Bilgiç
" " S.Çağatay
" " H.Demircioğlu
" " H.Dereli
" " K.Otto-Doru

Prof.Dr.H.Edwards (bulunmadı)
" " N.Erdentuğ
" " H.[illegible]
" " A.J.Greenas
" " N.Hazır
" " H.İnalcık
" " A.İnan
" " S.Ş.Kural
" " A.C.Kern (bulunmadı)
" " İ.K.Kökten
" " Y.[illegible]
" " M.Özgü
" " N.Özgüç
" " T.Özgüç
" " S.Sinanoğlu (bulunmadı)
" " Suat Sinanoğlu
Doç.Dr.C.Erol
" " Z.Korkmaz

Aslı gibidir.

25/V/1960

Sayın Prof. Necmettin Halil Onan,

Memleketimizin türlü irfan ocaklarında yaptığınız öğretim ve idare hizmetlerinden sonra, meslek hayatınızın önemli bir kısmını da Fakültemiz öğretim üyeliğine hasretmiş bulunuyorsunuz. Akademik alanda değerli hizmetler görmekte iken, sırf sıhhî sebepler ile bu faaliyete devam edemeyip, daha erken sayılabilecek bir yaşta emekliye ayrılmak mecburiyetinde kalışınız, müessesemiz müntesipleri için üzücü bir hâdise olmuştur.

Hassas, zeki ve sun'atkâr şahsiyetinizin ifadesi olan san'at eserlerinizle, modern Türk Edebiyatında kazandığınız seçkin mevki bir yana, Fakültemiz Türk Dili ve Edebiyatı bölümü için de değerli bir elemen idiniz. Derin bir san'at anlayışına bilimsel vasıfların da eklenmesi suretiyle meydana getirdiğiniz araştırma ve yayınlar, edebiyat müntesiplerince her zaman baş vurulacak faydalı eserlerdendir. Meslek arkadaşlarınız ve talebeniz arasında iyi idareci, mükemmel hoca [illegible] müntevazi ve örnek insan vasıfları ile anılmaktasınız. İtina ile yetiştirmeğe çalışıp memleket emrine hediye ettiğiniz yüzlerce öğretmen ile, akademik faaliyete hazırladığınız asistan ve doçentler, bugün, bilgi ve şahsiyetinizden feyz almış insanlar olarak, sizden devir aldıkları vazifeyi yürütmektedirler. Şahsiyetinizin türlü cepheleri ile memleket yararına verdiğiniz emekler, bundan böyle edebiyatçılar, fikir adamları, idareciler ve yetiştirdiğiniz genç nesiller tarafından şüphesiz saygı ile anılacaktır.

Uzun meslek hayatınızı dolduran bu değerli ve asil hizmetlerinizden dolayı gerek Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün gerek Fakültemizin şahsınıza karşı duyduğu şükran hislerini ve teşekkürlerini size ulaştırmayı Fakülte Dekanı olarak bana da şerefli bir vazife telakki eder, bu vesile ile saygılarımı sunarım.

Dil ve Tarih-Coğ. Fakültesi
Dekanı
Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay

HASAN REŞİT TANKUT
(1891-1980)

Görev Yılları: 1936-1940

Ali Gül
Tülay Çulha

1891 yılında Elbistan'da doğan ve yaşamını 18 Şubat 1980 tarihinde yitiren Hasan Reşit Tankut, edebiyatçı kimliğinin yanı sıra tarihçi ve politikacı olarak da tanınmıştır.

Hasan Reşit Tankut'un eğitimiyle ilgili ilk bilgimiz Şam idadîsinde okumuş olduğu. Her yıl derslerin bitmesiyle Şam'dan yola çıkan Tankut, Gaziantep üzerinden Kahramanmaraş'a gelir, oradan da Ahır Dağı'nın ardındaki Elbistan'a gider. Yaz sonu gelip de okulunun başlayacağı zaman, bu defa aynı yolu Elbistan'dan başlayarak kat etmek zorunda kalır.

1913 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olan Tankut, aynı yıl Sivas maiyet memurluğuna atanır. 1914 yılında patlak veren savaş Tankut'un gönüllü olarak orduya katılmasına neden olur. Hasan Reşit Tankut yedek subay olarak görev yaparken Çanakkale, Galiçya ve Sina'da yararlılıklar göstererek madalyalar alır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Niksar, Artova ve Erbaa ilçelerinde kaymakamlık yapan Tankut, Kuvayı Milliye saflarına katılarak Kurtuluş Savaşı'nda

görev alır. Milli mücadele sırasındaki hizmetlerinden dolayı da İstiklal Madalyası ile ödüllendirilir.

1926'da İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı, 1928'de Mülkiye müfettişi olarak görev yapan Tankut, aynı dönemde Türk Ocakları Genel Müfettişi olarak da çalışmıştır. Hasan Reşit Tankut'un bir dönem *Ulus* gazetesinin sahibi olduğu da kayıtlarda belirtilmektedir.

Türk Dil Kurumu kurucuları arasında yer alan Tankut, 1935-1950 arasında kurumda ikinci başkan, Etimolojik ve Lengüistik Filoloji Kolları Başkanı ve Genel Sekreter olarak çalışır. İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça ve Bulgarcayı iyi derecede bilen Tankut, bu özelliğinden dolayı yurtdışındaki birçok toplantı ve kongreye temsilci olarak katılmıştır. 1936-1940 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapar. Onunla ilgili kaynaklarda, söz konusu yıllar arasında Tarih Bölümünde görev yaptığı yazılıdır. Arşiv araştırmalarımız boyunca Tarih Bölümünde (Eski Zaman Tarihi ve Orta Zaman Tarihi) Hasan Reşit Tankut'un adına hiç rastlamamış olmamız, bizi yukarıdaki cümleyi söylemeye zorlamıştır.

Tankut, 14 Mayıs 1931'de Muş milletvekili olarak meclise girer. Beşinci dönemden sekizince döneme kadar Maraş, dokuzuncu dönemde Hatay ve on birinci dönemde Mardin milletvekilliği yapmıştır. Parlemento üyeliğini 1960 yılına kadar sürdürür. İki kız bir erkek çocuk babası olan Tankut'un Kızı Gönül, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün kurucularından olup 27 Nisan 2005'te vefat etmiştir. Diğer kızı ABD'de tasarımcı, oğlu ise Almanya'da mühendis olarak çalışmıştır.

Tankut'un başlıca yapıtları arasında *Güneş Dil Teorisi'ne Göre Dil Tetkikleri, Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli İzahlar, Köylerimiz Dün Nasıldı? Bugün Nasıldır? Yarın Nasıl Olacaktır?* sayılabilir.

Hasan Reşit Tankut'un Millî İstihbarat Teşkilatı'nın kuruluşunda da görev aldığı yolunda belgeler var. Bu belgeler, MİT arşivinde yer alıyor ve internet sayfasında da yayımlanıyor. Tankut'un istihbarat teşkilatıyla olan ilişkisi, Şükrü Âli Ögel'in anılarında şöyle yer alıyor:

> 4. Riyâset Mensupları Almanya'da (16 Haziran - 5 Temmuz 1926)

Bir taraftan, teşkilatın Dış İstihbarat Bölümü'nün kuruluş çalışmaları devam ederken, diğer taraftan hizmet verecek personelin yetişmesi amacıyla Almanya'da kursa tabi tutulmaları da 1926 Martında kararlaştırılmış ve Walther Nicolai tarafından gönderilen 20 günlük kurs programı uygun görülerek yürürlüğe konulmuştur.

Almanya'ya gidecek heyet içinde, o sırada Boğazlar Komisyonu'nda görevli olan ve Harp Akademisi'nde Harp Tarihi Dersleri veren Kurmay Yarbay Şükrü Âli (Ögel) Bey (İlk Hizmet Reisi olacaktır), Kurmay Subay Hüseyin Rahmi (Apak) Bey, Hasan Reşit (Tankut) Bey, Kemal (Güçsav) Bey ve Hariciye Vekâleti'nden yüksek dereceli bir memur bulunuyordu.

Heyet, altı gün gecikme ile 16 Haziran 1926 tarihinde Almanya'ya gelmiş ve Albay Walther Nicolai tarafından karşılanmıştır. Burada görülen istihbarat kursları yanında, yabancıların yaşantılarından belirli kesitler öğrenilmesi ve görülmesi amacıyla, Berlin, Dresden, Hamburg, Münih, Salzburg ve Viyana'da geziler tertip edilmiş, o tarihte Münih'de açılan "Savaş Propagandası Sergisi" gezilmiştir.

Almanya'da görülen kurslar 5 Temmuz 1926 tarihinde sona ermiş ve heyet Viyana'dan 7 Temmuz 1926 tarihinde hareketle 10 Temmuz 1926 Cumartesi günü İstanbul'a gelmiştir.

Hasan Reşit Tankut da dönemin birçok aydını gibi Güneş-Dil Teorisi üzerine çalışmalar yapmıştır. Hastalandığı son günlerde, "Dil işimizde henüz bir istikrara varamadık" diyen Atatürk, tanınmak gayretinde bulunan bazı kimselerin bu teoriyi çığırından çıkarmaları üzerine, Milletlerarası Bükreş Dil Kongresi'nde savunan Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut'un da isteğiyle Güneş-Dil Teorisi üzerinde durmaktan artık vazgeçmiştir.

Tankut, *Türkçe Sözlük*'ün yazımında da aktif görev almıştır. Atatürk, terimlerin Türkçeleştirilmesi işinin epeyce yol alması ve 1937-1938 ders yılına yeni terimlerle yazılmış kitaplarla girilebilmesi üzerine çağdaş bir sözlüğün hazırlanma zamanının geldiğini düşünerek dilimizdeki yabancı sözcüklerden hangilerinin kalacağını, hangilerine karşılık bulmaya çalışılacağını bir ilkeye bağlamak için

eldeki sözlükleri inceletmeye başlamıştır. Türkçe sözlük hazırlama çalışmaları, böylece başlamış oldu.

Türkçe Sözlük'ün amacı, birinci baskının ön sözünde: "*Türkçe Sözlük* bugün hiçbir yabancı tesir veya özentiye düşmemek şartıyla yazılan yazılarda ve söylenen sözlerde geçen yabancı kelimelerle birlikte dilimizde kullanılmakta olan veya kullanılacağı umulan Türkçe kelimeler için başvurulacak bir kaynak olmak" şeklinde belirtilmiştir.

Sözlüğe alınacak kelimeler çeşitli kaynaklardan derlenmiş, çeşitli eserler taranmıştır. Derlenen ve taranan kelimeler, genel dil kelimeleri ve terimler olmak üzere ikiye ayrılmış, terimler uzmanlarca incelenmiş, genel dil kelimeleri ise yazarlarla dil ve edebiyat öğretmenlerinden oluşan kurullarca ele alınmıştır.

Bu amaç ve yöntem doğrultusunda sözlük çalışmaları 1939 yılında baş-
 lamıştır. Hasan Reşit Tankut, sözlüğün genel bir plânını hazırlamış, Ali Canip Yöntem de sözlüğü hazırlama görevini üstlenmiştir. Ali Canip Yöntem'in rahatsızlanması üzerine sözlük hazırlama işi Mehmet Ali Ağakay'a verilmiştir. Türkçe Sözlük'ün 15.000 civarında kelimeyi içeren birinci baskısı 1945 yılında yayımlanmıştır. (www.tdk.gov.tr)

Kurtuluş Savaşı'nda Alevîler

Osmanlı Devleti'nin yok saydığı Alevîlerin, ülkenin içinde bulunduğu işgal ortamından kurtulabilmesi ve padişahlık rejiminin değişeceği ümidiyle Anadolu'da bağımsızlık savaşını yürüten Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu harekete destek vermeleri çok normaldir. Mustafa Kemal Paşa ve bağımsızlık savaşını yürüten arkadaşları Alevîlerin sayıca ne kadar önemli olduğunun ve yüzyıllardır sünnî Osmanlı idaresine olan muhalefetlerinin bilincindeydiler. Bu amaçla onları kazanmak için girişimlere başladılar.

Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran 1919 tarihinde Konya II. Ordu Müfettişliğine şu şifreyi yolladı:

> Tokat ve çevresinin İslam nüfusunun % 80'i, Amasya çevresinin de önemli bir bölümü Alevî mezhepli ve Kırşehir'de Baba Efendi hazretlerine çok bağlıdırlar. Baba Efendi, ülkenin ve ulusal

bağımsızlığın bugünkü güçlüklerini görmekte ve yargılamakta gerçekten yeteneklidir. Bu nedenle, güvenli kimseleri görüştürerek kendilerinin uygun gördüğü "Ulusal hakları koruma" ve "Başka ülkeye bağlanmama" derneklerini destekleyecek birkaç mektup yazdırılarak buralardaki etkili Alevîlerin Sivas'a gönderilmesini pek yararlı görüyorum. Bu konuda içten yardımlarınızı dilerim.

3. Ordu Müfettişi Fahri Yaver
Mustafa Kemal

Sivas Kongresi sonrası bağımsızlık savaşına merkez olarak Ankara seçilmiştir. Bu kongrenin yürütme organı durumunda olan Temsil Heyeti Ankara'ya gitmeden Hacıbektaş'a uğrayıp bu nüfuzlu merkezin kesin desteğini sağlamak istiyordu. Atatürk'ün yanında Hüseyin Rauf, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç, Ahmet Rüstem Beyler vardı. 21-22 Aralıkta Mucur'da kalan heyet Mucur Kaymakamı Cevat Bey'i de alarak 23 Aralık 1919 günü Hacıbektaş'a gelir.

Hacı Bektaş Dergâhı, Mustafa Kemal ve diğer heyet üyelerine çok sıcak davranır. Daha önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü isimleri Enver ve Talat Paşalar da, iktidara geldikten sonra, Hacı Bektaş Dergâhı'nı ziyaret etmişler ve Çelebi onları Dergâh Selamlığı'nda karşılamıştı.

Cemalettin Çelebi, Atatürk'ü Beştaş'larda karşılar. Buraya siyah kupa bir arabayla gelmiş, Atatürk'ü ve diğer heyet üyelerini konağa götürmüşlerdi.

Cemalettin Efendi'nin oğlu Hamdullah Efendi'nin odasında bir "cem" düzenlenir. Atatürk Hacıbektaş'ta bir gece kalır. 24 Aralıkta heyet Dergâhı gezer. Hacı Bektaş Veli türbesi ve diğer önemli yerler ziyaret edilir. Sonra o sırada Dedebaba postunda oturan Salih Niyazi Baba ziyarete gidilir. Dergâhta Atatürk, Cemalettin Efendi, Salih Niyazi Baba ve diğer ileri gelenlerle özel bir toplantı yapılır. Bu toplantıda bağımsızlık savaşı konuşulur.

Hacıbektaş görüşmesinde en ilginç konuşmayı sonradan Veliyettin Çelebi şöyle aktarmıştır: Çelebi Cemalettin Efendi Mustafa Kemal Paşa'ya "Paşa Hazretleri cesaretli ve basiretli idarenizde Türk Milletinin düşmanı kahredeceğine inancım sonsuz. Yüce Allahın milletimize müyesser edeceği zaferden sonra Cumhuriyet ilânını düşünüyor musunuz?" diye sorar. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine: "O mutlu günün ilânına kadar aramızda kalmak kaydıyla, evet Çelebi Efendi Hazretleri" diye yanıtlar.

Savaş sırasında aynî yardımların yanı sıra Dergâh kasasında bulunan 1800 altın lira da millî kuvvetlere verilmiştir. Bağımsızlık Savaşı sırasında Alevî-Bektaşî kitleler Ankara hükumetine tam destek vermişlerdir.

Atatürk'ün Hacı Bektaş Dergâhı'nın nüfuzuna oldukça önem verdiği görülüyor. Bütün gelişmeler Hacı Bektaş Çelebisi'ne hemen bildiriliyor. Atatürk bunu Nutuk'ta şöyle belirtir: 2 Ocak 1920 günü cemiyetin merkez kurullarına ve Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir bildirim yaptık.

Cemalettin Çelebi, TBMM çalışmalarına hastalığı nedeniyle katılamamış; ancak halkı Kurtuluş Savaşı'na destek vermeye çağıran mektuplar taşıyan ulaklar yurdun dört bir yanına gönderilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk özel doktorunu ve başka doktorları Çelebi'nin tedavisi için görevlendirmişti.

Cemalettin Çelebi 1922'te vefat edince yerine kardeşi Veliyettin Efendi çelebi postuna (29. Çelebi) oturdu. İkinci TBMM'nin açılışı sırasında (25 Nisan 1923) Veliyettin Çelebi de yayımladığı bildiri ile Atatürk'ü açıkça destekliyordu.

Maraş Miletvekili Prof. Hasan Reşit Tankut da CHP'ye sunduğu 19 Mart 1949 tarihli raporda Alevîlerin cumhuriyet rejiminin yanında olduklarını belirtmektedir.

Tankut, bu raporda; Alevîler'in yayılım alanlarını ve konuştukları dilleri şu şekilde belirlemektedir: Bizde Aleviler'in yoğunluğu Orta Anadolu'dadır. Muş ilinin Varto ilçesinden Ceyş üzerinden Erzurum ve Kars içinde ince bir koridor halinde Ermanistan'a kadar uzanır.

Malatya ve Elazığ'dan başlayarak Maraş ve Antep üzerinden Suriye sınırına yoğun olarak dayanır. Bunlar Kürtçe konuşan aşiret hayatına bağlı 12 İmamcılar'dır. Mersin'den başlayarak Ege'ye kadar bir Tahtacı şeridi vardır. Trakya'da Alevîlik Gelibolu yarımadasının içinden başlayarak Karadeniz kıyılarından Bulgaristan'a ve Romanya'ya kadar girer. Bizde Alevîler'in dört ana dili vardır:

> Türkçe, Dersim'de Zazaca, Malatya-Maraş'ta Kurmançça, Hatay ve Çukurova'da Arapça. (Mehmet Bayrak, *Açık-Gizli/ Resmi-Gayrıresmi Kürdoloji Belgeleri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1993, s. 297-298)

Hasan Reşit Tankut'un Alevîlikle haşır neşir olması aslında şaşılacak bir durum değildir; çünkü kendisi küçük bir yetimken Elbistan'da Alevî bir aile tarafından evlat edinilmiştir.

Hasan Reşit Tankut, 1920'lerin sonlarından 1960'lara dek, "etnopolitika" üzerine birçok araştırma raporu ve diğer etnik grupların yeni Türk devletine nasıl entegre edileceğine dair siyasa önerileri yazdı. Daha önce yayımlanmamış, büyük ölçüde gizli eserlerinin bir kısmı yakın zamanda Mehmet Bayrak tarafından yayımlanmıştır (1993, 1994). Yukarıdaki alıntılar, 1928 yılında, muhtemelen Tankut tarafından Birinci Umum Müfettişi (o dönemin olağanüstü hal valisi) İbrahim Tali'ye sunulan anonim raporda yer alan görüşleri tekrar eder. Doğu Anadolu'yu çok iyi bilen Tankut, gizli raporlarında bu bölgedeki mezhep ve ırk farklılıklarını ayrıntılı olarak açıklar.

Tankut, tümünü Kürt terimi altında toplamakla birlikte, bütün yazılarında Sünnîler ile Alevîler, Kürtler ile Zazalar arasında belirgin bir ayrım yapar. Hem Şafî hem Alevî Zazalara dair bir çalışmasında, bunların dinlerinin (Tanrı için 'Homay' kelimesini kullanmalarının misal teşkil ettiği) İranî arkaplanını vurgular. Alevîler'in inancındaki Zerdüştçü etkileri açıkça benimsemesine rağmen, onların kökensel olarak Türk olduklarını düşünmüştür.

Tankut'un incelediği bir diğer grup da Nusayrilerdir. Günümüz Nusayrîliğinin sacayağından birini teşkil eden Türkiye Nusayrîliği konusunda ilk çalışma Baha Said (ölm. 1939) tarafından yapılmıştır. Nusayrîlerin yaşadığı bölgelere gidilerek bir ölçüde saha araştırması esaslarına dayalı olarak yapılan bu çalışma 1927 yılında neşredilmiş, ayrıca Adana Türk Ocağı'nda konferans olarak sunulmuştur. İkinci çalışma Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı akabinde Hasan Reşit Tankut tarafından 1938'de gerçekleştirilmiş olup eserde Nusayrîlerin etnik kökenleri üzerinde durulmuştur.

Bu arada Atatürk'ün Alevî-Bektaşî olan yakın çalışma arkadaşlarından bazıları şunlardır: Cemalettin Efendi'yi (Kırşehir Mebusu) TBMM Başkanvekilliğine, Albay Hüsamettin Ertürk'ü Gizli Haber Alma Örgütü'nün başına, ikisi de Bektaşî babası olan Dr. Ragıp Evrensel'i özel doktorluğuna, Ali Naci Baykal'ı PTT Gizli şifre amirliği'ne getirmiştir. Sonraki Çelebi Veliyettin Efendi'yle de yakın dostluk kurmuş milletvekili olması için ısrar etmişti.

Prof. Hasan Reşit Tankut'un Kitapları

Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında, Ulus Basımevi Ankara 1938.

Zazalar Üzerine Sosyolojik Tenkitler, Kalan Yayınları, Nisan 2000.

Maraş Yollarında, Recep Ulusoğlu Basımevi Ankara 1944.

Aleviliğin Menşei, İçel 1938.

Köylerimiz, Maarif Vekâleti Yayını, 1939.

Hasan Reşit Tankut'un Turk Dili Üzerine Söylevleri, Demeçleri ve Yazıları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1949, 52s.

Makaleleri

"Atatürk'ün dil çalışmaları", *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara 1963, s. 111-136.

"Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Bazı İzahlar", İstanbul 1938, s. 27-28.

"Gaziantep Mektupları: Büyük Şehir ve Şehir Büyüklüğü", *TD-Belleten*, Seri: III, Sayı: 6-7, Mart 1946, İstanbul 1946, s. 609-614.

"Kanun Dili Türkçeleşirken", *TD-Belleten*, Seri: III, Sayı: 4-5, Kasım 1945, Ankara 1945, s. 462-464.

"Terimler Niçin Türkçeleşiyor?", *TD-Belleten*, Seri:III, Sa: 1-3, Haziran 1945, Ankara 1945, s. 30-34.

"Diyarbakır Adı üzerine Toponomik Bir Tetkik", *Ulus* gazetesi, 25.11.1937-29.11.1937.

MEZUNLARDAN

Türk Dili
Edebiyatı

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü ziyareti sırasında Prof. Kenan Akyüz'ün odasında öğrencilerle

48 YIL ÖNCEKİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Sami Önal*

Ben, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne 1958 yılı Ekimi'nde girdim. Harp Okulu'nda yapılan sınavı kazanarak askeri öğrenci olmuştum. Önceden çok övgüsünü dinlediğim, okumanın bir ayrıcalık olduğunu öğrendiğim Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne ailemin bana sağladığı sınırlı olanaklarla devam edemezdim. Bu bakımdan askeri öğrenci olmakla hem rahata kavuşmuş, hem de geleceği kurtarmış oluyordum.

Eskiden beni tanıyanlar devam zorunluluğu olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne girmeme büyük tepki gösterdiler. Liseden bu kadar iyi notlarla gelen bir öğrencinin burs vermeyen bir fakülteye girmesi de ne oluyordu? Burs veren fakülteler, çalışarak okuma olanağı sağlayan, devam istemeyen yerler ne güne duruyordu. Buralara girmeli, gelecekte bir ziraat mühendisi, kaymakam ya da hukukçu olmalıydım. Ama bütün bunlara kulak tıkadım.Temel uğraşısı okumak, aracı da kitap olan Edebiyat bölümü'nde eğitim görmek daha çok işime geliyordu. İşte bu görüşlerle işe başladım. Hiç de yanılmadığımı sonraki yıllarda anladım.

Sınıftaki ilk dersimiz Eski Türk Edebiyatı idi. Derse,okul kitaplarından ezberimizde olan "Bir Yolcuya" adlı şiirin şairi Necmettin Halil Onan geliyor-

* 1963-1964 ders yılı Şubat dönemi mezunu ve Türkoloji Enstitüsü Kulübü eski başkanı.

du. Onan'ı *Divan Şiiri Antolojisi* adlı kitabından da tanıyor, o güne kadar ünlü bir öğretmenle ilk kez ders yapacak olmanın merak ve heyecanını yaşıyorduk Necmettin Halil Onan böyle bir ortamda sınıfımıza girdi, o günlerde yeni ölmüş olan Yahya Kemal'in son nefesinde ağzından çıkan ünlü beytini açıklayarak derse başladı.Yahya Kemal;

Ölmek kaderde var, yaşayıp köhnemek hazin
Bir çare yok mudur buna ya rabbilâlemin

demişti. Oysaki basın mensupları ikinci mısrayı aruz ölçüsü yanlışı yaparak " Yok mudur buna bir çare diye başlatıyor, üstadın ruhunu rahatsız ediyorlardı. Onan'ın bu derse ilk ve son gelişi oldu. Sağlık nedeniyle emekli olup İstanbul'a taşındığını bir süre sonra da öldüğünü duyduk. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, rahmetli Ahter Hanım'dan Onan'nın özel kitaplığını satın alırken kendisine eşinin bu dersini anımsatmıştım. Ahter Hanım da duygulanmış ve gözlerinden iki damla yaş akıtmıştı.

Necmettin Halil Onan'dan sonra Eski Türk Edebiyatı'na o vakitler doçent olan Hasibe Mazıoğlu, eski yazıya da Dr. Sedit Yüksel gelmişlerdi. Her ikisinden de çok şeyler öğrenmiştik. Dr. Sedit Yüksel eski yazıyı tüm kurallarıyla öğretiyor, Doç. Dr. Hasibe Mazıoğlu da edebiyat tarihi, divanlar ve tezkireler üzerinde duruyordu. Özellikle Hasibe Mazıoğlu sınavlarda çok çetin cevizdi. Örneğin ben Mazıoğlu'nun sınavında tek sözcük yüzünden bir dönem, buna bağlı olarak askerlikte bir rütbe kaybetmiştim. Ancak sahaflık yıllarımda kazandığım başarının sayın Mazıoğlu'nun derslerinden kaynaklandığını hiç unutmadım. Bugün eski yazıyı biliyor, Osmanlıca metinleri çözmede zorlanmıyorsam bunu Hasibe Hanım'a borçluyum.

Yeni Türk Edebiyatı'na bilge bir kişi, rahmetli Gündüz Akıncı geliyordu. Aslen Artvinli olan, yakın bir tanıdığımın dayısı Gündüz Bey katıksız bir kitap hastasıydı. Yeni satın aldığı kitapları göğsüne bastırır, ders dışı zamanlarda düzenlediği okuma saatlerinde onları bize anlatırdı. Dil Devrimi'nin yılmaz savunucusu, yeni metinlerin sınırsız hayranı idi. Bir gün Kavaklıdere-Sıhhiye arasındaki belediye otobüsünde edebiyat dersinin amacı üzerine söylediği sözler hâlâ aklımdadır: "Orta öğretimin amacı gençleri çağdaş insanı anlayış düzeyine eriştirmektir. Edebiyat dersi ise bu konuda en büyük yardımcıdır. Gençlere okuduklarını anlama ve anladıklarını düzgün bir biçimde anlatma yeteneği kazandırırsa edebiyat da amacına ulaşmış olur. İnsana okuma, yazma, okuduğunu anlama ve anlatma

yeteneği kazandırmayan bir edebiyat öğretiminden hayır gelmez." diyordu. Kitap sevgisini bize o aşılamıştı. Anısı önünde saygı ile eğiliyorum.

Kenan Akyüz bölümümüzün her şeyi idi. Bizim katta gürültü patırtı istemez, disiplin ve düzene çok dikkat eder, sırası gelince arkadaşlarımızı çocuklar gibi azarlardı. Onun ders anlatırken bir tümceyi ikinci defa tekrar ettiğini görmedim. Fakültedeki kültürel etkinliklere yön vermek için kurulan Türkoloji Enstitüsü Kulübü'nün çalışmalarını denetler, öğrencilerin şiir günlerine, açık oturumlara, münazara yarışmalarına katılmalarını içten desteklerdi. Kulüp başkanlığını yaptığım 1962-1963 ders yılında bölümümüz münazara ekibinin fakülte birincisi olması onu ne kadar sevindirmişti. Düzenlediği yurtiçi gezilerinde hem eğlenir, hem de ülkemizi yakından tanırdık. İyi yetişmemize, okuma sevgisi kazanmamıza Kenan Bey'in de büyük katkıları olmuştu. Onu da saygı ile anıyorum.

Saadet Çağatay, Hasan Eren, Ahmet Temir, Vecihe Hatiboğlu, Zeynep Korkmaz ve Selahattin Olcay gibi doçent ve profesörlerle, Doğan Aksan, Mustafa Canpolat, rahmetli Aytekin Yakar ve Olcay Önertoy gibi asistanları unutmamız mümkün değil. Özellikle asistanlarımız ağabey ve ablaca davranışları ile gönüllerimizi fethetmişlerdi. İleriki yılların değerli bilim adamları kendi konularında araştırma yapmalarının yanında bizlere iyi örnek olabilmenin de çabası içindeydiler.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün öğrencileri de birbirlerini seven, sayan çalışkan gençlerden oluşuyordu. Kocabeyoğlu Pasajındaki eski kitapçılar ikinci adresleri gibiydi. O bölümde öğrenim gördüğüm beş buçuk yıllık zaman içerisinde bizim arkadaşlar arasında bir defa kavga, gürültü ve patırtı şöyle dursun ağız dalaşına bile tanık olmadım. Yurt dışı eğitimlerini tamamlayarak ülkemize dönen, çeşitli üniversitelerimizde başarıyla görev yapan seçkin bilim adamları Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Tuncer Gülensoy, Semih Tezcan, Kayahan Erimer, Kâmile İmer, Mine Mengi, Hasan Özdemir ve daha niceleri bizim dönemlerden yetişmişlerdir.

Şurasını içtenlikle belirteyim ki, önceleri görevini eksiksiz yapmaya çalışan bir edebiyat öğretmeni, son 25 yıldır da ülkemiz kültürüne hizmet verebilmek için çırpınan bir sahaf olarak yetişmişsem bunu Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne borçluyum. O bölüme mensup olmak bir ayrıcalıktır. Kendimi bu bölümün yarım yüzyıllık bir öğrencisi saymakla gurur duyuyorum.

KONUŞMA VE YAZI DİLİNİN OLUŞUMUNDA TÜRKOLOJİ EĞİTİMİNİN KATKILARI*

Hadi Şenol

1967 yılı sonbaharında başlayan, sevgi ve umut dolu ideallerin, yaşanan, acı tatlı anıların ışığında bir düşe dönüşmesinin öyküsünü aktararak sözlerime başlamak istiyorum. Çevremin tüm baskılarına karşın Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki eğitime, Türkoloji Bölümü'nü tercih edişimin ardından yaşadıklarımı, daha doğrusu duygularımı sizlere aktarmaya çalışacağım.

Dil ve Edebiyat eğitiminin bir gönül işi olduğunu yüreğimde duyarak gelmiştim bu koridorlara. Bu fakültenin çok az bölümündeki öğrencilerin yaşadıkları bir sevda idi burada bulunmak. Tüm arkadaşlarımda gözlediğim ortak davranış, bir mabede girer gibi sınıflara girerlerdi...

O günlerde sınıfımızda bulunan öğrencilerle karşılıklı yaptığımız konuşmalarda, geleceğe yönelik beklentilerin temelinde, iki meslek yer almakta idi. Birincisi kariyer yapmak ikincisi ise yazar olmak. Yazarlık kariyeri içine basın mensubu olmak isteyenleri de dahil ediyorum. Yaklaşık kırk kişiydik. Bu kırk kişinin en az yarısı öğrenciliğimizin ilk günlerinde bu düşünceleri taşıyorlardı. Gece öğrencisi olduğumuz için birçok arkadaşımız da zaten çalışma hayatının içindeydiler. Bu kesimlerin dışında kalanlar çoğunlukla öğretmen olmayı amaçlıyorlardı...

---

* Bu yazı 24-26 Mayıs. 2004 tarihinde gerçekleştirilen "Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu"unda bildiri olarak sunulmuştur.

37 yıl geriye dönüp baktığımda, bu düşlerin çoğunun gerçekleştiğini görüyorum. Çoğunun derken ilk yüzde elli içinde yer alan arkadaşlarımızın yarıya yakın bölümü düşlerini gerçekleştirdi. Bunların ne kadarı mesleklerinde çok başarılı oldu, ne kadarı başarısız oldu onu daha yakınlarında yer alan çalışma arkadaşları bilirler. Benim bilebildiğim kadarı ile büyük bir bölümünün ulusal düzeyde başarılarının olduğunu görmemize rağmen, hiçbirinin uluslar arası bir başarısına tanık olmadık...

İlk günlerde tanıştığımız hocalarımızdan bugün oturum başkanlığımızı yapan Olcay Hanım bir ailenin büyük kızı edası ile bize Osmanlıca öğretiyordu. O gün bugün kendisini tüm arkadaşlarımız bir abla olarak niteledi. Daha doğrusu hafızamızdaki görüntüsü öyleydi. Hiçbir değişikliğe uğramadan öyle kaldı. Diğer hocalarımız için de benzer anlatımlarımız söz konusu. Örneğin, Hasibe Mazıoğlu Hanım. Hocamız belki de kendi evinde gösteremediği annelik otoritesini hiç çekinmeden bizlere aktardı. Kısacası, aile büyüklerimizi nasıl görüyorsak öyle gördük hocalarımızı...

Konuşmamın başında söylediğim gibi Türkoloji eğitimi bir gönül işi idi. Bölümün yapısından kaynaklanan klasikleşmiş davranış biçimlerini hemen içimize sindirdik. İdeallerimiz vardı. Kimimiz bilim insanı kimimiz ise yazar olmak, gazeteci olmak istiyorduk. Birçoğumuzun bu sıralara oturmadan önce şiirleri, öyküleri çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış idi. Amacımız daha güzel yazabilmek için, dilimizi edebiyatımızı öğrenmekti...

İlk Genel Dilbilgisi dersinde kendisini saygı ve rahmetle andığımız Vecihe Hatipoğlu hocamızla karşılaşmamızla birlikte yarattığımız sırça köşkümüzde ilk hasar oluşmaya başladı. İlk ders ilk tokat gibi yüzümüzde patlamıştı. Hani insanların okuma yazmaya başlamalarının hemen ardından öğrendikleri dört işlem gibi bir eylemin değişmeyen kurallarına benzeteceğimiz birçok kuralı biz ya yanlış biliyorduk ya da eksik... Oysa anamızdan öğrendiğimiz dilimizin, grameri konusunda, böylesi yoğun eksikliklerimiz olduğunu hiç düşünmemiştik... Kendimden örnek verecek olursam bir dergiye söz verdiğim öykümü o günlerde henüz daha tamamlamamıştım. İşte o ilk dersten sonra o öykü hiç tamamlanamadı. Adeta yazmaktan korktum. Yanlış yapmaktan korkuyordum. Önceki yayınlanan öykülerimi de hiç okumadım. O korku bende yalnızca yazma eylemini durdurmamıştı. Başka hatalar da yapmama neden oldu... Yazma eylemini sonraki yıllarda mesleğim gereği yine kazandım ancak, yazdığım hiçbir senaryoyu ya da metni ilk ben okumadım... Hep başkalarına okuttum...

Dil konusunda yine saygı ile andığımız ikinci hocamız Zeynep Korkmaz idi. Dersimizin adı yanlış hatırlamıyorsam Çağdaş Türk Lehçeleri (Ne var ki Çağdaş Türk Lehçelerinden hiçbirini inceleyemediğimiz bir dersti.). Saadet Çağatay Hocamızın iki ciltten oluşan *Türk Lehçeleri Örnekleri* kitabı dersimizin ana başvuru kaynağı idi. Ara sınavına kadar bu kitabın ilk başında yer alan Orhun Anıtları ile ilgili metni dilbilgisi açısından çözmeye çalıştık. Geçtiğimiz yıl da belirttiğim gibi dilimizin en kutsal belgesi olan bu anıtları yalnızca ekleri ve kökleri çerçevesinde öğrenmeye çalıştık. Böylesi bir eğitim birçoğumuzu zorladı. Yaşça bizden büyük olan şair bir arkadaşımız okulu bırakmayı düşündüğünü söyledi... Ardından koridorlarda tartışılan konu, Türkçenin o günlerde yetersiz bir dil olduğuydu. Örnek de; "yeterli olsa idi Mevlana Mesnevi'sini Türkçe yazardı" söylemi idi. O gün de bu gün de hiçbir zaman benimsemediğim bu görüşü olumsuz kılacak düşünceleri öğrencilik sonrası yıllarda kendi çabalarımla edinebildim... Oysa önce bu doğrular anlatılmalı idi bizlere. O anıtların dilimizin Kabesi olduğu anlatılmalıydı. Onların yazıldığı günlerde bugün çokça konuşulan birçok dilin bile ortaya çıkmadığı anlatılmalıydı. Ya da aynı dönemde yaşamış diğer dillerle söz varlıklarının karşılaştırılması yapılmalıydı. Kısacası bizlere sevdirilmeliydi...

Bir diğer dil hocamız saygı ile andığımız Sayın Hasan Eren. Türk Dili Tarihi'ni anlattı bizlere. Bu derste de ilk kez karşılaştığımız kavramlarla yüz yüze kaldık... Birçoğumuz için zor bir dersti Türk Dili Tarihi dersi. Nedenini bugün bile anlayamadığım bir zorlanma yaşadık... Oysa bugün bu dersin büyük bir bölümü Ses Bilgisi olarak anlatılıyor yanılmıyorsan. Öyle zannediyorum ki daha anlaşılır bir görünüm edinmiştir. Son olarak o günlerde bu kürsünün öğretim üyesi olan Sayın Doğan Aksan'dan Genel Dilbilimi dersini okuduk. Bu dersteki kavramlarla da bizi bir kenara bırakın o günlerde fakülte bile yeni yeni tanışıyordu....

Edebiyat derslerimize ise Eski Edebiyat'a Hasibe Mazıoğlu Hanım, Yeni Edebiyat'a Gündüz Akıncı Bey geliyordu. Halk Edebiyatı'nı ise Şükrü Kurgan Bey okutmuştu. Konuşmamın başında da belirttiğim gibi, Hasibe Hanım hep bir anne sevecenliği ile anne otoritesini birlikte taşıdı. Kısacası korkardık. İlk yılki sınavlarda bıyıklarımızı hocamız kızacak diye kesmiştik. Korku ve sevgi dolu bir otorite sergilerdi hep... Şeyhülislâm Yahya'yı işlediğimiz derste onun ruhu için sınıfa lokum dağıtmasını hâlâ unutamam. Fuzulî konusundaki Hafızla karşılaştırma örnekleri de hâlâ aklımda...

Rahmet ve saygı ile andığımız bir diğer hocamız ise hani konuşmamın başından beri söylemeye çalıştığım ideallerimin düş değil de gerçek olmasını sağlayacak birikimin yolunu açacağına inandığım Gündüz Akıncı Bey...

Gündüz Bey yeni edebiyat okutuyordu... Derslerin genel görünümüne baktığımızda bir müfredatın takibi niteliği yoktu... Tam da beklediğimiz bir yöntemle dersler anlatılmaya başlanmıştı... Bizleri okumaya yönlendirmek için zaman zaman son aldığı kitapları derse getirip kendi ifadesi ile "bakın benim cicilerime" diye bizi kıskandırmaya çalışırdı. Yazma eyleminin yalınlığı konusunda örnekler verir adeta bizim yalın bir anlatımı seçmemiz için zorlardı...

Kısacası, ben ve benim gibi düşünen birçok arkadaşımızın Gündüz Bey'in bizim geleceğimizde çok önemli bir yeri olacağını o günlerde görmeye başladığımızı kolayca söyleyebilirim. Hani yüzümüzün güldüğü dersleri yaşar olmuştuk. Ne var ki, ilerleyen günlerde en büyük düş kırıklığını da bu derslerde yaşamaya başladık.

Sıra Abdülhak Hamit'e gelmişti. Haftalarca Hamit okumuştuk. Hocamızın doktora çalışması idi Hamit... Giderek düşüncelerimizde Gündüz Bey yer değiştirmeye başladı... Bir yanda yalın bir anlatımı, bir yanda Nobel ödüllü yazarları bize salık verirken diğer yanda haftalarca süren Finten anlatımları. Çelişkiler içindeydik. Kimi ayrıntıları algılayamıyorduk... Hocamız doktora tezindeki her paragraftan söz ederken sanki kendi çocuğunu anlatıyordu. Hani insanların çocuklarından söz ederken gözlerinde oluşan sevgi dolu parıltılar vardı gözlerinde.

Benzer parıltıları Kenan Akyüz hocamızda da Tevfik Fikret konusunu işlerken gözlemiştik. Kısacası o kitapların öykülerini bilmediğimiz için sergilenen titiz tutumu algılayamamıştık. Bütün bunları yaşamımızın sonraki yıllarında el yordamı ile öğrendik... Oysa öğrenciliğimizin ilk günlerinde bu öyküler bizlere anlatılsaydı, o günlerdeki bakış açımız farklı oluşacaktı.

Son olarak okulumuzun aslî öğretim üyesi olmayan Halk Edebiyatı hocamız Şükrü Kurgan'dan söz etmek istiyorum... Hocamızın doktora tezi Nasrettin Hoca imiş. Çalışma yaşamının son günlerine gelmesine rağmen hala tamamlayamamıştı. Nedenini, Nasrettin Hoca'yı tez olarak hazırlayabilmenin bir ömre sığdırılamayacağı biçiminde bizlere açıklamıştı. Şükrü Bey de tez konusundan söz ederken hep gözleri parlardı. Tezin öyküsü bize tam olarak aktarılmasa da

Nasrettin Hoca'yı daha farklı anlamamızı daha farklı sevmemizi sağlamıştı. 13. yüzyılın kıtlıklarına onun fıkraları ile bakar olmuştuk.

Türk Dili ve Edebiyatı eğitimine başlarken insanların düşüncelerinde oluşan istekleri, düşleri, hevesleri özet olarak aktarmaya çalıştım. Bu duyguların ilerleyen günlerde domino taşlarının yıkılışına benzer yıkılışlarını öyle sanıyorum ki hepimiz yaşadık. Yıkılan bu taşların yeni bir güzellik yaratmaları biraz da kendi çabamızla oldu. Kimimizde daha fazla kimimizde de daha az hasar yaratarak yeni bir görüntü oluşturduk. Oluşan bu görüntünün daha güzel olması söz konusu iken olamadı. Olamamasının temel nedeninin ise mesleksel birliklerde olduğu gibi usta-çırak ya da bir öğrenci büyüğümüzün olamamasından kaynaklandığını sanıyorum. Oysa böylesi gönül işi diye nitelendirebileceğimiz tüm eğitimlerde bu olmasına karşın bu bölümde oluşamadı. Oluşamazdı da...

Nedenine çok kısa olarak değinip asıl konumuza geçeceğim. Nedenini tek cümle ile şöyle açıklayabilirim: Hiçbir hocamız diğeri ile barışık değildi. Küsler dehlizinde yaşıyorduk. Her birinin ayrı bir imparatorluğu vardı... Böylesi bir ortamda yine de en uyumlu görüntüyü öğrenciler sergiliyordu. 1968 yılının en hareketli günlerini yaşamamıza rağmen hiçbir arkadaşımızın diğerine düşüncelerinden dolayı değil kötü bir davranış sergilemek serzenişte bulunduklarına dahi tanık olmamıştım.

Bütün bu karmaşa içinde her geçen gün biraz daha okulla olan bağlarımız duygusal boyuttan akılcı boyuta doğru yönelmeye başladı. Hep örnek olarak vereceğim dört işlemi yeniden öğrenmeye başladık. Giderek dilimizin önemi yüreğimizden çıkıp beynimize yerleşti. Bu kez bir başka açmazla karşı karşıya kalmıştık. Her hocamızın düşünceleri doğrultusunda sözcük seçme çabası... Kimi kullandığımız sözcüğü uydurukça olarak nitelerken kimi de bunlar Türkçe değil savını ileri sürüyordu. Bir tarafınızda sözcükler diğer tarafınızda değişen yazım kuralları ile bir şeyler yazmaya çalışıyorduk. Hani o günlerden beri hep düşünürüm; birebir benzerliğine inandığım dört işlemin kuralları, kazara yazım kurallarımız kadar değişseydi, ülkemizde nasıl bir ekonomik sıkıntı yaşanırdı diye...

Benzer sıkıntılarla çalışma yaşamımızda da karşılaştık. Görev yaptığımız yer kamu yayın kurumu olduğu için değişen siyasî yapılanmalarla, yazılarımızda kullanacağımız sözcükler ya da kullanmayacağımız sözcükler genelgelerle bizlere bildirildi. Kimi kez uyduk kimi kez uymadık. Karşılaştığımız sorunları alt

alta sıralayacak olursak, önce sözcükler üzerindeki ambargolar ardından yazım kuralları ve son olarak da düzgün Türkçe konuşma... Bir başka deyişle vurgu ya da uzun hece sözcüğün ilk hecesinde mi, son hecesinde mi, tartışması.

Benzer sorunları 1990'dan sonra oluşan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de gözlemledim. Sonuçları açısından bakacak olursak bugün bile sizlerin de rahatça görebileceğiniz Azerbaycan Televizyonu'nda sergilenen tavır. Televizyonun resmî spikerinin konuşmaları ile sokakta mikrofon uzatılan halkın konuşmalarındaki farklılık. Sokakta mikrofon uzatılan insanların konuşmalarını daha rahat anlayabiliyoruz. Benzer davranışı Özbekistan Televizyonu'nda da gözlemledim. Televizyon spikerinin dilindeki Farsça sözcüklerin çokluğu hemen dikkatinizi çekiyor. Halkın günlük yaşamda rahatça kullandığı birçok Özbekçe sözcüğün televizyonda kullanılmadığına tanık oluyorsunuz. Buradan varacağımız şöylesi bir yargının çok da yanlış olmadığını söyleyebiliriz. Dile yönelik devletin müdahalesi dilin lehine bir sonuç doğurmuyor galiba.

Ama yine de ben, sizler bir çelişki olarak nitelendirseniz de, nasıl vatana ihanet edenlerin yargılandığı bir "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" yapılmışsa dilimizin korunması için de "Hıyanet-i Türkçe" kanunumuzun olmasını çok isterdim.

Çalıştığım kurumda işi yazmak, düşünmek, üretmek olan kişi sayısı radyo ve televizyonlarda 1980'li yılların sonlarına dek yaklaşık 200-250 kadardı.. Bu arkadaşlarım çok değişik disiplinlerden geliyorlardı. İçlerinde siyasal, hukuk, ekonomi, sosyoloji, felsefe ve özellikle basın-yayın öğrenimi görenler çoğunlukta idi. Böylesi dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde daha doğrusu içinden çıkılması zor durumlarda, en başarılı olanlar ise bu bölümde öğrenimlerini tamamlayan arkadaşlarımız oldu. Neye niçin karşı çıkacaklarını da, neyi nasıl benimseyeceklerini de iyi biliyorlardı. Onların bizlerden farklılığı çağdaş gelişmeleri, çağdaş yazarları bizlerden daha iyi takip etmiş olmaları idi. Bizler ise neredeyse tüm eğitimimiz boyunca yaşamayanları öğrenmeye çalışmıştık. Hep ölülerle uğraşıyorduk. Neredeyse yaşamayanlara özel bir düşkünlük hastalığı oluşmuştu bizlerde. Bu tanımlamayı öğrenimimize bir haksızlık olarak kabul etmemenizi diliyorum. Kültür tarihine ilişkin anlatacaklarımda bir kez daha bu konuya döneceğim

Mesleğimiz yazmak daha doğrusu bir şeyleri anlatabilmek için yazmak olunca, önce anlatımınızı yazıya geçirme sorunu ile karşılaşıyorsunuz. Bir yanda

eğitiminiz süresince öğrendikleriniz daha doğrusu bir şeyler öğrenmeniz için size sunulan yazılı metinler, diğer yanda gerçekleştirmeyi düşündüğünüz işiniz. Bu iş ister en küçük boyutta bir spot metin isterse bir konulu film senaryosu olsun. Klavyede dokunduğunuz her tuş, ortaya çıkan her sözcük sizi önce edebî olmaya zorluyor. Cümleleriniz konuşmalarınızla hiç mi hiç örtüşmüyor. Bu nedenle hayli zorlanıyorsunuz. Türk sinemasında da bu zorlanma uzun yıllar kolayca kırılamadı. İnsanlarımız bu olayı çoğunlukla ya beceriksizlik ya da yeteneksizlik olarak görmüşler. Oysa günümüzde çok önemli yazar ve şair olarak bilinen Nazım Hikmet, Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Atilla İlhan, Vedat Türkali gibi kişiler bu işi yapmaya çalışmışlar... Yine de sıradan bir Fransız veya Amerikan filminin senaryosu kadar başarılı olamamışlar.

Nedenini çok çeşitli faktörlerle açıklayabiliriz. Kimimiz o sektörün anılan ülkelerdeki geçmişi ile bizdeki geçmişini kıyaslayabilir. Kimimiz o ülkelerdeki özgür düşüncenin bu sonucu doğurduğunu söyleyebilir. Benzer birçok neden sıralayabiliriz. Bana göre bu eksikliğin tek nedeni Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi içinde bir şeylerin eksik bırakılmasından kaynaklanıyor.

Kısacası konuşma dilimizle yazı dilimizin üst üste çakıştırılamamasından kaynaklanıyor. İşte bu çakıştırılamama sorunu düşünce üretimimizi de yaratıcılığımızı da sınırlıyor. Bu sınırlamadan kurtulmanın yolu ise, çağı yakalayan çağdaş yazarları, değişen dünya görüşlerini, içinde yaşadığımız toplumu tanımaktan geçmekte. Bunu yaparken öncelikle dilimizdeki anlatım kolaylıklarının yazılarımıza da yansıması gerekiyor. Bütün bu söylediklerimin günümüzde nasıl uygulandığını bilmiyorum.

Bu konuda hiçbir öğrenci ile konuşmadım. Ama genellikle takip etmeye çalıştığım *Türkoloji Dergisi*'nin son sayısının bir bölümünü okuduktan sonra fazlaca bir şeylerin değişmediğini de gördüm. Okuduğum kadarı ile beni haksız çıkaracak bir tek yazıya rastladım. O da Nihayet Hanım'ın, Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* adlı romanına ilişkin yazısı.

Tekrar ediyorum okuduğum kadarı ile en az üç yazının bu dergide nasıl yayınlandığını merak ediyorum. Derginin ilk cildi 1964 yılında yayınlanmış, o günden bugüne tam kırk yıl geçmiş. 40 yıl sonra 40 yıl önceki sayısında bile kullanılmayan Osmanlıca sözcükler gerekli gereksiz bolca kullanılmış. Kimi sözcükler de yanlış kullanılmış. Sosyolojik bir terim, bir coğrafya terimi gibi kullanılmış. Her biri bir paragraftan oluşan tek cümlelik anlatımlar. Ayrıca hiç kimsenin

üslubuna karışmak gibi bir amacım olmadığını belirtikten sonra son yıllarda genel olarak gözlediğim bir tavrı dile getirmek istiyorum. Bilimsel bir anlatım içeren bir yazının bilimselliği, üslubu ile değil de, araştırmaya verilen emekle, bir başka anlatımla, dipnotları ve başvuru kaynakları ile oluşması gerekirken son dönemlerde üslubu ile oluşmaya başladı. Yazı adeta size beni okumak zorunda değilsin diyor. O bir paragraflık cümleyi tamamlayıncaya kadar, nefesiniz kesilip oksijensizlikten cümlenin başını unutuyorsunuz.

Hocalarımın sesini duyar gibi oluyorum sanki bana sitemle "bir de metin yazma, senaryo yazma dersi mi vereceğiz "diye. Hayır benim söylemek istediğim bu değil. Öylesi dersler bütün İletişim Fakültelerinde veriliyor. Öylesi bir ders alınmayla başarılı olunsaydı, onlar şimdiye dek olurlardı. Çok başka temel taşlara da ihtiyaç var. Önce kendi kültürünüzü her boyutu ile çok iyi tanıyacaksınız. Ardından ilkokul sıralarından başlayarak beyninizde oluşan ambargolardan kurtulmayı bileceksiniz, sonra da yazmanın kurallarını...

Öncelikle yazı dili ile konuşma dilinin arasında örülmüş olan tel örgünün kalkması gerekiyor. Ardından halk hikayelerimizdeki anlatım kuralları gündeme gelmeli. Herhangi bir köy kahvesindeki anlatıcının rahatlığı, topluma hakimiyeti, cümlelerini nasıl birbiri peşi sıra ürettiği öğretilmeli. Daha açık bir deyişle halka bir şeyler anlatmak istiyorsanız önce onun yalınlığını, pürüzsüzlüğünü benimsemelisiniz. Bütün bu verilere ulaşabileceğimiz temel öğretimlerden biri işte bu bilim dalı. Edebiyat olarak baktığımızda işlenen eserin yaşandığı dönem özellikleri, birincil önem kazandığı zaman o eserin anlaşılması benimsenmesi daha yürekten oluyor.

Kısacası kültür tarihinizi ve halk edebiyatınızı iyi bilmeniz gerekiyor. Öğrendiğiniz her bilgi sizin bir sentez yapmanıza yardımcı olmalı... Sınıf geçmek ya da yüksek not almak temel amacınız olmamalı... Bu olgu ile ilgili bir örnek verecek olursam; dört yıl boyunca okutulan Yeni Edebiyat derslerimizin konularını oluşturan Tanzimat, Servet-i Fünun, Fecr-i Ati ve Milli Edebiyat dönemlerini ben fakülteyi bitirdikten sonra yayınlanan Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı kitabını okuyunca daha iyi kavramıştım. Okul yıllarımın bu konudaki hafızamda kalan tek görüntüsü ise, Kenan Akyüz hocamızın bu dönem insanları ile yalnızca ama yalnızca fiziki benzerliği idi...

Biz yine metin ya da senaryo yazımına geri dönelim. "Böylesi bir eylemin bu disiplin içinde yeri olamaz" karşı çıkışlarını da duyar gibiyim. İletişim Fa-

kültelerinde okutulan senaryo yazımı derslerinin yalnızca teknik bir anlatımın ötesine geçemediğini söyledikten sonra bir başka önemli konuya da değinmek istiyorum. Hani konuşmamın başında söylediğim eğitimimizin klasik kökenli bir eğitim olduğu gerçeği, bu eğitimi görenlere aynı zamanda büyük sorumluluklar da yüklüyor olması... Dilimize sahip çıkma sorumluluğu yüklüyor olması. Çok karşılamasa da bu sorumluluğu bir başka meslekle şöyle kıyaslayabilirim. Yine bir gönül işi olan arkeoloji eğitimi görmüş bir arkeologla bir harfiyatçının aynı mekanı kazarken gösterdikleri özen farklılığı gibi.

Bütün bunları günümüzden örnekler vererek anlatacak olursak öyle sanıyorum ki konumuz biraz daha açıklık kazanacak. Bu gün televizyonlarda yayımlanan film ya da dizi senaryosu yazımlarında, üç temel davranışın sergilendiğini söyleyebiliriz:

Birincisi yabancı dizilere özenilerek oluşturulan tek sözcüklük cümleler: Oldu –Kahretsin, –İnanmıyorum ya da Kendine iyi bak –Sana döneceğim, –Nasıl gidiyor gibi dilimizin yapısı ile ilgisi olmayan anlatım biçimleri. Birçok kuruluşun, köşe yazarının defalarca karşı çıkmalarına rağmen bir türlü vazgeçilemeyen bir alışkanlık. Bir başka deyişle kolaycılık. Dilimize verdiği zararlar ise kolay kolay karşılanamayacak boyutta... İnsanların günlük yaşamlarında kullanır oldukları bir biçim. Oysa var olan günlük yaşamımızdaki konuşma üslubunu yazıya geçirmemiz gerekirken bunu bir türlü beceremeyince dilimizle hiç ilgisi olmayan ucube bir anlatımın hayatımıza girmesine izin verdik.

İkincisi, yerel ağızların kullanımı. Gencecik mankenlerin Urfa ya da Diyarbakır ağzı olduğunu zannettiği birtakım sözcüklerle konuşması. Ağızların uğradığı haksızlığa mı? Türkçe'ye yapılan haksızlığa mı? üzüleceğinizi bilemiyorsunuz. Yalnızca dilimiz değil o yöre insanları da yapılan bu tür kötü taklitlerden etkileniyor. Belki de iyi niyet çerçevesinde yapılan bu uygulama, giderek insanlarla alay ediliyor görünümü kazanmaya başladı.

Oysa bu bölümde okuyan yüzlerce arkadaşımız o ağızlar üzerine lisans tezi hazırlamışlardı. Hani onları, standart Türkçe olmasalar da bizim çok değerli varlıklarımız olarak öğrenmiştik. Eğer böylesi bir senaryoya gereksinim varsa, bunun doğrusu yapılmalı. Genel kural olmasa da bu işin en doğrusunun yapılması için gerekli özeni bu disiplinden yetişen insanların göstereceğine inanıyorum. İşte bu nedenle bu tür derslerin okutulması gerektiğini söylüyorum.

Üçüncüsü ise bolca argo sözcüğün birbiri peşi sıra sıralanması... Üçüncü örneğimizi birazcık moda bir davranış olarak nitelendirebiliriz. Bir başka anlatımla geçici bir heves... Zamanla terk edilebilecek bir alışkanlık. Yine de dilimize getirdiği zararları hiç de küçümseyemeyiz.

Üç örneğin de ortaya çıkışının temel nedeni, konuşma dilimizi yazıya aktarmayı başaramıyor olmamızdır. Bu başarısızlığın giderek dilimizin kurallarına verdiği zararı sizler benden daha iyi takdir edersiniz.

Görmüş olduğumuz öğrenim içinde kültür tarihi derslerinin yer almayışından kaynaklanan sorunlara gelince:

Önce kültür kavramı üzerine Bozkurt Güvenç'in yazdığı *İnsan ve Kültür* adlı kitaptan tanımlamaları aktararak başlamak istiyorum.

1. Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimidir.
2. Kültür, bir dizi sosyal süreçler bileşkesidir.
3. Kültür, belli bir toplumun kendisidir.
4. Kültür, bir insan ve toplum kuramıdır.

Bu tanımların istisnasız hangisini açıklarsanız açıklayın kullanacağınız temel malzeme dil ve edebiyattır. Dört tanımın da temel taşlarını dil oluşturur. Hiçbir ulusun kültür tarihini dilinden ve edebiyatından soyutlayarak anlatamazsınız.

Sayın Bozkurt Güvenç kültür kavramını uzun uzun tanımlıyor. Ardından bu tanımlamaların çeşitli disiplinlerle ilişkilerini anlatıyor. Ben yalnızca böylesi anlatımlar nedeniyle kültür tarihimizin ders olarak konulması savını ileri sürmeyeceğim.

Benim söylemek istediklerimin en başında, kültür tarihimizi oluşturan temel malzemenin bu disiplinde yer almış olması geliyor. Okuduğumuz hemen hemen her ders, her konu kültür tarihimizin temel malzemesi. Konuşmamın başında da belirttiğim gibi toplumun dili, edebiyatı, inançları, gelenek ve görenekleri tüm dönemleri ile bu bölümde okutuluyor. Kısacası helvanın yağı da, şekeri de, unu da burada var... Eksik olan yapılmasının öğretilmesi... Kaynaklar burada, yöntem burada ama siz ulaşamıyorsunuz.

Bütün bunların bizlere ne kazandıracağına gelince; birincisi hani zorlanarak öğrendiğimiz birçok konu daha rahat, daha büyük bir hevesle öğrenilecek.

Her sözcük bir şekle bürünüp adeta görüntüsel bir şölen sunacak bizlere... Halk edebiyatımızın her malzemesi yerinden oynatılamaz bir kale duvarındaki taş gibi görünür hale gelecek. Ya da şair tezkirelerinde yer alan anlatımlar toplumsal yaşamı sergileyecek. Bir gezi anısı yalnızca coğrafya olarak görünmeyecek gözlerimize...

İkinci bir kazancımızı da son günlerde okuduğum bir kitabın bana düşündürdüklerinden yola çıkarak anlatmak istiyorum. Ortadoğu'nun önemli yazar ve düşünürlerinden Edvard Said'in *Oryantalizm* adlı kitabını okurken düşündürdüklerinden söz etmek istiyorum. Kültür tarihimizle bunun ne ilgisi var diyebilirsiniz.

Ben ilgisinin olduğunu düşünüyorum. Geçtiğimiz yıl sunduğum bildirimde belirttiğim gibi son on yıl içinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine çalışma nedeniyle yirmiden fazla seyahatim oldu. O bildirimde şunları söylemiştim:

Bu bölgenin Türk Tarihi, Türk Kültürü ve Türk Sanatı için bir laboratuar olduğunu hiçbir zaman unutmamalıyız...

Tarihsel ve kültürel bağların devamlılığını sağlayan en önemli disiplinin, kültür tarihi olduğu gerçeğinden yola çıkarak, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde Türk Kültür Tarihi dersleri zorunlu olarak okutulmalı... Nasıl ki, birçok üniversitemizin Ekonomi-İşletme-Uluslararası İlişkiler-Sosyoloji bölümlerinde Batı Kültür Tarihi zorunlu ders olarak okutuluyorsa öyle olmalı... Böylece sosyal ve ekonomik tarihi yeteri kadar aydınlanmamış birçok dönemi yaşamış olan insanlarımızın, bilgi dağarcıkları, kültür tarihimizin temel taşlarını oluşturan dil, gelenek ve sanat tarihi üçgeninde geliştirilmiş bir tarih anlayışı ile donatılmalı...

İşte bunları ısrarla söylememin tek nedeni; çalışma ortamı içinde yaşadıklarımızı kolay kolay yorumlayamamamızdı. İlk günlerin kurtarıcı cümlesi, bu insanlar 70 yıl boyunca Sovyet baskısı altında kaldıkları için böyle davranıyorlardı. Her rastladığımız olumsuzlukta bunu söyledik. Ya da bizim gibi davranmıyorlarsa ilk cümlemiz bu oldu. Giderek bu cümlemiz eskiyince insanlarımızın bölge insanını yorumunda, İngiliz'in Mısırlıyı yorumunu gördüm. İngiliz ile farkımız, o, bu yorumunu yazılı olarak belgelemişti, biz yalnızca konuşuyorduk.

Sonuç olarak hangi düşünce ve duyguda olursa olsun birçok insanımızın kendi parçasına argo deyimi ile Fransız kaldığına tanık oldum...

Oysa, kültür tarihimizin temel taşları olan ata sözlerimiz ya da fıkralarımız, destanlarımız kısacası halk kültürlerimiz arasında yapacağımız basit bir gezinti bile, onların bizim ya da bizim onların bir parçası olduğumuzu hemen ortaya çıkaracaktı... Aslında bütün bunları bu bölüm veriyor vermesine ya, yorumlama yöntemleri, bir başka tanımı ile metot eksik galiba. Zaman içinde insanlar kendi el ve akıl yöntemleriyle bunu ediniyor. İnsan yine de niçin öğrencilik yıllarımızda bu defter doldurulamadı diye üzülüyor... Bütün boş bırakılan sayfalara rağmen, doldurabildiklerimle ben yine de öğünüyorum. Bütün hocalarımı bana emeği geçen tüm büyüklerimi saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

AH ŞU BENİM TÜRKOLOJİ ÖĞRENCİLİĞİM

Ahmet Yüksel*

Türkoloji'nin öyküsünü kitaplaştırma düşüncesi beni heyecanlandırmıştı. Düşüncenin nasıl gerçekleşeceğini konuşmaya başlayınca, içimi bir sevinç ve korku kapladı. Önce okulun daha doğrusu Türkoloji'nin kuruluş öyküsü, ardından ilk tırpanı yiyen hocalarımız ve sonra da üç ayrı kuşak mezunların öyküleri düşünülmüştü. Üç ayrı kuşak mezunlar içerisinde ben yaşça en küçükleriydim. Diğerlerini de yakından tanıyordum. İlk kuşak ağabeyim, uzun yıllarından beri sevgi ve saygı beslediğim bir büyüğümdü. İkincisi ise okul yıllarından sonra çalışma hayatı içinde tanıdığım değerli bir ağabeyim. Her ikisi de bizim kuşaktan farklı bir ortamda öğrenciliklerini yaşamışlardı. İlk bakışta bu seçim bana demokratik yaşamımızın bir özeti gibi geldi. Birinci arkadaşımız demokratik yaşamın ilk kesintisi olarak nitelendirilen 1960 darbesi yaşanırken öğrenci idi. İkincisi ise 1968 kuşağı diye nitelendirilen kuşaktan geliyordu. Onun öğrencilik yılları da 12 Mart 1971 muhtırası ile noktalanmıştı. Benim bu okulda öğrenci oluşum ise 12 Eylül 1980 darbesini takip eden günlere denk geldi.

Geçmişte karanlık günler yaşamıştık yaşamasına ya geleceğe dair de büyük umutlarımız yoktu. Herkes kendi gölgesinden ürküyor ama kimse de korkusunu dışarı vurmuyordu. Lise öğrenciliğimizin tamamlandığı güz darbe olmuştu. Yanında kalırsam ihtiyar anamı memnun edecektim ama istikbalim de dizinin dibinde eriyecekti. Dosyam ortaya çıkar, çocukluğuma bakmazlar,

* 1985 mezunu.

gençliğime sayarlardı. En iyisi buralardan gitmekti, en iyisi büyük şehrin kalabalığında kaybolmaktı.

Paşalar, 'askeri müdahalenin darbesine el koymuşlar'dı. Paşalar, bütün heybetiyle Kuyulu Kahve'nin duvarlarındaki büyük afişe kurulmuş herkesi sorguya çekiyorlardı. 17 yaşındaydım, görseniz 25 sanırdınız. Aksine o sıralar 17 yaş pek sevilmezdi.

Çocukluk işte, âbilerimize heves etmiş, vaktinden önce olgunlaşmıştık. Ama içimiz hâlâ hamdı. Kendimi hep gök domatese benzetirdim. Güzün son demlerinde kırağıdan son anda kurtarılmış, sahn-ı şirinimizin, ki biz 'şanı şirin' derdik, camından aldığı kış güneşiyle serildiği yerde kendi kendine kızaran domateslere. Kıpkırmızı domateslerdik, ama hamlığımız ısırıldığında ortaya çıkardı.

Ankara burnumuzun dibiydi. Bağlı olduğumuz ile gitmek kadar kolaydı. Bir kapak atsam beni kimse bulamazdı. Kuyulu Kahve'nin büyük afişi iyice solana kadar da geri dönmezdim. Ah bir üniversiteyi kazansaydım. O zaman kimse kaçtığımı düşünmez, "okul kazandı, gitti" derlerdi. O günler gençlerinin neredeyse tümünün yaşadığı açılacak ya da açılması söz konusu olan soruşturma kapanırdı. İçimde büyük bir okuma isteği vardı, kitaptan dağlar dayanmazdı, ama nedense 'yükseğini okuyup' bir diplomam olması gerekmiyordu. Çaresiz bu şartlarda yükseğini okuyup kendimi kurtarmalıydım. Kurtaramazsam, yakalarlardı, Topal yüzbaşı, beni salmazdı.

Bizim kasabada topal bir yüzbaşı vardı, 'örf-i idareye memur tayin' edilmişti.

Lisede Milli Güvenliğimize gelir, hepimiz karşısında iğde gibi titrerdik. Oysa birkaç ay önce servi gibi ümitlerimiz vardı. O zamana kadar hiç topal yüzbaşı görmemiştim. Ağabeyim de subaydı ya, her dem sırım gibi bir delikanlıydı. Topal subay nasıl olurdu? Bizim kasabaya sırf bizleri korkutmak için mi topalını göndermişlerdi? Tek başına hepimize yeterdi. "Doğuda bir çatışmada ayağından vurulmuş" dediler, düzelmemiş. Topal gördük mü 'acımamanın kolayı yoktu', öyle yetiştirilmiştik. Ama yüzbaşıya acımanın da kolayı yoktu. Topallığı ona azamet veriyordu. Yaşadıkları dış görüntüsüne yansımış, korkumuzu derinleştiriyordu. Ahdettim, üniversiteyi kazanacak, yüzbaşının kin dolu tavrından kurtulacaktım. Bakalım pek iyi niyetli olmayan azameti, benim azmime dayanabilecek miydi?

"Diploma şart değil" düşüncesi giderek kayboluyordu, sonradan sonraya yüzbaşının korkusu okuma hırsımı kamçılar oldu. Adamakıllı bir okulda okumak istiyordum. Misal, hukuk okumalı, siyaset bilimi tahsil etmeliydim. Ne olacaktı ki okuyanın ağzı burnu dört müydü? Bir tek Kuyulu Kahve'nin ocakçısı moralimizi bozmasa mesele yoktu; "Kulağınızın arkasını görürseniz, yükseğini de görürsünüz" diyordu.

Bu hırs ve bu gazla sınava girdim, Maşallah kazanmışım. Derhal korkulanın arkasından nanik, ocakçının yüzüne nispet yaptım. Cehdim işe yaramıştı, lakin az biraz isabet ettirememiştim. Bu Dil-Tarih de nereden çıkmıştı? Türkoloji, ne demekti? Ben bu okulu nasıl tercih etmiş, hem niye en başa yazmıştım? Bunu hangi aklı evvelin aklıyla yapmıştım? Hani Hukuk Fakültesi nerelerde kalmış, ya Mülkiye niye olmamıştı? Ya Cebeci'de hemşerilerle birlikte, okulumuzun arkasındaki sırtlarda tutacağımız gecekondu? Oysa aldığım puan beni Mülkiye'de okutmaya yetmiyordu, hem o zaman gecekonduyu tutuncaya kadar da Cumhuriyet Yurdu'nda kalabilirdim.

Eziyetli bir yolculukla kayıtların kapanmasına bir saat kala, Eski Garajlar'dan pür telaş bindiğim taksi Dil-Tarih'in demir kapısından içeri girip de taksiciye parasını uzatıp doğrulduğumda taş binanın alınlığına kazınmış "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" özlü sözünü görüverince ossaat okula içim kaynadı. Zira ağlaya zırlaya, siyah önlüğümün sol kolunda boydan boya bir beyaz şerit halindeki sümük iziyle başladığım ilkokulum, Mehmet Paşa İlkokulu'nun alnında da aha işte bu kelam aynıyla yazılıydı. Kendi kendime "Ben burada okurum âbi, gam çekme!" dedim.

Daha ilk derste şöyle bir etrafıma baktım ki, cümle Türkoloji öğrencisinin kimi kırdan kimi bayırdan gelmiş. İçlerinde bencileyin taşralı olup da talihin rüzgarıyla buralara savrulanlar çoğunlukta olmakla birlikte; bilerek isteyerek, önceden tasarlayarak bu sıralara kurulmuş birkaç kişi de yok değildi. Onlar daha ilk derslerde kendilerini belli ettiklerinden pek tabii olarak benim onlarla bir işim olamazdı. Zaten bir müddet sonra herkes arkadaşını seçip yerini belli etti. Keza içimizde yaşını başını almış, çoluğa çocuğa karışmış, memuriyette ikbal görmüş olanlar da vardı, oyuncağıyla hâlâ helalleşmemiş ergenler de. Bir de bu ayrışmada, kısa zaman önce kesintiye uğramış ancak çoğumuzda etkisi içten içe devam eden siyasi arkadaşlık duygumuzla, cemaat ruhumuzu da hesaba katarsanız durum daha iyi anlaşılacak.

Kürsü arkadaşları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar, ideolojik çatışmalar gündeme gelse de her zaman aramızda bir geçiş olur, hatırı gönülü muhafaza etmeye mutlaka gayret ederdik. 'Mülkiyelilik ruhu' benzeri bir ruh bizde yoktu ama, bir kürsü arkadaşlığı, 'kürsüdaşlık' söz konusuydu. Biz de kendi ekşi ayranımızı, başkalarının yoğurduna tercih ediyorduk.

Benim hırsımın gücü belliydi, buralara kadar gelmiş, büyük şehre kapağı atmış, canımı kurtarmıştım. Bundan iyisi Şam'da kayısı deyip hırslı arkadaşların önünü açarak, efendice okuluma, okumama bakacaktım.

Hiç unutmam; ilk dersimize Kayahan Erimer Bey girmiş, biz gözleri açılmamış sığırcık yavrularına yol yöntem göstermişti. Hocamızın güler yüzlü nezaketine eşlik eden güzel Türkçesi, bu bölümün ne işe yarayacağı konusunda şahsen bana bir fikir vermişti. Hepimiz bu okul bitince, bal dudaklı sohbet ehli adamlar olacaktık. Ağzımızı toplayıp lafımızı bilerek konuşacak, bu güzel dilimizin hakkını verecektik. Gerçi aramızda Türkçenin jandarmalığına soyunanlar da yok değildi. Siyasi saflaşma ve kamplaşmanın bir de akademik boyutunu yakalayıp dil tartışmalarına da taraf olmamak elde değildi, hem de tam yerindeydik.

Sınıf geçmenin pek de kolay olmadığını, beş yılda mezun olursak öpüp başıma koymamızı, yukarı sınıftakiler sözüm ona tecrübelerine dayanarak söylüyor, aslında kendilerini sağlama almış olmanın rahatlığıyla dalgalarını geçiyorlardı.

Hocalarımızın daha ilk derslerinde, üstüne basa basa vurguladıkları konu; hepimiz illâ ki kitap okuyacak, kitap satın alacak, okul bittiğinde de esaslı birer kütüphane sahibi olacaktık. Türkoloji'nin aslı esası bol bol okumak, öğrenmekti. Sadece kendi alan bilgimizle yetinmeyip bilhassa tarih, coğrafya başta olmak üzere genel kültüre ağırlık verecektik. Kürsümüzün kitapsızlığa asla tahammülü yoktu. Ankara kütüphanelerinin tozunu alma sırası şimdi bize gelmişti. Kitapçılarla ve bilhassa sahaflarla iyi geçinmemiz gerektiğini en baştan söylemişlerdi. Kitaplarla başı hoş olmayanların zaman kaybetmeden bir an önce çekip gitmelerini tavsiye etmişler; sonradan, okur yazar olmayana, kitapsızlık edene, tam 'Mürşit' yazan yerin üstünden intihar etmeye kalkışsa da merhamet etmeyeceklerini açıkça olmasa da ima yoluyla ifade etmişlerdi.

Biz cahillerin yüreğine adamakıllı korkuyu verdikten başka, bir de elimize evvelemirde alınması elzem kitapların listesini tutuşturdular. Çare yok, boğazımızdan kesip alacaktık. Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü ile Devellioğlu'nun

lügati başta geliyordu. Hoppaa topluca Dil Kurumu'na dalıp sözlükleri, zaten ucuz olan fiyatlarından bir de öğrenci indirimiyle bir güzel kaldırdık. Bir de kurumun emektarları tarafından Türkoloji öğrencisi olduğumuz anlaşılınca; "Vay şu hocanın öğrencileri, vay bu hocanın öğrencileri." diye de sevilip, itibarla uğurlandık. Dil Kurumu, o tarihte henüz devlet dairesi yapılmamıştı. Hocalarımızın kurum ile her dönemde bağı olmuştu. Biz öğrenciler ise bir kısmımız Kurum'a şiddetli muhalifken, bir kısmımız da 'gönüllü askerlik' yapma niyetindeydik.

Türkçe Sözlük'ü sağlamış, iki temel direkten birini yerine oturtmuştuk. Ya Devellioğlu'nun direğini nasıl oturtacaktık? Pek pahalıydı, benim gibi yoksul öğrenciler bir türlü alamıyorduk. Sahaflardaki ucuza düşmüş birkaç nüsha da kısmetli arkadaşlara nasip olmuştu. Hoca da bir yandan sıkıştırıyor, bir daha derse lügatsiz gelenin kafasına, kendi lügatini atmakla tehdit ediyordu. O zamanlar Lügat'in 6. baskısı piyasadaydı. Kalınlığı 12 santim, ağırlığı 2 kilo 10 gramdı. Küp kapağı tabir olunur, hesaplı vursan adam öldürürdü. Hatta o yıllarda bizim Devellioğlu bir uçak kaçırma olayına da adı karışmıştı. Hava korsanı Devellioğlu'nun içini oyup (Ferit Bey'in zannedilmesin, kastım lügatin içidir) bir tabanca saklamış, bununla uçağa girmeyi başararak, korsanlık yapmıştı. Bu lügat hakikaten her açıdan çok işimize yarayacaktı. Çok geçmeden müjdeli haber geldi; yayıncısı lügati öğrencilere ucuza hatta veresiye veriyordu. Derhal bütün arkadaşlar, Öztuğ Pasajı'ndaki Aydın Kitabevi'ne atsineği misali üşüştük. Başladık o küçük dükkanın tozunu attırmaya. Aydın Sami Bey, önce bizi memnuniyetle karşılamış, aynı kürsüde birkaç yıl öğretim gördüğünden bahisle biz Türkoloji öğrencilerine iltifat etmişti. Ancak biz sağa sola saldırmaya başlayıp; "Ay şu kitap da varmış, ay şu ne kadar, bu ne kadar, bize kaça olur, ikramı yok mu?, zaten bunu bizden başka kim alacak!" gibi lakırdılarla Aydın Sami Bey'i canından bezdirmiştik. Sonunda ucuz yollu elde ettiğimiz lügatlerle birlikte, bir de Aydın Sami Bey'den güzel bir hayat dersi almış olarak oradan ayrıldık.

Benim için bu okul başlı başına bir mücadeleydi. Hem de ne mücadele, milli mücadele. Gemileri yakmış, köprüleri yıkmıştım. Her ne pahasına olursa olsun okuyacaktım. Bu yüzden aylarca benim gibi taşralı beş arkadaşımla birlikte Bendderesi civarındaki ucuz Kıbrıs Oteli, nam-ı diğer kepaze palasta aynı odayı paylaşarak, bitlenerek aylar geçirdim, hiç tınmadım. Keza Hergele Meydanı'nın son kalan hanı olan Haymana Hanı'nda iki öğrenci aynı yatağı paylaşarak, yatak ücreti karşılığı da gece katipliği yapıp bir hayli zaman daha geçirdim, hiç zoruma gitmedi. Sonradan yurt çıktı da rahata erdik.

Cebeci'deki Atatürk Öğrenci Yurdu'na kaydımızı yaptırıp da tertemiz çarşaflı bir ranzanın üst katı şahsıma tahsis edilince, kendimi cülus etmiş padişah zannettim. Artık benim için saltanat günleri başlıyordu. Yurt yöneticileri, askeri idareden aldıkları emirle buranın namlı Site Yurdu olduğunu unutturmak için çok gayret etmişlerdi. Yurtta kalmanın en eğlenceli tarafı, o sıralar Yurt-Kur genel müdürü olan emekli subayın adıydı; Şahap Ar'ı hızlı okuyor, gülüyorduk. Yattığımız koğuşların duvarlarındaki fazla eski olmayan kan ve kurşun delikleri, sarı plastik boyaların altından ürkütmeye devam ediyordu. Bu yurtta kaldığım yıllarda hocalarımızın 'bol bol okuma' önerilerini ödev saymış günler geceler boyu okumaya başlamıştım.Yurdun, askeri yönetimce elden geçirilip ayıklandıktan sonra Milli Eğitim Klasikleri ile Kültür Bakanlığı yayınları dışında işe yarar başka eserlerin kalmadığı mekanı büyük, rafları boş bir kütüphanesi vardı. Buradaki klasikler içinde eşinerek epey kitap okuduğumu, hatta birkaçını koltuğumun altına vurup 'yok olmaktan kurtardığımı', capcanlı hatırlarım.

Babamın imkânları beni Ankara'da okutmaya zor yetiyordu. Bazı günler param sadece kantinden çeyrek ekmek almaya yeter, onunla da bir gün geçirmek zorunda kalırdım. Aç kaldığım zamanlar benden önce Ankara'ya okumaya gelmiş, ya da İsmet Paşa mahallesinde oda tutup amelelik yapan hemşerilerimin yanına sığınır, karnımı doyururdum. Otel katipliği, garsonluk, işportacılık gibi işlerde çalıştım. İşportacılar kralı olarak bilinen bir hemşerim vardı, memleketlisi biz öğrencilere yanında iş verirdi, boğazımızı çıkarırdık. Ama ben boğazıma bakmaz, elime üç kuruş geçince de soluğu Zafer Çarşısı'nda alırdım. Yeni kitapçılardan çok Ayı Mahmut'un, Salih Elhan'ın sahaf dükkanlarına gider, ara sıra da Kocabeyoğlu Pasajı'nda Turhan Kitabevi'ne uğrardım. Bizim zamanımızda muteber öğrenci mekanı Zafer Çarşısı idi. Ders çıkışlarının uğrak yeri önce ayakta çay içilen çarşının çay ocağı, daha sonra sıra ile tavaf edilen kitapçı dükkanlarıydı. Bir de Sağlık Sokağı'nda Sağlık Kıraathanesi; biz orada hakikaten, toplu halde kitap kıraat ederdik.

Ankara'nın en ünlü sahafı ve 'Saltocu' lakabıyla tanınan ünlü pehlivanı Külüstür Turgut'u bu sıralarda tanıyıp dost olmuştuk. Kitapseverliğimizi takdirle karşılar, garibanlığımıza acır, her zaman sırtından eksik etmediği çuvalından çıkardığı kitapları ucuz yollu bize satardı. Pehlivan sahaftan dost tutmuştuk ya, sırtımız yere gelmezdi. Satın almaya gücümüz neye yetiyorsa yettiği yere kadar kitap alıyorduk. Hele üç aylık öğrenci bursumuzu aldığımız günü bilen çarşı esnafı bizi dört gözle beklerdi. O gün o burs parasının küçük bir bölümü Hama-

mönü'ndeki bol kepçe öğrenci lokantalarında harcandıktan başka geri kalanı kitapçı esnafının kasasına girerdi. Bizim bölümdeki arkadaşlar, Zafer Çarşısı'na girince Kapalı Çarşı'ya turist kafilesi gelmiş gibi olurdu.

Biz birinci sınıfı okurken derslere devam mecburiyeti yoktu, vizeler de finaller de. Dersimizi adam gibi takip eder, notumuzu tutar, gider kitabımızı okur, dersimize böylece çalışırdık. Kafamıza bir soru takıldı mı, aha derslik aha hocanın odası. Bu okul bu bölüm hakikaten eğlencelikti, istikbal kaygın olmayacak, baba parası yiyeceksin, seksen sene okurdun. Hoş Dil-Tarih'te öyle öğrenci, o aralar pek çoktu. Bize göre zengin bebeleri, keyfine okuyordu. Bilhassa filoloji bölümleri neşesinden fıstık atan, arkası kalın öğrenciden geçilmiyordu. Oysa benim okul bitince iyi bir işe ihtiyacım vardı. Arka cebimde bir diplomam olması beni kesmezdi. Birinci sınıfı geçince tekrar üniversite sınavına girip 'para kazandıracak bir okul' kazanmak istedim. Babam boynunu büktü, bir yıl fazladan beni okutmaya takati yoktu. Böylece bir yıl kaybı göze alamadığımdan sınava girmedim. "Bari burayı bitireyim de hem çalışır hem de kendi paramla okurum" diye düşündüm. Oysa dört yılın sonunda okul bitmiş, o yıl üniversite sınavına tekrar girmeye niyet etmiştim. Tam başvurumu yapacağım zaman, yeni bir kanun çıktı lisans eğitimini tamamlayanlar askerliğini yapmadan yeni bir okula, kazanmış olsalar da kaydını yaptıramıyordu. "Demek ki kısmetim bu kadarmış", diye düşündüm.

Ben Türkoloji bölümüne önce mecburiyetten başlamış, daha sonra da "Başlamışken bitireyim bari, aradan çıksın." düşüncesiyle devam etmiş, üst sınıflara geçtikçe aklım başıma gelip 'kıyak bir bölümde' okuduğumun farkına varmıştım. Arap atı gibi sonradan sonraya açılmış, ilk yılların silik öğrencisi gitmiş, gözlerime bir cevelanlık oturmuştu. Bu bilim dalının inceliklerini keşfettikçe ilgim daha da arttı. Bu ilgi merak konusuna dönüştü, artarak devam etti. Üniversiteyi bitirdikten sonra bana öyle bir güç geldi ki, ben artık bundan sonra bütün üniversiteleri rahat rahat okuyabilirdim, fen ve matematik bölümleri de dahil. Çünkü bütün bilimleri temelini kazanmıştım, bilgiye nasıl ulaşacağımı bilir, okuduğumu anlar, anladığımı güzel ifade edebilir olmuştum. Bu güveni her zaman içimde hissettim. Artık "kayadan atsan taş gibi, yere düşsem mıh gibi" idim. Daha sonraki yıllarda imkânsızlıklar, benim ne başka bir okulda okumamı, ne de çok istediğim halde Türkoloji alanında yüksek lisans ve doktora yapmamı sağladı. Hayata bodoslama atılıp 'medar-ı maişet motorunu' çevirmem icap etti. Bir iki girişimim olduysa da akademik öğretimime sonunda

nokta koymak zorunda kaldım. Ancak okumak öğrenmek arzusu, merak edip araştırmak duygusu, güzel yazı yazıp dilimizi doğru kullanma isteği hiç eksilmedi. Daha ilk derslerde hocalarımızın aşıladığı kitap sevgisi de artarak büyüdü, yaşam biçimim halini aldı.

Hasibe Mazıoğlu, Hasan Eren, Olcay Önertoy, Mustafa Canpolat, Semih Tezcan, Nuran Tezcan, Hamza Zülfikar, Doğan Aksan, Kamile İmer, Mine Mengi, Kayahan Erimer, Sevim Güray, Hasan Özdemir tedris-i rahlesinden geçtiğim, hepsi benden teneşir vade alacaklı, borçları asla ödenmez değerli hocalarımdır.

Hepsine saygıyla, minnetle...

